

52 545

52 545

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLIV.
Fasciculus 7.

JAKAB ÉVA

Stipulationes aediliciae

(A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai
a római jogban)

1993. K. 7.

Szeged, 1993

Készült a TEMPUS Nr. JEP-02114-93/3 program támogatásával.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLIV.
Fasciculus 7.

JAKAB ÉVA

Stipulationes aediliciae

(A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai
a római jogban)

Szeged, 1993

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, EMESE ÉGETŐ, JENŐ
KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY, PÉTER
PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI, JÓZSEF
VERES

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, ÉGETŐ EMESE,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
VERES JÓZSEF

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

Szüleimnek

BEVEZETÉS

A könyv alapjául szolgáló tanulmányt „Szerződési szokások és adásvételi előírások Rómában” címmel 1991. októberében kandidátusi értekezésként nyújtottam be Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián, melynek nyilvános vitájára 1992. szeptember 9-én került sor. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a müncheni L. Wenger Institut für Rechtsgeschichte und Papyrusforschung professzorainak és munkatársainak, Dr. Dr. h. c. Dieter Nörr és (az akkor még müncheni) Dr. Gerhard Thür professzor uraknak, valamint Dr. Alfons Bürge docens úrnak, akik hosszú éveken át kritikájukkal és tanácsaikkal segítettek ezen munka megformálódását.

Hálával tartozom Dr. Molnár Imrének, tanszékvezetőmnek, továbbá opponenseimnek, Dr. Zlinszky János és Dr. Hamza Gábor professzor uraknak, valamint a Bíráló Bizottság tagjainak, különösen Dr. Maróti Egon és Dr. Kemenes Béla professzor uraknak, hogy tanácsaikkal és észrevételeikkel segítették a munka sajtó alá rendezését.

Az itt következő tanulmány az eladói kellékszavatosság jogintézményének római jogi gyökereit vizsgálja. Az eladói kellékszavatosság az árucserajog központi intézménye, mely a jogosultnak a hibátlan teljesítéshez fűződő érdekét védi. Hatályos jogunk szavatossági szabályai azonban eltérnek az antik szabályozástól: az 1977. évi IV. tv. (Ptk) a kellékszavatosságot a Kötelmi jog Általános részben, a Hibás teljesítés címszó alatt tárgyalja (305–311.§§.). Az antik jogrendszerekben az eladói kellékszavatosság szorosan az adásvételhez kötődött, legalábbis fejlődésének korai stádiumában. Az áru rejtett fizikai hibáiért való helytállási kötelezettség az árucsera állami kontroll alá vont színterén, a piacon jelentkezett először a piacfelügyelők rendészeti előírásaként: az *aediles curules* bizonyos rendszabályokat hirdettek meg rabszolgák és igásállatok piaci adásvételére. Ezen előírásokat azután ediktum formájában közzétették.

Gellius NA 4,2,1 szerint az aediliszek elrendelték, hogy az eladó minden egyes rabszolga *titulus*ára, a rabszolga nyakába akasztott táblára írja fel, hogy mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó, és noxa terheli-e. Ulpianus D 21,1,1,1 már absztraktabban fogalmaz: az eladó hozza a fenti hibákat a vevő tudomására, jelentse ki nyilvánosan. Ez az ediktum régebbi része, melyet később kiegészítettek a rabszolga nemzetiségéről, képzettségi fokáról szóló rendelkezések, illetve az eladó helytállási kötelezettsége az általa kijelentett és megígért tulajdonságokért (*dicta et promissa*). Majd elrendelték annak közlését, ha a rabszolga halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményt követett el, öngyilkosságot kísérelt meg vagy az arénában a vadállatokkal való harcra ítélték.

A hiba jelentkezése esetén az aediliszek az eladót a rabszolga visszavételére és a vételár visszafizetésére kötelezik (*redhibitio*). Az aediliszek két keresetet alakítottak ki: *actio redhibitoria*t adtak a vevőnek hat hónapon belül a vétel felbontására és *actio*

quanti minoris egy éven belül a vételár leszállítására. Az aediliszek közömbösnek tekintették, hogy az eladó tudott-e a hibáról vagy sem: az eladó helytállási kötelezettsége objektív alapú volt.

Az *aediles curules* kellékszavatossági szabályait a romanisztikai szakirodalom hagyományosan összekapcsolja bizonyos garanciakényszerrel. Az uralkodó felfogás (Bechman, Haymann, Kaser, Impallomeni, Arangio-Ruiz, Medicus, Honsell) szerint az *aediles curules* nemcsak az ediktumban közzétett információk megadását követelték meg az eladóktól, hanem azt is, hogy a betegségek illetve hibák hiányát, valamint a megígért tulajdonságok meglétét stipuláció formájában garantálják a vevőknek. Általánosan elfogadott nézet, hogy ezt a stipulációt az aediliszek utólag is kikényszerítették: a vevőnek elállási jogot biztosítottak pusztán a garanciastipuláció elmaradása miatt, anélkül, hogy a rabszolgában bármilyen hiba észlelhető lett volna.

Az aediliszi stipulációk fenti elméletében azonban ellentmondások fedezhetők fel. Először is problematikusnak látszik a források értelmezése. A szerzők a kellékszavatosság kialakulásának menetét általában a szerződési gyakorlatból kiindulva ábrázolják. Elismerik, hogy ősidők óta szokásos volt Rómában, hogy az eladók a helytállást a rabszolgák illetve állatok betegségeiért és bizonyos hibáiért stipuláció formájában átvállalták. A garanciastipuláció az első lépésben tehát a körütekintő szerződő partnerek szokásos szerződési gyakorlatként szerepel, melyet a fennmaradt okiratok, bizonyos Varro-részletek és Digesta-fragmentumok tanúsítanak. A fejlődés második szakaszában lépnek fel az *aediles curules* piaci előírásaikkal, melyekkel a rabszolgák, majd az igásállatok eladóit bizonyos információk megadására kötelezik. Ha az információ elmarad, az elhallgatott hibák viszont fellépnek, akkor az áru visszavételére és a vételár visszafizetésére kötelezik az eladót.

A szerzők ezentúl feltételezik azt is, hogy az aediliszek az említett betegségek és hibák hiányára vonatkozóan az eladókat garanciastipulációra kényszerítették. Ezek a kikényszerített stipulációk mint aediliszi stipulációk szerepelnek a forrásokban. Bizonyítékként azonban ugyanazokra az okiratokra, Varro-és Digesta-fragmentumokra hivatkoznak a monográfiák, mint amelyeket az önkéntes garanciastipulációknál felsorakoztattak. Ez ellentmondás, mely az egyes forrásszövegek alapos elemzésénél további problémákhoz vezet. Megoldást csak a kétféle stipuláció elkülönített kezelése nyújthat.

A kikényszerített stipulációk elméletét továbbgondolva feleslegessé válna az aediliszek előtti peres eljárás is. Ha ugyanis az eladó mindig stipulációt ad, akkor a vevő szabadon választhat, hogy az *actio ex stipulatu*val a praetor előtt vagy az *actio redhibitoria*val az aedilis előtt indít-e pert. A legtöbb szerző feltételezi, hogy a stipuláció teljesítése után a per automatikusan a praetor elé került. Ebben az esetben

azonban nehéz megmagyarázni, hogy mire szolgáltak az aediliszi eljárásnak a kommentárokból leírt részletes szabályai.

Szinte megoldhatatlan a stipulációs kényszert rögzítő Gaius-fragmentum, D 21,1,28, értelmezése. Egyik eddigi javaslat sem nyújt maradéktalan megoldást, ezért egy új megközelítési mód feltétlenül szükségesnek látszik.

Többen kísérleteztek azzal, hogy az egymásnak ellentmondó forrásokat eltérő történelmi fejlődési fokok beépítésével hozzák összhangba. Ez ellen a módszer ellen szól az a tény, hogy Jusztiniánusz kompilátorai nem jogtörténeti visszatekintést, hanem „hatályos jogot” állítottak össze. Joggal elvárható tehát, hogy az egyes fragmentumok egységes rendszerbe illeszkedjenek.

Az értekezés a fent vázolt problémára koncentrálni és erre keres új megoldást. A kérdés szorosan kapcsolódik a rabszolgakereskedelemből, ezért az I. fejezet ezzel a témakörrel foglalkozik. Itt arra keresek választ, hogyan differenciálódtak és működtek a rabszolgapiacok, milyen adásvételi szokások jellemezték a rabszolgákkal való kereskedést.

A piacok rendjét a piacfelügyelők, Rómában az *aediles curules* biztosították. A II. fejezet ezen magistratusok tevékenységi területét veszi számba, majd részletesen elemzi a rabszolgák és igásbarmok piaci forgalmára vonatkozó előírásaikat. Az *edictum aedilium curulium* azonban nem értelmezhető mai absztrakt jogszabályaink mintájára, mert normáinak megfogalmazását ezen jogforrási forma sajátos jellege messzemenően befolyásolta. Nem szabad továbbá szem elől téveszteni azt, hogy az ediktum úgynevezett „Sonderregel”, melynek érvényessége hatásterület- és tárgy vonatkozásában erősen korlátozott volt.

Az aediliszi piaci előírások mellett fontos szabályozó szerepe volt a szerződési gyakorlatnak, mely egyszerűen tradicionális alapon ismerte és alkalmazta a kel-lékgaranciát. Ezt a gyakorlatot vizsgálja a III. fejezet, ahol külön hangsúlyt kap az a tény, hogy rabszolgák és igásállatok vétele esetén lehetséges és szokásos volt a rejtett hibákért való helytállás kizárása vagy korlátozása is.

A II. és III. fejezet tehát az áru rejtett fizikai hibáiért való helytállás római jogi megoldásainak komplex rendszerét ábrázolja és új interpretációs megoldást keres az aediliszi ediktumra. Ezen új értelmezés során szigorúan ragaszkodom a fennmaradt forrásszövegekhez. Ezek szerint az *aediles curules* csak bizonyos információk közlését követelték meg, a garancia teljesítése pedig a felek szabad megállapodásán múlt.

Néhány Digesta-fragmentum azonban mégis említést tesz az aediliszi stipulációkról. Hogyan lehet ezeket a forrásokat megmagyarázni, illetve összhangba hozni a fenti állításokkal? A IV. fejezet az aediliszi stipulációk jellegét vizsgálja. Részletesen elemzésre kerülnek a kikényszerített stipuláció létét tanúsító szövegek, és a fejezet bevezető fontolgatásokat tartalmaz ezen stipulációk új értelmezéséhez.

Bevezetés

Mivel az aediliszi stipulációról fennmaradt fragmentumok eljárásjogi funkcióra utalnak, az V. fejezet megkísérli a szűkös forrásanyag ellenére rekonstruálni az *aediles curules* előtt folyó peres eljárást. Az aediliszi stipulációkat mint perbeli, a pert megalapozó *cautiok*at értelmezi a munka. A fejezet központi kérdése az eddigi szakirodalomban legtöbb problémát okozott Gaius-töredék (D 21,1,28) új interpretációja.

I. fejezet

KERESKEDÉSI SZOKÁSOK A RÉGI RÓMÁBAN

1.§. Piacok Rómában.

A) Az ókorban minden városhoz tartozott egy piac, *forum* vagy *agora*. A piacterek nemcsak kereskedelmi, hanem szociális funkcióval is bírtak¹. A legenda szerint Servius Tullius alapította a *nundinaet*, a hetipiacot Rómában. Az adat nem feltétlenül történelmi, inkább arra utal, hogy a hetipiac ősi intézmény, mely a társadalmi szerveződés lényegével annyira összefonódik, hogy a rómaiak annak alapítását legjelentősebb királyuknak tulajdonították. Az említett legenda arról tudósít, hogy ez a piac a helyi kereskedelem színtere volt. A város közelében élő parasztok minden héten Rómába mentek, hogy szerény feleslegeiket értékesítsék, a legfontosabb csereárukat beszerezzék és vitás ügyeiket elintézzék². Hasonló helyi kereskedelem mindenütt létezett az ókorban és az évszázadok alatt valószínűleg keveset változott³. Az írott források jóval későbbi időkről tudósítanak, amikor a piacok alapítása és működése már szabályozott keretek között folyt⁴.

Az archeológiai leletek tanúsága szerint az újonnan alapított városok már a Kr.e. VIII. században élénk kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki Etrúriával⁵. E virágzó városok közelsége igen korán lehetővé tette Róma részére az áruforgalomba való bekapcsolódást⁶. Kereskedelmi cikként fémek és kerámiai termékek fordultak elő, amelyeket állatokra, állatbőrökre és gyapjúra cseréltek⁷.

Az antik világnézetnek megfelelően kezdetben a piacok is szakrális színezettel működtek. A rómaiak is összekötötték a nagy vallási ünnepeket a hasznot hozó árucserével. A heti piacokon kívül augusztus 13-án éves vásárt tartottak, ez volt ugyanis az Aventinuson lévő Diana-templom alapításának és a latin szövetségnek az ünnepe⁸.

---

¹ V.ö. Frank, *Economic Survey* 35. és k., Speck, *Handelsgeschichte* 426., White, *Roman Farming* 393.

² Speck, *Handelsgeschichte* 426.

³ A későbbi kispiacokról lásd MacMullen, *Markttage* 280. és k., Finley, *Die antike Wirtschaft* 148. és k.

⁴ V.ö. például CIL 8,8280, Plin. nat. 5,4.

⁵ V.ö. J. Boardmann, *Kolonien und Handel der Griechen*, München 1981, 191. és k., Finley, *Die antike Wirtschaft* 206. és k.

⁶ A korszak gazdasági-társadalmi fejlődéséhez v.ö. Pólay, *Differenzierung* 22. és k.

⁷ V.ö. De Martino, *Wirtschaftsgeschichte* 20. és k. Speck, *Handelsgeschichte* 433. és k. leírja, mennyi kereskedelmi kifejezést vettek át a rómaiak a görögöktől, így pl. *emporium*, *arrhabo*, *statera*, *trutina*. Jól ismerték továbbá a görög súly- és mértékrendszert is.

⁸ Speck, *Handelsgeschichte* 426., MacMullen, *Markttage* 289.

A három különösen fontos időpont, amelyek a nagy ünnepi játékokat követő napokra estek: július 15–19. a *Iudi Apollinaris* után, szeptember 20–23. a *Iudi Romani* után és november 18–20. a *Iudi plebei* után. Maga a *nundinae* sem volt mentes a szakrális színezetől, *Jupiter Nundinarius* vagy *Mercurius Nundinator* kultuszát feliratok tanúsítják⁹.

A Kr.e. III. évszázadra vonatkozóan Livius nagy kereskedelmi építkezésekről tudósít: *emporia* és *porticus* épült a Tiberis partján¹⁰, később piacok, elárúsító csarnokok emelkedtek¹¹. A Kr.e. II. sz. elején már számos piac működött Rómában, *forum boarium*, *holitorium*, *piscarium*, *macellum*¹². Varro szemléletesen ír a római piacokról¹³: Nem volt nagy központi piac, hanem a különböző, egyfajta árua specializálódott kis piacok sora figyelhető meg szétszórta a város egész területén¹⁴.

E kezdetben szerény helyi kereskedelem mellett már Róma korai történetéből is tudósítanak források a tengeri kereskedelemről. Polybios szerint a rómaiak már Kr.e. 508–507-ben, az első konzulok évében szerződést kötöttek Karthágóval, amelyben bizonyos érdekszférákat rögzítettek¹⁵. A rómaiaknak biztosították, hogy kereskedési céllal Karthágóba, Líbiába, Szardíniába és Szicíliába utazhassanak¹⁶. A rómaiak viszont elismertek egy hajózási határt a Földközi-tengeren és kötelezték magukat, hogy nem vitorláznak a „Szép Hegyeken” túlra¹⁷. Ezt a tilalmat Polybios azzal magyarázza, hogy a karthágóiak különösen gazdag kereskedési lehetőségekkel és kikötőkkel rendelkeztek ezen a területen, amelyeket nem akartak megnyitni a rómaiak előtt¹⁸. Ha római hajók vihar vagy ellenség elől menekülve véletlen mégis odavetődtek volna, akkor öt napon

⁹ CIL 3,10820, v.ö. MacMullen, Markttage 285.

¹⁰ Liv. 35,100,12, 35,41,10.

¹¹ Liv. 40,51,2–7.

¹² Liv. 26,27,3, 40,51,5.

¹³ Varro ling.l. 5,146

¹⁴ V.ö. az archeológiai irodalmat, amelyhez jó áttekintést kínál F. Coarelli, Rom. Ein archeologischer Führer, Basel-Wien 1974.

¹⁵ Polyb. 3,22,1 és k. A szakirodalom áttekintését lásd Bengston, Geschichte 47., Werner-Bengston, Staatsverträge nr. 121. A szerződés időpontja vitatott a történészek között, mert a tradicionális datálás Polybiosra épít. Livius ezzel szemben a Kr.e. 406. illetve 348. esztendőtl említi, mint a Karthágóval kötött szerződések évét. Werner, Republik 304. és k. Kr.e. 470. körülre datálja az I. Karthágói szerződést, míg A. Alföldy, Early Rome and the Latins, Ann Arbor 1965, 350. és k. úgy véli, hogy Kr.e. 348-ban kötötték csak meg. Bengston, Geschichte 47. lj. 2. szerint nincs ok arra, hogy Polybios időpontmegjelölését kétségbe vonjuk. Az újabb irodalom áttekintését lásd Nörr, Völkerrecht 104. lj. 12.

¹⁶ Polyb. 3,23,4.

¹⁷ Polyb. 3,23,1. A „Szép Hegyekhez” lásd Bengston, Geschichte 47.

¹⁸ Polyb. 3,23,2.

belül el kellett hagyniuk a tiltott földet. Ott-tartózkodásuk alatt csak élelmiszert és a hajójuk megjavításához szükséges anyagokat vásárolhattak¹⁹.

A II. Karthágói szerződés, amely az érdekszférák újbóli felosztását tartalmazza, még mindig egy korai, kevés írásos emléket hátrahagyott korból származik, Kr.e. 348-ból. Ebben felújították a „Szép Hegyeken” túlrá való hajózás tilalmát és további zárt területként Mastia Tarseiost jelölték ki²⁰; Itáliában viszont szabad kereskedelmet engedtek a karthágóiaknak²¹.

Egy másik klauzula leszögezi, hogy olyan foglyokat, akik valamely Rómával szerződéses viszonyban álló népből származnak, tilos eladás céljából római kikötőbe szállítani²². A rendelkezés az első pillantásra kereskedelmi korlátozásnak látszik, valójában azonban inkább hadijogi előírásról van szó: a római morál, a szövetségesek irányában szakrális formákkal vállalt kötelezettség védelméről. Ezt az interpretációt támasztja alá az, hogy a mégis odaszállított foglyok szabadok lesznek, ha egy római a kezével megérinti őket²³.

A két Karthágói szerződés azt mutatja, hogy Róma kereskedelme ebben az időben már annyira jelentős volt, hogy államközi szabályozáshoz vezetett²⁴. Az a tény, hogy a szerződés a rómaiak számára a Földközi-tenger bizonyos területein megtiltja a kalózkodást, kereskedelmet és kolonizációt²⁵, megerősíti azt a feltevést, hogy ebben az időben a rómaiak valószínűleg jelentős mértékben üzték a fenti tevékenységeket.

Már az első Karthágóval kötött szerződésben biztosították a római kereskedőknek az üzleti egyenjogúságot idegen területeken²⁶. Ha Líbiában, Szardíniában, Szicíliában vagy más karthágói fennhatóság alatti területen akartak eladni, akkor azt egy

¹⁹ Polyb. 3,23,3.

²⁰ Polyb. 3,23,2. A szerződés interpretációjához és a szakirodalom összefoglalásához lásd Werner, Republik 341., 343. és k. Az újabb zárt terület felvételét Werner azzal indokolja, hogy ott a Karthágói hatalom valószínűleg még nem volt eléggé stabilizált.

²¹ Polyb. 3,24,5. Frank, Economic History 112. a római állam gyengeségét látja bizonyítottnak a klauzulák által. Inkább Werner, Republik 343. véleménye látszik helytállónak, mely szerint a „Sperrzone für Rom und die Verhaltensregeln für Karthago die Interessensphären der beiden Kontrahenten treffen”, ami inkább Róma egyenjogúvá válását és növekvő hatalmát igazolja.

²² Polyb. 3,24,6–8.

²³ Polyb. 3,24,6. A kézrátételi klauzulához v.ö. Werner, Republik 345. lj. 4.

²⁴ Frank, Economic Survey 35., 54., 102. és 200. a kereskedelem jelentéktelenségét hangsúlyozza Róma egész történelme során. A fenti adatok szerintem inkább arra utalnak, hogy Róma igen korán és meglehetősen aktivitással kapcsolódott be a Mediterráneum kereskedelmébe.

²⁵ Polyb. 3,24,1–2, 24,6.

²⁶ Polyb. 3,22,10.

kikiáltó, *keryx*, vagy állami írnok, *grammateus* közreműködésével tehették meg²⁷. Az adásvételi előírás állami garanciát jelentett²⁸. Hasonló szabályokkal másutt is találkozhatunk a Földközi-tenger medencéjében²⁹. Az állami garancia valószínűleg a bírósági eljárás biztosítását jelentette³⁰. A jogvédelem megadásának az volt az előfeltétele, hogy egy hírnök vagy írnok jelenlétében kössék meg az ügyletet. Az intézkedés tehát nem a szabad kereskedelem korlátozását célozta, hanem az üzletek gyorsabb és a helyi előírásoknak megfelelő lebonyolítását³¹.

Eventuális párhuzamként szolgálhat egy Strabon-hely³²: a kalózok zsákmányukat, amely nagyrészt rabszolgákból állt, Sideben és Kilikiában *hypo keryka*, azaz hírnök útján adták el. Ezt általában úgy értelmezik, hogy az eladás árverés útján történt³³. Plautus egyik komédiájában izgalmas leírást olvashatunk egy aukcióról³⁴. A jelenetben az egész vagyon kerül elárverezésre, ezen belül többek között rabszolgák is. Martialis³⁵ egyik epigrammájában egy *praeco*³⁶, kikiáltó útján történő árverést ábrázol. A *praeco* kisebb rangú kisegítő tisztségviselő volt Rómában, aki az államtól némi fizetést kapott, de az elárverezett dolgok összértéke után is díjazásban részesült³⁷. Az aediliszek mellett is számos *praeco* működött³⁸, hisz segítségükkel gyorsan és ügyesen lehetett eladni.

A források alapján arra lehet következtetni, hogy a *praeco* közreműködésével való eladás szokásos kereskedési forma volt. Jól lehetett olyan esetekben is alkalmazni, ha valamelyik szerződő fél nem római polgár volt³⁹. Az árúk gyors eladása egyaránt

²⁷ Bengston, Geschichte 47.

²⁸ Polyb. 3,22,8., v.ö. Walbank, Polybios.

²⁹ V.ö. Theophr. fr. 97,1, Plut. Mor. 297. és k.

³⁰ V.ö. Werner, Republik 319.

³¹ V.ö. különösen David, Treaties 236.

³² Strab. 14,3,2.

³³ Hasonlóan *hypo keryka* – eladásról írnak Theophr. fr. 97, IPE I² 32 B35, PHib I 29,21, Ammen. Diff. p81 V.

³⁴ Plaut. Men. 1158 és k.

³⁵ Mart. 6,66, 3.

³⁶ A *praecohoz* v.ö. H. Schneider, RE 22, 1, 1193–1199.

³⁷ V.ö. Talamanca, Contributi 105. és k., Thielmann, Privatauktion 53.

³⁸ V.ö. H. Schneider, RE 22,1,1194.

³⁹ Hasonló eladási gyakorlatot ír le Polyb. 3,22,8.

érdekében állt a befogadó városnak és a kereskedőnek⁴⁰. Ez a forma segíthetett a jogi problémák áthidalásában is, ha az idegen a helyi szokásokat nem ismerte.

A Kr.e. II–I. században Delos vált a földközi-tengeri kereskedelem legfontosabb központjává⁴¹. Már a Kr.e. III. század második felében kiépítették kikötőjét, és évről évre új *agora*, *stoa*, *emporion* és elárúsító csarnokok épültek. Fejlődésében nagy ugrást jelentett Rhodos hanyatlása és a sziget szabadkikötővé nyilvánítása a rómaiak által Kr.e. 168-ban⁴². Ez a fejlődés azonban nemkívánt hatásokat is vont maga után: Rhodos korábban ellenőrizte a tengereket, bizonyos rendfenntartó tevékenységet fejtett ki a hajózási útvonalak biztosítása érdekében⁴³. Hanyatlása után a kalózkodás a keleti tengereken óriási méreteket öltött, mely ellen a rómaiak is csak viszonylag későn vették fel a harcot⁴⁴.

A kalózkodás szorosan összefonódott a rabszolgakereskedelemmel. Strabon szerint a kalózok foglyaikat elsősorban Delosra vagy a Pamphiliában lévő Sidébe szállították eladni⁴⁵. Ezek a kikötők voltak a kalózok hírhedt felvevőpiacai⁴⁶. Strabon 14,5,2 szerint Delos akkora forgalmat bonyolított le, hogy naponta tízezer rabszolga eladása is lehetséges, sőt megszokott volt⁴⁷. Már az ókorban közmondás keletkezett a déloszi

⁴⁰ Erre utalnak a kikötők egyes vámszabályai: ha a kereskedő árujának legalább egyharmadát 20 napon belül eladta, akkor elengedték neki a beviteli vámot, így pl. a vámszabályokat összefoglaló feliratban a II. századból Caenusból, v.ö. G. E. Bean, JHS 74 (1954) 97. és k.

⁴¹ A korszak virágzó gazdasági életéről lásd Maróti E., A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, Antik Tanulmányok 1 (1962) 1. és k.

⁴² Lehmann–Hartleben, Hafenanlagen 154. szerint Kr.e. 168. után Delos lett az első számú, és valószínűleg az egyetlen igazi világkereskedelmi kikötője az ókornak. V.ö. M. Rostovtzeff, Die hellenistische Welt. Gesellschaft und Wirtschaft, Tübingen 1955, 1019. és k., Frank, Economic Survey 274., H.H. Schmitt, Rom und Rhodos, München 1957, 157., 166. lj. 3., Staermann, Blütezeit 51. és k., Casson, Ancient Trade 78. és k., De Martino, Wirtschaftsgeschichte 94., Maróti E., A kalózok szerepe a Mithridatési háborúk idején, Acta Univ. Debreceniensis, S. Hist. 2 (1963) 4. és k.

⁴³ V.ö. J. Velissaropoulos, Les nauleries grecs, Paris 1980, 140. és k. a hajózás akadályairól.

⁴⁴ Strab. 14,5,2, Finley, Die antike Wirtschaft 186. és k.

⁴⁵ Strab. 14,3,2, 14,5,2, v.ö. E. Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland, Hamburg 1929, 32. Fontos kisázsiai kalózközpont volt még Kilikia, v.ö. Maróti E., Egy újonnan felfedezett verses oraculum a kalózok ellen, Antik Tanulmányok 15 (1962) 235.

⁴⁶ W. Westermann, RE Suppl. VI 957. Casson, Ancient Trade 78. hangsúlyozza, hogy a déloszi kikötő nem volt olyan jó, mint a rhodoszi, de a kalózhajók és rabszolgakománnyuk számára megfelelően használhatónak bizonyult.

⁴⁷ Westermann, Slave Systems 56. kétségbe vonja, hogy a kalózok mint rabszolgaszállítók jelentős szerepet játszottak volna. Úgy véli, hogy ezek a rabszolgák túl sötét eredetűek voltak, és egy tisztességes római nem vásárolt belőlük. Ezzel szemben Finley, Die antike Wirtschaft 186. hangsúlyozza, hogy a kalózok „Hauptlieferanten von Sklaven für die Güter in Italien und Sizilien” voltak.

piacra jellemző kedvező eladási lehetőségről: *empore, katapleuson, exelou, panta pepratai*⁴⁸, azaz: „Kereskedő, hajózz oda, rakodj ki, és máris mindent eladtál”. Az árukat sokszor át sem szállították a szigetre, hanem a tengeren pakolták egyik hajóról a másikra⁴⁹. Rabszolgákön kívül más áruk is gazdát cseréltek itt: a Távolkeletről, Arábiából, vagy Indiából származó luxuscikkek, drága fűszerek és selymek⁵⁰. Strabon tudósítását a napi tízezer eladott rabszolgáról persze nem szabad túlhangsúlyozni. Lehet, hogy az adat csak egy különösen említésre méltó csúcsteljesítményt akar emlékezetbe idézni, amilyenekről az ókori írók előszeretettel tudósítanak. Az viszont valószínű, hogy évente összesen rabszolgák ezrei cseréltek itt gazdát és továbbszállították őket a Földközi-tenger különböző kikötőibe. Az egyik legnagyobb felvevőpiac valószínűleg Róma volt.

Delos mellett más kikötők is virágoztak, és központi szerepet játszottak egy-egy körzet kereskedelmi életében. Az utóbbi évtizedek régészeti kutatásai alapján gazdag anyag gyűlt össze a pamphiliai partokon fekvő Side kikötői forgalmáról⁵¹. Két papirusz is fennmaradt a II. századból, amelyek Sideben kötött rabszolgavételeket rögzítenek: Alexandriából származó egyiptomi kereskedők vettek Galatiából illetve Phrygiából származó rabszolgákat Side piacán. Jelentősek voltak egyes illír kikötők⁵², továbbá Bizánc a Pontosz-vidék kereskedelmében⁵³, valamint néhány kisebb sziget is, pl. Aegina és Chios. Utóbbit szintén mint rabszolgakereskedelmi központot emlegetik az antik írók⁵⁴.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a rabszolgakereskedelem a köztársaság utolsó két évszázadában jelentős mértéket öltött. Az átrakodó-kikötő és a rabszolgáknak egy ilyen nagy tranzitpiacon keresztül való közvetítése feltételezi, hogy a kereskedelem is viszonylag specializálódott és szervezett volt.

B) A rabszolgák tehát zömében a tengeri kereskedelem közvetítésével kerültek Róma piacaira. Eladóként sokszor peregrinusok vagy felszabadított rabszolgák léptek fel.

⁴⁸ Strab. 14,5,2.

⁴⁹ Lehmann-Hartleben, *Hafenanlagen* 158.

⁵⁰ Casson, *Ancient Trade* 79.

⁵¹ P. R. Franke-W. Leschhorn-B. Müller-J. Nolle, *Side, Münzprägung, Inschriften und Geschichte einer antiken Stadt in der Türkei*, Saarbrücken 1988.

⁵² Strab. 5,1,12 szerint az illírek állatokat és rabszolgákat hoztak ide eladni. Az illír rabszolgákhoz v.ö. Zonar. 8,19, Diod. 5,26,3, Cic. *Pro Quinct.* 6., W. Westermann *RE Suppl.* VI 957., Staermann, *Blütezeit* 52. szerint a barbárok foglyaikat vagy honfitársaikat adták el.

⁵³ Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte* 489., Finley, *Die antike Wirtschaft* 156.

⁵⁴ Strab. 14,5,2, Arist. *Pol.* 1291b.

Imeretes, hogy az ókorban a jogi struktúrák egy-egy városállamhoz, poliszhoz kötődtek, ezért problémát jelenthet olyan ügyletek jogi elbírálása, ahol a felek egyike idegen, nem helyi polgár⁵⁵.

A kereskedők, akár görög, szíriai, dél-itáliai, pun vagy római eredetűek voltak, hasonló szokások szerint szervezték kereskedelmi útjaikat a Mediterráneumban: vagy magának az üzletembernek volt egy hajója, vagy bérelt egyet és feltöltötte a hazai kikötőben áruval. Az áruk beszerzéséhez nem volt feltétlenül szüksége jelentős saját tőkére, kölcsönökből is el lehetett indítani egy üzleti vállalkozást⁵⁶. Ezzel a rakománnyal azután kikötőből kikötőbe vitorlázott a kereskedő, eladott és vásárolt, mindenütt üzletelt⁵⁷. Így utaztak hónapokon át, és a hazautazás előtt beszereztek egy olyan áruakományt, amely otthon volt különösen keresett, majd hazatértek saját városukba⁵⁸.

A korabeli technikai és navigációs módszerek miatt a hajózás hozzávetőlegesen május közepétől szeptember közepéig volt csak ajánlatos⁵⁹. Ha a kereskedők nem tudtak hazatérni a fent említett terminuson belül, akkor az egész telet utolsó állomáshelyükön kellett eltölteniük. Télen csak nagyon ritkán kockáztatták meg a tengerre szállást⁶⁰. Ha figyelembe vesszük a korlátozott hajózási időt és a korabeli átlagos sebességet, akkor látjuk, hogy egy szerény körutazás a Földközi-tengeren körülbelül kitöltötte a nyári hónapokat. Emellett azzal is számolni kellett, hogy az áruk eladása a különböző kikötőkben bizonyos időt vett igénybe.

A források arra utalnak, hogy a kereskedők bizonyos árura specializálódtak és évről évre ugyanazt a kipróbált utat járták, ugyanazokat a városokat keresték fel. Tudunk egy athéni polgárról, aki minden évben egyszer Kyrenebe utazott, és ott cipőket és ruhákat adott el⁶¹: amikor Synesios püspök hallotta, hogy ez az athéni kereskedő megint megérkezett Kyrenebe, azzal a kéréssel fordult levélben testvéréhez, hogy vegyen neki egyet azokból a nyári kabátokból, amiket az illető minden évben rendszeresen

⁵⁵ Finley, *Die antike Wirtschaft* 192. Így fogalmazza meg ezt a problémát: „Obwohl de facto Aussenstehenden rechtmässige Verhältnisse normalerweise nicht versagt wurden, waren doch einige eher formelle Regelungen de iure wünschenswert und manchmal auch vonnöten, sobald einmal Handel und Verkehr über die Grenzen der Gemeinde hinaus allgemein und wichtig wurden”.

⁵⁶ V.ö. G.A. Rost, *Vom Seewesen und Seehandel in der Antike*, Amsterdam 1968, 22. A szokásos hathónapi kamat 20-30 % körül mozgott. A tengeri kereskedelemről, különösen a tengeri kölcsönről a római jogban v.ö. Földi A., *Jogtudományi Közöny* 6 (1990) 215. és k. a vonatkozó irodalom összefoglalásával.

⁵⁷ Frank, *Economic History* 301.

⁵⁸ V.ö. Pekary, *Wirtschaft* 96. és k.

⁵⁹ Részletes áttekintést nyújt Casson, *Ships and Seemannship* 270. és k.

⁶⁰ V.ö. Casson, *Ships and Seemannship* 282. és k.

⁶¹ Finley, *Die antike Wirtschaft* 28.

szállított. A levél egyrészt azt bizonyítja, hogy a kereskedők évről évre ugyanazokat a helyeket keresték fel⁶², másrészt utal arra, hogy bizonyos időt el kellett tölteniük az adott helyen: amíg a közeli vidékek lakói tudomást szereztek érkezésükről és odautaztak, hogy egész évre való szükségletüket megvásárolják az adott áruból. Az eladók és a vevők tehát általában személyes kapcsolatban álltak. A fogyasztók egész évben vártak egy ismerős kereskedő megjelenésére, sokszor még kisebb utazásokat is vállaltak, hogy bizonyos árut éppen tőle vehessenek meg⁶³. Máskor maguk a kereskedők keresték fel legtekintélyesebb ügyfeleiket. A személyes kapcsolatok, a bizalom, amelyek ma is elengedhetetlenek a kereskedelemben, az ókorban fokozott jelentőséggel bírtak.

A források nem említik kifejezetten a rabszolgakereskedőket, de feltételezhetjük, hogy a személyes kapcsolatok ezen a téren is szerephez jutottak, és biztosították a kockázattal terhes üzleti élet funkcionálását.

C) A vázolt kereskedelmi útvonalak többnyire Rómába vezettek. Hol és hogyan adták el a rabszolgákat szállító hajók rakományát? Az irodalmi források alapján a rabszolgapiacokon belül erős differenciálódás figyelhető meg. A központi piac a *Campus Martius*on volt⁶⁴. A Castor-templom környéke arról volt ismert, hogy ott igen rossz minőségű rabszolgákat árultak: *Poenae autem Castoris, ibi sunt subito quibus credas male*⁶⁵ – véli Plautus, amikor a sötét alakokra céloz, akik általában a Castor-templom körül tartózkodnak. A megjegyzés egybecseng Seneca későbbi véleményével (Sen. dial. 2,13,4): *qui ad Castoris negotiantur nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt...* A Castor-templom mögötti üzletek kereskedőinek tehát Seneca korában is igen rossz hírük volt, mely tradíció feltehetőleg egészen Plautusig visszavezethető⁶⁶.

A nőnemű rabszolgákat hagyományosan a Vesta-templom mellett és a Via Sacra-n kínálták eladásra⁶⁷. Drága luxusrabszolgákat a Saepta üzletében lehetett válogatni⁶⁸. Torzszülöttek és törpék számára külön piacról számol be Plutarchos⁶⁹.

⁶² Egy bizonyos Flavius Zeuxis sírfeliratában megemlíti, hogy élete során 72 alkalommal hajózott kisázsiai otthonából Rómába, v.ö. Pekáry, Wirtschaft 98.

⁶³ Lásd Cato agr. 22,3.

⁶⁴ Mart. 9,60.

⁶⁵ Plaut. Curc. 481. V.ö. Spranger, Sklavenfiguren 62.

⁶⁶ Hasonlóan Westermann, Slave Systems 98. l. 66., míg Spranger, Sklavenfiguren 62. kétségekkel kommentálja a szöveget.

⁶⁷ Mart. 2,63, Plaut. Curc. 488.

⁶⁸ Juv. 5,56, Mart. 2,14, 9,59,1–4.

⁶⁹ Plutarch. Mor. De curios. 10.

2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon

Aesculapius szigete mellett is létezett valószínűleg egy piac, ahol a beteg és kiöregedett rabszolgákat árulták⁷⁰.

A fenti piacszerkezet bizonyosan befolyásolta a kereskedési szokásokat, sőt a kereskedelmi szabályokat is: ha a bizonyos tulajdonságokkal bíró rabszolgákat egy meghatározott helyen kínálják eladásra, egyszerűbb képet alkotni a minőségről és az árakról. Az eventuais vevők pedig már előre tudták, hogy az általuk keresett rabszolga melyik piacon található. Az a tény, hogy számtalan rabszolgapiac létezett és ezek a kínálat alapján specializálódtak, hasonló differenciálódásra utal a rabszolgakereskedelem területén. Sőt a piacok a minőség szerint is differenciálódtak: ha valaki a Castor-templomnál vásárolt, nem várhatta el, hogy a rabszolga hibátlan és kiváló legyen. Tehát azzal, hogy árúját meghatározott piacon kínálta eladásra, az eladó már hallgatólagosan nyilatkozott a rabszolga minőségéről.

2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon.

Maga az eladás mindhárom résztvevő, az eladó, a vevő és a rabszolga számára is kockázatos esemény volt.

A) Miben áll a vevő kockázata? Jóllehet a rabszolga jogilag csak *res*, dolog volt, de emberi minősége, tulajdonságai mégsem voltak közömbösek. A rabszolga nem egy gép, hanem a házközösség tagja volt. Akár a ház körül, akár a földeken dolgozott, nemcsak munkabírása és szakértelme számított, hanem jellemvonásai is. Egy beteg vagy munkaképtelen rabszolga biztos veszteség a tulajdonosnak, de egy engedetlen és összeférhetetlen sem jelentett sokkal jobb vásárt⁷¹.

Mínél gazdagabb és színesebb volt a piac kínálata, annál nehezebb volt áttekinteni, különösen a minőséget és a belső tulajdonságokat volt nehéz megítélni. Ezért nem is csoda, hogy a vevők tartottak a kockázattól, sokszor barátokat is magukkal vittek a vásárláshoz, hogy ne egyedül kelljen vállalniuk a döntés súlyát⁷². Akiknek még kevesebb volt az önbizalmuk, jósdához fordultak az üzletkötés előtt, és bizonyos lunáris

---

⁷⁰ W.E. Boese, A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire, Diss. Washington 1973, 148.

⁷¹ V.ö. Staermann, Blütezeit 55.

⁷² Plaut. Persa 585.

konstellációk alapján állapították meg, melyik napon lenne a legkedvezőbb a meghatározott munkára kívánt rabszolga keresésére és vásárlására indulni⁷³.

B) Az adásvétel tárgya, a rabszolga számára is nyomasztó kockázat volt az elidegenítés, hisz egész jövője attól függött, ki vásárolja meg⁷⁴. Valóságos tragédia volt ez azok számára, akik szabadon születtek és hadifogságba esés vagy kalóztámadás következtében kerültek piacra, de a már régóta rabszolgaságban élők is féltek a piacon való eladástól. „Vajon eladnak-e” (*ei poloumai*), kérdezte egy rabszolga elszorult szívvel a jóshelyet⁷⁵. A kérdésekre adott válaszjóslatok is a kérdésfeltevők félelmét tükrözik: „Eladnak, de nem azonnal”⁷⁶. Máskor konkrétan fogalmazták meg a választ „Akárhová is adnak el, megkeserülöd”, néha pozitív válasz is előfordul: „Eladnak, és jó dolgod lesz azoknál, ahová eladnak”⁷⁷. Az eladás fenyegetés volt a rabszolgák számára: engedetlenség, alkalmatlanság, betegség vagy magas kor miatt az úr egyszerűen piacra küldhette őket⁷⁸. Hasonló tragédiát jelentett egy rabszolga számára az úr halála⁷⁹. Valószínűleg ez volt a problémája annak, aki a következő kérdést intézte a jósdához: „Felszabadítják, másik úrhoz kerül vagy eladják?”⁸⁰. A tulajdonoscseré által a rabszolga elvesztette egész addigi életét, környezetét és teljes bizonytalanságba süllyedt.

A rabszolgák társadalmi osztálya korántsem volt egységes⁸¹. A köztük kialakult hierarchia több tényezőtől függött. A háznál születettek kétségtelen prioritást élveztek mind társaik, mind a külvilág értékítéletében. Az antik morálnak megfelelően feljebb állónak számítottak azok, akik közvetlenül hadizsákmányból kerültek a házhoz. Ezzel

⁷³ F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 246. Az idézett cikkben Kudlien a görög-latin jósirodalmat kutatja, elsősorban az asztrológiai adatokat. Ezek között sok kérdés és válasz található, amelyek rabszolgák eladására vonatkoznak.

⁷⁴ A rabszolgák szociális helyzetéhez általában v.ö. Brósz R., *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Budapest 1964, 48. és k.

⁷⁵ *Zauberpapyrus Pap. Oxyrh. 1477* = Pap. Graec. Meyn. II 153., a II-IV. századból, v.ö. F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245., F. Bömer, *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und in Rom*, IV. Epilegomena, Wiesbaden 1963, 135.: „Nach diesem Vorgang darf auch die Frage „*ei katalassomai eis ton gonon*“, „Geh ich auf den Sohn über“ als von einem Sklaven gestellt gelten“.

⁷⁶ Dek. XIV. Antw. 4, F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245.

⁷⁷ F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245.

⁷⁸ Cato agr. III, 7 ajánlja a beteg és öreg rabszolgák eladását. Suet. Aug. 69,1 tudósít egy esetről, ahol a házasságtörő rabszolgát büntetésül eladták Toraniusnak, a rabszolgakereskedőnek.

⁷⁹ Az úr erőszakos halála még nagyobb tragédiát jelentett a rabszolgák számára, v.ö. Benedek F., *A senatus consultum Silanianum*, Stud. Jur. Pécs 28 (1963) 3. és k.

⁸⁰ Cod. Vat. graec. 1056. fol. 74^r, v.ö. F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 242.

⁸¹ V.ö. M.I. Finley, *The Use and Abuse of History*, London 1975, 64.

szemben mindig stigmát jelentett az, ha valakit úgy vettek. De még a vásárolt rabszolgák között is nagy különbségek voltak. Jobbnak számított, akit nem kereskedőtől, hanem ismerőstől vagy barátától vásároltak, esetleg ajándékba vagy hagyatékul kaptak. A piacon vásárolt rabszolga a rangsorban a legutolsó helyre szorult. A legalacsonyabban álló csoporthoz tartoztak azok, akiket már többször eladtak, akiket csak járulékként, más áruhoz csapva vagy átalányban vettek meg, illetve az olyan rabszolgák, akik egyszerűen csak a *genus mancipiorum*hoz tartoztak, akikről eladójuk semmilyen tulajdonságot nem jelölt meg és értük semmilyen garanciát sem vállalt, végül a frissen importált *venales*. A rabszolgák „társadalma” tehát legalább olyan differenciált volt, mint a szabadoké. Az elidegenítés által nemcsak emberi környezetük, hanem úgynevezett „társadalmi állásuk” is elveszett, a hierarchiában mélyebbre süllyedtek.

C) Közelebbi vizsgálatot igényel a kérdés, hogy kik voltak a kereskedők, akik a rabszolgákat Rómába szállították és a piacon eladóként léptek fel. Mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy többségükben rómaiak voltak-e vagy idegenek, mivel néhány szerző a rómaiak arisztokratikus szemléletét hangsúlyozza és tagadja, hogy ők maguk kereskedtek volna⁸².

Amint láttuk, már az első karthágói szerződés azt mutatja, hogy az állam súlyt fektetett arra, hogy a római kereskedők karthágói felségterületen a hazaiakkal egyenlő jogokat élvezzenek. A Kr.e. 218-ban hozott *lex Claudia*⁸³ kétségtelenül megtiltotta a szenátoroknak, hogy 300 amphora űrtartalomnál nagyobb hajókat tartsanak, a tilalom háttere és célja azonban vitatható. Vajon tényleg csak az általánosan feltételezett arisztokratikus szemlélet vezetett volna erre, vagy inkább az érdekszférák felosztásáról van szó az uralkodó osztály két része, a szenátori és a lovagi rendhez tartozók között⁸⁴? Mivel a *lex Claudia* csak a szenátorok számára tiltja a kereskedelmi hajók tartását, más társadalmi rétegek hasonló tevékenységét ez nem érintette. Semmi sem szól például az ellen, hogy a lovagok kiterjedt kereskedelmi ügyleteket folytattak. A törvényt tehát nem értékelhetjük úgy, mint a kereskedelemmel szembeni negatív társadalmi értékítélet bizonyítékát.

⁸² Frank, *Economic History* 209. és k. szerint a rómaiak sohasem foglalkoztak kereskedelemmel, inkább megengedték a szabad kereskedelmet területükön az idegenek számára.

⁸³ Liv. 21,63.

⁸⁴ A törvény lehetséges magyarázatát Frank, *Economic History* 114. is abban keresi, hogy a kereskedők már valószínűleg elég erősek voltak érdekeik megvédéséhez.

A kereskedőkről ugyan Cato is némi fenntartással nyilatkozik⁸⁵. Szerinte a kereskedelem veszélyes és szerencsétlenséget hoz. Az idézet azonban elsősorban a tisztességes római polgár számára idegen veszélyeket hangsúlyozza, amelyek e foglalkozással, az állandó utazásokkal járnak.

Cicero további adatokkal szolgál a kereskedőszakma szociális megítéléséről⁸⁶. A nagy szónok különbséget tesz a kis- és nagykereskedelem között. Szerinte a kiskereskedelem piszkos és megvetendő, a nagykereskedelem viszont nem. Kifejezetten dicséri a *negotiatorem*, mert az *urbs* áruval való ellátásában fontos feladatot tölt be. A kiskereskedelmet piszkosnak nevezi⁸⁷, ettől azonban élesen elválasztja a nagykereskedelmet, mely nagy nyereséget hoz. A nagykereskedők között egyaránt vannak kifogásolható és becsületes üzletemberek. Mindenesetre a nagykereskedelem tiszteletreméltó foglalkozás is lehet, és ha valaki tisztességgel gyakorolja, akkor nagyon is dicséretre méltó, mert árukat szállít a messze fekvő vidékekről a kikötőbe, illetve a kikötőből a szárazföldre. Cicero szerint a *mercatura* tehát távolsági kereskedelem, mindenképp tengeri kereskedelem, mely közvetítő szerepet tölt be. A *mercatores* nem maguk álltak ki árujukkal a piacra, hanem nagyobb mennyiségű árut felvásároltak és más kikötőkben továbbadták kiskereskedőknek, akik azután a fogyasztók fele értékesítették azokat.

Hogyan differenciálódott a kereskedők társadalmi csoportja? A források különböző típusokról beszélnek: *negotiatores*, *mercatores*, és – csak a rabszolgakereskedelemben – *mangones*. A kevés rendelkezésre álló forrásból nem könnyű megállapítani, mi lehetett a különbség a különböző kategóriák között.

A *mercatores* mint bizonyos csoporthoz tartozó kereskedők a Digestában is említésre kerülnek⁸⁸, egy klasszikus korból származó fragmentum viszont éppen a rabszolgakereskedőket zárja ki e csoportból⁸⁹. Africanus Mela véleményére hivatkozik, aki szerint az embereket, azaz a rabszolgákat nem lehet árunak nevezni. Ezért a *mangonest*, azaz a rabszolgakereskedőket sem *mercatores*-nak, hanem *venaliciariis*-nek

⁸⁵ Cato praef.: *mercatores autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo, verum, ut supra dixi, periculosum et calamitosum.*

⁸⁶ Cic. de off. 1,151: *Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est, sin magna et copiosa, multa undique apportans multisque sive vanitate inperitens, non est admodum vituperanda, atque etiam si satiata quaestu vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, ex ipso se portu in agros possessionesque contulit, videtur iure optimo posse laudari.*

⁸⁷ Cicero ezt a véleményét máshol is kifejezésre juttatta, de off. 1,150, nat. deor. 1,122.

⁸⁸ D 39,4,9,8 Paul. 5 sent. *mercatores* említ az adókedvezményekkel kapcsolatban, D 50,4,5 Scaev. 1 reg. szerint a *navicularii* és a *mercatores olearii* együtt részesülnek adókedvezményben.

⁸⁹ D 50,16,207 Afr. 3 quaest.: *Mercis appellatione homines non contineri Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, et recte.*

nevezik, és ez így helyes. Számunkra lényeges az az információ, hogy Africanus a rabszolgák és az egyéb áruk között differenciál. Ez a megkülönböztetés abban is kifejeződik, hogy a rabszolgakereskedőket másként nevezik, mint a többi kereskedőt. Az irodalmi művekben is gyakran találkozunk a *mangones* névvel⁹⁰. Feliratokon előfordul a *mango*⁹¹ és a *mercatores venaliciani*⁹² megjelölés. A kereskedők *mangoként* való megjelölése a császárkortól figyelhető meg, és a források szerint kimondottan pejoratív mellékcsempése volt a szónak. *Mango* a csaló kereskedő, aki gyakran meghamisítja az áruját⁹³. A *mangones* nemcsak rabszolgakereskedőt, hanem általában kiskereskedőt is jelentett⁹⁴, a legtöbb helyen azonban mégis rabszolgakereskedőkről van szó. A tevékenységükre vonatkozóan elég kevés konkrét információt lehet találni. Társadalmi helyük és megbecsülésük igen mélyen állt, erre lehet következtetni Seneca⁹⁵ véleményéből, aki kalózzokkal és kuplerájosokkal egy szinten említi őket⁹⁶.

Westermann feltételezi, hogy a *mangones* kiskereskedők voltak, akik nem maguk importálták vagy exportálták a rabszolgákat, hanem csak a helyi piacon adták el őket⁹⁷. Valószínűleg némi készlettel állandóan rendelkeztek, erre utal Suetonius egyik megjegyzése⁹⁸: Domitianus császár egyszer rendelettel megtiltotta, hogy a rabszolgáikat kasztrálják. A *mangones* korábban valószínűleg gyakran elkövették ezt, mert a császár a már kasztráltak árát, *qui residui apud mangones erant*, rendelettel leszállította. Ez az intézkedés csak azzal magyarázható, hogy a *mangones* bizonyos készlettel rendelkeztek. További jogi szövegtörödékek is erre utalnak.

A Digestában a rabszolgakereskedőket egyébként többnyire mint *venaliciani* emlegetik⁹⁹. Ulpianus néhány öröklési esetben nyilvánít véleményt, ahol többek között azt kérdik, hogy bizonyos rabszolgák a legátumhoz tartoznak-e vagy sem, ha az elhalt

⁹⁰ Quint. 340,4, inst. or. 2,15,25, Juv. 11,147, Plin. nat. 23,26, 23,40, 21,170, 24,35, 12,98, 30,41, 32,135, Suet. Vesp. 4,3, Suet. Dom. 7,1, Sen. de ben. 4,13,3, Sen. Contr. 1,2,9, Macr. Sat. 2,4,28, Mart. 1,58,1, 7,88,9, 9,6,4.

⁹¹ Inscr. Dessau 4851.

⁹² CIL VI 96332.

⁹³ Így Martialis és Plinius a fent idézett forrásokban.

⁹⁴ *Mango* az, aki közvetlenül a vevőnek ad el, tehát a kiskereskedő. Ige formájában is előfordul: Plin. nat. 9,168: *ita mangonicatas villas subinde vendendo*. Biztosan nem rabszolgakereskedőt jelöl az alábbi helyeken: Plin. nat. 12,98, 23,40, és valószínűleg Sen. benef. 4,13,3, Suet. Vesp. 4,3.

⁹⁵ Sen. contr. 1,2,9.

⁹⁶ Hasonlóan Mart. 9,5, 1,58.

⁹⁷ Westermann, *Slave Systems* 98. lj. 62.

⁹⁸ Suet. Dom. 7,1.

⁹⁹ D 32,73,4 Ulp. 20 Sab., D 21,1,44,1 Paul. 2 ed. aed. cur.

úgy rendelkezett, hogy a *suos servos* legyen a legátum tárgya. Itt fordul elő egy *venaliciarius*, akivel kapcsolatban a jogtudós megjegyzi, hogy azok a személyek, akik rabszolgákkal kereskednek, olyan rabszolgákat is birtokukban tartanak, akik nem a ház rabszolgái közé számítanak:

D 32,73,4 Ulp. 20 Sab.: *Eum, qui venaliciariam vitam exercebat, puto suorum numero non facile contineri velle eiusmodi mancipia...*

Ezeket a rabszolgákat helyesebb árunak tekinteni, hisz a továbbeladás szándékával vették őket. A fragmentum tehát azt bizonyítja, hogy a *venaliciani* rabszolgákat vásároltak fel a továbbeladás szándékával. Az azonban nem állapítható meg a forrásokból, hogy a *venaliciani* illetve a *mangones* között fennállt-e valamilyen strukturális különbség.

Egy másik Digesta-esetből arra lehet következtetni, hogy a *venaliciani* gyakran *societas* formájában kereskedtek¹⁰⁰. Ez a forma azonban a vevő számára esetleg hátrányokkal járhatott, mert jogvita esetén minden *sociust* külön kellett volna beperelnie. Paulus ezért úgy foglal állást, hogy az, aki nagyobb hányaddal rendelkezik, vagy legalább akkorával, mint a többi, az egész vételárra beperelhető legyen. Indoklásként arra hivatkozik: *nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum pronius est*. Emögött az a gyanú bújik meg, hogy a *venaliciani* a nagyobb nyereség érdekében ravasz trükként alkalmazták a társulási formát. Ez azonban eléggé egyoldalú megítélés. Valószínű, hogy a rabszolgakereskedés viszonylag nagy tőkét igényelt, azonkívül állandóan új áruk beszerzéséről is gondoskodni kellett, esetleg a provinciákba utazni ez ügyben. Ezeket az anyagi és szervezési problémákat egy *societas* keretében biztosan könnyebb volt megoldani.

Paulus fent idézett véleménye arra utal, hogy a római kereskedelmi életben nem volt nagy különbség a *venaliciani* és a *mangones* tevékenysége között. Semmiképpen sem állítható fel egy olyan kereskedelmi modell, mely szerint a *venaliciani* nagykereskedők, a *mangones* kiskereskedők lettek volna. Ez ellen szólnak egyébként azok a források is, amelyek Augustus korának két legismertebb rabszolgakereskedőjét *mangonak* titulálják¹⁰¹.

A magasabb ár elérésének kilátása néhány kereskedőt bizonyosan csalásra ösztönzött. Plinius beszámol arról, hogy a rabszolgaárusok növényi kivonatok alkalmazásával egy öreg rabszolgából fiatal tudtak varázsolni¹⁰². A még serdületlen fiúk igen keresettek voltak a piacon, ezért a fiúknál igyekeztek a pubertást különböző

¹⁰⁰ D 21,1,44,1 Paul. 2 ed. aed. cur.

¹⁰¹ Plin. nat. 7,56, Suet. Aug. 69,1, Mart. 8,13, Macrob. Sat. 2,4,28.

¹⁰² Plin. nat. 21,26.

szerekkel visszatartani¹⁰³. Növényi kivonatokkal akadályozták meg a szőrnövekedést¹⁰⁴, hogy fiatalabbnak mondhassák őket, sokszor pedig kasztrálással biztosították a fiúsabb megjelenést. A jogászok egyébként rejtett hibaként értékelték a kasztrációt¹⁰⁵. Emellett csak kis félrevezetésnek számít, hogy Toranius, a rabszolgakereskedő két nagyon hasonló külsejű fiút ikerpárként adott el, holott valójában a birodalom egészen különböző részéből származtak.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a rabszolgakereskedők Róma társadalmi ranglétráján igen alacsonyan helyezkedtek el. Foglalkozásukat piszkos trükkökkel, túlhajtott nyereséghajhászással és csalásokkal kapcsolta össze a közvélemény. A kisebb csalások minden piacon jelen vannak és minden korban alkalmaznak a kiskereskedők néhány trükköt, hogy nagyobb haszonra tegyenek szert. Ezeknek a manipulációknak a jelentőségét, a jogalkotásra esetlegesen kifejtett hatását azonban nem szabad túlbecsülni. Semmi esetre sem szabad abból a feltevésből kiindulni, hogy minden rabszolgakereskedő született csaló volt, és ezért a piacfelügyelőknek a legkeményebb eszközökkel kellett fellépni ellenük¹⁰⁶. Az aediliszek különleges piaci szabályainak kibocsátását azonban pusztán ez nem indokolja. Más kiskereskedők, a kuplerájosok vagy pénzváltók hasonlóan rossz társadalmi megítélés alá estek, de a morális elítélés még nem vont maga után speciális magánjogi rendezést. A különleges szabályok igénye inkább az áru speciális volta miatt merülhetett fel. Az ember, mint az árucseré tárgya sajátos jellemzőkkel bír, éppúgy etikai-morális, mint jogi szemszögből.

3.§. Piaci szokások.

A) Plinius részletesen tudósít a különböző krétafajtákról, és említést tesz többek között egy olcsó ezüstkrétáról, amellyel valaha a *maiores*, az ősök a versenypályán a győzelmi célvonalat húzták meg, és amellyel a tengeren túlról származó rabszolgák lábát fehérre festették: *pedesque venalium trans maria advectorum denotare instituerant maiores*¹⁰⁷. Sok művelt görög érkezett a hajókkal fehérre festett lábbal, akik később Rómában híres színészek, asztrológusok vagy grammatikusok lettek. Csípősen jegyzi meg a szerző, hogy akkora tisztelet övezte őket, hogy szinte babérkoszorúval övezve tértek

¹⁰³ Plin. nat. 21, 170.

¹⁰⁴ Plin. nat. 30,41.

¹⁰⁵ V.ö. D 9,2,27,28 Ulp. 18 ed.

¹⁰⁶ Pekary, Wirtschaft 99. hangsúlyozza, hogy a magas kockázat és szállítási költség miatt a kereskedőknek igen magas nyereségkulccsal kellett dolgozniuk. Talán ezért tekintették automatikusan csalóknak őket.

¹⁰⁷ Plin. nat. 35,199.

vissza oda, ahonnan krétával festett lábbal jöttek¹⁰⁸. Más híres személyekről is megemlíti Plinius, hogy pályafutásuk elején még fehérre festett lábbal álltak Rómában a *catastan*, a rabszolgák eladására szolgáló építményen¹⁰⁹. Szerinte a fehérre meszelt láb az eladásra kínált rabszolgatömegek és a mértéktelen balszerencse bélyege.

Plinius korában tehát ismert volt még az a szokás, hogy a Rómába tengeren szállított rabszolgák lábát fehérre festették: Fehér lábbal értek partot és fehér lábbal álltak a piacon. Plinius számára ez azt a jelentést hordozta, hogy piacról vett rabszolgáról van szó¹¹⁰.

Tibullus egyik elégiájában megerősíti, hogy a fehér lábbal eladás még az ő korában is szokásos volt. Szerelme elvesztését siratja és megjegyzi, hogy a hölgy jelenlegi kedvese igen alacsony sorból való¹¹¹. Korábban gyakran látták fehér lábbal a *catastan*: tehát már többször eladták a rabszolgapiacon.

Gellius Noctes Atticae című művében anekdotákat olvashatunk a „rég” Róma életéről, többek között a rabszolgaeladási szokásokról. A szerző nagyrészt Caelius Sabinus írásaiból merít¹¹². Először arról a szokásról mesél, hogy a rabszolgákat kalappal a fejükön állították piacra: *pilleatos servos*. Sabinus hangsúlyozza, hogy az eladó nem vállal felelősséget az ilyen rabszolgákért¹¹³. A piaci szokás nyilván arra szolgált, hogy a vevők ne tévedhessenek, hanem azonnal lássák a rabszolga minőségét, és még az eladási feltételeket se kelljen kívánniuk. A *neque lex vendundi opperienda esset* kitétel arra enged következtetni, hogy az eladó szóban vagy írásban, de nyilatkozott a rabszolga lényeges tulajdonságairól, pl. származási helyéről, életkoráról, képzettségi szintjéről... A vevők gyorsabban eligazodtak a piacon, ha a kalapról már messziről látták, hogy olcsó, gyengébb minőségű rabszolgákat kínálnak ott. Sabinus szerint: *quod eiusmodi mancipia insignia esse in vendundo deberent*. A kifejezés *insignia esse ... deberent* arra utal, hogy a kereskedőket kötelezték arra, hogy a garancia elmaradását egyértelműen és nyilvánosan közöljék. Gellius nem szó szerint, de valószínűleg korrektül idézi Sabinust. A jogtudós nem véletlenül, hanem szakszerű precizitással alkalmazza éppen a *debere* szót, amely sokszor előfordul az ediktumokban. A jogtudósok a

¹⁰⁸ Plin. nat. 35,201.

¹⁰⁹ Plin. nat. 35,200.

¹¹⁰ Plinius nem kutatja a szokás eredetét. Eitrem, Sklavenkauf 20. és k. szerint vallási okokra vezethető vissza: a lábak érintkezésben vannak a földdel, ezért különösen gondosan kell megtisztítani őket a rossz szellemektől. Idegen rabszolgáknál ez fokozottan indokolt, hisz hazájuk ártó szellemeit távol kell tartani.

¹¹¹ *regnum ipse tenet, quem saepe coegit barbara gypsatos ferre catasta pedes*, Tib. 2,3,59–60.

¹¹² Caelius Sabinus a Kr.u. I. század híres jogtudósa, a szabinianusok iskolájának tagja, 69-ben *consul suffectus*, v.ö. Schulz, Rechtswissenschaft 121., 141.

¹¹³ „*quorum nomine venditor nihil praestare...*”, Gell. NA 6,4,1.

kommentárokbán többnyire valamilyen magistratusi parancsot jelölnek ezzel a szóval¹¹⁴. Ezek alapján megkockáztathatjuk azt, hogy a *servos pilleatos* eladási szokását a piacfelügyelők rendeletével összefüggésbe hozzuk. Az eladók kötelesek voltak egyértelműen a vevők tudomására hozni, hogy helytállás nélkül, a szavatossági igények kizárásával akarják eladni a rabszolgát. Ennek az adatközlésnek egyik módja volt a kalap feltétele. Ma már lehetetlen rekonstruálni, hogy miért éppen a kalapban eladás vált a garancia nélküli ügylet szokásos kifejezési formájává. Annak nincs nagy valószínűsége, hogy éppen az aediliszek rendelték volna el egy bizonyos fajta kalap használatát. Hihetőbbnek tűnik az a feltevés, hogy az aediliszek egy réges régen létező, közismert szokásra támaszkodtak piaci előírásuk megfogalmazásakor. Sem Sabinus, sem Gellius nem kutatja a szokás eredetét: a jogász számára csak az bírt jelentőséggel, hogy a külsőség a garancia kizárását jelöli. Gellius szórakoztató régiségnek tekinti: hogyan kötöttek ügyletet az ősök!

Hasonló analógiával él Sabinus, amikor az eredeti szövegben a *pilleatus* kapcsán egyéb feledésbe merült szokásokat elevenít fel: ahogyan az olcsó rabszolgákat a kalappal jelölik, úgy jelölték meg valaha a hadifoglyokat a fejükre tett koszorúval. Erre mondták: *sub corona venire*, koszorú alatt eladni¹¹⁵. A foglyok megkoszorúzása valószínűleg vallási, rituális eredetű. A koszorú „schützt, heiligt, starkt und legt einen Zauberkreis um den Träger oder den Gegenstand, den er schmückt”¹¹⁶. A koszorú távol tartja a rossz szellemeket¹¹⁷. A régi rómaiak számos rítust alkalmaztak, hogy a messziről érkezőket megtisztítsák az ismeretlen, veszélyes szellemektől. Amikor októberben a hadsereg visszatért a hadjáratból, különleges tisztítóáldozatokat végeztek¹¹⁸. A hadifoglyokat mindjárt a csatatéren tisztító rítusoknak vetették alá, hogy az „ellenséges erőket” távoltartsák Rómától.

Mind a koszorú, mind a feltett kalap jól látható megjelölés, amellyel a rabszolgák bizonyos fajtájára hívták fel a figyelmet: a koszorú a hadifoglyokat jelentette, a kalap pedig azokat a rabszolgákat, amelyekért az eladó nem vállalt felelősséget. Sabinus a két „beszédesebb jelet” a külsőség alapján állítja párhuzamba: mindkettő a rabszolga fejére tett megkülönböztető jelzés. Az sem zárható azonban ki, hogy esetleg mélyebb, belső összefüggés is volt a kettő között: hisz az állam mindig garancia nélkül adott el, a hadifoglyok hibamentességét, tulajdonságait nem garantálta.

¹¹⁴ V.ö. Kaser, *Ediktsstil* 54: „Debere drückt im Edikt ein amtsrechtliches Sollen aus”.

¹¹⁵ Gell. NA 6,4.

¹¹⁶ S. Eitrem, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*, Kristiania 1915, 64.

¹¹⁷ A görög párhuzamhoz v.ö. G. Thür, *JJP* 20 (1990) 154, M. Blech, *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin New York 1982.

¹¹⁸ Latte, *Religionsgeschichte* 119. és k.

Gellius mindkét adásvételi szokást úgy tekinti, mint a régi idők érdekességét. Ez kitűnik abból is, hogy a *sub corona venire* Sabinus-féle értelmezésével nem egészen elégedett. Cato eltérő etimológiai magyarázatát is idézi¹¹⁹, aki szerint a katonák a hadifoglyok eladásra kerülő csoportját *custodiae causa* körülállták, és ez a *circumstatio* vezetett a *sub corona* megjelöléshez. Cato bölcselkedését is idézi Gellius: *Ut populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat*¹²⁰. Cato szélsőséges párhuzamot von két nagyon eltérő jelentést hordozó koszorúviselés között: áldozat bemutatásakor vagy a rabszolgaságba eladáskor. A sors mindkét helyzetbe sodorhatja a népet. Az áldozati rítus felemlítése viszont arra utal, hogy a *sub corona* kifejezés Cato számára is inkább a fejre tett koszorút jelölte.

Számunkra mindkét szokás azt a véleményt erősíti meg, hogy a piac rendjét, a kereskedési szokásokat sokszor már homályos eredetű, de bizonyos konkrét jelentést hordozó külsőségek biztosították. A *lex vendundī*, az adásvételi feltételek sokszor nem szóbeli vagy írásbeli akaratnyilatkozatban, hanem e külsőségekben nyertek kifejeződést.

Hasonlóan beszédes külsőség, hogyha a rabszolgát az eladó megkötözve viszi a piacra¹²¹. Ezzel a körülménnyel az eladó éppolyan kielégítően tájékoztatta a vevőt a rabszolga hibás voltáról, mintha szóban vagy írásban hívta volna fel erre a figyelmét. Erre a hibára hivatkozva a vevő nem indíthat ellene aediliszi keresetet. A megkötözött rabszolgáról mindjárt gondolható, hogy szökésre hajlamos, valamilyen deliktumot követett el vagy egyéb veszélyes tulajdonságai vannak.

A kereskedők a rabszolga nyakába esetleg egy *titulust*, táblácskát akasztottak, amelyre az áru főbb jellemzőit írták fel¹²². Gellius szerint azokat az adatokat kellett feltüntetni a *tituluson*, amelyeket az aediliszi ediktum előírásai szerint a vevő tudomására kellett hozni. Így állíthatta az eladó, hogy a rabszolga egészséges, nem hibás, nem *fugitivus* vagy *erro*, és nincs *naxaval* terhelve.

A fent leírt szokások mind az eladói magatartást szabályozzák. A források azonban a vevő oldalán is bizonyos tradicionális cselekményekről tudósítanak. Általánosan elvárt volt például, hogy a vevő mindig gondosan vizsgálja meg az árut, amint ez a *caveat emptor* alapelvének megfelel. A rabszolgákat többnyire egy kötömbre vagy emelvényre állítva kínálták eladásra¹²³, amit *catasta* néven emlegetnek a

¹¹⁹ Gell. NA 6,4,4.

¹²⁰ Gell. NA 6,4,5.

¹²¹ D 21,1,48,3 Pomp. 23 Sab.: *Ei, qui servum vinctum vendiderit, aedilicium edictum remitti aequum est: multo enim amplius est id facere, quam pronuntiare in vinculis fuisse.*

¹²² Gell. NA 4,2,1: *Titulus servorum singulorum scriptum sit curato ita...*

¹²³ Plaut. Bacch. 815, Poll. 3,78,126, Colum. 3,3,8, Petr. Sat. 29, Sen. ep. 11,1,9, Tib. II,3,60, Pers. 6,76, Mart. 6,29,1, 9,29,5, 10,76,3, Suet. de gramm. 13.

források¹²⁴. Az erre állított rabszolgának először a testét vizsgálták meg az eventuais vevők, aminek az érdekében sokszor már eleve meztelenül vitték piacra a rabszolgákat¹²⁵, vagy a vevő kívánságára ott vetkőztették le őket¹²⁶. Erejük és ifjúságuk bizonyítására követelhette a vevő, hogy ugráljanak¹²⁷ vagy súlyos terheket cipeljenek¹²⁸. A megfontolt vevő alaposan kikérdezte a rabszolgát eredetéről, hazájáról, szüleiről, képzettségéről, előző társadalmi állásáról és különvagyonáról, így különösen arról, hogy ruhák, ékszerek vagy pénz mint járulék eladásra kerül-e vele együtt¹²⁹.

Mind a rabszolga, mint áru körültekintő megvizsgálására vonatkozó vételi szokások, mind a fontos információkat kifejező külsőségek azt mutatják, hogy a rabszolgapiac életét és üzletmenetét régi, sokszor már homályba merült eredetű formások uralták. A rabszolga lényeges tulajdonságait kötele volt az eladó a vevő tudomására hozni, de a közlés módjára számos variációt ismernek a források. A feltett kalap, a koszorú, a megkötözés éppúgy informálta a vevőt, mint a szóbeli kifejezett közlés. Ezek a szokások arra utalnak, hogy a közlés módját az aediliszek nem kötötték bizonyos forma betartásához.

B) A piaci eladási szokások mellett szeretném felhívni a figyelmet egy olyan szerződéskötési szokásra, melyet a jogtudósok kommentárjaikban alig említenek. A nemjogász irodalom példái azonban arra utalnak, hogy gyakran alkalmazott ügyletről van szó, amely a szerződő partnerek közti bizalomra épül: a rabszolgákat gyakran úgy adták el, hogy a vevő nem tetszés esetén bizonyos időn belül visszaléphetett az ügylettől. A terminust valószínűleg a kereskedő tervezett tartózkodási idejéhez igazítva szabták meg.

Megint Plautushoz fordulunk, hogy a jogintézmény megítéléséről az antik társadalmi környezetben hozzávetőleges képet alkossunk. Egyik darabjában találkozunk Charinussal, a jómódú kereskedő fiával, aki üzleti utazásán beleszeret egy szép rabszolgányba, megvásárolja, és hajóján hazaviszi szülővárosába. Apja előtt azonban restelli a dolgot, ezért titokban akarja tartani. A mit sem sejtő apa, Demipho felfedezi a lányt a hajón, és szintén érzelmekre gyullad iránta. A kettős helyzet rengeteg komikus félreértésre ad okot, és a kétségbeesett szerelmes, aki a lányt el akarja távolítani a

¹²⁴ V.ö. E. Mau, RE III 2, 1785.

¹²⁵ Cic. parad. 5,1, Suet. Calig. 36,2, v.ö. Westermann, Slave Systems 99.

¹²⁶ Suet. Aug. 69, Mart. 6,82, Sen. ep. 80, Symm. Relat. 2,78.

¹²⁷ Prop. 4,5,52.

¹²⁸ Quint. 2,16.

¹²⁹ Plaut. Persa 536. és k., a részletesebb elemzést lásd lent 8.§.B.

veszélyes helyzetből, azt is megemlíti, hogy akár vissza is adhatja az eladónak, hisz az megígérte a visszavételt, ha nem tetszik¹³⁰.

A jelenet tanúsítja, hogy már igen korán szokásos volt a visszalépés kikötésével való vétel¹³¹, amely által a vevő kockázatát csökkenteni lehetett. Kérdés azonban, hogy nem vállalt-e az eladó túl nagy rizikót: elterjedtek voltak-e valóban az ilyen típusú ügyletek? Az eladó kockázata a valóságban nem volt olyan nagy, amint az az első pillantásra látszik. A visszaadás lehetősége ugyanis még nem jelenti azt, hogy a vevők ezzel rendszeresen éltek vagy visszaéltek volna. A fenti jelenetben például Demipho az önkényes visszaadást mint a *fides* megsértését értékeli, mely szégyent hozna a családra¹³².

Plautus egy másik jelenete is megerősíti ezt a szemléletmódot: itt egy ház megvételéről és esetleges visszaadásáról van szó¹³³. A szövegösszefüggés szerint Theopropides, a beszélő úgy véli, hogy ha a felek az adásvételt egyszer már megkötötték, akkor azt mindenképpen be kell tartani és annak következményeit, így a veszteségeket is viselni kell. Az utólagos visszalépés hallatlan magatartás lenne.

A fent ábrázolt értékítéletek ismeretében mindjárt kisebbnek tűnik a *pactum displicentiae* megkötésekor vállalt kockázat. Az a tény, hogy a *pactum displicentiae*t felvették az aediliszi ediktumba¹³⁴, szintén arra utal, hogy gyakran előfordult ilyen típusú megállapodás rabszolgavételek esetén. Az *aedilis curulis* ediktumában elismeri az ilyen mellékkikötés érvényességét, sőt akkor is védi a felek megegyezését, ha elfelejtettek a visszaadás határidejében megállapodni. Ekkor *in factum actiot* ad az *aedilis curulis*, méghozzá hatvan napon belül¹³⁵.

A fentieket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kereskedelem menetét és az üzletkötési formákat számtalan szokás szőtte át, melyek a tradíció erejénél fogva irányították a felek cselekményeit. Az árucserét szabályozó jogintézmények kialakulásának és fejlődésének vizsgálata során tekintetbe kell venni ezeket az uralkodó szokásokat is, igen valószínű ugyanis, hogy a jogszabályok e szokásokkal együtt alkottak komplex rendszert. Az ediktumot megfogalmazó magistratus ismerte és ismertnek

¹³⁰ Plaut. Merc. 419.

¹³¹ V.ö. F. Peters, Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufs, Köln-Wien 1973, 82. és k.

¹³² Plaut. Merc. 420–423.

¹³³ Plaut. Mos. 800.

¹³⁴ D 21,1,31,22 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si quid ita venierit, ut nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conventio rata habetur: si autem de tempore nihil convenerit, in factum actio sexaginta dies utiles accommodatur emptori ad redhibendum, ultra non.*

¹³⁵ Hasonlóan Fr. Vat. 14, Pap. resp. 3: *quod iudicium ab aedilicibus in factum de recipiendo pretio mancipii redditur, quia displicuisse proponitur...*

tekintette az adott életviszonyra vonatkozó szokásokat, és normaalkotása során általában ezek szolgáltak előképül vagy indítékul.

4.§. Rövid függelék a *iumenta* kereskedelméről.

Mivel az aediliszek kellékszavatossági szabályait az ígásállatok piaci eladására is kiterjesztették, érdemes röviden áttekinteni ezt a területet is. Az ígásállatok, a *iumenta* a paraszti gazdaság legfontosabb ingó vagyontárgyai közé számítottak már Róma korai történetében¹³⁶. A *iumenta* olyan értékesek voltak, hogy egészségükért és termékenységükért külön áldozatot mutattak be¹³⁷. Az öszvéreket bizonyos ünnepnapokon nem fogták be¹³⁸, mert a szakrális normák ezt így írták elő. Feltűnően gazdag irodalom foglalkozik a *iumenta* gondozásával, gyógyításával és tenyésztésével.

Róma korai történetében a *iumenta* adásvétel tárgyaként elsősorban háborús időkben fordulnak elő. A hadseregben főleg szállítási célra használták őket¹³⁹. Ellenséges területen az állatokat egyszerűen elkobozták¹⁴⁰, vagy az ellenségtől zsákmányolták¹⁴¹; egyébként a hadsereg is vásárlás útján szerezte be szükségletét¹⁴².

Minden antik társadalomban élt a tradíció, hogy nagytestű állatokat is áldoztak, és ezeket többnyire vásárlás útján szerezték be. Kezdetől fogva találunk erre Rómában is adatokat, sokszor kimondottan erre a speciális piacra tenyésztették őket. Így Varro állítja, hogy igen jövedelmező üzlet volt a latin-ünnepekre fehér bikákat tenyészteni¹⁴³. Nagytestű állatokat egyébként étellemezési célra ritkán vágta le. Tacitus szerint ezek egyszerűen alkalmatlanok a fogyasztásra¹⁴⁴, amely vélemény mögött valószínűleg szakrális tilalom állt. Még háborús időkben is csak végszükségben vágta le ígásállatokat, ha valóban éhínség fenyegetett¹⁴⁵.

¹³⁶ Róma korai történelmére nézve lásd Zlinszky J., *Familia pecuniaque*, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 395., 399.

¹³⁷ Cato agr. 92.

¹³⁸ Cato agr. 138.

¹³⁹ V.ö. Curt. 5,6,9, 5,12,20, 5,13,23, 6,6,15, 8,4,19, 9,10,12, 9,10,22.

¹⁴⁰ Liv. 1,48,6, 7,37,6, 21,32,7, 21,37,3, 21,38,5, 25,14,11, 27,43,10.

¹⁴¹ V.ö. Caes. Gall. 1,3,1.

¹⁴² V.ö. Curt. 3,13,13, 5,6,9, 5,12,20, 6,6,15, 8,4,19, 9,12,22, Liv. 9,15,5, 25,14,11, 27,43,10, Plaut. Epid. 209; Caes. Gall. 7,12,4.

¹⁴³ Varro rust. 2,5,9–10.

¹⁴⁴ Tac. hist. 4,60.

¹⁴⁵ V.ö. Caes. civ. 3,49,2, Amm. Marc. 25,8,6.

A helyi kereskedelem helyszíne a hetipiac és az éves vásárok. A központi fekvésű *forum boarium* Róma egyik legfontosabb piaca volt¹⁴⁶; a parasztok ide hozták vagy hajtották eladásra szánt jószágait¹⁴⁷. Ez a piac a köztársaság végéig viszonylag szerény méretű maradt. A helyi kereskedelem nagyságát a szállítási lehetőségek korlátozták. A parasztok általában csak olyan távolságra lévő piacra merészkedtek el, ahonnan még ugyanazon a napon vissza is értek. Általában gyalog tették meg az utat, legfeljebb az áruk egy részét pakolták fel egy számárra vagy öszvérré¹⁴⁸. Csak Róma a Kr.e. I. században bekövetkezett hirtelen növekedésével emelkedett ugrásszerűen az állatokkal való kereskedelem mértéke¹⁴⁹.

A hentesek és ügynökeik gyakran beutazták a vidéket, hogy olcsóbban tudjanak vásárolni. Cato említ egy *lanlust*, mészáros¹⁵⁰, más források pedig a *propolat*, felvásárlót¹⁵¹. Az ókorban a kereskedelem minden területén jellemző volt az utazó kereskedő¹⁵².

Bár az állatkereskedelemben mindig a helyi kereskedelem maradt elsőrendű fontosságú, itt is fellelhetők bizonyos távolsági kereskedelem nyomai. Róma korai történelmében leginkább a zsákmányból származó állatokat szállították tengeren, később viszont egyre több tenyészállatot illetve luxusállatot importáltak. Az utóbbira a források számtalan példát hoznak, bár ebből még nem lehet nagy mennyiségekre következtetni¹⁵³. A jó tenyészállatokat viszont drágán és nagy távolságból is beszerezték a nagybirtokosok¹⁵⁴. Caesar bizonyos *mercatores*ről tudósít, akik jó üzletek reményében az ellenséges gall törzsekhez utaztak. A gallok szívesen fogadták őket, mert az általuk kínált áruk, főleg a jó lovak, igen keresettek voltak¹⁵⁵. Egy későbbi korból az úgynevezett *Expositio totius mundi et gentium*¹⁵⁶ kínál számos adalékot a virágzó távolsági kereskedelemről, ez az időszak azonban már távol esik e tanulmány témájától.

¹⁴⁶ V.ö. Coarelli, Rom 279–281, 287–291.

¹⁴⁷ Cato agr. 2,7, 150, v.ö. White, Roman Farming 86. és k., relief a piacra tartó parasztról.

¹⁴⁸ V.ö. White, Roman Farming 86. és k.

¹⁴⁹ V.ö. White, Roman Farming 321. Marcus Aurelius idején a rómaiak egyedül disznóhúsból napi 20000 fontot fogyasztottak el.

¹⁵⁰ Cato agr. 150.

¹⁵¹ Varro rust. 3,14,3, Cic. or. in Pis. 67, Luc. Carm. Rel. 198.

¹⁵² V.ö. MacMullen, Markttage 283. és k.

¹⁵³ Gell. NA 5,14,5–28, Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte 469.

¹⁵⁴ Varro rust. 2,3,4, 2,5,9, 2,6,2, 2,7,6, Polyb. 4,38,4, Strab. 5,1,7, Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte 469. és k., v.ö. White, Roman Farming 278. és k.

¹⁵⁵ Caes. Gall. 4,2,2.

¹⁵⁶ V.ö. H.J. Drexhage, Münsterische Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 1 (1983) 3. és k.

Állatkereskedőket csak ritkán említene a római források. A rendelkezésre álló adatok a kereskedők közötti erős differenciálódásra engednek következtetni. Ilyen szakosodást tanúsítanak a fennmaradt foglalkozásnevek: *porcinarius*¹⁵⁷, *iumentarius*¹⁵⁸, *bubulus*¹⁵⁹, *mulius*¹⁶⁰ és egy *collegium iumentariorum*¹⁶¹.

Az állatkereskedelemben feltűnően magas árakkal is találkozunk. Így a Kr.e. I. században történt, hogy egy szamarat Reateből, ahol a legjobb számárcsordákat tenyésztették, 60000 sestertiusért adtak el¹⁶². Plinius nat. 8,167 tudósít egy esetről, amikor Q. Axius szenátor 400000 sestertiusért adott egy számáért. Ezek a szélsőséges példák mutatják, hogy a jó minőségű állatok legalább olyan drágák voltak, mint a rabszolgák. A kereskedelem nagysága, a viszonylag magas értékek és a rejtett hibák lehetősége miatt volt szükség az *aediles curules* ediktumának kiterjesztésére erre a területre.

A rabszolga- és az állatkereskedelem között azonban lényeges strukturális különbségek is észlelhetők. Mint fent láttuk, a rabszolgáknál a távolsági kereskedelem játszotta a fő szerepet, a helyi kereskedelem kis mennyiségű és esetleges volt. Ezzel szemben az állatkereskedelemben kétségkívül a helyi kereskedelem volt döntő arányú. A távolsági, főleg a tengeri kereskedelem csak későn jelentkezett, és sohasem képviselt jelentős mennyiséget. A helyi kereskedelemben valószínűleg mindkét fél, az eladó és a vevő is római polgár volt, vagy legalábbis közeli városállamhoz tartozott. Ezért a helyi kereskedelem mindig könnyebben áttekinthető maradt, a felek között bizalom uralkodhatott¹⁶³. A távolsági kereskedelemben az áru általában ismeretlen eredetű és minőségű volt.

¹⁵⁷ CIL III 2014370, Cod. Theod. 14,4,6.

¹⁵⁸ CIL X 6493.

¹⁵⁹ CIL XIII 8378.

¹⁶⁰ Suet. Vesp. 4,3.

¹⁶¹ CIL XI 4749.

¹⁶² Az adat Varrotól származik, és maga is túl magasnak találja. Elmeséli, hogy ugyanakkor Rómában egy négyesfogat 400000 sestertiusért.

¹⁶³ V.ö. MacMullen, Markttage 284.

II. fejezet

PIACFELÜGYELET RÓMÁBAN

5.§. Az *aediles curules* feladatköre

Az *aediles curules* Róma azon magistrátusai voltak, akik az *urbs* közrendjének fenntartásáért feleltek. Általános rendészeti tevékenységükön belül magánjogi szempontból különös jelentőséget kapott piacfelügyelői működésük. Vásárrendészeti szabályaik és ehhez kapcsolódó bíraskodási joguk keretében alakult ki az eladói kellékszavatosság jogintézménye. Az eladott áru rejtett fizikai hibáiért való helytállást előíró rendeleteik megértéséhez ismernünk kell általános rendészeti tevékenységüket és a beavatkozás módját, ahogyan a közrend megóvása illetve helyreállítása érdekében felléptek. A következőkben a *magistratura* történetéből azokat a vonásokat emeljük ki és tárgyaljuk részletesebben, amelyek a magánjogi jogintézmény kialakulása szempontjából lényegeseek.

A) A Róma korai történetéből rendelkezésünkre álló források igen kevés információval szolgálnak a tisztség kialakulásáról és az *aediles* eredeti feladatköréről. Maga az elnevezés – az ókori terminológia szerint – az *aeditumus*, *aedituus* szavakból vezethető le, amelyek bizonyos templomi tisztségeket jelöltek. Az *aeditui* két típusát említik a források. Egyrészt működött egy úgynevezett *aedituus minister*, aki naponta nyitotta és zárta a templom épületét, takarította a helyiséget. Másrészt létezett az *aedituus magister*, aki felügyelt a templom berendezésére, az áldozati ajándékokra, vigyázott a templom vagyonára és dokumentumaira¹. Az *aedilis* szó etimológiai története tehát a tisztség szakrális gyökereire enged következtetni².

A feladatkörre vonatkozóan a források elég sematikus magyarázattal szolgálnak³. Varro és Festus szerint az *aedilis* működése a vallási célokat szolgáló épületek és a magántulajdonban álló házak felügyeletére vonatkozott. Pomponius hangsúlyozza, hogy az *aediles* kezdetben plebejusi tisztségviselők voltak⁴. Az *aediles* vezették a plebs kultuszait. Nevük legtöbbször a Ceres-templommal összefüggésben kerül

¹ Karlowa, *Rechtsgeschichte* 249., Kübler, *Geschichte* 93.

² Mommsen, *Staatsrecht* 473., Karlowa, *Rechtsgeschichte* 249., Kübler, *Geschichte* 93., Siber, *Verfassungsrecht* 64., F. De Martino, *Storia della costituzione Romana I*, Napoli 1958, 288., Latte, *Religionsgeschichte* 407., Rickman, *Corn Supply* 34., K. Loewenstein, *The Governance of Rome*, The Hague 1973, 62.

³ Lásd Jakab, *Aediles curules* 135. és k.

⁴ A fent idézett forrásokkal szemben kételyét fejezte ki W. Kubitschek *RE* 1, 448. Szerinte az itt felsorolt feladatkör nem lehetett az *aediles* eredeti feladatköre.

említésre. Az Aventinuson álló Ceres-templomot a hagyományok szerint a Kr.e. V. században alapították⁵. Az *aediles* tradicionális feladata volt, hogy ebben a templomban őrizték a *plebs* dokumentumait. Ezek közül a plebejusok életviszonyait érintő *senatus consulta* voltak a legfontosabbak⁶. Valószínűleg ők árverezték el azokat a vagyontokat, amelyek a *leges sacratae* megsértése miatt a Ceres-templomhoz kerültek⁷. Az *aediles* működése azonban nem csupán a Ceres-templomhoz kötődik, hanem általában a plebejusok vallási kultuszának élén állottak. Ezért működésük visszanyúlhat a Ceres-templom megnyitását megelőző korszakra is⁸.

Livius⁹ szerint már igen korán, Kr.e. 428-ban az *aediles* feladata volt, hogy az idegen istenek kultusza és a hazai istenek idegenszerű tisztelete ellen fellépjenek, majd a gallok betörése után ők vezették a város újjáépítését¹⁰. Siber¹¹ azon a véleményen van, hogy az *aediles* a szakrális tevékenység mellett már kezdetől fogva bizonyos rendészeti feladatokat is elláttak.

Róma korai történetében tehát a *magistratus* két fő jellemzője a plebejusi jelleg és a szakrális feladatkör¹². A latin városok korai történelmében a profán és a szakrális tevékenység természetes egységet alkotott a tisztségviselőknél. A közigazgatást ellátó hivatalnokok egyben áldozatokat mutattak be a közösség nevében. Az is gyakori jelenség volt, hogy a vallási tevékenység vezetői a jogszolgáltatás feladatát is ellátták. Ezt tanúsítja a felirat, amely egy *praefectus iur(i)dic(undo) et sacris faciundis*-t említi¹³. Hasonló

⁵ Latte, *Zwei Exkurse* 355., Garnsey, *Famine* 168.

⁶ Liv. 3,55,13 a Kr.e. 355. esztendőről: *institutum etiam ab iisdem consulibus ut senatus consulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur*, hasonlóan Cic. de leg. 3,20,46. Livius szerint a szenátusz határozatait Kr.e. 449-től őrizték a Ceres-templomban.

⁷ Karlowa, *Rechtsgeschichte* 250.

⁸ V.ö. H. Siber, *Die plebejischen Magistraturen bis zur lex Hortensia*, Leipzig 1936, 9.

⁹ Liv. 4,30,11.

¹⁰ Liv. 6,4,6.

¹¹ Siber, *Verfassungsrecht* 64.

¹² A szerzők kezdetben kétségek nélkül elfogadták a fent idézett antik forrásokat és abból indultak ki, hogy a korai időszakban az *aediles* mint „Gebäudeherren” működtek. Mommsen ezen tézisének bírálatát lásd Latte, *Zwei Exkurse* 355. A magistratura plebejusi jellege is megkérdőjelezhető lehet. Meghaladottá vált az az elmélet, hogy amíg Róma korai történelmében a patriciusok két konzult és két quaestort állítottak, addig a plebejusok ezen példa alapján saját kormányzattal rendelkeztek a két tribunus és azok segédei, a két *aedilis* személyében – így Mommsen, *Staatsrecht* II 473., Karlowa, *Rechtsgeschichte* 250. Ezt már Siber, *Verfassungsrecht* 4. bírálja. Az az elmélet, hogy az *aediles* kezdetben csupán a *tribuni plebi* segédjei voltak, két forrásra támaszkodik: Dionys. 6,90,2, 6,95,4 és Zonar. 7,15,10. Siber hangsúlyozza, hogy mindkettő görög forrás és sokkal későbbi időből származik.

¹³ CIL 14, 4002, v.ö. Latte, *Religionsgeschichte* 407.

magistrátusokról számos forrás tudósít egész Itáliából, akiket Rómán kívül is gyakran *aediles*nek neveztek¹⁴.

A fenti néhány adat azt bizonyítja, hogy az *aediles plebis* kezdetben elsősorban szakrális feladatokat láttak el. A köztársaság végére illetve a *principatus* elejére azonban a vallási feladatkör már teljesen feledésbe merül és a piacfelügyelői, rendészeti tevékenység jellemző erre a magistrátusra. Hogyan magyarázható ez a fejlődési vonal?

Kurt Latte a hasonló görög fejlődéssel vont párhuzamot, így következtetett a valószínű római gyökerekre¹⁵. A templomok élén a görögöknél is mindig valamilyen „felügyelő” álltak. A nagy vallási ünnepekre pedig a Mediterraneum minden kultúrájában jellemző volt, hogy nagyon is világias, népszerű és gazdag vásárok kíséretében kerültek megrendezésre¹⁶. Ilyen vásárokat tartottak rendszeresen Rómában is, többek között a Ceres-szentély közelében¹⁷. A vallási ünnepek ideje alatt mindenütt a templom papjai voltak kötelesek gondoskodni arról, hogy a vallásos tevékenység e kísérőjelenségei is rendben, békésen folyjanak le. A fentiekből arra lehet következtetni, hogy a Ceres-templom melletti vásárok szabályozása, felügyelete hasonlóan a templom tisztviselőinek, azaz az *aediles*nek a feladata volt¹⁸.

Mivel az *aediles* tevékenysége nem csupán a Ceres-templomhoz kötődött, hanem a plebejusi kultusz általános előjárói voltak, valószínű, hogy minden nagyobb plebejusi vallási ünnepség alkalmával ők látták el az igazgatási, felügyeleti teendőket. Ez

¹⁴ V.ö. E. Kornemann, KLIO 5 (1905) 82., és KLIO 14 (1914) 192. és k. Kornemann ismerteti a *pagi*, a kerületek vagy törzsek belső közösségi szervezetét Itáliában. Az aediliszi hivatalt etruszk eredetűnek feltételezi. Összehasonlítja az egyes itáliai városok alkotmányát és a példák gazdag tárházát sorakoztatja fel, ahol az *aediles* közigazgatási vagy szakrális feladatokat láttak el. Ezek alapján feltételezi J. Lipsius, SZ 3 (1883) 200., hogy e tisztség sokkal ősbib, mint a római köztársaság, és latin gyökerei vannak. Ezzel szemben Kubitschek RE 1, 449. úgy véli, hogy az *aedilitas* későbbi elterjedésével is magyarázható az analóg források, és a tisztség korai történetére nem rendelkeznek bizonyító erővel.

¹⁵ Latte, Religionsgeschichte 407.

¹⁶ A legfrissebb kutatásokkal e téren M. Wörle, Stadt und Fest in kaiserzeitlichen Kleinasien, München 1988, könyve szolgál. Jóllehet az általa elemzett felirat későbbi eredetű, mégis következtetni lehet belőle ezen ünnepségek megrendezésének szokásos körülményeire. Nagyon valószínű, hogy a főbb vonások semmit sem változtak az évszázadok alatt. Hasonló szabályozást találunk az Andaniából, Syll.³ 736, 75., és k. illetve az Eleusisből, IG III² 1013, 48. származó feliratokban. Az agoranomoszhoz lásd összefoglalóan G. Busolt-H. Swoboda, Griechische Staatskunde I, München 1920–1926, 491. és k.

¹⁷ Liv. 3,55,7. Ezek a „templom békéjének védelmében” megrendezett vásárok jelentették ebben az időben az egyetlen lehetőséget az államközi árucserére. A Ceres-kultusz valószínű görög eredetéről ír Gamsey, Famine 169.

¹⁸ V.ö. Latte, Zwei Exkurse 337., valamint ehhez a tézishoz csatlakozva A. Heuß, SZ 64 (1944) 130. l.j.165.

a gondolatmenet magyarázatot ad a vallási és vásárfelügyelői tevékenység összekapcsolódására.

B) Az *aediles curules* azon magistrátusok közé tartoztak, akiket megilletett a *sella curulis*¹⁹ és a *toga praetexta*²⁰ viselésének joga. Az *aediles curules* megválasztása a *comitia tributa* hatáskörébe tartozott és a választást a konzulok vezették²¹. Varro *De re rustica* című művének harmadik könyvében az állattenyésztésről szóló beszélgetésbe éppen egy *aedilis*-választás tudósításait szőtte bele²². A feltörekvő római polgárok egyéni karrierjében fontos állomás volt ez a tisztség²³. Akinek nem sikerült a továbbjutás, azt később mint egykori *aedilist* emlegették²⁴. A hivataluktól megvált *aediles* helyet kaptak a szenátusban²⁵.

A megválasztott *aediles curules* szolgák és segédek kíséretében járták a várost, bár *lictorok* nem illették meg őket²⁶. Plautus néhány vígjátékában nem minden él nélkül utal az *aediliszek* arrogáns és parancsolgató viselkedésére²⁷. Az *aediles curules* ugyan *magistratus minores*²⁸ voltak, amelyeket nem illett meg az *imperium*, így a római törvények értelmében elvileg lehetséges lett volna ellenük hivatali idejük alatt is

¹⁹ Gell. NA 7,9,6, Cic. Verr. 5,14,36, Liv. 7,15, Val. Max. 2,5,2.

²⁰ Plin. nat. 9,39,137, Cic. cum sen. gr. g. 5,12, Liv. 7,1. A vonatkozó irodalom áttekintését lásd H.J. Wolff, Roman Law, Oklahoma 1951, 34. és k.

²¹ Varro rust. 3,17,1, Gell. NA 7,9,2, Cic. Planc. 20,49. A hivatal megszerzésének feltételeihez lásd B. Kübler RE 14, 411. és k.

²² Varro rust. 3,2,10, 3,17,1, 3,17,10.

²³ Cicero többször említi írásaiban, így de off. 2,39, Brut. 323, de leg. agr. 2,3, hogy ő minden hivatalt *suo anno* töltött be, azaz a *lex Villia annalis* által rögzített minimális életkorban. Így 37 éves korában volt *aedilis curulis*, 40 éves korában *praetor* és 43 éves korában *consul*.

²⁴ V.ö. Varro rust. 1,7,10, Cic. Piso 2,88, Cic. de off. 2,57, Vell. 2,26,3, Serv. Aen. 5,4.

²⁵ Cic. Verr. 5,14,36, v.ö. Karlowa, Rechtsgeschichte 251., W. Kubitschek RE 1, 452.

²⁶ Cic. pro Cluent. 126, Cic. Sest. 95, Gell. NA 13,13,4.

²⁷ Plaut. Stich. 352. és k., Rud. 374., Capt. 800. és k.

²⁸ V.ö. Mommsen, Staatsrecht II, 483. és k.

keresetet indítani, bíróság elé idézni őket²⁹. Gellius idejében azonban az *aediles* már akkora tekintéllyel rendelkeztek, hogy senki sem mert élni ezzel a joggal³⁰.

Néha visszaéléseikről is olvashatunk: egyikük személyes ellenségének a házait romboltatta le hivatali hatalmát kihasználva³¹, egy másik igazságtalanul perelt be magánszemélyeket³², egy harmadik egy prostituáltat zaklatott³³. Ezek a visszaélések azonban nem lehettek tipikusak, hisz az egykori *aediles* tetteit inkább nagy elismeréssel őrizte az emlékezet. Például szolgál erre egy Cicero-részlet, ahol a szónok a leghíresebb aediliszeket méltatja³⁴: Róma történelméből jól ismert, híres családok nevei sorakoznak itt, mint e tisztség betöltői³⁵.

Cicero³⁶ a következőképpen osztályozza az *aediles* feladatkörét: *cura urbis, cura annonae, cura ludorum solemnium*. Leghosszabb ideig a pompásan megrendezett ünnepi játékokra emlékeztek a rómaiak. Ezen ünnepi játékokkal kapcsolatban az *aediles* nemcsak mint a közrend fenntartói tevékenykedtek, hanem gyakran ők fedezték a rendezés költségeit is³⁷.

²⁹ Az imperiummal rendelkező magistratusok ellen ugyanis hivatali idejük alatt nem lehetett pert indítani, v.ö. D 2,4,2 Ulp. 5 ed.: *In ius vocari non oportet neque consulem neque ... neque ceteros magistratus, qui imperium habent...* Hasonlóan D 4,6,26,2 Ulp. 12 ed. Egyébként a magistratusok által esetlegesen okozott károkért nem az állam, hanem maga a magistratus személyesen tartozott kártérítési felelősséggel, v.ö. Polyb. 6,15,10. A keresetet azonban csak hivatali idejének lejártá után lehetett ellene beadni, v.ö. D 47,10,32 Ulp. 42 Sab. Ez a szabály bizonyos visszaélésekre is ösztönözhetett. Így Caesarról jegyezték fel, hogy semmitől sem tartott annyira, mint hivatali idejének esetleges lejártától. Nem akart ugyanis hitelezőinek zsákmányává válni, v.ö. B. Kübler RE 14, 428.

³⁰ Gell. NA 13,13,5.

³¹ Cic. Sest. 95.

³² Cic. Flacc. 77.

³³ Gell. NA 4,14,1–2.

³⁴ Cic. de off. 2, 57: *Quamquam intellego in nostra civitate inveterasse iam bonis temporibus, ut splendor aedilitatum ab opumis viris postuletur. Itaque et P. Crassus cum cognomine dives tum copiis functus est aedilicio maximo munere, et paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio magnificentissima aedilicate functus est, deinde C. Claudius App. f., multi post, Luculli, Hortensius, Silanus; omnes autem P. Lentulus me consule vicu superiores; hunc est Scaurus imitatus; magnificentissima vero nostri Pompei munera secundo consulatu; in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. V.ö. az ismert aediliszek listáját F. R. Broughton, The Magistrates of the Roman Republic II, New York 1952, 466. és k.*

³⁵ Flaviusról is megjegyzi Pomponius, hogy betöltötte ezt a tisztséget, lásd Földi A., A libertinusok leszármazóinak közjogi helyzete a köztársasági és császárkori Rómában, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 99.

³⁶ Cic. de leg. 3,3,7.

³⁷ Utalásokat találunk erre már Plautusnál: Poen. 1011. és k., Persa 159. és k., v. ö. Spranger, Sklavenfiguren 62. További források Cic. Verr. 5,14,36, pro Mur. 19,40, Liv. 10,47,4, 23,30,16, 24,43,7, 25,2,8, 27,6,19, 27,21,9, 27,36,8, 28,10,7, 29,11,12, 29,38,15, 31,50,2, 33,25,1.

Az *aediles curules* egyik tipikus feladatköre, a *cura ludorum solemnium* valószínűleg az ünnepi játékokon kezdetben ellátott rendészeti funkcióból alakult ki³⁸. Livius³⁹ úgy tudja, hogy az *aediles* először Kr.e. 310-ben léptek fel ebben a szerepben, amikor a diktátor Papirius Cursor triumphusán a fórum feldíszítéséről gondoskodtak. A *ludi Romani* szervezése kezdetben egyedül a konzulok tisztsége volt, de az *aediles* egyre több „kisegítő munkát” vállaltak mellettük, míg végül a játékok rendezése teljesen az ő kezükbe csúszott át⁴⁰. Ezenkívül bizonyos szakrális jellegű játékokat hagyományosan az *aediles* szerveztek⁴¹.

Később az ünnepi játékok szervezése a politikai reklám fontos része volt, ezzel lehetett népszerűsége szert tenni a választópolgárok körében⁴². Az aediliszi tisztséget tehát az egyéni karrierben a szavazatokért vívott küzdelemben jól ki lehetett használni. A nép többnyire azt a jelöltet részesítette előnyben, aki korábban mint *aedilis* nagyvonalú és pazar játékokat rendezett. Sulláról maradt fenn az a történet, hogy amikor a praetorok választásán jelöltette magát, nem kapott elegendő szavazatot. Sikertelenségét ő maga azzal magyarázta, hogy pályafutása során nem volt *aedilis curulis*, kihagyta ezt a stációt. A nép viszont elvárta volna tőle, hogy előbb *aedilis*nek pályázzon, mert arra számítottak a rómaiak, hogy ő majd különlegesen szép játékokat rendez. Sulla ezt figyelmen kívül hagyta, és egyből praetornak jelöltette magát, a csalódott nép viszont nem szavazott rá⁴³.

A játékok nagy politikai jelentősége miatt egyre inkább túlzásba vitték a pazarlást. Caesarról maradt fenn az a történet, hogy ő volt az első, aki mint *aedilis curulis* az apja temetésére rendezett ünnepségen az arénát ezüsttel díszítette fel és a gladiátorok ezüst fegyverekkel harcoltak a vadállatok ellen⁴⁴. A túlzott pazarlás megakadályozására a *principatus* idején rendeleteket bocsátottak ki. Suetonius

³⁸ V. ö. W. Kubitschek RE 1, 456. és k.

³⁹ Liv. 9,40,16.

⁴⁰ Liv. 10,47,4, 23,30,16, 24,43,7, 25,2,8, 27,6,19, 27,36,8, Cic. Verr. 5,36, Dio Cass. 37,8,1.

⁴¹ V.ö. Liv. 34,54,3, Cic. har.resp. 27, Dio Cass. 37,1. W. Kubitschek RE 1, 457.

⁴² Részben ehhez kapcsolható az a tradíció, hogy a magistratusok a választási harcban ajándékokat szórtak a nép közé: gabonajegyeket, fa- vagy fémlapocskákat, v.ö. Benedek F., *Iactus missilium*, Scr. Guarino 5, Napoli 1984, 2110. és k.

⁴³ Cic. de off. 2,58, Plut. Sull. 5. A magistraturák betöltését meghatározó *lex Villia annalis* ugyanis nem követelte meg kifejezetten az aediliszi tisztség betöltését a praetorság előtt, v.ö. B. Kübler RE 14, 406. Mint azonban Sulla esete mutatja, a gyakorlatban szokásos és ajánlatos volt először erre a hivatalra pályázni.

⁴⁴ Plin. nat. 33,16.

Tiberiusról jegyezte fel, hogy *hudorum ac munerum impensas corripuit mercedibus scaeniconum recisis paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis*⁴⁵.

A *cura annonae* mint aediliszi feladatkör az utóbbi évek tudományos irodalmában szintén elsősorban szociális aspektusból került értékelésre⁴⁶. Sokáig az *aediles curules* gondoskodtak arról, hogy a *plebs* körében olcsó gabonát osszanak szét. Ezen feladat „nagylelkű” ellátása révén éppúgy a későbbi karrier során jól kamatozó népszerűsége lehetett szert tenni, mint a fent említett ünnepi játékok pazar megrendezésével.

Az ingyenes állami gabonaosztást kezdetben csak éhínség vagy jelentős árdrágítás esetén szervezték meg⁴⁷. A legkorábbi adat arra vonatkozóan, hogy a római állam egy magistrátust bízott meg a gabonaellátás megszervezésével, a Kr.e. 440–439-es évről került feljegyzésre. Livius⁴⁸ a megbízott L. Minuciust mint *praefectus annonae* említi⁴⁹. A Kr.e. 299. évre vonatkozóan már kimondottan az *aedilest* említik, akik a gabonaárak megdrágítását energikus közbelépésükkel megakadályozták. Ők maguk gondoskodtak a gabonaszállítmányokról és kiosztották azt a polgárok között⁵⁰. Az ifjabb Gracchus által indítványozott *lex frumentaria* után a hatósági gabonaosztás általánossá vált és minden évben, havi porciókban adták ki a fejadagokat⁵¹. Miután a gabonaellátás megszervezése állandó feladatként jelentkezett, egyre terhesebb kötelességet jelentett az *aediles* számára. Ezért Caesar az aediliszek számát két új tisztség létrehozásával megtoldotta, és a két új *aedilest* az *aediles ceriales* elnevezéssel jelölte. Az ő kizárólagos feladatuk lett ezentúl a *cura annonae* ellátása⁵².

C) A késői köztársaság aediliszei fontos állami tisztségviselők voltak, akik a Cicero által *cura urbisként* megnevezett városrendészeti feladatkört is ellátták. Ez nagyon sokféle tevékenységet jelentett, amelyeket összefoglalóan és kicsit anakronisztikusan a „városi

⁴⁵ Suet. Tib. 34,1.

⁴⁶ V.ö. Kunkel–Wittmann, Staatsordnung 615. további irodalommal.

⁴⁷ V. ö. Garnsey, Famine 167. és k.

⁴⁸ Liv. 3,32,2.

⁴⁹ Garnsey, Famine 170., 177. szerint valószínűleg inkább egy tribunus lehetett. Livius saját korának terminológiáját vetíti vissza a múltba.

⁵⁰ Liv. 10,11,9, 10,9,10–14.

⁵¹ App. civ. 1,21, Plut. Caes. 8,4, Cic. Verr. 2,3,72, Liv. 10,11,9, 30,23,41, 30,26,6, 31,3,4, 33,42.

⁵² A további irodalomra vonatkozóan v. ö. Rickman, Corn Supply 34. és k., Garnsey, Famine 178. és k.

közigazgatási hatóságok” funkciójával rokoníthatunk. Ide tartozott a közúti forgalom⁵³, a vízvezetékek és kutak⁵⁴, fürdők és bordélyházak⁵⁵ felügyelete, a szerencsejátékok megtiltása és üldözése⁵⁶, és a hivatalosan nem engedélyezett külföldi vallási szekták elleni fellépés⁵⁷. Az *aediles* feladata volt az is, hogy *triumphus* illetve ünnepi játékok idején a közrendet biztosítsák⁵⁸. A templomi- és középületek épségén szintén ők őrködtek⁵⁹. Mivel Róma utcáinak és köztereinek rendjére is ők vigyáztak, intézkedtek arról, hogy vadállatokat a városban csak felügyelet és a szükséges biztonsági intézkedések megtétele mellett lehessen sétáltatni⁶⁰.

Kiemelt figyelmet érdemel az *aediles curules* feladatköréből piacfelügyeleti tevékenységük. Ők ügyeltek arra, hogy a piacon csak helyes súlyokat és mértékeket használjanak. A hamis súlyokat szétörették⁶¹ és a rajtakapott kereskedő költségére újakat készíttettek⁶². Az ilyen jellegű hamisításokkal szembeni állami fellépés egyébként már igen korán jelentkezett. A *lex Silia de ponderibus publicis*⁶³ a bűnösnek találtat pénzbüntetéssel, vagyona felének elkobzásával fenyegeti⁶⁴.

⁵³ Ők gondoskodtak arról, hogy az utcákat burkolják, tisztítsák és a forgalmat akadályozó tárgyaktól szabadon tartsák a rómaiak, v. ö. Plaut. Stich. 352, Suet. Vesp. 5, lex Jul. Munic. 2,50, 2,68, D 18,6,13(12) Paul. 3 Alf. epit. Az utóbbi Digesta-fragmentum szemléletesen mutatja az *aediles* határozott intézkedési stílusát. Egy római polgárnak újonnan vásárolt ágyakat szállítottak és ideiglenesen a háza előtt az utcára pakolták le őket. Az *aedilis* éppen arra járt segédeivel, és az ágyakat hirtelen elhatározással összetörette, mivel akadályozták a forgalmat. A jogtudóshoz intézett kérdés a kártérítés mikéntjére vonatkozott. Az *actio legis Aquiliae* indíthatóságáról v. ö. R. Krückmann, SZ 60 (1940) 65. és k. és Th. Mayer-Maly, SZ 74 (1957) 364.

⁵⁴ Frontin. 95-97.

⁵⁵ Tac. ann. 2,85, Sen. epist. 86,10.

⁵⁶ Mart. 5,84, 14,1, v.ö. M. Kurylowicz, SZ 102 (1985) 185. és k.

⁵⁷ Liv. 4,30, 26,1, Cic. har. 22,24, v.ö. Siber, Verfassungsrecht 201.

⁵⁸ Liv. 25,1, 27,37, 11,102,7.

⁵⁹ Varro ling.l. 5,81, Varro rust. 1,2,2, Cic. Verr. 5,14,36, Cic. Phil. 9,17, Paul. Fest. 13, CIL VI 3823.

⁶⁰ D 21,1,40,1 Ulp. 2 ed. aed. cur., D 21,1,42 Ulp. 1 ed. aed. cur., v.ö. Lenel EP³ 565.

⁶¹ Pers. 1,128, Juv. 10,10, D 19,2,13,8 Ulp. 32 ed. A súlyok és mértékek mintapéldányai Jupiter capitoliumi templomában álltak, v.ö. Mommsen, Staatsrecht II, 500. l.j.1. A hamis súlyok és mértékek elleni harchoz v.ö. F. Haymann, SZ 40 (1919) 351., P. Stein, Cambridge Law Journal 4 (1955) 226. és k.

⁶² V.ö. CIL 8, 3294, 9666, 9,1656.

⁶³ FIRA I 79, Festus 246L, Rotondi, Leges publicae 473., a régebbi irodalmat összefoglalóan ismerteti R. Ortestano, BIDR 44 (1936-37) 274. l.j.193. Wieacker, RR 305. l.j.95. és 425. l.j.72. kiemeli, hogy a *lex Silia* nyelvezete a XII t.t. korának jellegzetességeit hordozza.

⁶⁴ V.ö. Rotondi, Leges publicae 275., Siber, Verfassungsrecht 201., M. Kaser, SZ 67 (1950) 496. l.j.91.

Az *aediles* szigorúan felléptek az uzsorások ellen és megpróbálták az árdrágítást adminisztratív eszközökkel megakadályozni⁶⁵. Ennek során előfordult, hogy hatóságilag rögzítették az árakat. A rögzített árak nehezen egyeztetethetők össze a szabad piacról alkotott elképzeléseinkkel, amelyeket többnyire magától értetődően visszavetítünk az antikvitás viszonyaira is. Forrásaink viszont kétségtelenül tartalmaznak ilyen adatokat. Így Plinius⁶⁶ arról tudósít, hogy Appius Claudius Caecus konzulsága idején 12 font olaj 1 asba került. Kr.e. 74-ben pedig M. Seius mint *aedilis curulis* gondoskodott arról, hogy a római nép egész hivatali éve során 1 asért 10 font olajat vehessen⁶⁷. Mindkét esetben adminisztratív eszközökkel szorították le az olaj árát. Rómában az olaj alapvető élelmészeti cikk volt, ami arra utal, hogy az árszabályozásnak itt elsősorban politikai jelentősége lehetett⁶⁸. Plautus egyik komédiájában viszont általános érvénnyel említi az árak rögzítésének gyakorlatát: *quae improbast pro mercis vitio dominium pretio pauperet*⁶⁹.

Más források is tanúskodnak az árak hatósági rögzítéséről. Kr.e. 89-ben a cen-sorok felső limitet állapítottak meg a Rómába importált görög borok ára⁷⁰. Livius⁷¹ arról tudósít, hogy Cato a rabszolgapiacra vezetett be hasonló intézkedéseket. Végül Apuleius regényének egyik részlete⁷² arra enged következtetni, hogy az efféle piaci beavatkozások egyáltalán nem lehettek ritkák.

Az *aediles curules* törekedtek arra, hogy a vásártereken eladásra kerülő áruk minőségét is kontroll alá vonják. Lehetőségük volt arra, hogy a tiltott árukkal való kereskedést megakadályozzák és a csalárd szándékkal meghamisított árukat megsemmisítsék⁷³. Plautus⁷⁴ szerint ez mindennapos jelenség volt: *Novi, Neptunus ita solet, quamvis fastidiosus aedilis est: si quae improbae sunt merces, iactat omnis*⁷⁵. Plautus

⁶⁵ Plaut. Mil.glor. 727 is utal erre, v.ö. Garnsey, Famine 108. és k., 182. és k.

⁶⁶ Plin. nat. 15,2.

⁶⁷ Plin. nat. 15,2, hasonlóan Liv. 30,26,5–6, v.ö. Garnsey, Famine 188.

⁶⁸ V.ö. Rickman, Corn Supply 34. és k., aki hangsúlyozza, hogy a gabona- és olajárakat sokszor nem a kereslet-kínálat, hanem politikai szempontok határozták meg.

⁶⁹ Plaut. Mil.glor. 727, v.ö. Spranger, Sklavenfiguren 61, Leo, Geschichte 142.

⁷⁰ Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte 467.

⁷¹ Liv. 39,44,3.

⁷² Apul. Met. 1,25.

⁷³ Plaut. Rud. 372. és k., Capt. 823–824, Apul. Met. 1,25.

⁷⁴ Plaut. Rud. 374.

⁷⁵ Azt, hogy az idézett rész eredeti Plautus-szöveg és római viszonyokat tükröz, Mommsen, Staatsrecht 500. l.j.2. véleményével szemben bizonyította Fraenkel, Plautus 40. Spranger, Sklavenfiguren 61. szerint az *aediles* gúnyos említése a *cura annonae*-ra utal. A szövegösszefüggés alapján azonban úgy tűnik, hogy

erős szatírával jeleníti meg az aediliszeket és Neptunushoz, a tenger istenéhez hasonlítja őket. A meglepő összevetés bizonyosan túloz, mégis következtetni enged a piacfelügyelők hatalmi pozíciójára. Az alapul szolgáló szituáció valószínűleg megszokott volt a költő Rómájában.

Az Apuleius-történetben, amelyre fent már röviden utaltunk, az aedilisz hasonlóan semmisítette meg a kosár halat, mivel minőségre érzékeny szemével azonnal érzékelte az áru hitványságát, az aránytalanul magas áron pedig felháborodott⁷⁶. A jelenet kapcsán meg kell jegyezni, hogy az aedilisz a halak megsemmisítését rendelte el ahelyett, hogy azok visszavételére kötelezte volna a halkereskedőt és visszaadatta volna vele a vételárat. A *redhibitio* tehát szóba sem került. Apuleius e jelenetben talán az *aediles curules* büntető-rendészeti szabályainak fonákságát állítja pellengérre. A család kereskedő megbüntetésével ugyanis csak részben tekinthető elintézettnek az eset. A piac megsértett rendjét helyreállították, de a rászédett vevő hal és pénz nélkül maradt.

Suetonius arról tudósít, hogy az aediliszek határozottan felléptek az engedély nélküli kereskedelem ellen⁷⁷: Claudius száműzött egy praetori rangú szenátort, mert az illető aedilisi működése idején megbüntette Claudius egyik bérlőjét, aki a városban engedély nélkül árusított péksüteményt. Ráadásul a *vilicust*, aki a bérlő érdekében közbelépett, megkorbácsoltatta. A *multasset* igealak arra enged következtetni, hogy a feketén kereskedőt talán pénzbüntetéssel sújtotta. A *flagellasset* viszont egyértelműen mutatja, hogy a *vilicust* testi fenytéssel büntette. A túlzottan szigorú eljárás ellen tiltakozva Claudius elrendelte, hogy a süteményárusok bódéi a jövőben ne tartozzanak az aediliszek felügyelete alá.

Századokkal később Hieronymus⁷⁸ nosztalgiával tekint vissza az *aediles* szigorú vásári rendjére. Őt vallási okok vezérlik, amikor visszautasítja a nyereséghajhászást és panaszkodik polgártársai életmódja miatt. Megjegyzi, hogy a múltban a szélhámosokat az aediliszek illetve az agoranomosok visszatartották a durvább csalásoktól.

---

inkább piacfelügyeletükről általában mondja ki véleményét a költő.

⁷⁶ Apul. Met. 1,25. Mommsen, Staatsrecht 504. Ij.1-el szemben Kaser, Jurisdiktion 174. Ij.7. joggal hangsúlyozza, hogy az idézett rész nem az aediliszek bíráskodási jogát, hanem büntetőjogkörét tanúsítja.

⁷⁷ Suet. Claud. 38,2.

⁷⁸ Hier. 125,16.

6.§. Ius edicendi

A *ius edicendi*⁷⁹ jelentette a magistrátus azon jogát, hogy hivatali évének kezdetén meghirdethette, hogy működése alatt milyen főbb elvek szerint fog eljárni. Az ediktum az a „hirdetmény”, amelyben ezen alapelveket nyilvánosságra hozta.

Plautus szemléletesen parodizál egy ilyen ediktumot⁸⁰, amelyben a piaci árusok egész „bűnlajstromát” sorolja fel. Ergasilus, a jelenet főszereplője dühösen számolja a hentesek, halárosok és egyéb kiskereskedők csalási módszereit és esküdözik, hogy móresre tanítja őket. Ráncba szedésükre válogatott verésekkel fenyegetőzik:

Plaut. Capt. 813–822.: *Tum piscatores, qui praebent populo pisces foetidos, qui advehuntur quadrupedanti crucianti cantherio, quorum odos subbasilicanos omnes abigit in forum, eis ego ora verberabo surpiculis piscariis, ut sciant, alieno naso quam exhibeant molestiam. tum lanii autem, qui concinnant liberis orbas oves, qui locant caedundos agnos et duplam agninam danunt, qui petroni nomen indunt verveci sectario, eum ego si in via petronem publica conspexero, et petronem et dominum reddam mortales miserrimos.*

Hegio, a jelenet másik szereplője a következő megjegyzést teszi a fenti monológ hallatán⁸¹: „Úgy beszél, mint egy aedilis az ediktumában, csodálom, hogy az aetolok nem tették meg agoranomosznak”. A jelenetben az aediliszek említése nyilván a komikum fokozását szolgálta, piacrendészeti szabályaikat ráadásul egy parazita szájába adta Plautus⁸². Hegio megjegyzésében összevegyíti a görög és a római terminológiát:

⁷⁹ V.ö. Gai. inst. 1,6, E. Weiß, SZ 37 (1916) 166., A. Pezzana, IURA 7 (1956) 253., Leifer, Gewaltgedanke 287., E. Jobbe-Duval, Les decreta des Magistrats, St. Bonfante III, Milano 1930, 187., Ph. Meylan, Labco 2 (1956) 118., G. Pugliese, Il processo civile romano II, Milano 1963, 106., Kaser RP 180., (Honsell-Mayer-Maly-)Selb, RP 12. Az aediliszek *iurisdictio*jához átfogóan Kaser, Jurisdiktion 173. és k. A *iurisdictio* és *imperium* viszonyáról folytatott vita nem tartozik szorosan témánkhoz, v.ö. erről P. F. Girard, L'histoire de l'organisation judiciaire des Romains I, Paris 1901, 228., Leifer, Gewaltgedanke 68. és k., P. De Francisci, St. Albertario I, 397. és k., Impallomeni, L'editto 109. és k., ehhez kritikával A. Pezzana, IURA 7 (1956) 252. és k. Kaser, Jurisdiktion 174. véleményéhez csatlakozva meddőnek lehet ítélni a vitát: „Vom Begriff des *imperium* her ist mithin eine Aufklärung über Inhalt und Grenzen der ädilischen *iurisdictio* nicht zu erwarten”.

⁸⁰ Plaut. Capt. 790. és k. A jelenethez v.ö. Fraenkel, Plautus 133., W. Buckland, The Roman Law of Slavery, Cambridge 1908, 445. és k., 534., 720., Spranger, Sklavenfiguren 61.

⁸¹ Plaut. Capt. 823.

⁸² Spranger, Sklavenfiguren 62. hangsúlyozza, hogy gyakori jelenség Plautusnál az, hogy római előljárók szavait rabszolgák szájába adja.

edictiones aediliciae, agoranomos. Ez a keveredés óvatosságra int a forráshely értékelésénél, hisz nem egyértelmű, hogy Plautus görög vagy római életviszonyokat jelenít-e meg. A Plautus-kutatók véleménye szerint azonban tipikus az a jelenség, hogy a szerző tudatosan keveri a római és görög elemeket komédiáiban. A szakkifejezéseket, a jogintézményeket és a tisztségviselők megnevezését tetszése szerint változtatja. Vigjátékai tulajdonképpen nem kategorizálhatók aszerint, hogy római vagy görög viszonyokat ábrázolnak-e, hanem inkább úgy tekinthetők, mint amelyek mindkét világban egyszerre játszódnak⁸³: Plautus egy egységgé gyúrja össze a görög és a római környezetet. Az viszont igen valószínű, hogy Plautus mint komédiszerző ügyelt arra, hogy célzásai és viccei a publikum számára könnyen érthetőek és egyértelműek legyenek, hisz különben nem számíthatott volna a nézők tetszésnyilvánítására. Görög köntösbe bujtatta hát római figuráit, hogy a felszín alól kivillanó eredeti római színek annál hatásosabbak legyenek. Így a fent idézett jelenet ediktumában minden bizonnyal korának római valóságára utal.

Az idézett szöveg szemléletesen érzékelteti az ediktumok szokásos tartalmát: piaci előírások voltak ezek, amelyek bizonyos áruk minőségi követelményeit és esetleg azok limit-árát rögzítették. Az *Ergasilus* által kilátásba helyezett fenyegetésekből arra is következtethetünk, hogy milyen szigorral és milyen intézkedések sorával léptek fel az aediliszek a vásárok rendjének fenntartása érdekében. Valószínűleg hasonlóan határozott fellépés jellemezte a római piacok mindennapjait⁸⁴.

A fenti Plautus-jelenet arra is bizonyítékkal szolgál, hogy az *aediles* jogköre kiterjedt a *multae dictio-ra*⁸⁵. A *multae dictio* büntetéskiszabási jogot jelent. Ennek értelmében az aediliszek elrendelhették, hogy a csalárdul árdrágító vagy árut hamisító piaci árusokat megkorbácsolják, megbotozzák vagy pénzbüntetéssel sújtásák⁸⁶. Ezt a

⁸³ Leo, *Geschichte* 142. hangsúlyozza, hogy ebben a jelenetben az *edictiones aediliciae* római, azután jönnek az aetolok, és az *agoranomos* szinte észrevétlenül illeszkedik a szövegbe. Leo véleménye szerint ilyen esetekben Plautus az eredeti görög mű egy részletét rómaivá formálta. Hasonló utalások találhatók *Stich.* 352, *Poen.* 1012, *Trin.* 990. Hasonlóan értékeli Plautust P. Grimm, *A latin irodalom története*, Budapest 1992, 19. és k.

⁸⁴ Selb, *Edikt* 270. egyáltalán nem tartja meglepőnek a jelenet fantáziadús fenyegetéseit. A normaszegés következményeit ugyanis a magistratus hatalmánál fogva szabadon határozta meg, többnyire még az ediktumban sem lettek ezek előzetesen meghirdetve.

⁸⁵ Hasonlóan Plaut. *Rud.* 374, *Trin.* 990, *Apul. Met.* 1,25, *D.* 50,2,12 *Callistr.* 6 *cogn.*, v.ö. B. Kübler, *Geschichte* 253. A *ius coercitionis* a *quaestores* kivételével valamennyi magistratust megilletett, Kübler *RE* 14, 421.

⁸⁶ A pénzbüntetés nagyságát már igen korán, a Kr.e. V. században korlátozták. A *multa maxima* 3020 as, eredetileg 30 marha és 2 birka ára volt, v.ö. Fest. 144, 237, Gell. *NA* 4,14, 10,6, 11,1,2, Val. *Max.* 6,1,7, 8,1, Suet. *Tib.* 2, Cic. *Verr.* 1,12,36, 5,67,173, *Liv.* 8,22,2, 25,2,9, 38,35, J. Bleicken, *SZ* 76 (1959) 370. és k., Leifer, *Gewaltgedanke* 280. és k., Kaser, *Jurisdiktion* 179. l.j.33, 190. l.j.99.

„rendészeti-büntetőjogi” eredetű büntetéskiszabási jogot azonban élesen el kell határolni a *iurisdictio*tól, a magánjogi bíraskodási jogtól, mely az árucserforgalom résztvevői közötti viták eldöntésére irányul⁸⁷.

Az aediliszek civiljogi *iurisdictio*ja egyébként erősen korlátozott volt mind tárgyát, mind helyét illetően. Bíraskodási jogkörük egyedül arra terjedt ki, hogy a piacon eladott rabszolgák és igásbarmok rejtett hibái miatti vitákban igazságot szolgáltatassanak.

Az ehhez rendelkezésükre álló eljárási eszközök szerények voltak. Bizonyosra vehető, hogy a praetori ediktumból átvettek bizonyos részeket. A Digestában több hely utal arra, hogy az *exceptio rei iudicatae* az aedilisi keresetek ellen is igénybe vehető volt, így D 44,2,25,1 Iul. 9 dig., D 21,1,14,9 Ulp. ed.aed.cur. Más esetek azt mutatják, hogy az *aediles* bíraskodásuk védelmére büntető actiókat adhattak ki, így D 2,3,1,pr Ulp. 1 ed., D 2,5,2,1 Paul. 1 ed. Az azonban valószínűnek látszik, hogy végrehajtást nem rendelhettek el⁸⁸. Bíraskodási joguk abban merült ki, amit a legszűkebb értelemben vett *iurisdictio* jelent: *ius dicere, iudicium dare*. A *missio in possessionem* vagy a *missio in bona* elrendelésére viszont csak a praetor mint impériummal rendelkező magistratus volt jogosult.

7.§. Edictum aedilium curulium:

A rabszolgák és igásbarmok piaci eladására vonatkozó szabályok

Az *aediles curules* általános rendészeti és piacfelügyeleti hatáskörének áttekintése után vázoljuk röviden azt, hogyan szabályozták ediktumukban az eladói kellékszavatosságot. Az áru rejtett fizikai hibáiért való helytállást előíró rendeletek szervesen illeszkednek az egyéb, fent tárgyalt rendészeti szabályok sorába. Kérdés, hogy az *aediles* vásárrendészeti szabályaikkal milyen mélyen avatkoztak be a felek szerződési szabadságába. Vajon kiegészíteni vagy helyettesíteni akarták-e a piacon uralkodó kereskedési, szerződési szokásokat?

⁸⁷ Kaser, Jurisdiktion 183. l.j.56. kritizálja Impallomeni, L'Editto 121. és k. alatt kifejtett elméletét, amelyben utóbbi az aediliszek civiljogi bíraskodási jogkörét a *ius coercionis*ből vezeti le. Hasonló nézeteket vallott már korábban E. Weiß, SZ 37 (1916) 166. és Ph. Meylan, Labeo 2 (1956) 118. Az aediliszek „büntetéskiszabási joga” azonban a civiljogi bíraskodási jogkör kialakulása után is változatlanul továbbélt, v.ö. Leifer, Gewaltgedanke 287. és k., A. Pezzana, IURA 7 (1956) 254. Kaser, Jurisdiktion 183. hangsúlyozza, hogy semmilyen forrás nem bizonyítja és valószínűtlennek is látszik, hogy az ítéletnek való engedelmeskedést valamilyen *multa*val, büntetéssel való fenyegetéssel kényszerítették volna ki kezdetben az aediliszek. Ez egy „recht rohes und wenig zielstrebiges Mittel” lett volna. Azonkívül a büntetéskiszabási jog többnyire arra szolgál, hogy „dem Befehl oder Verbot im öffentlichen Interesse Gehorsam zu sichern, nicht aber, um private Rechte durchzusetzen”.

⁸⁸ Erről részletesen Kaser, Jurisdiktion 177. és k.

A) Az aediliszek a piacukon információk adására kötelezték az eladókat. Melyek voltak azok az adatok, amelyek közlését a legfontosabbnak tekintették?

I. A legkorábbi ediktum-töredéket Gellius tolmácsolásában ismerjük⁸⁹:

Gell. N.A. 4,2,1: *In edicti aedilium curulium, qua parte de mancipiis vendundis cautum est, scriptum sic fuit: „Titulus servorum singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit noxaque solutus non sit”.*

„Az aediliszek ediktumának azon részében, amely a rabszolgák eladását szabályozza, így írták: „(Az eladó) gondoskodjon arról, hogy az egyes rabszolgák *titulusa*⁹⁰ úgy legyen megírva, hogy jól észlelni lehessen, hogy melyiknek mi a betegsége vagy hibája, melyik szökött vagy csavargó és melyik okozott kárt, amit nem térítettek meg”.

Gellius a kommentárban Caelius Sabinustól származó Labeo-idézetekre hivatkozik: hogyan határozták meg a jogtudósok a *morbis* és a *vitium* tartalmát. Az ediktum-idézet tehát nem Gellius, hanem Sabinus illetve Labeo korát tükrözi. Tehát ha

⁸⁹ A következő elemzés során az ediktum-töredékek megjelenése közti időbeli különbségek nem relevánsak. Itt ugyanis nem a genezis, hanem a rendeletek technikája áll a vizsgáldás középpontjában. Az ediktum első megjelenésének időpontját nehéz meghatározni. A szakirodalom általában a Kr.e. II. század közepe táját nevezi meg. A datálás támpontjául két forrásra szoktak hivatkozni: Gell. NA 17,6,1 szerint *Cato maior pro lege Voconia* tartott beszédében a *servus recepticius* kifejezést használta; Festusnál *Verius Flaccus* a következőképpen magyarázza a kifejezést: *servus, qui ob vitium redhibitus sit*, lásd Monier, Garantie 8. és k. Ezzel szemben F. Haymann, SZ 51 (1931) 475. úgy véli, hogy a *vitium* miatti *redhibere* egy pusztán ténylegesen, jogszabályi kényszer nélkül végbement egyszerű visszavétel is lehet. A. Watson, TR 39 (1971) 83. hangsúlyozza, hogy az ediktum létezése tulajdonképpen csak a Kr.e. II. század második felére bizonyítható, hasonlóan Ph. Meylan, Labeo 2 (1956) 117. A. Rogerson, St. Zulueta, Oxford 1959, 116. ugyanakkor csak a Kr.e. I. század kezdetét látja elfogadható dátumnak, hasonlóan Pólay, Kellékszavatosság 8. és k. Ugyanakkor J. Partsch, SZ 33 (1912) 607. az ediktum létezését a Kr.e. IV-III. századra sem zárja ki. Az igazságtalok adásvételét szabályozó részt, D 21,1,38,pr. még fiatalabbnak tartják, v.ö. Impallomeni, L'editto 75. és k., A. Rogerson, St. Zulueta, Oxford 1959, 117. Ezzel szemben F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 259. azon a véleményen van, hogy a rabszolgák adásvételéről szóló ediktum már a Kr.e. II. század közepe előtt keletkezett és utána szakaszonként továbbfejlesztették. Haymann, Haftung 19. és k. alatt kifejtett véleményével szemben Monier, Garantie 10. és k. hangsúlyozza, hogy Varro formuláiból nem szabad arra következtetni, hogy abban az időben az ediktum még nem létezett. Általában óvatosságra int azzal kapcsolatban, hogy a kevés rendelkezésre álló adatból pontos dátumot próbáljunk megállapítani. Ehhez a nézethez csatlakozva szeretném hangsúlyozni, hogy a szerény mennyiségű forrásból semmiképpen sem szabad pontos meghatározásra törekedni. Az a tény például, hogy a korábbi időre nézve nincsenek források, csak a források töredékes fennmaradását, nem pedig az ediktum létezésének hiányát bizonyítja.

⁹⁰ A *titulus* egy táblácska volt, amelyet a piacon az eladó rabszolga nyakába akasztottak, v.ö. Sen. ep. 47,9.

valaki a piactéren rabszolgát akart eladni, köteles volt arról gondoskodni, hogy a vevő bizonyos információkat megkapjon az árurol. A szöveg tanúsága szerint ezen ismeretek szolgáltatása az idézett korban úgy történt, hogy felírták a rabszolga nyakába akasztott táblácskára, a *titulus*ra. Valószínűleg széles körben elterjedt volt a rabszolgapiacokon a *titulus* használata. Az *aediles* ezért itt arról rendelkeznek, milyen információkat kell erre felírni. Nem valószínű viszont az, hogy az aediliszek ezzel a rendelettel a *titulus* használatát kötelezővé nyilvánították volna. Inkább azt rendelték el, hogy ha már egyszer *titulus* használtnak, akkor azon a fentieket köteles feltüntetni az eladó.

II. A rabszolgaediktum Ulpianusnál:

D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *„Qui mancipia vendunt certiores faciant emptores, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit: eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto”*⁹¹.

„Az *aediles* elrendelik: „Akik rabszolgákat adnak el, hozzák a vevők tudomására, melyeknek mi a betegsége vagy hibája⁹², melyik szökött⁹³ vagy csavargó és melyiket terhel megtérítetlen *nox*a: mindezt, amikor ezek rabszolgákat adnak el, kötelesek helyesen és nyilvánosan kijelenteni”.

Az ediktum első mondata nagyon hasonlít a Gelliusnál olvasott változathoz. Az egyetlen különbség az információ szolgáltatásának módjában áll. Amíg Gellius szerint az aediliszek a *titulus* kitöltési módjáról rendelkeztek, addig Ulpianus absztraktabban fogalmaz: *certiores faciant emptores*, hozzák a vevők tudomására a betegségeket és a hibákat. De a megkövetelt adatok teljesen megegyeznek a két ediktumban, sőt néhány kivételtől eltekintve azonosak a fennmaradt okiratokban illetve Varrónál található szavatossági klauzulák formuláival. Ez az egybecsengés arra utal, hogy az *aediles* piaci szabályait az általánosan elterjedt szerződési szokások alapján alakították ki.

⁹¹ A szöveget Lenel EP³ 293.§. alapján idézem. A Digestában az Ulpianus-szöveg elején található betoldás kétségtelenül interpolált, v.ö. P. Stein, *Fault in the Formation of Contract in Roman Law*, London 1958, 54. és k., F. Peter, SZ 76 (1959) 611.

⁹² A *morbus* és *vitium* fogalmához v.ö. Monier, *Garantie* 32. és k., F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 269. és k.

⁹³ Az egyes hibákkal itt a területi korlátok miatt nem foglalkozom részletesebben. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a források többsége szerint a rabszolga akkor számított *fugitivus*nak, ha már a vétel előtt szökött vagy szökéssel próbálkozott.

Egyszerűen arra kötelezték az eladókat, hogy azokat a hibákat közöljék a vevőkkel, amelyekért az eladók egyébként is általában garanciát szoktak vállalni⁹⁴.

III. Az ígásállatok adásvételéről szóló ediktum is hasonló szerkezetű:

D 21,1,38,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Aediles aiunt: „Qui iumenta vendunt, palam recte dicunt, quid in quoque eorum morbi vitiique sit, utique optime ornata vendendi causa fuerint, ita emptoribus tradentur”.*

„Az *aediles* elrendelik: „Akik ígásállatokat adnak el, mondják meg helyesen, melyiknek van közülük betegsége vagy hibája, és ahogyan az eladáshoz felszerszámozták őket, úgy adják át őket a vevőknek”.

IV. Hasonlóan a rabszolga nemzetiségéről szóló ediktumtoldatban:

D 21,1,31,21 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent: plerumque enim natio servi aut provocat aut deterret emptorem: idcirco interest nostra scire nationem...”*

Itt Ulpianus nem szó szerint idézi az ediktum szövegét, hanem egy kommentárban tesz említést róla. Az *aediles* azon rendeletét tárgyalja, mely szerint a rabszolgák eladói kötelesek az ügyletnél a vevőkkel a rabszolga nemzetiségét közölni. Ez az adásvételi előírás valószínűleg későbbi toldásként került az ediktumba. A rabszolgák nemzetiségét és származási helyét mindig feltüntették az adásvételi okiratokban is. Erős előítéletek éltek ugyanis a társadalomban bizonyos nemzetiségek jellemvonásairól. A vevők többnyire már úgy mentek a rabszolgapiacra, hogy meghatározott feladatra egy thrákot,

---

⁹⁴ F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 256. és k. azt tételezi fel, hogy a rómaiak az eladói kötelezettséget az agoranomosok piaci előírásai alapján fejlesztették ki. Hangsúlyozza, hogy a betegségek absztrakt megjelölése „in echt römischer Weise” történt, mivel „wenn die Römer ein Institut aus anderen Rechtskreisen übernahmen, eigneten sie es durch Umarbeitung, hier durch rationale Erweiterung an”. Pringsheim a rómaiak legfontosabb újítását abban látja, hogy az információadási kötelezettséget, amely már a görögöknél is létezett, a *stipulatio* útján való garanciavállalással egészítették ki. A görög jog hatása inkább közvetett, áttételes lehetett. Az *aediles* valószínűleg nem használták direkt mintául az agoranomosok piaci előírásait akkor, amikor ediktumukat megfogalmazták. Az agoranomosok és az *aediles* piacrendészeti szabályainak hasonlóságából inkább arra következtethetünk, hogy a magistrátusok mindkét jogterületen igen hasonló szerződési szokások alapján dolgozták ki rendeleteiket. Az eltérések a hazai szerződési praxis mégiscsak létező különbségeit jelezhetik.

szíriait stb... kerestek⁹⁵. Erre a tapasztalatra Ulpianus is utal kommentárjában. Az aediliszi rendelkezés szükségességét ugyanis azzal indokolja, hogy a rabszolga nemzetisége vagy vásárlásra csábítja, vagy elriasztja a vevőt. Ezért fontos érdekük volt a vevőknek, hogy a nemzetiségi hovatartozásról helytálló információt kapjanak.

V. Szintén későbbi az ediktum-toldal a veterán rabszolgákról:

D 21,1,37 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Praecipiunt aediles, ne veterator pro novicio veneat. et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit: ubique enim curant aediles, ne emptores a venditoribus circumveniantur. ut ecce plerique solent mancipia, quae novicia non sunt, quasi novicia distrahere ad hoc, ut pluris vendant: praesumptum est enim ea mancipia, quae rudia sunt, simpliciora esse et ad ministeria aptiora et dociliora et ad omne ministerium habilia: trita vero mancipia et veterana difficile est reformare et ad suos mores formare. quia igitur venaliciarii sciunt facile decurri ad noviciorum emptionem, idcirco interpolant veteratores et pro noviciis vendunt. quod ne fiat, hoc edicto aediles denuntiant: et ideo si quid ignorante emptore ita venierit, redhibebitur.*

Az aediliszi ediktumot itt sem szó szerint, hanem csak tartalmilag idézi Ulpianus. Hasonló adatszolgáltatási kötelezettségről van szó, mint a fent idézett szövegekben. Az *aediles* egy új rendelettel egészítették ki ediktumukat, mert a mindennapos piaci ügyleteknél egyre fontosabbá vált az a körülmény, hogy az eladandó rabszolga *veterator* vagy *novicius*. Ezért az *aediles* elrendelték, hogy egy *veterator* nem szabad *novicius*ként eladni. Ezzel az ediktum-kiegészítéssel gondoskodtak arról, hogy az eladók efféle csalásait megakadályozzák.

Az aediliszek ügyeltek arra, hogy a vevőket ne csapják be az eladók. A vevőt rászedni, *circumvenire*, megfelel a *caveat emptor*⁹⁶ régi elvének. Piaci rendszabályaikkal

⁹⁵ V.ö. Mart. 7,80. Varro rust. 2,10,4 arról tudósít, hogy a Duna vidékéről származó rabszolgák a legjobb pásztrok. Cic. de or. 2,66 hangsúlyozza, hogy a szíriaiak általában rosszul tudnak görögül. Petr. 22 azt mondja, hogy a szíriaiak szegénytelenül lopnak, a kappadokiaiak piszkosak, a szardíniaiak pedig nem becsületesek. Cato Fr.33 úgy véli, hogy a liguriaiak csalók. Végül Varro rust. 1,17,4–7 óva int attól, hogy azonos nemzetiségből nagyobb számú rabszolga legyen egy birtokon, mert ez feszültségekhez vezethet. Ezeket az előítéleteket a vevők szem előtt tartották beszerzéseiknél.

⁹⁶ A. Wacke, SZ 94 (1977) 202. és k. hangsúlyozza, hogy a *circumvenire* megengedettsége sokkal régebbi eredetű, mint a *fides* követelménye.

az *aediles* valószínűleg annak az ősi szokásjogi elvnek próbálták határt szabni, amely szerint „cserélni” és „csalni” azonos gyökerekkel bírnak⁹⁷.

Ulpianus a fenti ediktum-rendeletkezés kibocsátását azzal indokolja, hogy a csalárd kereskedők a *veterator* rabszolgákat gyakran *novicius*ként adták el, mert az utóbbiak keresettebbek és drágábbak voltak. *Veterator* és *novicius* terminus technicus volt, melyek nem annyira a rabszolga korát, hanem inkább képzettségét fejezték ki. Azok a rabszolgák ugyanis, akiket egyszer már egy meghatározott tevékenységre betanítottak, nehezen sajátítottak el másféle munkát⁹⁸. Általános vélemény volt, hogy a még betanítatlan rabszolgák romlatlanabbak, engedelmesebbek, könnyebben alkalmazhatók mindenféle szolgálatra. Ezzel szemben a *veterana*, akik mögött már hosszú szolgálat áll, nehezebben formálhatók és rosszabbul alkalmazkodnak egy új gazda elvárásaihoz. Az eladók ezért igyekeztek szépíteni a valóságot, a vevők érdeke viszont az volt, hogy helytálló információhoz jussanak. Az aediliszek beavatkozását éppen az alapozta meg, hogy a hamis adatszolgáltatás révén a rabszolga magasabb áron cserélt gazdát.

A *veterator* – *novicius* ediktumkiegészítés látszólag felesleges: ha ugyanis az eladó a *dicta et promissa*ért mindenképpen helytállásra köteles, akkor érthetetlen, hogy miért kellett specifikusan egy *dictum*, a rabszolga *novicius* vagy *veterator* volta miatt külön felelőssé tenni⁹⁹. Az ellentmondást a szerzők általában bizonyos kronologikus sorrend megállapításával próbálják feloldani. Ennek a megoldásnak viszont az a szépséghibája, hogy a Digestában, illetve a Digesta-szerkesztők szerint Ulpianusnak az aediliszi ediktumhoz írt kommentárjában egymás mellett szereplő jogi szövegektől megtagadja az egyidejű érvényesség lehetőségét. Ha azonban az ediktumot szorosan úgy értelmezzük, hogy az eladókat bizonyos információk szolgáltatására kötelezi, akkor a rabszolga képzettségi fokának közlését elrendelő rész nem áll ellentmondásban a *dicta et promissa*ért való felelősséggel. Az *aediles* ugyanis nem azt írták elő, hogy az esetlegesen megígért tulajdonságért (*dictum*), hogy a rabszolga *novicius*, az eladó helytállni köteles. Sokkal inkább azt rendelték el, hogy az eladó adatot köteles szolgáltatni arról, hogy a rabszolga *veterator* vagy *novicius*-e. Ha az eladó semmilyen felvilágosítást nem ad, akkor úgy tekintik, hogy a rabszolgát *novicius*ként adja el. Ha

⁹⁷ „Tauschen” és „täuschen” a németben is azonos etimológiai gyökerekből vezethetők le, v.ö. A. Wacke, SZ 94 (1977) 202. l. 78.

⁹⁸ V.ö. Hor. epist. II,24, Quint. decl. 340,4, D 21,1,65,2 Ven. 5 act. Staermann, Blütezeit 54. úgy véli, hogy egy rabszolga akkor számított *veterator*nak, ha korábban valamilyen üzleti vállalkozást vezetett.

⁹⁹ V.ö. Haymann, Haftung 31. és k. és J. Partsch, SZ 33 (1912) 606. Partsch úgy véli, hogy ez az ediktumrész nem egyeztethető össze a *dicta et promissa*ért való felelősséggel. Ha ugyanis általános érvénnyel előírják a felelősséget a *dicta et promissa*ért, akkor a rabszolga nemzetiségéről szóló külön rendelkezés feleslegesnek látszik. Partsch az ellentmondást úgy hidalta át, hogy a *dicta et promissa*ért való felelősséget sokkal fiatalabbnak ítélte az ediktum más részeinél.

később kiderül, hogy az mégis *veterator* volt, akkor a vevő ez miatt *redhibitio*t kérhet. Ez nem a *dicta et promissa*ért, hanem az ediktum által megkövetelt információk elmaradásáért való felelősség.

VI. Az alább következő fragmentumok valószínűleg késői kiegészítései az ediktumnak, jöllehet Ulpianus együttesen, a főszövegbe foglalva idézi őket:

D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Item si quod mancipium capitalem fraudem admiserit, mortis conciscendae sibi causa quid fecerit, inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit, ea omnia in venditione pronuntianto: ex his enim causis iudicium dabimus.*

„Ugyanúgy ha a rabszolga halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményt¹⁰⁰ követett el, öngyilkosságot kísérelt meg¹⁰¹, vagy az arénában vadállatokkal való harcra ítélték, mondják meg mindezt az eladáskor: ezen okok miatt ugyanis megadjuk a perlési lehetőséget”.

Az aediliszek ediktumukat állandóan formálták, a régi előírásokat esetleg kihúztak, majd újakkal megtoldották¹⁰². Ulpianus ediktumidézetében ez a fragmentum az utolsók között található: a perlési feltételek és a restitúciós szabályok részletezése után kerül említésre, logikailag azonban az első szakaszhoz, a releváns hibák felsorolásához tartozik. Ez a rendezetlen felépítés a jogfejlődés korai időszakából származó jogforrásokra jellemző, amelyekben a később született szabályokat egyszerűen a korábbi szöveg végéhez csapták, nem törődve azzal, hogy azok tartalmilag melyik részhez kapcsolódniának¹⁰³. A jelenség egyaránt magyarázható a kényelmességgel, a szisztematikus gondolkodásra való képtelenséggel vagy technikai nehézségekkel¹⁰⁴. Az utólag betoldott szabályok nem szükségképpen fiatalabbak, bár az aediliszi ediktum szövegénél ezt joggal feltételezhetjük¹⁰⁵.

Végezetül néhány észrevétel a fenti aediliszi rendeletek stílusához. Az eredeti ediktumot szó szerint idéző szövegek (Nr. I. és Nr. II.) az információadási paranccsal

¹⁰⁰ A *fraus capitalis*hoz v.ö. H. Krüger–M. Kaser, SZ 63 (1943) 168.

¹⁰¹ Az öngyilkosság megítéléséhez v.ö. A. Wacke, SZ 97 (1980) 42. l. 66.

¹⁰² Az aediliszi ediktum réteges keletkezéséhez v.ö. Kaser, Ediktsstil 69.

¹⁰³ V.ö. Daube, Biblical Law 74. és k.

¹⁰⁴ A kőbe vagy ércbe véselt feliratoknál könnyen elképzelhető a technikai probléma, de a szóban hagyományozott szövegeknél is hasonló eredményhez vezethet a régi sémához való erős ragaszkodás, v.ö. M. Kaser, SZ 66 (1949) 620.

¹⁰⁵ V.ö. Kaser, Ediktsstil 69.

kezdődnek. Az igék (*curato, pronuntianto, dicunto*) Fut. Imperativus alakban állnak. Az Ulpianus által közvetített szövegrész fiatalabb, de tökéletesen utánozza a régi stílust¹⁰⁶. Ez a Fut. Imp. forma egyedül az aediliszi ediktumra jellemző, a praetori ediktumokban sohasem találkozunk vele¹⁰⁷. Az imperativust Karlowa¹⁰⁸ a rendelkezések rendészeti-büntető jellegével magyarázta, mely elmélet ma már meghaladottnak számít. Az aediliszi ediktumok stílusa leginkább a köztársaság-kori törvényekkel hozható rokonságba¹⁰⁹. A köztársasági korszak korai törvényeiben mindig Fut. Imp. 3. személyt használtak¹¹⁰. A közvetlen tónust a normacímzettek köre is magyarázza. Az aediliszek, az utcák és piacok tekintélyes urai a kiskereskedők, kofák, jöttment idegenek és a nagyváros legalsó társadalmi osztályainak más kétes egyénei között tartottak rendet.

Daube viszont Catonak a *De agricultura* című művében használt stílusát találta a leginkább hasonlónak¹¹¹. Daube tézisei alapján az aediliszi ediktumokat mint ajánlásokat foghatjuk fel, amelyek egy adásvételi ügylet megkötésének helyes útját ajánlják a felek figyelmébe. Cato gazdasági tanácsaitól annyiban különböznek, hogy az aediliszek be is avatkozhattak, kényszereszközöket alkalmazhattak, ha előírásaikat figyelmen kívül hagyták: *potestas*uk erejénél fogva felbonthatták az adásvételi szerződést.

A stílusvitában nem kívánok önálló elmélettel fellépni: mindkét fenti irányzat érvelésében vannak figyelemre méltó és értékes elemek. A stíuselemek azonban nem bírnak döntő jelentőséggel a jelen munka szempontjából.

B) Több figyelmet érdemel a normaszegés következményeinek meghatározása az ediktumban:

D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicitur: emptori omnibusque ad*

¹⁰⁶ Ez a kettéosztott szerkezetű ediktumok hagyományos felépítése, v.ö. Kaser, Ediktsstil 69. Ulpianus ragaszkodását a régi hagyományokhoz tanúsítja az a tény is, hogy az aediliszi ediktumhoz írt kommentárjaiban 64-szer idézi a *veteres* véleményét, v.ö. G. G. Archi, SZ 87 (1970) 29.

¹⁰⁷ A praetori ediktumokra jellemző felépítés a következő: *ut* vagy *ne* Konjunktívval, v.ö. Daube, Roman Legislation 91.

¹⁰⁸ Karlowa, Rechtsgeschichte 462.

¹⁰⁹ V.ö. Daube, Forms of Roman Legislation 92., A. Watson, TR 39 (1971) 72.

¹¹⁰ V.ö. A. Szantyr, Lateinische Syntax und Stilistik, München 1965, 187.§.d.

¹¹¹ Ezt A. Watson, TR 39 (1971) 72. és k. élesen bírálta. Ő Plautus szereplőinek köznyelvét találja igen hasonló csengésűnek. Daube tézisének egyébként már M. Kaser, SZ 74 (1957) 430. is szkeptikusan fogadja, mert „doch die ediktalen Anordnungen des Ädils über bloße Empfehlungen weit hinaus gehen sollten”.

quos ea res pertinet¹¹² iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur. si quid autem post venditionem traditionemque deterius emptoris opera familiae procuratorisve eius factum erit, sive quid ex eo post venditionem natum adquisitum fuerit, et si quid aliud in venditione ei accesserit, sive quid ex ea re fructus pervenerit ad emptorem, ut ea omnia restituat. item si quas accessiones ipse praestiterit, ut recipiat ... hoc amplius si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicetur, iudicium dabimus.

„Ha egy rabszolgát ezekkel (az előírásokkal) ellenkezően adtak el, vagy nem olyan állapotban volt, amit (az eladó) az eladáskor mondott vagy ígért, ami miatt (a vevő) állítja, hogy (az eladó) helytállni köteles: akkor a vevőnek és mindazoknak, akikhez a dolog tartozik, megadjuk a perlési lehetőséget arra, hogy a rabszolga visszavétessék. Ha azonban a rabszolga állapota az eladás és átadás után rosszabbodott a vevő, annak házanépe vagy procuratora cselekménye folytán, vagy ha az (a rabszolgánő) az eladás után szült, vagy (a rabszolga) másként szerzett valamit, és ha az eladásnál valami járulékként lett átadva, vagy ha a vevő ebből a dologból gyümölcsöket szerzett, akkor mindezt vissza kell térítenie. Éppúgy, ha (a vevő) maga valamit járulékként adott, kapja azt vissza¹¹³. Azonkívül megadjuk a perlési lehetőséget, ha (a vevő) állítja, hogy (az eladó) tudva csalárdul¹¹⁴ ezekkel (az előírásokkal) ellenkezően adott el”.

Mint a fent idézett szöveg (Nr.I.) mutatja, a Gelliustól ismert ediktum-változat nem tartalmaz semmilyen utalást a normaszegés következményeire. Az Ulpianus által idézett ediktum viszont már rendelkezik bizonyos szankciókról. Az ediktum a perlési lehetőségek rögzítése után még egy kiegészítő rendelkezést említ, amely a *dicta et promissa*ért való felelősséget rögzíti. Az ediktum első szakasza bizonyos információk

¹¹² A Digesta Ulpianus által közvetített szövegét Lenel EP³ 269.§. kiegészítette: *in sex mensibus, quibus primum de ea re experiundi potestas fuerit.*

¹¹³ Ezen dolgozat célja az *aediles* piaci előírásainak szabályozási „technikáját” bemutatni, ezért az ediktum tárgyalásánál számos, egyébként lényeges kérdés figyelmen kívül marad. A *restitutio* szabályai sem kerülnek részletes kifejtésre, v.ö. ehhez E. Levy, SZ 336 (1915) 30. és k., M. Kaser, *Restituere als Prozeßgegenstand*, München 1968, 6. és k., U. Wesel, SZ 85 (1968) 141. és k., B. Kupisch, *In integrum restitutio und vindictio utilis*, Berlin-New York 1974, 95. és k.

¹¹⁴ A *dolus*hoz v.ö. utoljára G. MacCormack, SZ 100 (1983) 520. és k. a korábbi irodalmat összefoglalva. Az ediktum ezen szakaszát néhány szerző úgy értelmezi, hogy az *aediles*nek a *dolozus* eladóra egy speciális rendelkezést adtak ki. A Gaius által említett *condemnatio in duplum* szabályát, D 21,1,45 Gai. 1 ed. aed. cur., összefüggésbe hozzák ezzel az ediktum-részlettel, így W. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908, 65., Monier, *Garantie* 58. és k., ezzel szemben kritikusan F. Haymann, SZ 51 (1931) 476.

megadásáról rendelkezik, míg a *dicta et promissa*-ra való kiegészítés az eladót arra kötelezi, hogy további, az alapinformációkon túlmenő kijelentéseiért helytálljon.

Az általánosan elismert felfogás szerint a *dicta et promissa*ért való felelősség későbbi eredetű, mint az ediktum első szakasza¹¹⁵. Ennek bizonyítására a szerzők a szöveg fogalmazására hivatkoznak, az indirekt *dicetur* használatára¹¹⁶.

Felmerül tehát a kérdés, hogyan kell értelmezni a terminus technicust *praestari oportere dicetur*. A *praestare oportere* az ediktumokban általában civiljogi jogkövetkezményt jelöl¹¹⁷. Hasonlóan interpretál már Lenel is: „insofern man dafür nach Zivilrecht eintreten muß”¹¹⁸. Ezzel szemben Haymann úgy véli, hogy itt inkább az aediliszi ediktum alapján beálló felelősségről lehet szó¹¹⁹. A *praestari oportere dicetur* a legtöbb szerző véleménye szerint a *dicta et promissa*hoz kapcsolódik, tehát egyedül a közvetlenül előtte álló mondatból áll összefüggésben¹²⁰. A szöveg ilyenén való értelmezése mellett a szakaszt a következőképpen kellene fordítani: „Ha a rabszolga ezekkel (az előírásokkal) ellenkezően lett eladva vagy nem olyan állapotban volt, amit (az eladó) az eladásnál kijelentett vagy megígért, és amelyről állítja (a vevő), hogy azért (neki) helytállni köteles...”.

A *dicetur* igealak viszont még egy helyen előfordul az ediktum szövegében, mégpedig az utolsó mondatban: *si quis adversus ea dolo malo vendidisse dicetur*. A fogalmazás hasonló szerkezete arra utal, hogy a *dicetur* valamilyen általános jelentéssel bíró terminus technicus. Hasonló jelentésben megtalálható a szó a praetori ediktumokban is. Ez az indirekt fogalmazás a későbbi eredetű ediktumok jellemzője. Kaser az új formulázási módot a praetor megváltozott perbeli funkciójával magyarázza. A praetor eredetileg maga döntötte el a vitát, és nem kellett a bizonyítási eljárást és az ítélethozatalt a *iudex*nek átadnia. Kezdetben tehát a praetor ténylegesen megvizsgálta a bizonyítékokat és ítélettel döntött. Később azonban, ahogyan funkciója a per feltételeinek rögzítésére, a formula kiadására korlátozódott, már csak a puszta állítás alapján járt el. A praetor megváltozott, új funkcióját tükröző tipikus példaként Kaser a *dolus*-ediktumot idézi: *Quae dolo malo facta esse dicetur*. A *dolus* miatti per

¹¹⁵ V.ö. Haymann, Haftung 31., Monier, Garantie 51.

¹¹⁶ V.ö. Kaser, Ediktstil 69.

¹¹⁷ V.ö. Kaser, Ediktstil 52. és k., amíg a *debere* az ediktumokban „das amtsrechtliche Sollen ausdrückt”.

¹¹⁸ Lenel EP³ 269.§. lj. 1.

¹¹⁹ F. Haymann, SZ 51 (1931) 476.

¹²⁰ Így Haymann, Haftung 32., Monier, Garantie 53. A forráshelyet hasonlóan értékeli Kaser, Ediktstil 34. lj. 3. Épp a *dicetur* igealak használatával magyarázza a *dicta*ért való felelősség későbbre datálhatóságát.

megindításánál tehát a praetor megelégedett azzal, ha a fél a dolózus cselekvést állította, míg az *alia actio* hiányát és a *iusta causat* maga megvizsgálta.

Kaser eredményeit figyelembe véve joggal feltételezhető, hogy a *dicetur* szót az aediliszi ediktumban is ebből az eljárásjogi nézőpontból kell magyarázni. A szó kétszer fordul elő az ediktumban: *quod eius praestari oportere dicetur* és *si quis adversus ea dolo malo vendidisse dicetur*. A *dicetur* mindkét esetben úgy értelmezhető, hogy a perelni szándékozó felperes a kereseti alapot „állítja”. Azaz valószínűsíti az *aediles* előtt, hogy a rabszolgát neki az aediliszi előírásokkal ellenkezően, vagy az eladó külön kijelentéseivel ellenkező állapotban adták el. Hasonlóan az utolsó mondatban, ahol a felperes azt állítja, hogy neki a rabszolga *sciens dolo malo* az aediliszi előírásokkal ellenkezően lett eladva.

Kaser nézeteivel egyezően feltételezhető, hogy a *dicetur* az ediktumok stílusában a fiatalabb, a későbbi fogalmazásra jellemző. Az aediliszi ediktumban ez a szakasz azonban nem annyira materiális tartalma, a *dicta et promissa*ért való felelősség, hanem sokkal inkább az eljárásjogi utalás miatt tűnik későbbinek, fiatalabbnak. Mint fent látható volt, a Gellius által közvetített régebbi szöveg nem tartalmaz semmilyen utalást az ellenszegülés következményeire. Az ediktumból hiányoznak a szankciók.

A szankciók meghatározása csak a későbbre datálható Ulpianus-változatban jelenik meg, melyet már láthatóan a megváltozott perlési szokások szerint fogalmaztak meg. Az, hogy a *dicta et promissa*ért való felelősség épp ebben a kiegészítő toldásban került rögzítésre, inkább véletlenszerűnek látszik. A *dicetur* által kifejezett felperesi állítás tehát a per megnyitásának feltétele volt.

Az Ulpianus által szó szerint idézett ediktum-szöveg azonban nem tartalmaz semmilyen adatot a perlési határidőkre vonatkozóan. Ezek csak az ediktumhoz írt jogtudósi kommentárokból találhatók:

D 21,1,19,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet: si autem Mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus utilis est. sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit aut, si dictum promissumve quid est, ex eo ex quo dictum promissumve quid est.*

„A *redhibitio* hat hónapos perlési határidőhöz kötött: de ha a rabszolgát nem adták vissza, hanem vételárcsökkentésre¹²¹ perelnek, egy év a határidő. A *redhibitio*

¹²¹ A vételárcsökkentésre irányuló kereset kora erősen vitatott. Monier, Garantie 170. és k. bizánci eredetűnek tartja, ezzel szemben F. Haymann, SZ 51 (1931) 479. kritikusan nyilatkozik. F. Pringsheim, SZ 69. (1952) 272. hangsúlyozza, hogy a keresetet már Labeo ismerte és Monier interpoláció-gyanújával

határideje az eladás napjától folyik, vagy ha kijelentettek vagy megígérték valamit, attól a naptól, amikor a *dictum promissumve* történt”.

Az aediliszi keresetek a vevő rendelkezésére álltak mind bizonyos felvilágosítások elmaradása, mind a valóságnak meg nem felelő kijelentések miatt. A perlési határidőket az eladás napjától vagy a *dictum promissumve* napjától számították¹²². Ulpianus *tempus utile*ként jelöli meg a határidőket. Ez azt jelentette, hogy a kezdőnap nem szükségképpen az eladás napja. Ha ugyanis a *traditio*, a rabszolga átadása csak később történt meg, akkor az eladás és a *traditio* közti időt nem számították bele a határidőbe¹²³.

Összefoglalásul megállapíthatjuk a következőket: az aediliszi ediktumban a piaci rabszolga- és igásállateladásra vonatkozó előírásokat rögzítették: az eladókat bizonyos információk megadására kötelezték. Az ediktumban megkövetelt releváns hibák a szerződési praxis tapasztalataihoz igazodnak¹²⁴.

Az ediktumban viszont semmilyen nyoma sincs annak, hogy az információadáson túl az aediliszek másra is kötelezték volna az eladókat. A kikényszerített garanciastipulációk feltételezése ugyan általánosan elfogadott a romanisztikában, de magában az ediktumszövegben semmilyen utalás sem található ezen stipulációk létre vagy funkciójára.

C) *Dicta et promissa* alatt azokat a tulajdonságokat értjük, amelyeket az eladó megígért a rabszolgáról. Az aediliszi stipulációk problémájának további körülménye során meg kell vizsgálnunk, hogy a források szerint érvényesült-e valamilyen formakényszer a *dicta et promissa* vonatkozásában az adásvételi szerződéseknél.

---

ellentétesen kifogástalannak ítéli a forráshelyet. Az *actio quanti minoris* korai létezését Gell. NA 4,2,5 is bizonyítja, ahol Caelius Sabinusra történik utalás. V.ö. Medicus, *Id quod interest* 123., Honsell, *Quod interest* 73., hasonlóan Pólay, *Kellékszavatosság* 43. és k.

¹²² Az *adversus dictum promissumve* perlési határidejéhez v.ö. F. Pringsheim, *AHDO-RIDA* 1 (1952) 551. A szöveget ő is úgy értelmezi, hogy a perlési határidő vagy a vétel napjától, vagy a *dictum* megtörténtétől folyik.

¹²³ V.ö. B. Kübler *RE* 9, 485. és k., Kaser *RP* I 260.

¹²⁴ A szerződési gyakorlathoz lásd a III. fejezetet. Nagyon hasonló fejlődési vonalat ábrázol Rogerson, *St. Zulueta* 118. és k. az angol jogrendszerben. Az eladók kezdetben önként adtak garanciát a rejtett hibákra és a hibás árukat magától értetődően alacsonyabb áron kínálták eladásra. Erre elsősorban morális okok motiválták őket, mivel jó híruket és vevőköriüket igyekeztek megőrizni. A pereskedéstől általában mindenki tartott, mert rossz reklámnak számított.

I. Haymann az eladó *dicta et promissa*ért való felelősségét úgy értelmezi, hogy ez az aediliszi ediktum hatályának kiterjesztését, szélesítését jelentette¹²⁵. Egyébként azt a nézetet képviseli, hogy az eladó kijelentése arról, hogy a rabszolga bizonyos tulajdonsággal bír, megtörténhetett stipuláció formájában vagy formátlanul is. Haymann szerint a forrásokban a *promissum* mindig a stipuláció-forma használatára utal, míg a *dictum* formátlan állításként értelmezhető. Partsch¹²⁶ azzal érvel, hogy a *dictum* kezdetben a *dictum in mancipiot* jelölte. A *dictum* definícióját bizánci átdolgozásnak tartja. Elmélete szerint az eladó által a rabszolgáról kijelentett tulajdonságokat eredetileg minden *mancipatio nuncupatio*jába belefoglalták. Bizonyítékként Varrora hivatkozik (2,10,5): *in horum emptione solet accedere peculium aut excipi et stipulatio intercedere sanum esse furtis noxisque solutum*. Ugy véli, hogy az eladó kijelentését a *peculium*ról a szövegösszefüggés és a köztársaságkori szóhasználat alapján mint *dictum in mancipiot* kell értelmeznünk. Az a végkövetkeztetése azonban, hogy a Digesta vonatkozó fragmentumában minden *dictum* a *mancipatio*-formulára vezethető vissza, az újabb kutatási eredmények alapján kétségbe vonható¹²⁷. Olde Kalter¹²⁸ hangsúlyozza, hogy a forrásokban kimutatható *leges dictae* között egyetlen olyan sem található, amely az áru hibátlanságáról szólna.

II. Az ediktum által megkövetelt információadási kötelezettség és a *dictum promissumve* közötti viszonyt a következő fragmentum definiálja:

¹²⁵ V.ö. Haymann, Haftung 31.: „Das dictum et promissum soll ja keinen Erfüllungsanspruch erzeugen, sondern nur einen weiteren Anfechtungsgrund, um von dem Geschäft ganz oder teilweise loszukommen”.

¹²⁶ V.ö. J. Partsch, SZ 33 (1912) 607.

¹²⁷ Partsch itt idézett nézetét tulajdonképpen már Arangio-Ruiz, La compravendita 358. is elutasította. Szerinte az eladó *dicta*ja vagy valamilyen pozitív tulajdonságot jelöl, vagy egy negatívot kizár. Nem állnak rendelkezésünkre olyan források, amelyek azt bizonyítanák, hogy efféle kijelentések a mancipációban előfordultak volna. Monier, Garantie 55. véleménye szerint a *dictum* az egyszerű szóbeli, formátlan kijelentés, míg a *promissum* a felelősség formális átvállalása stipuláció formájában. Partsch nézetét ő sem fogadja el: a *dicere* és a *pronuntiare* szerinte tartalmilag azonosnak tekinthető. Monier-t később F. Haymann, SZ 51 (1931) 476. kritizálja. Szerinte a *quod eius praestari oportere dicitur* kitélt (D 21,1,1,1) a következőképpen kell értelmezni: „insofern man dafür nach Zivilrecht eintreten muss”.

¹²⁸ Olde Kalter, Dicta et promissa 32/146 úgy véli, hogy a *leges dictae* között egyetlen olyan sem található, mely az áru hibátlanságával foglalkozna. Még a hagyományosan ide sorolt kereset, az *actio de modo agri* újján perelhető méretkülönbséget a mancipációval átruházott teleknél sem tekinthető ilyen esetnek. Hangsúlyozza, hogy ez nem a *qualitas*ra, hanem a *quantitas*ra vonatkozik. A fenti elhatárolási problémában úgy foglal állást, hogy a *dictum* formátlan szóbeli kijelentés, míg a *promissum* éppúgy formátlan, mint formális ígéret is lehetett, v.ö. 40/147. Olde Kalter is abban látja az alapvető különbséget, hogy a *dicere* mindig egyoldalú kijelentés, amíg a *promittere* általában ígéret, méghozzá többnyire stipulációban tett ígéret megjelölésére szolgált.

II. fejezet

D 21,1,52 Marcian. 4 reg.: *Si furtum domino servus fecerit, non est necesse hoc in venditione servi praedicere nec ex hac causa redhibitio est: sed si dixerit hunc furem non esse, ex illa parte tenebitur, quod dixit promissive.*

Azt a tényt tehát, hogy a rabszolga urától ellopott valamit, nem kell feltétlenül közölni a rabszolga eladása alkalmával. Ezen információ elmaradása miatt a vevő nem kap redhibítiót. Ez a körülmény ugyanis nem tartozott azokhoz az adatokhoz, amelyeket az aediliszi ediktum megkövetelt. Ha viszont az eladó kifejezetten állítja, hogy a rabszolga nem tolvaj, akkor a *dictum promissumve* alapján felel. Az aediliszek az eladót tehát bizonyos információk megadására kényszerítették. A vevő ezeken túl is érdeklődhetett bizonyos tulajdonságok iránt. Ha az eladó a vevő által feltett kérdésekre hajlandó volt adatokat szolgáltatni, akkor ez a jogi szövegekben *dicta et promissa* megjelölés alatt szerepel:

D 21,1,18,pr Gai. 1 ed. aed. cur.: *Si quid venditor de mancipio affirmaverit idque non ita esse emptor queratur, aut redhibitorio aut aestimatorio (id est quanto minoris) iudicio agere potest...*

Ha az eladó azt állította, hogy a rabszolga egy bizonyos tulajdonsággal rendelkezik, a vevő pedig arra hivatkozva perel, hogy a mondott vagy ígért nem felel meg a valóságnak, akkor a vevő emiatt elállást vagy vételárcsökkentést kérhet. A *dicta et promissa*ért fennálló felelősség tehát az aediliszi adatszolgáltatási kötelezettség kiegészítésének tekinthető.

III. A következő probléma a *dictum promissumve* tartalmi értelmezése: vajon elhatárolható-e egymástól fogalmilag a két kategória, megállapíthatóak-e lényeges különbségek közöttük. A kérdés megválaszolásához egy eléggé nehezen interpretálható fragmentumot kell elemzés alá vennünk:

D 21,1,19,2 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Dictum a promisso sic discernitur: dictum accipimus, quod verbo tenus pronuntiatum est nudoque sermone finitur: promissum autem potest referri et ad nudam promissionem sive pollicitationem vel ad sponsum. secundum quod incipiet is, qui de huiusmodi causa stipulanti spondit, et ex stipulatu posse conveniri et redhibitoriis actionibus...*

A fenti szöveget a romanisztikában általában erősen átdolgozottak tartják¹²⁹. Az interpoláció-gyanúhoz itt csak néhány megjegyzést fűznék. Maga az a tény, hogy Ulpianus (D 21,1,19,2) bizonyos, terminus technicusaként használt szavak jelentését definiálja, azzal a feladattal is magyarázható, hogy állást kellett foglalnia a tradicionális terminológiát illetően. Pusztán emiatt nem kell tehát feltétlenül bizánci átdolgozásra következtetni. Ulpianusnál egyébként nem ritka, hogy definíciókat ad. A fenti fragmentumban használttal teljesen egybevágó grammatikai szerkezet található a *discernere* szóra D 43,20,1,3 Ulp. 70 ed., D 49,4,1,11 Ulp. 1 de app. és a *distare* szóra D 43,20,1,31 Ulp. 70 ed. alatt. Ezenkívül a Digesta 50,16 titulusaiban igen sok Ulpianusnak tulajdonított definíció olvasható, példaként említhető 6,pr/1 Ulp. 3 ed., 10 Ulp. 5 ed., 13,pr/1/2/3 Ulp. 7 ed., 15 Ulp. 10 ed., 7 Ulp. 10 ed.

Jóllehet a fent idézett fragmentumban Ulpianus kísérletet tesz arra, hogy a *dictumot* és a *promissumot* egymástól elhatárolja, és azoknak egymástól eltérő jelentést tanúsítson, ez az elhatárolási probléma mégsem tűnik alapvető jelentőségűnek. A joghatások ugyanis azonosak, akár *dictum*, akár *promissum* fordul elő az adásvételben. Figyelmet érdemel továbbá, hogy a két szó mindig együtt, összekapcsolva jelentkezik a forrásokban.

A régi latin törvénytörvényekben és a költői művekben ismertek és gyakoriak az ilyen szinoníma-kettőzések, alkalmazásuk bizonyos korszakokban kimondottan közkedveltnak nevezhető. Ezek a szinonímák azonban tendenciózusan egy fogalmat alkottak, tehát óvakodni kell szétválasztott definiálásuktól. Ezért az Ulpianus-fragmentumban sem a két fogalom elhatárolása, hanem a *promissum* definíciója a fontos. A *promissum* jelentését Ulpianus igen szélesen értelmezi, nem tekinti automatikusan

¹²⁹ V.ö. Jörs, Geschichte 162., aki az egész fragmentumot interpoláltnak tekinti. Ez a gyanú valószínűleg befolyásolta véleményét az aediliszi felelősség megítélésében, amikor feltételezte: „Für die Freiheit von diesen ädilizischen Mängel mußte, soweit sie nicht angezeigt oder offensichtlich waren, der Verkäufer auf Begehren des Käufers die Gewähr die von den Ädilen aufstellte, dem Wortlaut des Ediktes angepasste Stipulation im Markthandel übernehmen”. A stipuláció-kényszer elméletét talán az is támogatta, hogy a formátlan *dicta* lehetőségét bizánci átdolgozásnak ítélték. A fenti fragmentumot Jörs is mint a jusziniánuszi fejlődés példáját említi, amely „im wesentlichen noch dem heutigen deutschen BGB 462, 463 zugrunde liegt”. Beseler, Beiträge III 157. a *nudam promissionem sive* kifejezést és az utolsó mondatot (*secundum – potest*) tartja átdolgozottak. Úgy véli, hogy ez a mondat „inhaltlich wenig wertvoll und ausserhalb des Themas sei”. A *redhibitoriis actionibus* kifejezéssel szemben azt a kifogást támasztja, hogy az *actio quanti minoris* hiánya érthetetlen, továbbá meglepő a stipuláció említése. Ezzel szemben megemlíthető, hogy a *redhibitoriis actionibus* többes száma talán arra utal, hogy mindkét aediliszi keresetet értették ott alatta. Azonkívül az *actio quanti minoris* kora sem egyértelmű. Ami általában az utolsó mondatot illeti, az *actio ex stipulatu* említése egyáltalán nem tűnik feleslegesnek. Ez ugyanis egy parallel perleszi lehetőséget biztosított, amely eltérő materiális és eljárásjogi következményekhez vezetett, v.ö. Impallomeni, L'editto 26. és k.

stipulációnak. A *promissum* lehet egy egyszerű, pusztá ígéret, egy kijelentés vagy *sponsus*¹³⁰. Ulpianus hozzáfűzi, hogy stipuláció formájában is végbemehet, és akkor a vevőnek két párhuzamos perlési lehetősége van: *ex stipulatu* és *redhibitoriis actionibus*. Ebből a megjegyzésből arra következtethetünk, hogy létezett olyan egyszerű formában tett *dictum promissum*ve, amelynél az *actio ex stipulatu* nem jöhetett szóba. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az eladói ígéreteknél nem feltétlenül a stipuláció-forma került felhasználásra.

A problémához kapcsolódó romanisztikai viták ismertetésétől eltekintek és inkább megkísérlem a szöveget eredetiként elfogadni és beépíteni az ügyletkötés fent vázolt struktúrájába. Az adásvétel lebonyolításának Plautus és Varro által leírt folyamatában kérdések és feleletek követik egymást. Toxilus, aki a Plautus-jelenetben az üzlet közvetítőjeként szerepelt, figyelmeztette a vevőt, hogy az áru lényeges tulajdonságairól saját magának kell meggyőződnie¹³¹. Ez a *caveat emptor* régi elvére utal: a vevő az, aki szabadon dönt, hogy vásárol-e vagy sem. Ha meg akarja venni az árut, neki kell meggyőződnie arról, hogy a vásár megéri-e. Tehát a vevő „szerepköréhez” tartozik az is, hogy az eladót körültekintően kikérdezze az áru lényeges tulajdonságairól. Amennyiben ezt elfelejtí vagy elhanyagolja, akkor az ebből származó kockázat őt magát sújtja.

Az adott válaszok becsületes, helytálló voltáért viszont az eladó köteles helytállni. A „kockázatelosztás szabályai” szerint mindegyik fél azért a faktorért felel, amit ő maga képes felülvizsgálni illetve eldönteni. A vevő dolga tehát, hogy a szükséges kérdéseket feltegye, az eladó kötelessége viszont, hogy azokra válaszoljon. A felek fenti „szerepmegosztása” felismerhető a forrásokban, az adásvétel felelősségi szabályai erre a strukturális vázra felfűzhetők. Igen valószínű, hogy még az aediliszek piaci szabályai sem boríthatták fel e szerepkörök egyensúlyát.

IV. A *dictum* és *promissum* közötti elhatárolási problémákat mindig azzal a kérdéssel együtt vetik fel a jogtudósok, hogy egy bizonyos információért vagy ígéretért az eladó vajon köteles-e helytállni. A probléma megoldása úgy látszik a legegyszerűbbnek, ha abból indulunk ki, hogyan zajlott le egy adásvételi ügylet megkötése. Az irodalmi művek azt mutatják, hogy a szerződő partnerek viszonylag formátlan alkuban tisztázták az üzlet leglényegesebb elemeit. Az alkudozás módjának mégis volt egy tradíciók által meghatározott „forgatókönyve”: a kérdések és feleletek játéka zajlott le a felek között. A később felmerülő viták leginkább arról folytak, hogy az eladó valamelyik felvilágosítását hogyan kell interpretálni.

¹³⁰ A *sponsus* a felek egyikének felelősségvállaló ügyletét jelenti, v.ö. H. Kupiszewski, SZ 77 (1960) 128. l.j. 15. A kölcsönös *sponsusok* alkották a *sponsiot*.

¹³¹ Plaut. Persa 596–598., lásd 8.§.B.

Az alapkérdés általában az, hogy bizonyos kijelentés miatt egyáltalán lehet-e keresetet indítani: ez a jogi hatással járó *dictum promissumve* illetve az ilyen hatással nem bíró pusztá *laudatio* elhatárolásának a problémája. Az utóbbit ma reklámnak, ajánló dicséretnek neveznénk. Ulpianus erről így nyilatkozik:

D 21,1,19,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Sciendum tamen est quaedam et si dixerit praestare eum non debere, scilicet ea, quae ad nudam laudem servi pertinent: veluti si dixerit frugi probum dicto audientem. ut enim Pedius scribit, multum interest, commendandi servi causa quid dixerit, an vero praestaturum se promiserit quod dixit.*

Az eladó a rabszolgáról adott azon információkért nem köteles helytállni, amelyek pusztá dicséretnek tekinthetők. Ha az eladó azt állítja, hogy a rabszolga egy jó, becsületes ember, aki ura szavának mindig engedelmeskedik, akkor ezek a kijelentések a *nuda laudatio* kategóriájába sorolhatók. Pedius írja, hogy nagy különbség van aközött, hogy valamit csak a kínálás kedvéért mond az eladó vagy kifejezetten megígéri, hogy helytáll kijelentéseiert. A vevő vásárlási kedvének felcsigázása érdekében az alku során ugyanis sokszor felületes, átgondolatlan kijelentések is elhangzanak.

Néhány fragmentummal alább Ulpianus még egyszer hangsúlyozza, hogy a pusztán megemlégett dicséretnek alapján nem lehet perelni:

D 21,1,19,3 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Ea autem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quaecumque sic dicuntur, ut praestentur, non ut iactentur.*

Mindkét idézet azt erősíti meg, hogy az eladó csak akkor köteles helytállni, ha a felelősséget kifejezetten magára vállalta¹³².

Ha azonban az eladó konkrét információkat ad, amelyek a rabszolga vételárát lényegesen befolyásolják, akkor felelnie kell kijelentéseiert:

D 21,1,19,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Plane si dixerit aleatorem non esse, furem non esse, ad statum numquam confugisse, oportet eum id praestare.*

¹³² V.ö. D 4,3,37 Ulp. 44 Sab., D 18,1,43,pr Flor. 8 inst., D 21,1,18 Gai. 1 ed. aed. cur., D 21,1,19,pr-3 Ulp. 1 ed. aed. cur. Az irodalom áttekintését lásd Haymann, Haftung 32., J. Partsch, SZ 33 (1912) 509.

Úgy tűnik nehéz megvonni a határvonalat a pusztá dícséret és a jogi kötőerővel bíró *dictum* között. Ehhez konkrét támpontokat adnak a Varrónál és Plautusnál ábrázolt adásvételi jelenetek. Láttuk, hogy az eladó és a vevő is azon igyekezett, hogy a megállapodás számukra lényeges pontjait tisztázzák. Így például Plautus „perzsa” eladója, Sagaristio számtalanszor hangsúlyozza, hogy a tulajdonszerzés a vevő veszélyére, *periculumára* történik és ő semmilyen garanciát sem vállal az esetleges hibákra nézve¹³³. A vevő ezután rögzíti a kialakult vételárat¹³⁴. Mindkét fél arra törekszik, hogy a saját szempontjából lényeges kérdéseket tisztázza.

Varro leírásában a formátlan alkudozás után a felek megegyezésük lényeges pontjait kérdés-felelet formájában még egyszer rögzítik. Ezek után a vevő stipulációval ígéri a vételár megfizetését, az eladó pedig a helytállást a jog-és kellékhibákért¹³⁵. Az utóbbit valószínűleg azért kellett kifejezetten hangsúlyozni és megismételni, hogy a felelősség vállalása egyértelmű, minden vitán felül álló legyen.

Maga az a tény, hogy a *laudatio* és a *dictum promissum*ve közötti elhatárolási probléma egyáltalán felmerülhetett, bizonyos következtetéseket enged meg központi problémánk vonatkozásában is. A jogilag nem kötelező *laudatio* nyilván csakis formátlanul hangozhatott el az alkudozás során. A *laudatio* elhatárolása a *dictum promissum*vetől csak abban az esetben lehet vita tárgya, ha az utóbbi is gyakran formátlanul, a stipuláció alkalmazása nélkül hangzott el. Már pusztán ez a meggondolás is megkérdőjelezi a szakirodalomban általánosan elterjedt elméletet a stipuláció-kényszeréről.

A *dicta et promissat* tárgyaló Digesta-fragmentumok nagy részét interpoláció-gyanúsításokkal illették. A következő szakasz eredeti, klasszikus volta viszont kétségtelen:

D 18,1,43,pr Flor. 8 inst.: *Ea quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant, veluti si dicat servum speciosum, domum bene aedificatam: at si dixerit hominem litteratum vel artificem, praestare debet: nam hoc ipso pluris vendit.*

„Mindaz, amit az eladásoknál (az áru) ajánlása végett mondanak, ha nyíltan felismerhető, nem kötelezi az eladót, így ha azt mondja, hogy a rabszolga szép alakú, a ház

¹³³ Plaut. Persa 520–528., 588–589., 665. és k., lásd 8.§.B.

¹³⁴ Plaut. Persa 659–665.

¹³⁵ Varro rust. 2,2,5., lásd 8.§.A.

jól megépített: de ha azt mondja, hogy a rabszolga tudományosan képzett vagy művész, helyt kell ezért állnia: ugyanis az miatt többért adta el”.

Jóllehet a *domum bene aedificatam* példája miatt itt is felmerült az interpoláció gyanúja¹³⁶, mégis általában eredetinek fogadják el a szöveget. Lenel a *De stipulatione duplae et edicto aedilium* címhez sorolja a Florentinus-részletet¹³⁷, tehát az aediliszi ediktumhoz tartozónak itéli. Florentinus osztja az uralkodó nézetet, hogy a pusztán dicsérő kijelentésekért az eladó nem tartozik felelősséggel. Ilyen általános, konkrét tartalom nélküli kijelentésnek nyilvánítja, ha az eladó a rabszolga szépségét vagy a ház jó állapotát erősítgeti. De ha az eladó egy konkrét tulajdonságot állít, amely a rabszolga értékét emeli, azért helyt kell állnia: *at si dixerit hominem litteratum vel artificem, praestare debet*. Véleménye megalapozásaként hangsúlyozza: *nam hoc ipso pluris vendit*. Ha tehát az eladó kijelentése annyira konkrét, hogy kihat a vételárra, akkor azért mindig köteles helytállni¹³⁸.

A Florentinus-idézet eredetiségének alátámasztása érdekében hivatkozhatunk egy Plinius-részletre¹³⁹: Toranius, a rabszolgakereskedő szokatlanul magas áron eladott Antoniusnak egy ikerpárt, pontosabban két gyönyörű, külsőre egyforma fiút. Később viszont kiderült, hogy azok mégsem ikrek, mert más nyelvet beszélnek. Antonius becsapva érezte magát és vissza akarta perelni legalább a vételár egy részét. Toranius azzal védekezett, hogy a fiúk így tulajdonképpen még értékesebbek, hisz a tökéletes hasonlóság még meglepőbb akkor, ha nem egy anyától származnak. A tréfás anekdotából arra lehet következtetni, hogy Toranius az eladásnál kifejezetten állította, hogy ikrekről van szó: azaz valószínűleg *dictum promissumve* formájában szerepelt ez a körülmény a felek megegyezésében. Az pedig bizonyosnak látszik, hogy ez a kijelentés kihatott a vételárra, hiszen Antonius éppen a túl gazdagon megfizetett vételárat panaszkolta fel, amikor fény derült a csalásra.

A fent idézett szöveget folytatva Florentinus a *dicta et promissa*ért való felelősség határaitól beszél:

¹³⁶ V.ö. B. Nicholas, St. Zulueta, Oxford 1959, 98.

¹³⁷ Lenel, Pal. I Nr. 74.

¹³⁸ Nicholas az *adversus dictum promissumve* aediliszi keresetek specifikumát abban látja, hogy a vevő az árut kifejezetten az állított vagy ígért tulajdonság miatt vette meg: „The civil law action would have been for damages for breach of the dictum, the aedilician action was for redhibitio on the ground that the buyer would not have been bought but for the dictum”, B. Nicholas, St. Zulueta, Oxford 1959, 97. Ezt a körülményt azonban, szubjektivitása miatt, nehéz bizonyítani. A vételárra való kihatás objektívabb és praktikusabb kritérium.

¹³⁹ Plin. nat. 7,56.

D 18,1,43,1 Flor. 8 inst.: *Quaedam etiam pollicitationes venditorem non obligant, si ita in promptu res sit, ut eam emptor non ignoraverit, veluti si quis hominem luminibus effossis emat et de sanitate stipuletur: nam de cetera parte corporis potius stipulatus videtur quam de eo, in quo se ipse decipiebat.*

Florentinus párhuzamba állítja a formátlan *pollicitatio*t és a stipulációt, és megállapítja, hogy a *caveat emptor* alapelvét egyik sem derogálja. A felek közötti kockázat arányos elosztásának elve itt is továbbél. Amíg a kifejezett állítások és ígéretek által megerősített tulajdonságok az eladó kockázatvállalási szférájába tartoznak, a vevő továbbra is köteles nyitva tartani a szemét. Ha a rabszolga egészségét és hibátlanságát stipulációval ígéri az eladó, akkor sem perelhet a vevő a nyílt, látható hibák miatt.

D) Összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg: Az *aediles curules* általános rendészeti funkciójukon belül ellátták a római piacok felügyeletét is. E felügyeleti ténykedésük során piaci rendszabályokat állapítottak meg, amelyekkel a kiskereskedelem rendjét és tisztaságát kívánták biztosítani, és bizonyos védelmet nyújtani a vevőknek a piacon vásárolt áruk átlagos minőségét illetően.

E piaci rendszabályok sorába illeszkedik a rabszolgák és ígásbarmok piaci eladásáról szóló ediktum is: az aediliszek itt is a piaci kiskereskedelem rendjét, a „minőség” hamisíthatlanságát igyekeztek biztosítani.

E célkitűzés érdekében előírták, hogy az eladók e speciális árukra vonatkozóan kötelesek bizonyos „alapinformációkat” becsületesen megadni a vevőknek: az aediliszek tehát adatszolgáltatási kötelezettséget rendeltek el az áru lényeges tulajdonságai vonatkozásában.

Lényeges tulajdonságként kezelték azokat a körülményeket, amelyek a gyakorlatban rendszeresen, szokásosan szerződési klauzulaként szerepeltek (*morbus, vitium, fuga, noxa*).

Amennyiben az eladó nem tett eleget adatszolgáltatási kötelezettségének, azaz az ediktumban felsorolt alapvető hibák közül valamelyik közlését elmulasztotta, akkor a hiba felmerülése esetén az aediliszek megadták a vevőnek a perlés lehetőségét. A perrel arra kényszerítették az eladót, hogy a hibás árut visszavegye, a vételárat pedig visszaadja a vevőnek (*redhibitio*).

Kötelezték továbbá az aediliszek az eladót arra is, hogy az általa állított vagy megígért tulajdonságokért (*dicta et promissa*) helytálljon. A megígért tulajdonságok hiánya esetén szintén kikényszerítették a *redhibitio*t.

A források részletes elemzése után leszögezhetjük, hogy az ediktum fennmaradt szó szerinti vagy tartalmi idézetei csupán az említett adatszolgáltatási kötelezettséget

követelik meg, de semmilyen utalást nem tesznek arra, hogy ez az adatszolgáltatás bizonyos formához lenne kötve. *Certiores faciant emptores, pronuntiare debent*: egyszer sem használ azonban az ediktum olyan szakkifejezéseket, amelyek kétségtelenül a stipulációs formára utalnának.

Már a kereskedési szokásokat tárgyaló I. fejezetben láttuk, hogy az adatszolgáltatás sokszor a *titulus*on, a rabszolga nyakába akasztott táblácskán való feltüntetéssel történt. Máskor már az *in vinculis*, a megkötözött állapotban való piacra állítás elegendő volt annak közlésére, hogy szökésre hajlamos vagy bűnöző rabszolgáról van szó.

A *dictum promissumve* problémakörével foglalkozó fragmentumok még egyértelműbbé tették, hogy az adásvétel illetve az ahhoz kapcsolódó kijelentések, ígérek az árura vonatkozóan korántsem mindig stipuláció formájában kerültek rögzítésre.

III. fejezet

RABSZOLGAVÉTELEK

8.§. Rabszolgavételi jelenetek a római irodalomban

A) *De re rustica* című könyvében Varro az állattenyésztéssel összefüggésben hasznos tanácsokat ad olvasóinak arra vonatkozóan, hogyan kell az állatok tulajdoncseréjét lebonyolítani. Az üzletkötés sémáját a legszemléletesebben a juhok vételénél ábrázolja: A megegyezésbe egyesek több, mások kevesebb feltételt vettek fel, melyek azonban inkább technikai, nem pedig jogi jellegűek voltak¹. Egyébként általánosan a régi formulát alkalmazták. A formula itt az üzletkötés többé-kevésbé formális cselekmények által meghatározott módját jelenti.

Ha a felek formátlan alkudozás során az árut és a vételárat már megbeszélték, sor került a megegyezés eredményének szinte rituális rögzítésére. A vevő még egyszer rákérdez az eladás tényére: *tanti sunt mi emptae?*². Az eladó megerősíti: *sunt*. Ezzel a kijelentéssel elismeri elidegenítési szándékát és a kialakított vételárat. Ezután a vevő stipulációval ígéri a vételárat: *expromisit nummos*³. Kész fizetni, ha az eladó is kész arra, hogy előzetes megállapodásuk pontjait jogi kötőerővel bíró formában megismételje. A fizetés előfeltétele a garancia letétele: *emptor stipulatur prisca formula sic*. A stipuláció a dolog átadására és az esetleges kellék- és joghibákra vonatkozik⁴. Csak a fenti stipuláció elhangzása után történt meg a vételár lefizetése és a dolog átadása: *cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum*. Ha tehát a felek már formátlanul megegyeztek az elidegenítésben, akkor a tradicionális formákat alkalmazták, hogy alkujuk jogi kötőerejét biztosítsák.

Figyelemreméltó mindenekelőtt az, hogy mennyire kiegyensúlyozott a két szerződő fél pozíciója. Vásárlási szándékának kinyilvánítása és a kialakított üzleti

---

¹ Varro, rust. 2,2,5. Egy nyáj eladásakor pl. a legfiatalabb és a legöregebb állatból kettőt számítottak egy helyett.

² Varro, rust. 2,2,5. V.ö. A.L. Olde-Kalter, *Dicta et promissa*, Utrecht 1963, 101/157.

³ Varro, rust. 2,2,5. V.ö. F. Leifer, SZ 57 (1937) 217.

⁴ A *habere recte licere* az evictióért való helytállást garantáló stipuláció része volt, v.ö. Honsell, *Quod interest* 25. M. Kaser, SZ 68 (1951) 151. a klauzulát a *res nec mancipi*re korlátozza. Ellenpéldával szolgál Tab. Herc. 60, ahol egy rabszolgalány vételénél alkalmazták e klauzulát. A probléma nem tartozik szorosan témánkhoz, ezért részletesebb vitatása nem látszik szükségesnek.

feltételek elismerése után a vevő formális ígérettel biztosítja teljesítési készségét⁵. A fizetés előtt azonban megköveteli a kialakított garancia-ígéretet az eladótól.

Az *antiqua formula*, a régi formula tehát a szerződés rögzítésének menetét, illetve a jogügylet tartalmát határozta meg. Ez a „szerződési minta” ajánlás jellegű, amely a feleknek az ügyletkötés kitaposott útját mutatja mind a szakmai-technikai részletekben, mind a régi jog formális szabályainak útvesztőjében⁶.

A tulajdon átszállásához a *ius* néhány esetben megköveteli, hogy bizonyos előfeltételek teljesüljenek⁷. Úgy tűnik, hogy a kereskedési szokások játszottak döntő szerepet abban, hogy bizonyos típusú ügyletnél alkalmazták-e valamelyik formálszerződést, így például a stipulációt, vagy sem. Varro a rabszolgavételnél is alternative említi a stipulációt, szerinte a formálgyletek alkalmazására semmilyen törvényi parancs nem kényszerített: *...aut, si mancipio non datur, dupla promitti, aut, si ita pacti, simpla*⁸. A rabszolgákat tehát éppúgy vehették *mancipatio*-ba foglalt adásvétel formájában mint *mancipatio* alkalmazása nélkül⁹. A szöveg arra utal, hogy Varro számára ez magától értetődő volt. A probléma számára egyáltalán csak abból a praktikus nézőpontból jelentkezett, hogy a *mancipatio* elmaradása esetén szokásos és ajánlott volt a vételár duplumának megígérése az eladó részéről stipuláció formájában¹⁰. Ehhez hasonlóan szokásos és ajánlott volt Varro szerint, hogy igásállatok és rabszolgák vétele esetén stipulációval ígérje az eladó azok jó egészségi állapotát és hibátlanságát¹¹.

⁵ F. Leifer, SZ 57 (1937) 218. hasonlóan elemzi a szöveget: „bauerliche Verkehrsgewohnheit, wonach regelmässig schon beim Kaufabschluss, ohne Rücksicht darauf, ob die Ware sofort übergeben wurde, Preisversprechen des Käufers, expromissio und repromissio des Verkäufers betreffs Mängel und Währschaft gegeneinander ausgetauscht zu werden pflegten. Erst wenn dies geschehen war, galt die Kauftransaktion als perfekt...”

⁶ Varro, rust. 2,1,15: *quarta pars est de iure in parando, quem ad modum quamque pecudem emi oporteat civili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere, neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem domini. In emptione alias stipulandum esse, alias e sano pecore, alias neutrum.*

⁷ A szövegben „közbeeső aktusként” emlegetett eljárás alatt általában a *traditio*t értik, v.ö. E. Schönbauer, SZ 52 (1932) 206. A rabszolgák tulajdonátörházására Varro a következő törvényes módokat sorolja fel (Varro, rust. 2,10,4): *in emptionibus dominum legitimum sex fere res perficiunt: si hereditatem iustam adiit; si, ut debuit, mancipio ab eo accepit, a quo iure civili potuit; aut si in iure cessit, qui potuit cedere, et id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e praeda sub corona emi; tumve cum in bonis sectione cuius publice veniit.*

⁸ Varro, rust. 2,10,5.

⁹ Hasonlóan Arangio-Ruiz, La Compravendita 354 és k.

¹⁰ V.ö. F. Leifer, SZ 56 (1936) 200. A *stipulatio duplae* nyilvánvaló célja az *actio auctoritatis* pótlása.

¹¹ Varro, rust. 2,1,15: *In emptione alias stipulandum esse, alias e sano pecore, alias neutrum.*

A rabszolgák vétele Varrónál a nyájhoz való pásztorok beszerzése kapcsán kerül szóba. Először arra vonatkozóan ad tanácsokat olvasójának, hogy miféle pásztorok alkalmasak bizonyos nyájakhoz: a nagyobb testűekhez felnőtt férfiakat, míg a kisebbekhez fiúkat célszerű venni¹². Felsorolja a jó pásztor jellemző tulajdonságait is¹³ és hangsúlyozza, hogy nem minden nemzet fia alkalmasak pásztornak. Egy bastulus vagy turdulus nem lehet jó pásztor, míg a gallok igen, utóbbiak különösen jól értenek a *iumenta*, az igásállatok kezeléséhez.

Ami a beszerzésüket illeti, először megadja a jogilag érvényes tulajdonszerzési módok listáját, majd a következőket mondja az ügylet megkötéséről:

Varro, rust. 2,10,5: *in horum emptione solet accedere peculium aut excipi et stipulatio intercedere, sanum esse, furtis noxisque solutum.*

„Vásárlásuknál szokásos, hogy a peculiumot járulékként hozzáveszik vagy kizárják, és hogy stipulációt kötnek arról, hogy (a rabszolga) egészséges, lopás vagy *noxa*¹⁴ nem terheli”. A rejtett hibákért való helytállás vállalása tehát szokásos volt az eladó részéről.

A *boves*, ökrök különböző fajtáiról hosszasan értekezik Varro, majd vételük esetén hasonlóan stipuláció kikötését ajánlja:

Varro, rust. 2,5,10–11: *eos cum emimus domitos, stipulamur sic: „illosce boves sanos esse noxisque praestari”; (11) cum emimus indomitos, sic: „illosce iuencos sanos recte deque pecore sano esse noxisque praestari spondesne?” paulo verbosius haec, qui Manili actiones secuntur lanii, qui ad cultum bovem emunt; qui ad altaria, hostiae sanitatem non solent stipulari.*

Az ökröknél tehát figyelmet kell fordítani arra, hogy *domitos*, azaz szelídített vagy *indomitos*, azaz szelídítetlen állatokról van-e szó. A szelídítetteknél szokásban volt, hogy a vevő megígértette magának stipuláció formájában a helytállást az egészségük és a *noxa* vonatkozásában. A szelídítetleneknél ezenkívül még azt is, hogy egészséges nyájból származnak. A *lanii*, a mészárosok pedig, akik Manilius formuláskönyve alapján jártak el, a stipulációt egyszerűbben, kevesebb szóval formulázták: valószínűleg csak az egészséges állapotot garantáltatták. Ha az ökröket áldozati célra vásárolták, akkor nem volt szokásos stipulációs garanciát kérni egészséges mivoltukról. A papok számára az

¹² Varro, rust. 2,10,1.

¹³ Varro, rust. 2,10,2–3.

¹⁴ A *noxához* lásd összefoglalóan M. Kaser, *Römisches Privatrecht* I², München 1971, 162. és k.

állat egészsége nem lehetett fontos, hisz az esetleges betegségekből különböző jövődömondó jeleket olvastak ki¹⁵. Ezzel szemben a hús kielégítő minősége igen lényeges volt a mészárosok számára.

A fentiekhez hasonlóan szokásban volt a jó egészségi állapot és a noxától való mentesség garantálása a szamaraknál¹⁶, a lovak vásárlásánál¹⁷, sőt a kutyáknál is¹⁸.

Egyedül a kecskék esetében formulázták egészen eltérően a garanciavállalást:

Varro 2,3,5: *de emptione aliter dico atque fit, quod capras sanas sanus nemo promittit; numquam enim sine febris sunt. itaque stipulantur paucis exceptis verbis, ac Manilius scriptum reliquit sic: „illasce capras hodie recte esse et bibere posse habereque recte licere, haec spondesne?”*.

Általánosan elterjedt nézet volt ugyanis, hogy a kecskék sohasem teljesen egészségesek, mert állandóan enyhe lázuk van¹⁹. Ezért egészségükre nézve csak annyit ígértek meg, hogy az eladás napján jó állapotban vannak és úgy isznak, ahogyan az szokásos. Az ivási készség mint kikötés furcsán hangzik. Nemcsak itt, Varrónál találkozunk vele, hanem előfordul egy lóvételi okiratban is²⁰. A vízivástól való iszonyt az állatoknál úgy ítélték meg, hogy valamilyen belső betegséget jelez²¹.

A fent idézett, Varro által ajánlott stipulációk az áru rejtett hibáiért való helytállás átvállalására Manilius formuláskönyvéből származnak, amely valószínűleg széles körben ismert volt: *ac Manilius scriptum reliquit sic* (Varro, rust. 2,3,5); *qui Manili actiones secuntur lanii* (Varro, rust. 2,5,11); *ut in Manili actionibus sunt perscripta* (Varro, rust. 2,7,6). Manilius Kr.e. 154-ben praetor volt Hispániában, majd

¹⁵ V.ö. Latte, Religionsgeschichte 380. és k.

¹⁶ Varro, rust. 2,6,3: *in mercando item ut ceterae pecudes emptioibus et traditionibus dominum mutant, et de sanitate ac noxa solet caveri*.

¹⁷ Varro, rust. 2,7,6: *emptio equina similis fere ac boum et asinorum, quod eisdem rebus in emptioe dominum mutant, ut in Manili actionibus sunt perscripta*.

¹⁸ Varro, rust. 2,9,7.

¹⁹ V.ö. B. Tilly, Varro, the Farmer, Cambridge 1973, 250.: „The stipulatio can only be that they are in good condition at the time of purchase and that the title is correct. The Roman belief in the unhealthiness of goats is without explanation. In modern times they are regarded as particularly healthy because they are known to be free from tuberculosis.”

²⁰ FIRA III 136: *eum equum esse bibere ita uti bestiam veterinam adsolet...*

²¹ Apul. Met. 2,3 található egy jelenet, ahol a főszereplő szamárról azt feltételezik, hogy vesztegettségben szenved. Egy vödör vizet tesznek eléje, hogy bizonyosságot nyerjenek a betegség fennállásáról. Amint a szamár ezt hallja, gyorsan kiissza az összes vizet, hogy egészséges voltát bizonyítsa.

konzulként Kr.e. 148-ban Karthágóban harcolt, ahol vereséget szenvedett. Emellett korának híres jogásza, Pomponius történeti visszatekintésében a legjobbak közé sorolja: *Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile* (D 1,2,2,39 Pomp. sing. ench.). Adásvételi szabályokat összefoglaló formuláskönyvére (*venalium vendendorum leges*) Varro gyakran hivatkozik.

Manilius ezen művében az adásvételek különböző típusaira ajánlott formulákat. Eszerint az adásvételt következetesen stipulációba foglalták, és az eladó rendszerint garanciát vállalt az áru bizonyos tulajdonságaiért. A szokásos stipulációkat Varro mindenütt ismertet²², ami arra utal, hogy korának szerződési gyakorlata ezeket alkalmazta. Varrónál semmilyen utalás sem található arra, hogy az itt szereplő adásvételek Róma piacain kötettek volna, vagy hogy a garanciaformák az aediliszi ediktummal bármilyen kapcsolatban álltak volna²³. Varro egyszerűen szerződési mintákat sorol fel, amelyek mind a vásártereken, mind azokon kívül, háznál, ismerősök között kötött ügyleteknél használhatóak voltak. Az alkalmazott garanciaklauzulák a rómaiak korabeli ügyletkötési szokásait tükrözik²⁴. Ezek egyértelműen bizonyítják, hogy a biztosítékadás e formája szokásban volt és az üzletkötés fontos részét képezte. Semmilyen utalás sem található azonban arra, hogy a Varro által leírt stipulációs minták közvetlenül az aediliszi ediktum kényszere hatására születtek volna.

Az aediliszi kényszer ellen szól az a tény is, hogy a garanciastipulációk nemcsak rabszolga- és igásbarmok vételénél, hanem aprójószágok, birkák, kecskék, sőt kutyák esetében is hasonlóan alkalmazásra kerültek, jóllehet az utóbbiak Varro idejében semmiképpen sem tartoztak az ediktum hatálya alá.

A garanciaklauzulák sokfélesége is kétségbe vonja az aediliszi kényszert. Ha az ediktum közvetlen parancsára jöttek volna létre ezek a klauzulák, akkor egy egységes aediliszi sémát kellett volna követniük. Az azonban alig hihető, hogy az *aedilis curulis* ilyen sokféle stipuláció-mintát adott volna ki: eltérő klauzulákat szelídített és nem szelídített ökrökre, kecskékre és szamarak eladására, mézsárosok és papok mint vevők

²² *De reliquo antiqua fere formula utuntur; emptor stipulatur prisca formula sic* (Varro, rust. 2,2,5); *in emptione alias stipulandum esse* (Varro, rust. 2,1,15); *in mercando item ut ceterae pecudes emptionibus et traditionibus dominum mutant, et de sanitate ac noxa solet caveri* (Varro, rust. 2,6,3); *qui ad altaria, hostiae sanitatem non solent stipulari* (Varro, rust. 2,5,11); *in horum emptione solet stipulatio intercedere* (Varro, rust. 2,10,5). Ezeket a vételi formulákat már Honsell, Quod interest 63. is úgy értékeli, hogy a vevő bizonyos gyakran előforduló hibákkal szemben a garancia megkövetelésével védekezett. Hasonlóan Olde-Kaltes, Dicta 41/148. Mindkét szerző állítja azonban ehhez kapcsolódóan, hogy ezen stipulációk formulái az aediliszi ediktumban voltak közzétéve, és a garanciaadást az aediliszek kikényszerítették.

²³ Hasonlóan Pólay, Kellékszavatosság 7. és k., azonban ebből azt a következtetést vonja le, hogy ebben az időben nem létezett kötelező helytállás a kellékhibákért.

²⁴ Hasonlóan már F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 256.

számára. Varro adásvételi mintái alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a garanciastipulatio ugyan szokásos volt Rómában, de kötelező volta mellett semmi sem szól.

B) Plautus *Persa* című komédiájában részletesen ábrázol egy adásvételi jelenetet. A *Persa* cselekménye viszonylag egyszerű. Az athéni Timarchides üzleti úton van Perzsiában. Távolléte alatt vagyonát rabszolgája, Toxilus kezeli²⁵. Toxilus azon fáradozik, hogy szerelmesét Dordalus, a rabszolgakereskedő és bordélytulajdonos kezéből megvásárolja. Persze hiányzik az ehhez szükséges pénze, és az egész darab arról szól, hogy milyen ravasz trükkökkel próbál pénzt szerezni: a vételárat végül egy jól kitervelt csellel magától Dordalustól igyekszik kicsalni. Sagaristio, Toxilus barátja perzsa kereskedőnek öltözik és elad Dordalusnak egy leányt, akiről azt állítja, hogy Arábiából rabolták el. A hölgy a valóságban egy barátja, Saturio leánya, azaz szabadon született polgárnő. Az eladási jelenet a darab csúcspontja, ahol a kapzsi Dordalust a rafinált, jogi szempontból jól átgondolt ügyletkötéssel szedik rá.

A jelenet egy állítólag Timarchidestől származó, tehát hamisított üzleti levéllel kezdődik. Eszerint a távollévő Timarchides megbízza rabszolgáját, Toxilust, hogy segítsen a szóbanforgó rabszolgai eladásában. Pontosán meghatározza azt is, hogyan kell az adásvételi ügyletet megkötni²⁶: a vevő saját veszélyére vegye meg, az eladást nem szabad mancipatio formájában megkötni, és se Toxilus, se más ne vállaljon helytállást. A *mancipio neque promittere*²⁷ a *stipulatio auctoritas* kizárását célozza²⁸.

Egy adásvételi ügyletről van tehát szó, amelyben az eladó egy idegen kereskedő, aki nem rendelkezik elegendő ismerettel annak a városnak az üzleti és jogi szokásairól, ahol eladni szeretne. Az ügyletet azonban a helyi előírásoknak megfelelően kell megkötni. Ehhez kapcsolódik a kérdés, hogy Plautus milyen helyi vételi előírásokat dolgoz fel: athéniaikat vagy rómaiakat? A darab helyszínéként Athén van megjelölve, a válasz mégsem magától értetődő.

²⁵ A darabból úgy tűnik, hogy Toxilus, mint rabszolga jogállására a görög jog szabályai irányadók. Személyileg ugyan nem szabad, de bizonyos vagyoni jogképességgel rendelkezik, v.ö. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 596.

²⁶ *Plaut. Persa* 524/525: *ac suo periculo is emat qui eam mercabitur: mancipio neque promittet neque quisquam dabit*.

²⁷ A szöveg helyes olvasata vitatott, *promittet* illetve *promittes* jöhet szóba. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 605 l. 3. a *promittet* mellett foglalt állást: „Weder nimmst du, mein Sklave, die Auktoritätshaftung durch *repromissio* auf dich, noch wird irgend jemand manzipieren”.

²⁸ V.ö. J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 605.; F. Leifer, *SZ* 57 (1937) 424. A *mancipio* dans helytállási kötelezettségére más Plautus-helyek is utalnak, pl. *Curc.* 490. és k.; *Poen.* 145. és k., lásd ehhez Th. Mayer-Maly, *SZ* 78 (1961) 244.

A Plautus-komédiák megítélése a jogtörténeti kutatásban változó. Korábban a teljes elutasítás vagy az óvatos felhasználás volt a jellemző²⁹. Az irodalomtörténet újabb eredményeit elfogadva³⁰ azonban a Plautus-darabok egyre gyakrabban bukkannak fel a jogtörténeti munkákban is³¹.

Jelenetünkben éppen a tudatosan helyesen alkalmazott római jogi kifejezésekre lehet bizonyítékként hivatkozni. A *suo periculo ... emat; mancipio neque promittet, neque quisquam dabit*³² arra utal, hogy római jogi szabályokra való célzásokkal játszik a szerző. Azonkívül a jelenet, mint már említettük, a darab csúcspontja. A komikus hatás éppen azáltal fokozódik, hogy a mindennapok ismert kereskedési szokásait gúnyolja ki a szerző³³. Az ügyletkötés korrekt, ajánlott formáit látszólag betartják, a rászedés finoman álcázva és a tréfa áldozata számára végig rejtve marad.

A levél után a felek színes alkudozási jelenete következik. Az üzleti feltételek hallatán Dordalus azonnal aggodalmaskodik, hisz tudja, hogy az ilyen üzletek nagyon kockázatosak. Kiadja a jó pénzét és bizonytalan eredetű árut kap érte. Mit hoz számára egy olyan üzlet, amelynél a vállalt kockázat ilyen nyilvánvalóan magas? Ugyanakkor az ilyen üzletek szoktak nagy nyereséggel kecsegtetni, ha szerencse kíséri őket. Dordalus számolhat azzal, hogy a távoli Arábiából senki sem bukkan fel a rabszolgálgányt visszaperelni.

Ezek után elővezetik a csábítóan szép szüzet, aki Dordalus minden ellenállását és aggályát megtöri. Miután Dordalus vásárlási szándékát tisztázták, megkezdődik a vételár körüli alku. Itt az eladó, Sagaristio többször hangsúlyozza, hogy a leány helytállás nélkül kerül eladásra: *Prius dico: hanc mancupio nemo tibi dabit. iam scis?*³⁴. Dordalus elfogadja ezt a feltételt és ennek tudatában rögzítik a vételárat: a két elem, a garancia kérdése és a vételár szorosan összefügg. Ebben a pillanatban Toxilus megszakítja a tárgyalást és figyelmezteti Dordalust, hogy az ügylet így még nem perfekt. Mohóságában Dordalus elfelejtette, hogy a vevő alapkötelessége az „áru” gondos megvizsgálása és kikérdezése. Különösen a következő körülményekre kell kitérni: *Quod*

²⁹ Így például két elismert romanista, J. Partsch, *Hermes* 45 (1910) 600. és k. és F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, 86. azon a véleményen van, hogy Plautus a római jogélet kutatásakor nem lehet mérvadó.

³⁰ V.ö. Fraenkel, *Plautus* 5, Sprenger, *Sklavenfiguren* 7. és k.

³¹ A. Bürge, *SZ* 97 (1980) 116. igen meggyőzően érvel felhasználásuk mellett.

³² *Plaut. Persa* 524–525.

³³ „Da ein Witz, um anzukommen, eine Fallhöhe braucht, die durch den Erfahrungs- und Erwartungshorizont des Zuhörers gebildet wird. Witze, die man erklären muss, lösen keine Lächer aus” A. Bürge, *SZ* 97 (1980) 116.

³⁴ *Plaut. Persa* 589.

*genere aut qua in patria nata sit aut quibus parentibus*³⁵. A vevő tehát meg szokta kérdezni a rabszolga nevét, hazáját, születési helyét, vagy hogy az apja *captus*, hadifogoly volt-e. A kikérdezés alkalmat ad a szerzőnek a helyzetkomikum további fokozására. A jelenet szemmel láthatóan a rabszolgapiac alkujait karikózza. Az „áru” megvizsgálása után Sagaristio a következő szavakkal rögzíti a megegyezést: *Tuo periclo sexaginta haec dabitur argenti minis*³⁶. A végső megegyezésben tehát kifejezetten rögzítik a vételárat és a garancia kizárását.

A szövegösszefüggésből és a mancipációra való utalásból egyértelmű, hogy a joghibákért való helytállás kizárásáról van szó a jelenetben. A kellékszavatosság szempontjából is találhatunk azonban néhány érdekességet, hiszen a joghibákért való garanciastipuláció a szerződési gyakorlatban a rejtett hibákért való garanciával együtt, egy klauzulába foglaltan szerepelt³⁷. A fent ábrázolt vételi szerződés részletei pedig meggyőzően bizonyítják, hogy a felek alkujuk során éppen olyan körülményekre tértek ki, amelyek az aediliszek piaci előírásaiban is megjelentek: a vevő a leány származása, képzettsége után érdeklődött. A Plautus-jelenetben maga a rabszorgalány adja meg ezeket az információkat, az eladó nem erősíti meg őket. Ez a megoldás talán arra utal, hogy az eladó ezeket az információkat hallgatólagosan megtagadta és ezzel a kellékhibákért való garancia elvállalását elutasította. Plautus esetleg az aediliszi piaci előírások ravasz megkerülésére is céloz a jelenetben. Plautus a komédia köntösébe bújtatott, de élethű képet fest a római üzletkötési szokásokról. Sagaristio, a ravasz rabszolga főhős agyafúrt pénzszerzési akciója éppen arra épül, hogy a felek alkujukban szabadon dönthettek a garancia vállalásáról. Ha az eladó megtagadja a garanciát, de így is talál vevőt az árujára, akkor a rabszolga bizonytalan származásának esetleges kockázatát teljes egészében a vevő viseli. Az alku menete, a garancia és a vételár összefüggése minden bizonnyal hasonló volt a kellékhibák terén is.

C) Végül Horatius *epistulaiból* idézünk egy költeményt, amelyben a költő egy rafináltan kidolgozott hasonlatban életteli képet fest a római piacról. Megjeleníti a ravasz kereskedőt, aki eladásra ajánlott rabszolgáját feldicséri³⁸:

*Flore, bono claroque fidelis amice Neroni,
siquis forte velit puerum tibi vendere natum
Tibure vel Gabiis et tecum sic agat: hic et*

³⁵ Plaut. Persa 596.

³⁶ Plaut. Persa 665.

³⁷ A kombinált *stipulatio dupla*hoz v.ö. Kaser, RPR 558.

³⁸ Hor. ep. II 2,4; v.ö. A. Kiessling, Berlin 1961, 243. és k. kommentárját.

*candidus et talos a vertice pulcher ad imos
fiet erique tuus nummorum milibus octo
verna ministeriis ad nutus aptus erilis,
litterulis Graecis imbutus, idoneus arti
cuilibet, argilla quidvis imitaberis uda,
quin etiam canet indoctum, sed dulce bibenti.
multa fidem promissa levant, ubi plenius aequo
laudat venalis qui volt extrudere merces:
res urget me nulla; meo sum pauper in aere.
nemo hoc mangonum faceret tibi; non temere a me
quivis ferret idem. semel hic cessavit et, ut fit,
in scalis latuit metuens pendentis habenae –
des nummos, excepta nihil te si fuga laedat:
ille ferat pretium poenae securus, opinor.
prudens emisti vitiosum; dicta tibi est lex...*

Horatius barátjának, Florusnak címezte levelét, melyet bocsánatkéréssel kezd: ő már előre figyelmeztette Florust, hogy a levélírásban nagyon hanyag szokott lenni, ezért óvta barátját attól, hogy komolyan vegye levélírásra vonatkozó ígéreteit. Saját magatartását Florussal szemben egy bonyolult hasonlattal jellemzi, melyet aprólékosan kidolgoz. A hasonlatban egy rabszolgaeladó szerepel, aki áruján gyorsan és kedvezően túl akar adni. Témánk szempontjából ez a hasonlat értékes adatokat kínál a kereskedelemben uralkodó szokásokról. Horatius mondanivalója a hasonlattal, hogy Florus éppoly kevésbé csodálkozhat a levelek ritka érkezésén, mint az a vásárló, akinek az eladó finoman tudomására hozta a rabszolga fogyatékoságát, mégis megveszi azt.

A szöveg az eladásra felkínált rabszolga jellemzésével kezdődik. A kereskedő először megadja a fiú születési helyét, származását: *Natum Tibure vel Gabis*. Majd rámenősen kommandálja áruját: a potenciális vevő figyelmét először a fiú testi tulajdonságaira hívja fel, a szép bőrszínre és alakra. Ezután megnevezi az elérni kívánt vételárat és hangsúlyozza eladási szándékát. Majd állítja, hogy a rabszolga *verna*. *Verna* volt a családnál született és felnevelt rabszolgák megnevezése, akik közismerten a legkeresettebbek voltak. Az eladó erősítgeti továbbá, hogy a rabszolga a szolgálatban figyelmes és alkalmazkodó. Sőt egy kicsit görögül is tud, amely arra utal, hogy művelt rabszolgaként, azaz drágábban kívánja eladni. Alkalmasnak állítja bármilyen kézművesmesterség kitanulására: mint nedves agyagból, bármit lehet belőle formálni³⁹. És még

³⁹ Az eladó kijelentése célzás lehet az aediliszi ediktum *ne veterator pro novicio veneat*, D 21,1,37 Ulp. 1 ed. aed. cur., kitételére, lásd 7.§.A. Horatius eladója tehát *noviciusként* kínálja a fiút.

mindig nem elég: a fiú az ismertebb bordalokat is nagyon szépen énekli – ez a kijelentés már finom célzás lehet arra, hogy szívesen jár a barátaival iszogatni.

Az eladó mindent megígér és gátlástalanul dicséri áruját. A vevőt teljes erővel igyekszik meggyőzni, hogy ez a lehető legjobb üzlet a világon. Csak egészen a végén, mintegy mellékesen jegyzi meg, hogy a fiú már egyszer „kimaradt”. Ez a kifejezés finoman arra céloz, hogy a rabszolga *erronak* vagy *fugitivusnak* minősül. Ezzel az eladó a lehető legdiszkrétebben igyekszik az aediliszi ediktumban⁴⁰ megkövetelt információt a vevő tudomására hozni a *fugaról*. Ráadásul az egyértelműen jogi formulát használja: *excepta fuga*.

Az eladó tehát kifejezetten figyelmezteti a vevőt arra, hogy a maga részéről az ügyletnél mindenféle esetleges jövőbeni kifogást kizár, hisz a rabszolga egyetlen hibáját ő az eladásnál megjelölte. Ezután a vevőnek az aediliszi keresetek már nem állnak rendelkezésére. Az eladó kockázat nélkül besöpörheti a vételárat, mert őt semmilyen *poena*, azaz a rejtett hibák miatt semmilyen kereset sem fenyegetheti: *prudens emisti vitiosum, dicta tibi est lex*⁴¹. A vevő tudva hibás rabszolgát vásárolt.

Horatius költeménye alapján könnyű elképzelni, hogy a korabeli Rómában hogyan ajánlották árujukat az eladók, hogyan alkudoztak, és hogyan kötöttek üzletet.

Amikor a rabszolgát eladásra felkínálták, sok olyan tulajdonságát jelölték meg, amelyet az aediliszi ediktum és a jogtudósok *dicta* gyanánt értékeltek: a rabszolga származási helyének megjelölése, a kijelentés, hogy *verna* és *novicius*, a görögül tudásra való utalás, énekművészete és jellemvonásai, mely szerint figyelmes és alkalmazkodó. Ami az aediliszi ediktum által megkövetelt információkat illeti, az eladó állította, hogy a fiú testileg hibátlan, szép és egészséges. Másrészt megnevezte a hibát, hogy a rabszolga már „kimaradt”. *Fuga*ért, szökésért tehát nem vállal helytállást. A hiba diszkrét beismerése után a végleges megállapodásban még egyszer hangsúlyozza ezt a pontot. A szerződési feltételeket az eladó már kimerítően ismertette, a vevőnek nem marad más teendője, mint a vételár kifizetése.

9.§. Adásvételi okiratok

A) A rendelkezésünkre álló okiratok nagyrészt a II. századból származnak és a Római Birodalom egymástól igen távol eső területein foglalták írásba őket: Dákiában, Kilikiában, Pamphyliában, Herculanumban vagy Egyiptomban.

⁴⁰ D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. acd. cur., lásd 7.§.A.

⁴¹ A hiba kifejezett hangsúlyozása a Plautus-jelenetre emlékeztet, ahol hasonlóan rögzítette az eladó a garancia kizárását.

Hiánytalan szöveggel igen kevés adásvételi okirat maradt fenn. A szerény anyagból FIRA III 87., 88., 89., 132. nevezhető tipikusnak, amelyek főleg római jogi hatást mutatnak. További vizsgálódás tárgyát képezi, hogy mennyi római jogi szabály és mennyi idegen befolyás állapítható meg bennük⁴². A szerződési sémát követő tipikus példa 142-ből FIRA III 88.:

Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apalaustum, sive is quo alio nomine est, n(atione) Graecum, apocatum pro uncis duabus, (denariis) DC de Bellico Alexandrini, f. r. M. Vibio Longo. Eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaeque solutum, erronem fugitivum caducum non esse praestari: et si quis eum puerum quo de agitur partenue quam quis ex eo evicerit, quo minus emptorem supra scriptum eunue ad quem ea res pertinebit uti frui habere possidereque recte liceat, tunc quantum id erit, quod ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam probam recte dari fide rogavit Dasius Breucus, dari fide promisit Bellicus Alexandri, idem fide sua esse iussit Vibius Longus. Proque eo puero, qui supra scriptus est, pretium eius denarios DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

Az okirat elején áll a vevő neve, Dasius Breucus⁴³. Ezt követi a vétel rögzítése, amit az *emit mancipioque accepit*⁴⁴ kifejezés jelöl. A *mancipatio* használata különösen problematikus, mert a szerződő felek minden valószínűség szerint *ius commercium* nélküli peregrinusok voltak⁴⁵. Az okiratban egymás mellett szerepel továbbá a

⁴² A problémát sokan vitatták a romanisztikában. Néhány szerző a dáciai táblákban tipikus *testationes romanae*t lát, v.ö. A. Segre, IURA 17 (1966) 11, Ph. Meylan, Fg. Lübtow, Berlin 1970, 417. és k., ezzel szemben kritikusan E. Pólay, JJP 15 (1965) 193. és k., Labeo 19 (1973) 330. és k., a hellenisztikus befolyás bizonyítékait ismertetve. A szerződések alaki sajátosságaihoz lásd Pólay E., A dáciai viaszostáblák szerződései, Budapest 1972, 40. és k., Pólay E., Veträge auf Wachstafeln aus dem römischen Dakien, ANRW II, 14 (1982) 509. és k.

⁴³ A szerződő partnerek nemzetiségéről a dáciai táblákban lásd E. Pólay, JJP 15 (1965) 193. és k., Labeo 19 (1973) 330. és k. további irodalommal.

⁴⁴ A kifejezés alapján F. Peters, SZ 96 (1979) 179. és k. a dáciai táblákban annak bizonyítékát látja, hogy az eladó köteles volt a *mancipatio* aktusát végrehajtani „Die Regelmässigkeit, mit der die Kaufurkunden von einer *mancipatio* sprechen, belegt nicht nur eine entsprechende Übung, sondern darf wohl auch als Zeugnis einer Verkäuferpflicht gewertet werden”. Ezzel szemben valószínűbbnek látszik az a felfogás, hogy itt régi formulák nem következetes használatáról van szó.

⁴⁵ V.ö. E. Pólay, Labeo 19 (1973) 330. és k., és Pólay, Dáciai táblák 64. és k.

mancipatio és a *stipulatio duplae*, amely már önmagában ellentmondásos és felesleges⁴⁶. A legvalószínűbb magyarázatnak az tűnik, hogy az okirat szerkesztője valamilyen régi minta, formuláskönyv alapján fogalmazta meg a szöveget, és nem fordított nagy gondot arra, hogy a konkrét jogügylet adottságaihoz igazítsa a mintát⁴⁷.

A vétel tárgyát, a rabszolgát részletesen leírják: a fiú neme, neve, nemzetisége azonosítási támpontként szerepel. Ezután következik a klauzula *apochatum pro uncis duabus*, amelynek a jelentését a romanisztikában nagyon különbözően magyarázták⁴⁸, majd a jog-és kellékhibákért való garancia, egy kombinált *stipulatio duplae*ba foglalva. A vevő megígértette, hogy a rabszolgafiú egészségesen kerül átadásra, *furtum* vagy más deliktum alapján fennálló *noxa* nem terheli és nem *fugitivus*, *erro* vagy *caducus*⁴⁹. Ezt követi a joghibákért való garancia: az eladó kötelezi magát, hogy a vételár duplumát illetve az *interesse* duplumát megfizeti⁵⁰, ha a fiút a vevőtől részben vagy egészben elperlik⁵¹. A szöveg végén nyugtázzák a vételár kifizetését, majd a dátum és a tanúk pecsétje zárja le az okiratot.

FIRA III 87., 89., és 132. ugyanezt a mintát követi, ezért itt röviden csak a rejtett fizikai hibákért vállalt garancia szövegét idézem:

⁴⁶ A dáciai táblák szóhasználata nem felel meg teljesen a korabeli római gyakorlatnak, v.ö. M. Kaser, Ediktstil 43. és k. A cikkhez Kaser az evictióért való felelősséget vizsgálta és megállapította, hogy az *ui frui habere possidere* forma Rómában inkább a köztársaság végén volt elterjedt, a dáciai táblákban viszont ez a jellemző fordulat, v.ö. FIRA III 87., 88., 89.

⁴⁷ V.ö. Kaser, Ediktstil 44.: „Der Notar in der dakischen Provinz, der von der Neufassung des römischen Ediktes wohl keine Ahnung hatte, benutzte nach wie vor sein altes Formularbuch weiter, wobei es ihm auch nicht darauf ankam, die Manzipation unter Peregrinen und an Provinzialboden, der nicht *res Mancipi* war, anzuwenden”. Kaser véleményéhez csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy az ediktum szó szerinti alkalmazását ezekben az okiratokban igazán nem lehet elvárni.

⁴⁸ F. Pringsheim, SZ 50 (1930) 346. és k. a származási okiratok birtokának átadását érti alatta és feltételezi, hogy általában szokásban volt, hogy a vevőnek átadták az eladó és elődjei okiratait a vétel tárgyról. A. Watson, RIDA 10 (1963) 249. a klauzulát így fordítja: „receipted for two unciae”, és úgy véli, hogy a vétel időpontjában végrehajtott *mancipatio*ra vonatkozik. Célja az volt, hogy az *actio auctoritatis* a két unciára szorítsa. Hasonlóan A. Segre, IURA 17 (1966) 164., E. Pólay, Labeo 19 (1973) 335.

⁴⁹ A *caducus* szó ritkábban használatos, valószínűleg epilepsziát jelent, v.ö. ThesLL., Bas. 19,10,53, M. Memmer, SZ 107 (1990) 15. l. 58.

⁵⁰ A stipuláció szövegéhez, különösen a *fide rogavi* – *fide promisi* klauzulához v.ö. E. Pólay, JJP 15 (1965) 191. és k.

⁵¹ Az itt idézett okirat a fizetendő összeget mint *quantū id erit* jelöli meg, amíg Nr. 87. a *quantū is homo emptus est* körülírást használja. Hasonlóan Tab. Herc. 59.: *quantū homo emptus est, tantam pecuniam dari*. A klauzulához lásd M. Kaser, SZ 90 (1973) 185. és k.

Nr. 87. (132.): *Eam puellam sanam esse, a furtis noxisque solutam, fugitivam erronem non esse praestari...*

Nr. 89. (169.): *Eam mulierem sanam traditam esse emptori supra scripto...*

Nr. 132. (166.): *Eum puerum sanum esse ex edicto...*

Nr. 87. szó szerint egyezik a fent idézett okirattal, Nr. 89. rövidebben fogalmaz, csak az átadás időpontjában való egészséges állapotért való helytállást említi. Nr. 132-ben egy különös fordulat található: *sanum esse ex edicto*. Ezt valószínűleg úgy lehet értelmezni, hogy a rabszolgafiú olyan egészséges, ahogyan ezt az *aediles curules* ediktumának előírásai megkövetelik⁵².

Hasonló klauzulák találhatók a herculaneumi táblák rabszolgavételi okirataiban is⁵³. A szövegek nagyon töredékesek, ezért a fenti felépítést nem lehet jól nyomon követni. A rejtett fizikai hibákért való helytállás a következő okiratokban szerepel:

Nr. 60.: *eam puellam q.s.s. est sanam esse, furtis noxaeque solutam, fugitivam erronem non esse praestari...*

Nr. 61.: *hunc hominem sanum furtis noxisque solutum esse praestari...*

Nr. 62.: *eamque puellam Olympiada q.d.a. sanam furtis noxaeque solutam esse fugitivam erronem non esse praestari...*

Eltérő klauzula olvasható egy lóvételnél 77-ből (FIRA III 136): *Eum equom esse bibere ita uti bestiam veterinam adsolet, extra quam si recte dictum descriptum quod palam corpore esset...* Az eladó itt csak annyit ígért meg, hogy a ló úgy iszik, ahogyan az egy igásállatnál szokásos⁵⁴. A klauzula második része igen töredékes és a szöveg pótlást sokszor vitatták⁵⁵. A homályos fordulatot talán úgy lehet értelmezni, hogy a lovat olyan testi állapotban adják át, amely a vételnél látható volt. A klauzula tehát az eladó felelősségét inkább korlátozza: a lovat a megtekintés szerinti állapotban adják át, ami azt jelenti, hogy az eladó semmilyen rejtett betegségért vagy hibáért nem fog helytállni. Két további okiratot görög nyelven fogalmaztak és hellenisztikus hatást tükröznek⁵⁶.

⁵² Lásd 7.§.A.

⁵³ V. Arangio-Ruiz-G. Pugliese-Carratelli, *La parola del passato* 9 (1954) 54. és k.

⁵⁴ V.ö. fent 8.§.A. a klauzulához.

⁵⁵ V.ö. V. Arangio-Ruiz megjegyzéseit FIRA III, 437. l. 3.

⁵⁶ V.ö. ehhez Jakab É., *Antik Tanulmányok* 36 (1992) 52.

A legtöbb szerződésben tehát szerepel a rejtett hibákért való helytállást rögzítő klauzula. Egyedül egy rabszolganő-vételt fogalmaztak meg olyan röviden, hogy sem a kellékhibák, sem a joghibák nem szerepelnek benne⁵⁷. Egyébként csak a herculaneumi táblákban fordul elő a klauzulák hiánya, ezek a példányok azonban annyira töredékesek, hogy ebből a hiányból semmilyen következtetés sem vonható le⁵⁸. Egyetlen okiratban találkozunk a garancia kifejezett kizárásával⁵⁹, míg egy másikban csak a joghibákért való helytállás szerepel⁶⁰.

Az egészséges testi állapotért tehát következetesen garanciát vállaltak az eladók, emellett szinte mindenütt hangsúlyozzák⁶¹, hogy a rabszolga noxával nem terhelt, nem szökött vagy csavargó⁶². Hogyan kell értelmezni a klauzula szerepét? Vajon az eladó csak azért volt-e köteles helytállni, amit kifejezetten felvettek a szerződésbe, vagy a garanciavállalás annyira mechanikussá vált, hogy a jelenléte csak annyit jelentett, hogy a szokásos kellékhibákért való helytállást a felek nem zárták ki.

Induljunk ki abból, hogy a felek a párhuzamos perlési lehetőséget teremttették meg *ex stipulatu*⁶³ a garanciával. A stipulációból eredően az eladó csak azért felel, amit kifejezetten megígért. Ennek értelmében a garanciaklauzula: *hunc hominem sanum, furtis noxisque solutum esse praestari ... stipulatus est* (Tab. Herc. 62.) úgy értendő, hogy az eladó további körülményekért, így például azért, hogy a rabszolga nem *fugitivus* vagy *erro* és nincs noxával terhelve, nem vállal garanciát. Az *eam mulierem sanam traditam esse* klauzulával pedig csak az egészséges testi állapotot ígérték meg, amíg a stipuláció a további esetleges hibákról hallgat. A garanciastipuláció alapján tehát az eladó csak a kifejezetten kiemelt tulajdonságokért állt helyt. Ezt az interpretációt erősíti az a

⁵⁷ FIRA III 134.

⁵⁸ Így Tab. Herc. 59, ahol a joghibákért való garancia már megtalálható. Valószínűleg előtte szerepelt a szövegben a kellékgarancia. Tab. Herc. 65. szintén nagyon töredékes, valószínűleg éppen a vonatkozó rész hiányzik.

⁵⁹ FIRA III 136., amely 29-ből vagy 116-ból származik.

⁶⁰ FIRA III 137.: *Rebus praestari recte*, v.ö. D 50,16,71,1 Ulp. 79 ed.: *Haec verba his rebus recte praestari hoc significant, ne quid periculum vel damnum ex ea re stipulatio sentiret*, hasonlóan FIRA III, 439. lj. 2.

⁶¹ Egyetlen kivétel FIRA III 89.

⁶² Ebből a szempontból kivétel FIRA III 89., Tab. Herc. 61.

⁶³ V.ö. D 21,1,20 Gai. 1 ed. aed. cur., D 21,1,19,2 Ulp. 1 ed. aed. cur., D 21,2,11,1 Paul. 6 resp., D 21,2,32,1 Ulp. 42 Sab. Hasonlóan már Haymann, Haftung 123. Az *actio ex stipulatu*val az *interessere* perelhetett a vevő, v.ö. D 21,2,31 Ulp. 42 Sab., irodalmat l. Jörs-Kunkel-Wenger RR 234., Karlowa RR II 626., Honsell, Quod interest 70.

tény is, hogy negatív klauzulák sohasem fordulnak elő⁶⁴. Azt nem lehet elvárni, hogy az eladó minden tulajdonságot vagy hibát felsoroljon, amiért nem akar helytállást vállalni. Ha tehát valamelyik hibát vagy tulajdonságot a stipuláció nem említi, akkor arra nézve nem is létezett garancia.

Mi lehetett a viszony az aediliszi ediktum és a stipulációk között? Forrásaink bizonyítják, hogy az ediktum által megkövetelt információk és a stipulált tulajdonságok feltűnően egybecsengenek. Az egybeesés azonban nem olyan maradéktalan, hogy a stipulációkat feltétlenül az aediliszi ediktumra kellene visszavezetni. Hogyan bírálандók el azok az esetek, amikor egy bizonyos hibára nézve hiányzik a stipulációs garancia: vajon az ediktumból eredő felelősséget is kizárták-e a felek ezekben az esetekben?

Ismeretes, hogy az *actio redhibitoria* és az *actio ex stipulatu* konkuráltak egymással. A felperes választhatott, hogy melyikkel kíván perelni. Az aediliszi keresetet akkor részesítette előnyben, ha a vételárcsökkentés, amit a stipulációval elérhetett volna, kedvezőtlenebbnek tűnt számára a *redhibition*nál. Ez volt a helyzet például akkor, ha a vevő hátrányosan vásárolt, mivel a vételárcsökkentés során nem változott az adásvételi szerződésben rögzített arány az érték és az ár között⁶⁵.

A vevő mindig szabadon választhatott, hogy egy aediliszi keresettel a piacfelügyelő előtt, vagy a stipulációból származó keresettel a praetor előtt perel-e. Természetesen azzal a feltétellel, hogy egy olyan hibáért történt garanciavállalás, amelyért az aediliszi ediktum is helytállást rendel, valamint hogy az ediktumban rögzített rövid perlési határidő még nem telt le. Az *actio ex stipulatu* azonban csak akkor indítható, ha a hiba és ezen keresztül a vevő kára már ténylegesen bekövetkezett⁶⁶. Különbözik továbbá a két kereset célja: az *actio ex stipulatu* az *interessere*, míg az aediliszi keresetekkel *redhibitoria* vagy vételárcsökkentésre lehetett perelni⁶⁷.

Ha a stipulációban csak az egészséges testi állapotot ígérte az eladó⁶⁸, akkor vajon erre az egyetlen esetre korlátozta-e az aediliszi ediktumból származó felelősséget? Az ediktumban elrendelt helytállási kötelezettség kizárása nem következhetett be

⁶⁴ Egyetlen kivétel FIRA III 137.: *redhibitio iure civili abesto*, amellyel azonban nemcsak a stipulált garanciát, hanem az aediliszi felelősséget is kizárták a felek. A stipulációs garancia hiányára inkább FIRA III 134. a tipikus példa, ahol a kérdést meg sem említik.

⁶⁵ V.ö. Honsell, *Quod interest* 70. Bechmann, *Kauf* II, 165. hangsúlyozza, hogy az egyszer teljesített stipulációt későbbi körülmények nem befolyásolják. Így D 21,2,16,2 Pomp. 9 Sab., ahol a rabszolga későbbi *manumissio*ja folytán a vevő elveszti az aediliszi kereseteket, de az *actio ex stipulatu* továbbra is rendelkezésére áll. Hasonlóan D 21,1,47 Paul. 11 Sab. A kétféle kereset között azonban nincs kumuláció, az egyik igény kielégítésével megszűnik automatikusan a másik kereset is, v.ö. Bechmann, *Kauf* II 167.

⁶⁶ V.ö. Bechmann, *Kauf* II 21., 23.

⁶⁷ Honsell, *Quod interest* 69.

⁶⁸ FIRA III 89.

szerintem a pusztá nem- említés folytán. Az viszont elképzelhető, hogy az eladó azért nem ígérte meg a garanciát a *fuga* és a *nox*a esetére, mert a rabszolga ezen hibáit az adásvétel megkötésekor kifejezetten a vevő tudomására hozta, és ezzel az aediliszi felelősséget is kizárta. Igen valószínű, hogy a hibát az eladó csak szóban közölte, vagy legfeljebb felírta a *titulus*ra. A stipuláció formájában való megígérés csak a kifejezetten kikötött pozitív tulajdonságokra, illetve bizonyos konkrét hibák hiányára nézve lehetett szokásban. A fenti feltevést erősíti meg ezen okiratok valószínű funkciója is: Kunkel⁶⁹ hangsúlyozza, hogy az okiratok célja nem a konszenzuális szerződés írásbeli rögzítése volt. Sokkal inkább a már tökéletesen megkötött, sőt teljesített ügyletet folglalták írásba, hogy az okirattal az eladótól az adásvétel címén való szerzést és az ő garanciakötelezettségeit bizonyítani lehessen. Ezek tehát elsősorban szerzési dokumentumok, amelyek bizonyítási célokat szolgáltak. Ebben az esetben viszont kevés jelentősége van annak, hogy *mancipatio* formájában vagy formátlan konszenzuális adásvétel gyanánt jelennek meg e szerződések az írásbeli formában⁷⁰, hogy egy régi formuláskönyv vagy az utolsó ediktum szövege szolgált-e mintául. Az okiratokra elsősorban szerzési bizonyítékként volt szükség, nem pedig parallel felelősség vagy keresetek megalapozására. Az okiratabafoglalás során ezért arra sem kellett feltétlenül ügyelni, hogy a felek egyike esetleg peregrinus, aki a régi jog formális ügyleteinek használatára nem jogosult. A tulajdonszerzés bizonyítására az okirat ettől függetlenül alkalmas volt. Ezenkívül az okirattal lehetett a perben bizonyítani, hogy a perelt hibára nézve az eladó vállalt-e helytállást. A szerzési okiratokat gyakran *instrumentum auctoritatis*, *instrumentum emptionis*, *tabellae auctoritatis* néven emlegetik⁷¹. D 13,7,43,pr Scaevola 5 Dig. és Seneca contr. VII 6,22 is megerősíti, hogy a *tabellae* elsősorban a tulajdonszerzés bizonyítására szolgáltak.

Az esetleges hibák ediktum által előírt közlése tehát nem jelenik meg a stipulációban. Ebből következik, hogy kiinduló kérdésünk nem válaszolható meg egyértelműen igennel vagy nemmel. A stipuláció hallgatása bizonyos hibákról, amelyeket az ediktum szerint közölni kell, nem vezet egyértelmű következtetésekre az aediliszi felelősség hatályát illetően⁷². Az aediliszi felelősség és a stipuláció tehát párhuzamos jogintézmények voltak⁷³.

⁶⁹ Kunkel, *Epigraphik* 218. és k.

⁷⁰ Kunkel, *Epigraphik* 221. bírálja a FIRA III-ban való besorolást: a *mancipatio*s forma használata véletlen és funkciótlan az okiratokban.

⁷¹ V.ö. D 13,7,43,pr Scaev. 5 dig., Sen. contr. VII 6,22. és k., Th. Mayer-Maly, SZ 78 (1961) 250.

⁷² A témához lásd Jakab, *Rabszolgavételek* 253.

⁷³ Hasonlóan Haymann, *Haftung* 19. és k., Jörs-Kunkel RR 234., Medicus, *Id quod interest* 110., Honsell-(Mayer-Maly-Selb) RR 316., Honsell, *Quod interest* 63.

B) Fent már említettem néhány forrást, amelyek a rejtett hibákért való garanciavállalás nélküli adásvételi ügyletek létét tanúsítják. Így az I. fejezetben elemeztük a nem tetszés esetére való visszalépés kikötésével született megállapodásokat, melyek bizonyos korszakban jellemzőek lehettek a szerződési praxisra. Az elemzett Plautus-jelenetben az eladó hangsúlyozta a garancia kizárását.

A fennmaradt római adásvételi okiratok között egyetlen olyat találunk, amelyben a rejtett fizikai hibákért való helytállást kifejezetten kizárták⁷⁴. Az okirat Frisiából származik és lényegesen eltér a szokásos szerződési formától. A datálása is igen vitatott: Kr. u. 29. illetve 116. között ingadoznak az állásfoglalások. A megfogalmazás igen tömör, csak a legfontosabb adatok, a vevő, az eladó, a vételár, a vétel helye, a vétel tárgya és a tanúk neve került rögzítésre, majd a vitatható rövidítés *r(edhibitio) i(ure) c(ivili) a(besto)*.

A szerződés beleillik a fenti garancia nélküli megegyezések sorába: Gargilius Secundus a plautusi uzsoráshoz hasonlóan viselkedett és magára vállalta az esetleges hibák kockázatát. Az az egyetlen különbség, hogy itt kétségtelenül a kellékhibákért való garancia kizárásáról van szó.

A Digestában két olyan fragmentum található, amely az aediliszi felelősség kizárásának lehetőségét tanúsítja:

D 2,14,31 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Pacisci contra edictum aedilium omnimodo licet, sive in ipso negotio venditionis gerendo convenisset, sive postea.*

D 21,1,48,8 Pomp. 23 Sab.: *Simpliarium venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.*

Az Ulpianus-fragmentumot Lenel a Palingenesiában a *de mancipiis vendundis* című ediktumhoz csatolta. Idézetünk előtt található a Labeotól átvett ediktum-szöveg, a *redhibitio* szabályai, az aediliszi ediktum kiegészítése a rabszolga nemzetiségéről és képzettségi fokáról, és az ediktum-toldat a nem tetszés esetére való visszalépésről. Ezek után következik a mi fragmentumunk, majd Ulpianus második könyve *ad edictum aedilium curulium*, amely az ígásállatok adásvételéről, az állatkárokról és a *stipulatio duplae*ről szól. Szövegünk tehát nem áll közvetlen összefüggésben környezetével. Úgy tűnik, a jogtudós számára természetes volt, hogy a szerződések *contra edictum aedilium curulium* is megköthetők, úgyhogy semmilyen kommentárt vagy részletesebb tárgyalást nem tartott szükségesnek.

⁷⁴ FIRA III 137.

Ulpianus alapján az aediliszi szabályok diszpozitív normáknak ítélandók⁷⁵: A felek szabadon választhattak, hogy milyen formában kötik meg ügyleteiket. Elképzelhető, hogy teljesen kizártak mindenféle helytállást a rejtett fizikai hibákért, *pacisci contra edictum*, vagy eventuálisan bizonyos hibákra korlátozták azt. Ha a felelősséget kifejezetten nem zárták ki, akkor automatikusan érvénybe léptek az aediliszi szabályok. Ezentúl, mint harmadik lehetséges megoldás, megállapodhattak a felek egy fokozott helytállásban, amikor stipuláció formájában garanciát is vállalt az eladó.

Pomponius másként fogalmaz a fenti töredékben. Jogszokásként említi, hogy egy „egyszerű vétel” esetén nincs mód a *redhibitióra*⁷⁶. A szövegkörnyezet kevés támpontot nyújt az interpretációhoz. A fragmentum Pomponiusnak Sabinushoz írt kommentárjaiban, a 23. könyvben található, ahol az aediliszi ediktum a központi téma. Sajnos a *titulusból* csak kevés fragmentum maradt fenn, ezek pedig igen különböző problémákat tárgyalnak. Idézetünk előtt olyan szövegek találhatók, amelyek az aediliszi keresetekkel való perlés feltételeit tartalmazzák arra az esetre, ha a vásárolt rabszolga, az eladó vagy a vevő közben meghal. Pomponius megállapítja, hogy egy egyszerű vétel esetén nincs helye a *redhibitió*nak.

Mindkét fragmentum érvként használható az általánosan elfogadott tézissel szemben, hogy az aediliszek kötelező garanciastipulációkat írtak volna elő piacukon. Ulpianus és Pomponius arra utal, hogy a garancia kérdése a felek szabad alkujának tárgyát képezte, megegyezésük során döntöttek arról, hogy a rejtett hibákért való helytállást az eladó átvállalja-e. Az okiratok ugyan azt tanúsítják, hogy a garanciavállalás elterjedt szokás volt, de semmi sem akadályozta meg a feleket abban, hogy konkrét szerződésükben ezt figyelmen kívül hagyják.

⁷⁵ H. Ankum, SZ 97 (1980) 309. és k., 315. és k. kritikusan szembeszáll M. J. Chorus, *Handelen in strijd met de wet*, Leiden 1976, 157. és k. téziseivel. Chorus szerint azok a jogügyletek semmisek, amelyeket *adversus leges, senatusconsulta, edicta* kötöttek meg. Mivel Ulpianus itt ennek az ellenkezőjét mondja, Chorus megkísérli az ellentmondást egy másféle olvasat segítségével feloldani, *contra* helyett a *citra* szót javasolja a D 2,14,31 fragmentumban. Ezt bírálja Ankum joggal.

⁷⁶ A szakirodalomban egy másik interpretáció is ismeretes. Eszerint Pomponius itt arról beszél, hogy olyan dolgok eladása esetén, amelyek jelentéktelen értékűek, a *redhibitio* kizárt, v.ö. A. Rogerson, St. Zulueta, Oxford 1959, 115. lj. 7. A források és a szakirodalom azonban inkább a fenti értelmezést támasztják alá.

IV. fejezet

AZ AEDILISZI STIPULÁTIÓK

A fentiekben láttuk, hogy az aediliszi stipulációk szokásos értelmezése nem áll összhangban a forrásokkal. Ezért a következőkben megvizsgáljuk, hogy mit árulnak el a források az aediliszi stipulációkról.

10.§. Bevezető gondolatok

A) Közelítsük meg a problémát először a klasszikus és posztklasszikus kori jogtudósok rendszerezési kísérletei segítségével. Hogyan sorolták be az aediliszi stipulációkat a stipulációk rendszerébe? Először megvizsgáljuk azt a két fragmentumot, amelyek az aediliszi stipulációkat az ediktumkommentáron kívül említik: D 45,1,5,pr Pomp. és D 46,5,1,1 Ulp. Pomponius és Ulpianus megkísérlik osztályozni a stipulációkat. Ez a feladat már a római jogászok számára is nagy kihívást jelentett, amit az a tény is bizonyít, hogy a két híres jogtudós egymásnak ellentmondó kategóriákat állít fel¹.

I. Pomponius a következőképpen osztályozza a stipulációkat:

D 45,1,5,pr Pomp. 26 Sab.: *Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes praetoriae et iudiciales. iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio: praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti. praetorias autem stipulationes sic audiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. conventionales sunt, quae ex conventionem reorum fiunt, quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim rerum contrahendarum: nam et ob ipsam verborum obligationem fiunt et pendent ex negotio contracto. communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: item duplae stipulatio venit ab iudice aut ab aedilis edicto.*

---

¹ A kategorizálás legfrissebb elemzését lásd Giomaro, *Stipulationes praetoriae* 411-440. irodalmi utalásokkal. A korábbi irodalomból feltétlenül meg kell említeni a következő munkákat: F. Woess, SZ 53 (1933) 388. és k., A. Palermo, *Il procedimento cauzionale nel diritto romano*, Milano 1942, F. Negro, *La cauzione per le spese. Sviluppo storica*, Padova 1954, A. Mozzillo, *Contributi allo studio delle stipulationes praetoriae*, Napoli 1960, G. I. Luzzatto, *Il problema d'origine del processo extra ordinem*, Bologna 1965, G. Branca, IURA 12 (1961) 304. és k., Wenger, *Institutionen* 232.

Pomponius tehát négy csoportba osztja a stipulációkat: *iudiciales*, *praetoriae*, *conventionales* vagy vegyes, azaz *praetoriae* és *iudiciales*. A *iudiciales* alatt azokat érti, amelyek a bíró hivatalából erednek, mint pl. a *cautio de dolo*. A *praetoriae* alá tartoznak azok, amelyek a praetor hivatalából vezethetők le, mint pl. a *cautio damni infecti*. A praetori stipulációk nagy csoportjához sorolja az aediliszi stipulációkat is, hisz ezek is a *iurisdictio*ból származnak. A *conventionales* csoportjába azok tartoznak, amelyek a felek megállapodásából erednek, és amelyen belül annyiféle fajta képzelhető el, amennyi megállapodási objektumot a felek találhatnak. Ezeket a stipulációkat ugyanis a verbálobligáció hozza létre, így tartalmukat is a szerződés mindenkor tartalma határozza meg. A *communes* kategóriába sorolhatók azok a stipulációk, amelyek teljesítését rendszerint már a praetor elrendeli, mint pl. a *cautio rem pupilli salvam fore* annak érdekében, hogy a *pupillus* vagyona stipuláció formájában biztosítékot adjanak. Néha azonban a *iudex* alkalmazza ezt, ha az ügyben másként nem tud dönteni. Hasonló módon származik a *stipulatio duplae* a *iudex*től vagy az aediliszi ediktumból. A jusziniánuszi *Institutiones* egyik fragmentuma szinte szó szerint megismétli Pomponius csoportosítását². A két fragmentum között igen kevés különbség fedezhető fel. A *stipulationes iudiciales* leírásakor az *Institutiones* még egy példát említ, a *cautio de persequendo servo qui in fuga est restituendove pretio*³. Hasonló *cautio*t már Ulpianus is ismer, hisz utal rá az aediliszi ediktum kommentárjában (D 21,1,21,3 Ulp. 1 ed. aed. cur.). A praetori stipulációk felsorolása kapcsán az *Institutiones* szintén több példát hoz, a *cautio legatorum* is megtalálható itt⁴. A *stipulationes conventionales* definíciójánál az utóbbi fragmentum másként fogalmaz, de tartalmi különbség valójában nem fedezhető fel. Az aediliszi stipulációk viszont, amelyek bennünket elsősorban érdekelnek, itt is a praetoriak alfajaként kerülnek besorolásra,

² Inst. 3,18,1–4. *Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales. (1) Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio vel de persequendo servo qui in fuga est restituendove pretio. (2) Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. (3) Conventionales sunt, quae ex conventionem utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventionem contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim rerum contrahendarum. (4) Communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.*

³ A *cautio*hoz és a rabszolgák szökésének posztklasszikus szabályaihoz v.ö. H. Bellen, Studien zur Sklavenflucht im römischen Kaiserreich, Wiesbaden 1971, 37. és k., M. Memmer, SZ 107 (1990) 34. és k.

⁴ V.ö. F. Woess, SZ 53 (1933) 374. és k.

Maga az a tény, hogy a jusziniánuszi szöveg szinte szó szerint egybecseng a pomponiuszival, gyanút ébreszt a Digesta-fragmentum eredetiségét illetően⁵. Pomponius hosszú és iskolás definíciója valószínűleg a kompilátorok kiegészítéseit viseli⁶, és az *Institutiones* szerkesztői egyszerűen kimásolták a részletet a Digestából⁷. A legjobban támadott mondatot (*conventionales – contracto*) célszerű figyelmen kívül hagyni, a hármas felosztás viszont elfogadható Pomponius eredeti gondolataként. Abban a kérdésben nem akarok állást foglalni, hogy ez-e a stipulációk legáltalánosabb osztályozása⁸.

Az aediliszi stipulációkra vonatkozóan viszont megkockáztatható néhány következtetés a fentiek alapján. Mindenekelőtt fontos, hogy Pomponius a praetoriak egyik alfajaként sorolja be ezeket a stipulációkat. Keletkezésüknél abban látja a döntő és közös momentumot, hogy ezeket a stipulációkat a *iurisdictioniora* lehet visszavezetni⁹. A stipulációk elrendelése a praetoroknál és az aediliszeknél egyaránt a bíraskodási joggal állt összefüggésben. Értékes párhuzamot kínál a további interpretációhoz a *cautio damni infecti*, amelyet Pomponius iskolapéldaként említ.

Még egy vonatkozásban érdemes kiemelni azt a körülményt, hogy az aediliszi stipulációk a praetoriak alfajaként kerülnek említésre. A *contrario* megállapítható ebből, hogy a stipulációk többi kategóriájával való analógiát ki lehet zárni. A Pomponius-szöveg egyértelműen arra utal, hogy az aediliszi stipulációk a bíraskodással kapcsolatban jutottak jelentőséghez. Ennek alapján joggal tételezhető fel az, hogy a praetoriakhoz hasonlóan ezeket a stipulációkat is a magistratus, tehát esetünkben az aediliszek előtt kellett teljesíteni.

II. A további következtetések előtt célszerű a másik fragmentumot is megvizsgálni, amely a stipulációk osztályozását részletezi:

⁵ F. Ebrard, SZ 38 (1917) 330. l.j.8. és Beseler, Beiträge III, 137. az egész szakaszt interpolálnak találja. A többség csak a *conventionales – contracto* részt támadja, így P. de Francisci, Synallagma. Storia e dottrina dei cosiddetti contratti innominati, Pavia 1924, 2, 347. l.j.1., F. Pringsheim, Law Quarterly Review 49 (1933) 389., F. Woess, SZ 53 (1933) 404., W. Kunkel, SZ 50 (1930) 640. Az utóbbiak véleménye megalapozottabbnak látszik. A párhuzamos forrásokkal, pl. D 46,5,1,1 Ulp. 70 ed., való összevetés arra utal, hogy a fragmentumot nem lehet teljesen elutasítani. Az interpolációkutatás eredményeinek óvatos, megfontolt kezelésére nézve lásd Molnár I., A dologbéli felelőssége a római jogban, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 254.

⁶ F. Woess, SZ 53 (1933) 404. ilyen kiegészítésnek ítéli mindenképp a *stipulationes conventionales* bevonását. Ezen csoport nélkül még logikus lenne a felsorolás, hisz három tagból állna, *iudiciales*, *praetoriae* és *communes*. A *conventionales* nem illenek a sorba, ezért véli Woess, hogy utólag kerültek a szövegbe.

⁷ V.ö. F. Ebrard, SZ 38 (1917) 330.

⁸ V.ö. F. Woess, SZ 53 (1933) 373. l.j.2.

⁹ V.ö. Kaser RZ 336. a magistratusi stipulációkról.

D 46,5,1,pr–2 Ulp. 70 ed.: *Praetorianum stipulationum tres videntur esse species, iudiciales cautionales communes. (1) Iudiciales eas dicimus, quae propter iudicium interponuntur ut ratum fiat, ut iudicatum solvi et ex operis novi nuntiatione. (2) Cautionales sunt autem, quae instar actionis habent et, ut sit nova actio, intercedunt, ut de legatis stipulationes et de tutela et ratam rem haberi et damni infecti. Communes sunt stipulationes, quae fiunt iudicio sistendi causa...*

Ulpianus tehát egy további osztályozást ismertet a stipulációkra vonatkozóan: *iudiciales*, *cautionales* és *communes*¹⁰. Ezek közül a *iudiciales* állnak tartamilag a legközelebb a Pomponius által képviselt kategóriákhoz. Pomponius ugyanis úgy definiálja őket, hogy a *iudextól*, nem pedig a praetortól megkövetelt cautiók voltak, amíg Ulpianus a praetori stipulációk alfajaként sorolja be őket, mégpedig *quae propter iudicium interponuntur*. Ulpianusnál némiképp zavaró, hogy az *ex operis nuntiatione*t is ide sorolja, amely nyilvánvalóan egészen másfajta funkcióval bírt¹¹. Ezzel szemben hiányoznak Pomponiusnál a *vadimoniumok*, amelyeket Ulpianus a *communes* csoportjába helyez.

Számunkra legfontosabb a *stipulationes cautionales* csoportja. Ulpianus azt írja, hogy ezek *instar actionis habent*. Példaként említi a következőket: *stipulationes de legatis, de tutela, ratam rem haberi* és Pomponiusszal megegyezően a *cautio damni infecti*. Az aediliszi stipulációkat nem említi meg kifejezetten.

A *stipulationes cautionales* csoporthoz tartozó stipulációk közös jellemzőjének megtalálása érdekében tekintsük át röviden az Ulpianus által ide sorolt stipulációkat. A *cautio rem pupilli salvam fore* két funkcióval bírt¹². A praetori ediktum szerint több végrendeleti gyám rendelése esetén ajánlották fel a *cautio* teljesítését, és azt nevezték ki gyámnak, aki annak teljesítésére hajlandó volt¹³: tehát önkéntes *cautio*-vállalásról van szó. Emellett azonban kikényszerített *cautio*ként is használták: a konzulok vagy a praetorok a törvényes, illetve a municipiumi magistratusok által rendelt gyámtól

¹⁰ A szöveggel szemben Beseler, Beiträge III, 130. emelt kifogásokat. Pringsheim, Beryt und Bologna 268. úgy véli, hogy az első fragmentum beosztása tipikusan Justinianus előtti glosszára utal. F. Woess, SZ 53 (1933) 373. l.j.2. és az őt követő szerzők néhány megjegyzéssel elfogadják a szöveget. A *stipulationes praetoriae* ezen beosztásához lásd A. Guarino, La classificazione delle „stipulationes praetoriae”, St. Biondi, Milano 1965, 333. és k., és M. Kaser, SZ 84 (1967) 556., aki ehhez a forráshelyhez kapcsolódóan is hangsúlyozza, hogy a kategorizálás a posztklasszikus iskola átdolgozásán alapszik.

¹¹ V.ö. Lenel EP³ 47. l.j. 5.

¹² V.ö. Lenel EP³ 340., Kaser RP I² 364.

¹³ V.ö. S. Solazzi, Istituti tutelari, Napoli 1929, 97. és k.

követelték meg ezeket a stipulációkat. A *cautio de legatist*¹⁴ a praetor feltételhez vagy időtűzéshez kötött kötelmi hagyomány esetén követelte meg, hogy a hagyományost ezzel védje¹⁵. Ha az örökös megtagadta a biztosítékadást, akkor a hagyományost is beutalták vele együtt a hagyaték birtokába: *missio in possessionem legatorum servandorum causa*¹⁶. A *cautio ratam rem haberi*¹⁷ a perjogi képviselet jogintézménye volt. Ha a felperes egy *procurator*t bízott meg a perben, akkor a praetor őt arra kötelezte, hogy az alperesnek biztosítékot adjon arra nézve, hogy a képviselt a perbeli képviselethez hozzájárult¹⁸. Ha a *procurator* nem volt hajlandó biztosítékot adni, akkor a praetor megtagadta tőle a keresetet. A *cautio damni infecti* a praetor akkor rendelte el, ha egy telektulajdonost a szomszédos épület előre látható összeomlása kárral fenyegetett. A praetor felszólította a szomszédot, hogy adjon biztosítékot a jövőben fenyegető károk megtérítésére. Ha a biztosítékadás elmaradt, akkor a praetor a fenyegetettet végső soron beutalta a károkozó vagyonába¹⁹.

III. A Pomponius és Ulpianus által a praetori stipulációk tipikus eseteiként felhozott példák rövid áttekintése után a következők állapíthatók meg: Ezek a stipulációk a legkülönbözőbb eljárásokban juthattak szerephez, így bizonyos megbízatás elvállalásakor (*cautio rem pupilli salvam fore*), örökségrész átadásakor (*cautio legatorum servandorum causa*), perbeli képviselet rendelésekor (*cautio ratam rem haberi*) vagy egy peres eljárás megalapozásakor (*cautio damni infecti*). A különböző cautiók közös jellemzője abban jelölhető meg, hogy mindannyi a praetori ediktumban került meghirdetésre és szükség esetén a praetor kikényszerítette őket.

Ezeket a stipulációkat olyan esetekre hirdették meg, amikor a *ius civile* alapján nem lett volna lehetőség a perindításra. Mindegyik biztosítékot a jogvita olyan pillanatában követelte a praetor, amikor a felek már előtte álltak. Egyetlen olyan eset sem található, amikor egy praetori stipulációt a felek az ediktumban meghirdetett mintapéldány alapján egymás között, „magánjellegűen” teljesítettek volna.

A stipulációk Pomponius által felállított osztályozása lehetőséget nyújt a praetori és az aediliszi stipulációk párhuzamba állítására, Pomponius ugyanis az aediliszi stipulációkat a praetoriak alfajaként sorolja be. Az egész osztályozást lehet iskolásnak, ellentmondásosnak vagy érdektelennek minősíteni²⁰, de a beosztás mégis lényegében

¹⁴ Lenel EP³ 369.

¹⁵ V.ö. Kaser RP I² 743.

¹⁶ D 36,4,5,pr Ulp. 52 ed., Lenel EP³ 369. és k., D. Simon, SZ 83 (1966) 183. és k.

¹⁷ V.ö. Kaser RZ 629., RP I² 307. l.j.33.

¹⁸ Lenel EP³ 371. és k., 551. és k.

¹⁹ Részletesebben lásd lent B.

²⁰ Így M. Kaser, SZ 72 (1955) 406.

az ediktumét követi²¹, ezért helytállóságát teljesen nem lehet elvitatni. Pomponius beosztása arra enged következtetni, hogy az aediliszi stipulációk hasonló jellegűek voltak és hasonló funkcióval bírtak, mint a praetoriak. Ezek alapján feltételezhető, hogy ezeket is a magistratus jelenlétében, tehát az aediliszek előtt teljesítették. Az nem látszik valószínűnek, hogy minden egyes adásvételt a piacon aediliszi eljárás keretében kötöttek volna meg: a stipulációk osztályozása tehát alátámasztja kiinduló tézisémet, mely szerint az aediliszi stipulációk nem kapcsolódhattak közvetlen és automatikus garanciaként a rabszolgavételekhez.

Az aediliszek által elrendelt stipulációk tehát szükségszerűen más funkcióval bírtak. A praetori stipulációkhoz hasonlóan valószínűleg az aediliszek is akkor jutottak szerephez, ha a felek már vitában álltak, ha a vevő már bizonyos hibákat felfedezett a rabszolgában és keresetet kívánt emelni.

A fentiek alapján kézenfekvő az a következtetés is, hogy az aediliszi stipulációk valószínűleg felvételre kerültek az aediliszi ediktumba. Ezenkívül feltételezhető, hogy szükség esetén az aediliszek kényszert is alkalmaztak teljesítésük érdekében. A praetori stipulációkkal való párhuzamba állítás továbbá arra utal, hogy az aediliszi eljárásban kellett valamilyen szerepet játszaniuk.

B) A stipulációk osztályozása során Pomponius (D 45,1,5,pr) az aediliszieket a praetoriak alfajaként sorolta be. Párhuzamos példaként a praetori stipulációknál a *cautio damni infecti* említi²². Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy az aediliszi stipulációk perbeli alkalmazása elképzelhető lenne-e a fenti *cautio* sémája alapján. Ehhez először röviden fel kell vázolni a *cautio damni infecti* alapján való perlés struktúráját²³.

I. Az a polgár, akit a szomszédos épület összeomlásban lévő állapota kárral fenyegetett, a praetorhoz ment, hogy a fenyegető kár esetére szóló biztosíték adását kérje.

a) *Praetor ait: damni infecti suo nomine promitti, alieno satisdari iubebo ei, qui iuraverit non calumniae causa id se postulare...* A praetor először elrendeli, hogy az ellenfél teljesítsen egy *repromissiot* vagy *satisdatiot*, ha a kérelmező esküszik, hogy nem *calumniae causa* jelentette be igényét. Az első lépés tehát a *postulare* a kérelmező oldaláról, amit követ a magistratusi *promitti, satisdari iubebo*, azaz a garancia

²¹ V.ö. F. Woess, SZ 53 (1933) 373. lj.2.

²² A vonatkozó ediktumhoz lásd Lenel EP³ 371. és k., továbbá A. Guarneri Citati, Studi sulle obbligazioni indivisibili nel diritto romano, A Pal. 9 (1921) 5. és k., A. Watson, The Law of Property in the Later Roman Republic, Oxford 1968, 125. és k. a korábbi irodalom összefoglalásával és értékelésével. Lényeges továbbá A. Wacke, SZ 91 (1974) 274. és R. Knütel, SZ 92 (1975) 131. és k. kritikusan a régebbi felfogással szemben.

²³ Lenel EP³ 175., D 39,2,7,pr Ulp. 53 ed.

elrendelése a magistratus részéről. A praetor kiadta a *cautiora* való felszólítást az ügy megvizsgálása nélkül. A visszaéléseket azonban valahogyan meg kellett akadályozni, ezért a biztosítékot kérőtől egy esküt követelt a praetor, hogy a *cautiot* joggal, azaz nem csalárdul kéri²⁴. Ezután rendelte el a praetor, hogy az ellenfél nyújtson biztosítékot a fenyegető kár esetére²⁵, azaz felszólította a bepanaszoltat a stipuláció formájában való felelősségvállalásra.

b) *Eum, cui ita non cavebitur, in possessionem eius rei, cuius nomine ut caveatur, postulabitur, ire et, cum iusta causa esse videbitur, etiam possidere iubebo*. Ha az előírt stipuláció elmarad, akkor a praetor beutalja a kérelmezőt a vonakodó vagyonába. Az ellenfél tehát megtagadhatta az elrendelt biztosíték megadását, mire a praetor azzal a közvetett kényszerítő eszközzel fenyegette, hogy a biztosítékot kérőnek adja át a dolog birtokát. Ha a bepanaszolt még mindig ellenállt, akkor a praetor a biztosítékot kérőnek megadta a *missio in possessionem*-et, amellyel ez ténylegesen birtokba vehette a dolgot.

c) *In eum, qui neque caverit neque in possessione esse neque possidere passus erit, iudicium dabo, ut tantum praestet, quantum praestare eum oporteret, si de ea re ... cautum fuisset*. Ha a bepanaszolt még ezek után sem engedelmeskedett, azaz sem *cautiot* nem adott, sem a birtokot nem adta át, akkor a praetor végül *iudiciumot* adott ellene. A bírósági út megnyitására szokásosan használt *iudicium dabo* terminus technicus először itt található meg, az eventuálisan egymást követő intézkedések harmadik fokozatában. Pusztán az imperium (ediktum) alapján szinte csak végszükségben adott a praetor keresetet, ha korábbi kísérletei a per civiljogi megalapozására sikertelenek maradtak. Ezzel a *iudiciummal* arra kényszerítette az alperest, hogy annyit teljesítsen, amennyit teljesítenie kellett volna, ha hajlandó lett volna megadni a *cautiót*. Mivel a *ius civile* nem ismert keresetet a fenyegető kár esetére, a praetor a peres eljárás jogi megalapozását a stipuláció segítségével oldotta meg. A bepanaszolttól egy ígéretet

²⁴ *Qui iuraverit non calumniae causa id se postulare*, v.ö. Kaser RZ 41. a további irodalommal. *Calumnia* a joggal való visszaélést megvalósító kereset és per technikus megjelölése. Minden keresettel szemben kérhető az úgynevezett *iudicium calumniae decimae partis* azzal az ellenvetéssel, hogy a felperes jobb tudomása ellenére perel. Az eredmény a perérték egytizedének megfelelő perbüntetés lehetett akkor, ha a felperesre a csalárd szándék rábizonyul, vagy eláll a keresettől. A *iudicium* helyett az alperes a *calumnia*-eskü letételét is kérhette, lásd Gai. inst. 4,176. Fordított helyzet is elképzelhető, azaz a felperes is kérheti az esküt az alperestől: *non calumniae causa infuias ire*. Emellett a perben minden tárgyilag nem helytálló állítás vagy vitatás deliktumnak számított, v.ö. *iniuria vindicare* Gai. inst. 4,16, Kaser RP 21. és k., F. Rabel, SZ 36 (1915) 386. és k., SZ 38 (1917) 314. és k., M. Kaser, Eigentum und Besitz im alteren römischen Recht, Weimar 1943, 69. és k.

²⁵ A biztosítékot kérő vitathatta, hogy az a személy, aki a biztosítékot nyújtani akarja, a dolog tulajdonosa-e. Akkor a praetor erre a kifogásra *satisfactio*-t rendelhetett el, egyébként elegendő volt a pusztá *repromissio* az eljárásban.

követelt arra vonatkozóan, hogy az esetlegesen fellépő károkat meg fogja téríteni. Ezzel a problémát általában sikerült is megoldani. Ha később felléptek a károk, akkor a károsult *ex stipulatione* perelhetett a kártérítésre. Nehézség csak akkor támadt, ha az ellenfél ellenszegült, és az eljárásban való együttműködést kezdettől fogva megtagadta. Ezen probléma kiküszöbölésére a praetor az említett közvetett kényszerítő eszközöket vehette igénybe. Csak legvégső esetben, ha a bepanaszolt tényleg minden együttműködést megtagadott, akkor adta meg a praetor a perlés lehetőségét a fiktív *cautio* alapján.

A *cautio damni infecti* fent tárgyalt eljárási szabályai alapján témánkra vonatkozóan a következők állapíthatók meg: A magistratusnak az volt a célja, hogy bizonyos esetre jogvédelmet nyújtson. A *ius civile* szerint azonban nem volt kereset a károkozás adott esetére, ezért a magistratus a felelősségalapítás civiljogi formáját kereste, amire a stipuláció, mint a *ius civile* verbálkontraktusa, kiválóan alkalmas volt. A bírósági utat úgy tudta megalapozni, hogy felvette a vonatkozó stipulációt ediktumába, és a kárral fenyegetett kérelmére felajánlotta annak letételét a feleknek. A stipulációt a formulának megfelelően, a magistratus előtt kellett letenni. A magistratus közreműködése az ellenfélre már önmagában bizonyos nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy eleget tegyen a követelésnek. Emellett a praetornak a peren kívüli jogsegélyek sora állt rendelkezésére, hogy a bepanaszoltat engedelmességre bírja. Ha ez mégsem volt hajlandó együttműködni, akkor végső soron kiadta a formulát. Ugyanúgy hoztak ellene ítéletet, mintha hajlandó lett volna teljesíteni a kiszabott stipulációt.

A leegyszerűsített modell egyértelműen mutatja, hogy a magistratusi stipuláció perjogi jogintézmény volt, amelynek segítségével a jogvita bírósági útra terelését megalapozták, ha adott jogigényre a *ius civile* alapján nem volt kereset.

C) A *lex Rubria de Gallia Cisalpina*²⁶ a Kr.e. I. sz. közepéről részletesen megőrizte a fenyegető kár esetére szóló formulát. A forrás ráadásul egy olyan időszakból származik, amely az aediliszi ediktum kialakulásához viszonylag közel áll, ezért érdemesnek látszik a stipuláció és a perindítás összefüggését itt is megvizsgálni.

A *lex Rubria XX.* fejezete szerint a következőképpen zajlott le egy fenyegető kár miatti eljárás:

FIRA I 19, cap. XX, 8–19.: *Qua de re quisque, et a quo, in Gallia Cisalpeina damnei infectei / ex formula restipularei satisve accipere volet, et ab eo quei / ibei i(ure) d(eicundo) praeit postulaverit, idque non k(alumniae) k(aussa) se facere iuraverit: tum is, quo / d(e) e(a)*

²⁶ FIRA I 19.

r(e) in ius aditum erit, eum, qui in ius eductus erit, d(e) e(a) r(e) ex formu/la repromittere et, sei satis darei debebit, satis dare iubeto de/cernito. Quei eorum ita non repromissit aut non satis dede/rit, sei quid interim damni datum factumve ex ea re aut ob e(am) r(em) eo/ve nomine erit, quam ob rem, utei damnei infectei repromissio / satisve datio fieri postulatum erit: tum mag(istratus) ... d(e) e(a) r(e) ita ius / de/cito iudicia dato iudicareque iubeto cogito, proinde atque sei / d(e) e(a) r(e), quom ita postulatum esset, damnei infectei ex formula / recte repromissum satisve datum esset.

A panaszt tévő *satisfatiot* vagy *restipulatiot* követelhetett. A stipulációs ígéretet kérő a város iurisdictiont gyakorló tisztviselőjénél nyújtotta be igényét. Az eljárás megindításának feltétele volt a kérelmező *calumnia*-esküje (*idque non calumniae causa se facere iuraverit*, 9/10.), mint ahogyan ezt már a praetori ediktum is előírta. Ezek után nyilvánította ki a magistratus, hogy a bírósági út igénybe vehető és elrendelte, hogy a bíróság elé idézett fél teljesítsen egy stipulációs ígéretet, esetleg adjon *satisfatiot*. A stipulációs ígéret biztosítékot nyújtott arra az esetre, ha a fenyegető kár bekövetkezik. Peres eljárásra csak akkor került sor, ha a kár ténylegesen fellépett. Abban az esetben viszont a kérelmező, akinek a *repromissio*t vagy a *satisfatiot* a másik fél teljesítette, már egy biztos civiljogi keresettel rendelkezett. Az eljárás eddig ábrázolt menete megfelel a praetori ediktum Ulpianus által közvetített szabályainak.

A *lex Rubria* XX. fejezetének 12. sora a bepanaszolt engedetlenségét tárgyalja, ahol a praetori ediktumtól némileg eltérő eljárásra került sor. A praetor ugyanis *missio in possessionem*mel fenyegette a *cautiora* felszólítottat, ám a *lex Rubria* tanúsága szerint a municipiumi magistratusnak ilyen peren kívüli kényszereszközök nem álltak rendelkezésére²⁷. Így a magistratus csak úgy tudta megalapozni a pert, hogy azonnal a *repromissio* fictiójával élt²⁸. Figyelemre méltó, hogy a köztársasági kor törvényhozója mennyire ragaszkodik a régi formákhoz. Ahelyett, hogy új keresetet alkotott volna, azt az utat választotta, hogy hivatalos formában stipulációt követeljen az ellenféltől. A

²⁷ Ez általánosan elismert tény a municipiumi magistratusokról, v.ö. D 50,1,26 Paul. 1 ed., D 2,1,4 Ulp. 1 ed., v.ö. Kaser RZ 87. és k., kétségtelenül fejezi ki ezzel szemben Bruna, *Lex Rubria* 87. l.j.9.

²⁸ FIRA I 19, Cap. XX, 12–19., v.ö. F. Pringsheim, SZ 52 (1935) 140., M. Kaser, SZ 71 (1954) 437. és k. és F. Wieacker, SZ 80 (1963) 15. és k. a korábbi irodalom áttekintésével. A *lex Rubria* Gallia Cisalpina újpolgáraitra vonatkozóan szabta meg a peres eljárás szabályait. Wieacker megállapítja, hogy a szövegben néhány különlegesség figyelhető meg. Egyrészt nem a római *praetor urbanus cautio*-formulája volt a fictio alapja, hanem a *praetor peregrinus repromissio*-formulája. Másrészt az *ex stipulatu* fiktív kereset *intentio*ja arra az összegre ment, amit az alperes *ex ea stipulatione ... oportet ex fide bona*.

hivatalos forma annyit jelent, hogy a *repromissio ex formulat*, a magistratusi formulának megfelelő stipulációt a magistratus előtt kellett teljesíteni.

Az *ex formula* kifejezést úgy lehet értelmezni, hogy a közzétett, hivatalos praetori illetve magistratusi formulának megfelelően kell a *cautio*t teljesíteni. Az *album praetoriumban* minden szokásos *cautio*-esetre megtalálható volt a standard-formula, úgyhogy a praetor nagyon egyszerűen el tudta rendelni egy *cautio* vagy *stipulatio praetoria* letételét. A felekre nézve kötelező volt a praetori formula használata, csak a praetor által jóváhagyott változtatások kerülhettek bele a szövegbe²⁹.

Az eljárást azonban még mindig megzavarhatta az, ha a *repromissio*ra felszólított fél ellenszegült. A felperes és a magistratus problémáját ebben az esetben azonnal a stipuláció fictiójával oldották meg. A fictió igénybevétele azonban láthatóan nem azt jelenti, hogy a formaságokat félretéve leegyszerűsítették volna az eljárást. A fictió beépítése az eljárás menetébe inkább arra utal, hogy a régi formákat akkor is igyekeztek megőrizni, ha alkalmazásuk feltételei tulajdonképpen hiányoztak³⁰.

II. Az itt ábrázolt szabályokkal szemben az aediliszi ediktum nem ismeri az első két lépcsőfokot. A fennmaradt ediktumszöveg csak az eladó információ-adási kötelezettségét rögzíti. Az előírt információk elmaradása esetére szankcióként egyszerűen a bírósági út megnyitását jelöli meg az ediktum: *iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur*. Milyen következtetések vonhatók le ebből a különbségből?

Feltehetően az aediliszek pontosan tudták, hogy mit akarnak a piaci előírásaikkal elérni: az eladókat a fontos információk megadására kényszeríteni. Az valószínűleg nem érdekelte őket, hogy milyen formában történik az információk megadása. Ha azt akarták volna elérni, hogy minden információt állandóan stipulációs ígéret formájában teljesítsenek, akkor az ediktumot egyértelműen így fogalmazták volna meg³¹. Erre azonban sem Gellius régebbre datálható ediktum-idézetében, sem Ulpianusnál nem található semmilyen utalás. Az aediliszi ediktum eltérő szövege és felépítése alapján tehát közvetlen párhuzam a *cautio damni infecti*vel nem állapítható meg. Szeretném azonban még egyszer hangsúlyozni azokat a szerény következtetéseket, amelyek a fentiek alapján mégis levonhatók: a *cautio damni infecti* esetén a praetor egy stipuláció formájában való felelősségalapítást rendel el, ami a bekövetkező kár esetén a perléshez a civiljogi alapot adja.

²⁹ V.ö. Bruna, *Lex Rubria* 96.

³⁰ A praetori kerülőutakhoz v.ö. Gai. inst. 4,31, A. Palermo, *Il procedimento cauzionale nel diritto romano*, Milano 1942, 81. a korábbi irodalom összefoglalásával. A *lex Rubria* azon különlegességéhez, hogy *missio* helyett *actio ficticia*-t alkalmaz v.ö. W. Simshauser, SZ 93 (1976) 387. és k.

³¹ Összehasonlításként szabadjon megint a praetori ediktumra utalni: *promitti ... satisfacere iubebo*, lásd fent 10.§.B.

11.§. Fragmentumok az aediliszi stipulációról

Az úgynevezett aediliszi stipulációkkal kapcsolatban három fontos kérdés merül fel: 1) Az első kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az aediliszek vajon minden adásvételnél stipulációra kényszerítették-e az eladókat. Erre a kérdésre fent a II. fejezetben negatív választ adtunk és bebizonyítottuk, hogy a garanciastipuláció kérdésében a felek szabadon egyeztek meg, és ez erősen összefüggött az árral. 2) Másodikként feltehető a kérdés, hogy az aediliszek alkalmaztak-e indirekt kényszereszközt a rejtett fizikai hibákért való stipuláció teljesítése érdekében. 3) Illetve az *aedilis curulis* úgy kezeli-e a hibás áru eladóját, mintha az a garanciát megígérte volna? Tekinthető-e az aediliszi stipuláció úgy, mint a szerződési gyakorlat stipulációjának fictiója? Ennek a kérdésnek a megválaszolása előtt meg kell vizsgálni az aediliszi stipulációról tudósító forrásokat.

A) A Digestában feltűnően ritkán fordulnak elő kifejezetten az aediliszi stipulációk. A következőkben azokat a fragmentumokat tekintjük át, amelyek az aediliszi stipulációk létét bizonyítják, és közelebbi adatokat szolgáltatnak szerepükről. Különösen fontos annak tisztázása, hogy az idézett stipulációkat az adásvételi szerződéssel együtt kötötték-e meg, vagy pedig az aediliszi peres eljárással álltak inkább összefüggésben.

1) Pomponius:

D 45,1,5,pr Pomp. 26 Sab.: ... *praetorias autem stipulationes sic audiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt...*

Amint arra fent már utalás történt, Pomponius iskolás osztályozásában az aediliszi stipulációkat a praetoriak alfajaként sorolja be. Theophilos ugyanezt az osztályozást ismerteti Inst. 3,18,2 alatt. Figyelemreméltó, hogy az aediliszi stipulációkat legalábbis a posztklasszikus korban úgy ítélték meg, hogy a praetori stipulációkkal rokonságban állnak. A közös jegyet az jelentette, hogy mindkettőt a *iurisdictione*-ből lehet levezetni. Ennek megfelelően a magistratus előtt, az *in iure* eljárási szakaszban kellett őket teljesíteni. Semmi sem szól az ellen, hogy már Pomponius is így értelmezte őket.

2) Ulpianus:

D 21,2,37,pr-1 Ulp. 32 ed.: *Emptori duplam promitti a venditore oportet, nisi aliud convenit: non tamen ut satisdetur, nisi si specialiter id actum proponatur, sed ut re-promittatur. (1) Quod autem diximus duplam promitti oportere, sic erit accipiendum, ut non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quae pretiosiores essent, si margarita forte aut ornamenta pretiosa vel vestis Serica vel quid*

aliud non contemptibile veneat. per edictum autem curulium etiam de servo cavere venditor iubetur.

A fragmentum Ulpianusnak a praetori ediktumhoz írt 32. könyvéből származik, és a joghibák esetére szóló *stipulatio duplaet* tárgyalja³². A jogtudós megállapítja, hogy az eladó köteles a vevőnek garanciát adni joghibák esetére. Nem kell *satisfactio*t adnia kezesekkel, elég a pusztá *repromissio* is. Megjegyzi viszont, hogy a *stipulatio duplae* sem minden dolognál kötelező. Ulpianus azt hangsúlyozza, hogy mindenekelőtt értékes dolgoknál van erre szükség, egy selyemruhánál vagy más nem éppen olcsó árunál.

Ebben az összefüggésben említi meg, hogy az aediliszek az eladók számára előírták, hogy a rabszolga esetleges hibáira vonatkozóan helytállást vállaljanak. Vajon ebben az esetben is a joghibákért való helytállásra gondol-e Ulpianus? A fragmentum előtt és után álló szövegek mind a Digestában (tít. 21,1), mind a Palingenesiában (Nr. 930.) evictiós problémákat tárgyalnak. 32. könyvében Ulpianus az *actio empti* általános szabályait tárgyalja, és csak később (Pal. Nr. 931. és k.) következnek azok a kommentárok, amelyek a rejtett fizikai hibákért való helytállás miatti *ex empto* perleési lehetőségeket elemzik³³.

Figyelemre méltó a különbség a kifejezések között, amelyeket Ulpianus az utolsó mondat elején alkalmaz: *promitti oportet, diximus duplam promitti oportere – cavere iubetur*. Az eltérő verbum használata arra enged következtetni, hogy valószínűleg kétféle stipulációról beszél. Először megemlíti az elterjedt szerződéskötési szokást, hogy az eladó egy értékes dolog esetén garanciastipulációt szokott adni. Végül megjegyzi, hogy a *cautio* egy esetben kötelességgént léphet fel, nevezetesen akkor, ha az aediliszek ezt a rabszolgára vonatkozóan elrendelik. Az utolsó mondat látszólag semmilyen összefüggésben sem áll a *stipulatio duplae* előbb felsorolt eseteivel. Ugy tűnik inkább, hogy Ulpianus egy mellékes megjegyzésként, összehasonlításként említi meg az aediliszi stipulációkat. A párhuzamba állításra valószínűleg az ösztönözte a jogtudóst, hogy a szerződési gyakorlatban a rejtett fizikai hibákért való garancia mindig egy stipuláció-klauzulába foglalva jelentkezett a joghibákért való garanciával.

A szövegben Ulpianus a szerződési gyakorlatban szokásos magánjellegű *stipulatio duplaet* állítja szembe az aediliszi stipulációval. Hangsúlyozza, hogy a joghibákért való garancia elsősorban értékesebb áruknál szokásos. Ezt a garanciát

³² A *nisi – proponatur* mondat valószínűleg kompilatori kiegészítés, v.ö. F. Eisele, SZ 10 (1889) 315. A. Guarneri-Citati, Bull. 33 (1923) 219. és k. az egész principiumot interpolálnak tartja, az 1. fr.-t E. Huschke, Über das Recht des Nexum und das alte römische Schuldrecht, Leipzig 1846, 201, 318. kérdőjelezi meg. Egyik kifogás sem érinti azonban az utolsó mondatot, mely vizsgálódásunk számára kulcsfontosságú.

³³ F. Peters, SZ 96 (1979) 200. l.j.88. szintén evictiós esetet lát ebben a fragmentumban.

általában elvárják az eladótól a *bona fides* elve alapján. Hasonlóan érvel egy, az ediktumhoz írt fragmentumban is:

D 21,1,31,20 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Quia adsidua est duplae stipulatio, idcirco placuit etiam ex empto agi posse, si duplam venditor mancipii non caveat: ea enim, quae sunt moris et consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire.*

A joghibákért való garancia-stipuláció annyira gyakori, hogy ha a konkrét esetben a stipuláció elmarad, a praetor annak fictiójával élhet: az eladó a *bona fides* elve alapján úgy kezelendő, mintha teljesítette volna a *stipulatio duplae*t, kereset indítható ellene elperlés esetén *ex empto*. A fictió lehetősége azonban korlátozott volt: Ulpianus szerint csak a joghibákért való garancia esetén, a *bona fides* elve alapján és *ex empto* lehet alkalmazni.

Felmerül a kérdés, hogy a fenti fragmentum analógiájára vajon a rejtett fizikai hibákért való stipulációt is lehet-e fictio által helyettesíteni³⁴. Ez ellen a nézet ellen szól már önmagában az a tény, hogy Ulpianus a kétféle stipulációt D 21,2,37,pr-1 alatt egymással szembeállítja, és D 21,1,31,20 alatt úgy nyilatkozik, hogy a fiktív stipuláció alapján *ex empto* lehet perelni. Az aediliszi keresetek, amelyek az eladót szigorú objektív felelősséggel fenyegetik, nem lehettek a *bona fides*re alapozottak. Az eltérő felelősségi alapot és a különböző elbírálást Ulpianus az eltérő kifejezésekkel hangsúlyozza: *emptori duplam promitti a venditore oportet és per edictum autem curulium ... cavere iubetur*. Az utolsó mondat egyértelműen tanúsítja, hogy az aediliszi stipuláció nem szokásos volt, hanem bizonyos szituációban kötelezően előírt. Az aediliszek objektív felelősségi mérce szerint döntöttek, a *bona fides* kategóriája nem az ő bírászkodásukat jellemezte.

Ezek a fragmentumok tehát negatív választ adnak arra a kiinduló kérdésre, hogy az aediliszi stipulációt el lehet-e képzelni a szerződési praxis stipulációjának fictiójaként. Az elemzett fragmentum azonban semmilyen támpontot nem kínál arra vonatkozóan, hogy az aediliszek milyen szituációban követelték meg ezt a stipulációt.

3) Ulpianus:

D 21,2,32,pr-1 Ulp. 46 Sab.: *Quia dicitur, quotiens plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes, an et in duplae stipulatione hoc idem sit, videamus. cum quis stipulatur „fugitivum non esse, erronem non esse” et cetera quae ex edicto aedilium curulium promittuntur, utrum una stipulatio est an plures? et ratio*

³⁴ Így Honsell, Quod interest 69.

facit, ut plures sint. (1) Ergo et illud procedit, quod Iulianus libro quinto decimo digestorum scribit. egit, inquit, quanti minoris propter fugam servi, deinde agit propter morbum: id agendum est, inquit, ne lucrum faciat emptor et bis eiusdem vitii aestimationem consequatur. fingamus emptum decem, minoris autem empturum fuisse duobus, si tantum fugitivum esse scisset emptor: haec consecutum propter fugam: mox comperisse, quod non esset sanus: similiter duobus minoris empturum fuisse, si de morbo non ignorasset: rursus consequi debebit duo: nam et si de utroque simul egisset, quattuor esset consecuturus, quia eum forte, qui neque sanus et fugitivus esset, sex tantum esset empturus. secundum haec saepius ex stipulatu agi poterit: neque enim ex una stipulatione, sed ex pluribus agitur.

Ulpianus először azt az általános véleményt referálja, hogy elméletileg több stipuláció jön létre akkor, ha többféle garanciaígéretet egy stipulációba vonnak össze³⁵. Ez az úgynevezett *regula quot corpora tot stipulationes*, mely a *promissor* tulajdonképpen egyszeri ígéretét annyi önálló nyilatkozatra osztja, ahányféle tulajdonságot megígért³⁶. A jogtudós a *stipulatio duplae* esetén is hasonló elbírálás mellett voksol.

Az 1. szakaszban Ulpianus a gyakorlatból vett példák alapján magyarázza tovább a problémát. Ha egy rabszolgát 10-ért megvesznek, de szökésre hajlamos és beteg is, akkor mindegyik hiba miatt 2-vel kevesebbet ér, azaz összesen csak 6-ot. A vevő először perelhet a *fuga* miatt, később a rabszolga betegsége miatt. Ulpianus nem hallgatja el Iulianus ellenvéleményét sem, aki aggályait fejezte ki arra vonatkozóan, hogy a vevő egyetlen hiba alapján esetleg több keresetet indít, és így nyereszkeskedhet. Ulpianusnak azonban az a véleménye, hogy a vevő ebben az esetben semmiképpen sem tehet szert jogtalan előnyökre. Pontosán ki kell ugyanis számítani minden esetben azt, hogy mennyivel kevesebb a rabszolga értéke az adott hiba miatt. Végül még egyszer hangsúlyozza Ulpianus, hogy a stipulációból minden egyes megígért tulajdonság miatt új, önálló kereset származik.

³⁵ A fragmentumot átdolgozottak tartják, különösen a *fingamus* – *empturus* részben, v.ö. Schulz, Einführung 26. A Schulz által kifogásolt rész azonban csak a szöveg kiegészítő magyarázatát tartalmazza. Feltehetőleg ezt a magyarázatot valóban a kompilátorok fűzték a szöveghez, ez a gyanú azonban nem változtat a szöveg tartalmán.

³⁶ V.ö. D 45,1,1,5 Ulp. 48 Sab., D 45,1,29,pr Ulp. 46 Sab., D 45,1,86 Ulp. 79 ed., D 45,1,140 Paul. 3 Nerat. A regulához v.ö. B. Schmidlin, Die römischen Rechtsregeln, Köln-Wien 1970, 73. és k., ehhez kritikával D. Nörr, SZ 89 (1972) 59., továbbá R. Knütel, SZ 92 (1975) 134. és k. és R. Backhaus, SZ 100 (1983) 161.

A *principium*ban használt kifejezésből (*cum quis stipulatur „fugitivum non esse, erronem non esse” et cetera, quae ex edicto aedilium curulium promittuntur*) az *ex edicto* fordulatot úgy lehetne lefordítani: „az ediktumnak megfelelően”³⁷. A jelen tanulmány szempontjából ez a mellékmondat különösen fontos: „amit az *aediles curules* ediktumának megfelelően megígérték”. Vajon az adásvétel megkötésének idejére vonatkozó stipulációkényszerre utal-e ez a kifejezés?

Az idézett félmondatot kétféleképpen lehet értelmezni: a) egyrészt mint olyan hibák, amelyekért az ediktum erejénél fogva kötelező helytállást vállalni, b) másrészt mint olyan hibák, amelyekért az ediktum szövege alapján helytállást szoktak vállalni. A második esetben keresetként az *actio ex stipulatu* jöhet szóba. Az első esetben két további lehetőséggel lehet számolni. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy a stipulációt az adásvétel megkötésének idején avagy később, már a peres eljárás során tették-e kötelezővé az aediliszek. Ha az adásvétellel egyidejűleg kényszerítették ki a stipulációt, akkor a vevőnek a hibák felmerülése esetén az *actio ex stipulatu* szintén rendelkezésére áll a perléshez. De ha a *promissio* nem az adásvétel megkötésekor történt, akár kényszer hatására akár önkéntesen, akkor feltételezhető, hogy az *ex edicto ... promittuntur* kifejezés a magistratusi, eljárásjogi funkcióval bíró stipulációt jelenti.

A szöveg folytatása egyik variációt sem zárja ki, jóllehet a tradicionális interpretáció csak az adásvétellel egyidejűleg kikényszerített stipuláció lehetőségével számol. A következő szakaszban Ulpianus a perlési lehetőségeket részletezi: *quantum minoris propter fugam servi, deinde agit propter morbum*, tehát vételárcsökkentésre perel a vevő. Ezen belül azonban még mindig kétféle kereset képzelhető el: az *actio ex stipulatu*val éppúgy el lehetett érni a vételárcsökkentést, mint az *actio quantum minorisszal*. A fragmentum végén azonban hangsúlyozza Ulpianus, hogy *ex stipulatu agitur*. Következésképpen úgy kell értelmeznünk a szöveget, hogy a felek az 1. szakasz példaesetében a stipulációt önként, magánalkujuk részeként kötötték meg, és ugyanez vonatkozik a *principium*ban idézett stipulációra is. Erre ott egyébként egyértelműen utal a *stipulatio duplae* kitétel is.

A *principium* kifejezését *quae ex edicto aedilium curulium promittuntur* tehát úgy lehet értelmezni, hogy Ulpianus ezzel csak az eventuális klauzulák körét akarta konkretizálni: „azok a hibák, amelyekért az aediliszi ediktum tartalmának megfelelően (tartalmához hasonlóan) helytállást szoktak vállalni”. A használt ige (*promittuntur*) teljesen semleges, nem tartalmaz semmilyen kényszerelemet. Azokban a forrásokban, amelyek kétségtelenül az aediliszi stipulációról szólnak, szinte mindig a *promittere iubetur* kifejezés fordul elő. A fenti megfontolások alapján tehát igen valószínű, hogy ez az Ulpianus-fragmentum nem a kikényszerített aediliszi stipulációt, hanem a

³⁷ V.ö. *ex formula* a lex Rubriában, fent 10.§.C.

szerződési gyakorlatban szokásos, önkéntes, és a felek magánjellegű megállapodásához tartozó garanciaszabályt elemzi.

4) Modestinus:

D 21,1,62 Mod. 8 diff.: *Ad res donatas edictum aedilium curulium non pertinere dicendum est: etenim quid se restitutum donator repromittit, quando nullum pretium interveniat? quid ergo si res ab eo cui donata est melior facta sit, numquid quanti eius qui meliorem fecit interest donator conveniatur? quod minime dicendum est, ne eo casu liberalitatis suae donator poenam patiatur. itaque si qua res donetur, necesse non erit ea repromittere, quae in rebus venalibus aediles repromitti iubent. sane de dolo donator obligare se et debet et solet, ne quod benigne contulerit fraudis consilio revocet.*

A fragmentum Modestinus *Differentiarum libri* című művének 8. könyvéből származik³⁸. Ugyanebből a könyvből még két további fragmentum maradt fenn, amelyek azonban semmilyen kapcsolatban sem állnak az idézettel: *De morte et capitis deminutione* és *De differentia impensarum*³⁹. A *Differentiarum libri* című művében Modestinus válogatott magánjogi problémákat elemez, melyek közös jellemzője, hogy mindegyik esetben különböző jogintézmények egymástól való elhatárolása a központi kérdés. Művének ez a karaktere magyarázza idézetünk kicsit mesterkelt, élesen fogalmazott kérdésfelvetését is.

Modestinus annak megállapításával kezdi kommentárját, hogy az *edictum aedilium curulium* nem vonatkozik az ajándékba adott dolgokra. Indoklásként hozzáfűzi, hogy a *redhibitio* lehetetlen lenne ajándékozás esetén. Minek a visszaadását ígérhetné meg az ajándékozó, ha nem vett át vételárat? További problémákat lát abban az esetben, ha az ajándékba kapott dolgot a megajándékozott javítólag megváltoztatja. Talán köteles lenne akkor az ajándékozó az értékkülönbséget megtéríteni a

³⁸ A fragmentum bizonyos részleteinek eredetiségét kétségbe vonták, így pl. *quando - interveniat*. S. Brasloff, *Philologus* 72 (1913) 304. állítja, hogy a *quando*-val bevezetett mondatok Tribonianusra jellemzőek. További kritikus megjegyzéseket tesz a *quid ergo - si* részre Pringsheim, Beryt und Bologna 215. l. 3., hasonlóan B. Biondi, *Bull.* 29 (1916) 228. l. 2. Ezek a kifogások azonban a szövegnek nem azokat a részeit érintik, amelyek az itteni érvelésben fontosak. A. D. Senarclens, *RH* 6 (1927) 405. és k. a *rebus venalibus* részt tartja interpoláltnak, és ehelyett *servi venalibus* javasol. Észrevétele meggyőző, de a *rebus venalibus* eredetiségét sem lehet teljesen kizárni. Modestinus fogalmazhatott általánosságban, hisz a szövegben az adásvétel és az ajándékozás szembeállítását tartotta szem előtt. Végül A. De Medio, *Bull.* 16 (1904) 86. az egész záromondatot a *sanet*-ől átdolgozotttnak véli. Ez a mondat azonban már nem érinti témánkat.

³⁹ V.ö. Schulz, *Rechtswissenschaft* 224.

megajándékozottak? Modestinus hangsúlyozza, hogy a *donator* a *liberalitas* miatt semmiképpen sem szabad megbüntetni. Ezért azután ha valaki egy dolgot ajándékba ad, nem kell mindazt megígérnie, amit az aediliszek a rabszolgák eladása esetére megígérni parancsolnak. Kivételként említi viszont a *dolus malust* és leszögezi, hogy erre vonatkozóan a *donator* kötelezően, illetve szokásosan felelősséget vállal.

Modestinus igen formális argumentumokra támaszkodik annak érdekében, hogy megindokolja a szavatossági keresetek kizárását az ajándékozásnál. Nem azzal érvel, hogy az aediliszi ediktum tárgyát és illetékességét nézve igen korlátozottan alkalmazható: csak rabszolgák és ígásbarmok piaci vétele esetére lett meghirdetve, és az ajándékozás ezen a körön kívül esik. Modestinus inkább a közvetett és formális utat választja.

A helyes interpretáció kulcsszava a *repromittere* ige, amely a szövegben többször is előfordul: *etenim quid se restitutum donator repromittit, quando nullum pretium interveniat, és necesse non erit ea repromittere, quae in rebus venalibus aediles repromitti iubent*. A második mondat azt állítja, hogy az aediliszek az adásvételnél bizonyos *repromissio*t rendelnek el, amely az ajándékozásnál nem fordul elő. Az első mondat bizonyos információkkal szolgál ezen *repromissio* lehetséges tartalmáról. Modestinus azt mondja, hogy az ajándékozó nem ígérheti meg a vételár visszatérítését. Ebből arra lehet következtetni, hogy adásvétel esetén az eladó köteles volt éppen a vételár visszafizetését megígérni. *Argumentum ad absurdum* gyanánt megemlíti még Modestinus, hogy szélsőséges esetben a *donator* „többletfizetésre” lenne kötelezve, ha az aediliszi keresetek megindíthatóak lennének ellene. Ha ugyanis a megajándékozott az ajándékot időközben javítólag átalakítja, és utána az aediliszi keresetekkel perel, akkor a *donator* kártérítésként többre lenne kötelezve, mint amennyi a dolog értéke az ajándékozás idején volt.

Az utolsó mondat, hogy a *donator* ezzel szemben *de dolo se obligare debet et solet*, még hangsúlyosabbá teszi a két szerződésből eredő felelősség különbözőségét. Amíg az eladó az aediliszi ediktum alapján köteles a vételárat visszaadni és a dologra időközben tett beruházásokat megtéríteni, addig a *donator*nak csak a *dolus*ért kell helytállnia.

Felmerül a kérdés, hogy Modestinus a fent idézett fragmentumban a kellék- vagy a joghibákra gondol-e⁴⁰. Az uralkodó nézet szerint a *stipulatio duplae* mintafor-

⁴⁰ E. Levy, SZ 76 (1959) 19. a fragmentumban az evictiós felelősséget látja, interpretációja azonban problémásnak látszik: A kérdésfelvetést ugyanis úgy értelmezi, hogy vajon az az ajándékozó, aki a megajándékozottak megígéri az evictióért való helytállást, felel-e ebből az ígéretből eredően. Erre Levy a Modestinus-fragmentum alapján negatív választ ad. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy Modestinus abban látta a fő problémát, hogy az eladóhoz hasonlóan vajon az ajándékozó is köteles-e az ediktum alapján a bizonyos hibáktól való mentességet megígérni.

muláját is felvették függelékként az aediliszi ediktumba, a kellékhibákért való garancia mintaszövegéhez hasonlóan. Modestinus egyrészt a vételár visszafizetésének megígérése-ről beszél, másrészt a dolog eredeti értékét növelő beruházások megtérítéséről. Ezek az adatok egyik elképzelhető variációt sem zárják ki: lehetséges, hogy Modestinus a jog- és kellékhibák kombinált stipulációját idézi. A *repromitti iubent* tehát nem bizonyít többet, mint hogy az aediliszek bizonyos stipulációkat elrendeltek.

5) Ulpianus:

D 21,2,31 Ulp. 42 Sab.: *Si ita quis stipulanti spondeat „sanum esse, furem non esse, vispellionem non esse” et cetera, inutilis stipulatio quibusdam videtur, quia si quis est in hac causa, impossibile est quod promittitur, si non est, frustra est. sed ego puto verius hanc stipulationem „furem non esse, vispellionem non esse, sanum esse” utilem esse: hoc enim continere, quod interest horum quid esse vel horum quid non esse. sed et si cui horum fuerit adiectum „praestari”, multo magis valere stipulationem: alioquin stipulatio quae ab aedilibus proponitur inutilis erit, quod utique nemo sanus probabit.*

Valószínűleg valaki megkérdezte Ulpianust, hogy a szerződési gyakorlatban szokásos stipuláció, mellyel az eladó megígéri, hogy a rabszolga egészséges, nem tolvaj, nem *vispellio*⁴¹..., egyáltalán értelmes és hasznos-e⁴². Ha ugyanis a megígért nem felel meg az igazságnak, azaz a rabszolga nem egészséges, egy tolvaj stb., akkor lehetetlent ígértek meg. Mivel *impossibilium nulla obligatio est* (D 50,17,185 Cels. 8 dig.)⁴³, a stipuláció semmis lenne. Ha azonban a megígért megfelel a valóságnak, akkor a stipuláció feleslegesnek tűnik. Ulpianus azonban két szempontból is hasznosnak tartja a garanciastipulációt. Egyrészt a stipuláció alapján a *quod interestre* lehet perelni, azaz a hibátlan és a hibás rabszolga értéke közötti különbözetre. Másrészt úgy véli, hogy a stipulációt méginkább érvényesnek kell tekinteni, ha a *praestari* szót hozzáfűzik.

⁴¹ U. Wesel, SZ 80 (1963) 392. és k. is megemlíti a fragmentumot. *Vispellio* hullahordót jelent, mely foglalkozás az antik társadalomban igen lenézett volt. A *vispellionak* különösen rossz híre volt, mert ő temette el a legszegényebb embereket éjszaka, sötétben. Mivel „sötét ügyletekkel” foglalkozott, *aurpis persona* volt. Ha valaki erre a foglalkozásra adta a fejét, semmi jót sem lehetett elvárni tőle.

⁴² A fragmentum eredetiségét kétségbe vonta H. Siber, *Römisches Privatrecht II*, Berlin 1928, 239. Ezzel szemben Medicus, *Id quod interest* 110. lj. 7., F. Wieacker, SZ 83 (1966) 447., Honsell, *Quod interest* 66., M. Kaser, SZ 90 (1973) 215. gyanún felül állónak ismerik el.

⁴³ A teljesítés lehetetlenségéről a római jogban lásd D. Medicus, SZ 86 (1969) 67. és k. Jóllehet Lenel, *Pal. Cels. Nr. 81.* a fragmentumot az *empti et venditi titulusba* helyezte, Medicus, *Id quod interest* 94. lj. 96. feltételezi, hogy az a kellékhibákért való helytállásra is vonatkozhat, és összekapcsolja az idézett Ulpianus-fragmentummal: D 21,2,31 Ulp. 42 Sab.

Egyébként az aediliszek által meghirdetett stipuláció is érvénytelen lenne, amit értelmes ember nem tételezhet fel.

A stipuláció érvénytelenségére célzó kifogásokkal szemben tehát Ulpianus két érvet hoz fel. Egyrészt megalapozzák ezzel az eladó felelősségét a *quod interestre*, másrészt éppen ezt a stipulációs formulát használták fel az aediliszek: felvették ediktumukba, meghirdették és valamilyen – itt sajnos közelebből meg nem világított – célra alkalmazták.

A romanisztikában elterjedt egy másféle interpretáció is, mely szerint a kérdés úgy szól, hogy a kellékhibák hiányát garantáló stipuláció érvényes-e a *praestari* toldat nélkül. Ulpianus utolsó mondata ekkor arra utalna, hogy „man sich sogar gefragt hat, ob das Versprechen der Mangelfreiheit mit dem Zusatz *praestari* wirklich gültig sei”⁴⁴. Ez az értelmezés azonban nem meggyőző, hisz a fragmentumon belül is ellentmondáshoz vezet: egyrészt ugyanis azt feltételezi, hogy Ulpianus megállapította, hogy a stipuláció a *praestari* nélkül érvénytelen, másrészt feltette a kérdést, hogy a *praestari* toldattal érvényes-e.

Egy másik irányzat az *interesse* oldaláról vizsgálja a fragmentumot. A Lenel, Pal. Nr. 2886. szövegösszefüggése alapján Ulpianus itt a *factum tollere* (D 50,17,31) és *praestari* (D 21,2,31) ellentétét hangsúlyozza⁴⁵. Az utóbbit Medicus mint „Pflicht zur Zahlung der Wertdifferenz” interpretálta⁴⁶: „Damit wird die besondere Funktion der Garantie nicht nur anerkannt, sondern auch begrifflich umschrieben. So wird juristisch gesichert, daß der Gläubiger seiner Interesse an der Abwehlung seines Schadens ohne Rücksicht auf die Möglichkeit einer Primärleistung wahren kann”⁴⁷. Medicus interpretációja találó a szöveg első részét illetően, de a második rész magyarázat nélkül marad. Miért argumentál Ulpianus végső érvként éppen az aediliszi stipulációkkal? Miért

⁴⁴ Így M. Kaser, SZ 90 (1973) 215. és k.

⁴⁵ V.ö. D. Medicus, SZ 86 (1969) 94. és k. A szerző Lenel, Pal. Ulp. Nr. 2886. alapján rekonstruálja Ulpianus eredeti magyarázatát, amely két másik szöveggel együtt értelmezendő. Feltételezhető, hogy a két kiegészítő fragmentumot csak a kompilátorok választották le és helyezték át a Digestán belül. Ennek megfelelően D 50,17,31 Ulp. 42 Sab., D 21,2,31 Ulp. 42 Sab. és D 2,14,50 Ulp. 42 Sab. eredetileg összetartoztak volna.

⁴⁶ D. Medicus, SZ 86 (1969) 95.

⁴⁷ A fragmentumot az *ex stipulatione* származó *interesse*-felelősség legfontosabb bizonyítékának tartják: „Der Käufer soll den Wertunterschied zwischen dem als mangelfrei gedachten und dem mangelhaften Sklaven verlangen können”: Medicus, Id quod interest 110. Némileg eltérően Honsell, Quod interest 63: D 21,2,31 kapcsán feltételezi, hogy a *quod interest horum quid esse vel horum quid non esse* nem az értékkülönbséget jelöli, hanem „das Interesse an der Mangelfreiheit”. F. Wieacker, SZ 88 (1971) 450. azonban joggal kifogásolja, hogy „sich dieses Interesse erst aus dem Unterschied zwischen Soll- und Istbeschaffenheit ergibt”.

hangsúlyozza a *praestari* hozzáfűzését, jóllehet a szerződési gyakorlatban a garancia-stipulációk a *praestari* szóval és anélkül egyaránt előfordulnak, és látszólag mindkét variáció ugyanazt a hatást vonja maga után, az értékkülönbözetre menő fizetési kötelezettséget?

A fenti problémák megoldása érdekében javaslom a fragmentum következő, újszerű interpretációját, amely a szerződési praxis magánjellegű és az aediliszek kötelezően előírt stipulációja közötti következetes különbségtételre épít⁴⁸.

Ulpianus a szövegben kétfajta stipulációt említ, melyek megfogalmazásuk szerint igen hasonlóan hangzanak. Ulpianus csupán azt a különbséget emeli ki, hogy az aediliszi stipulációknál a *praestari* nem hiányozhatott. A fragmentum elején idézett stipuláció a szerződési gyakorlatból származik. A stipulációnak az adásvétel időpontjában való kikötésével a vevő egy új perlési lehetőséget kívánt megteremteni. Ezeket a stipulációkat a felek önkéntesen, megállapodásuk részeként kötötték meg. Ulpianus ettől megkülönbözteti a stipulációk második fajtáját, amelyet az aediliszek proponáltak. Egyszerűen nevetségesnek találja, hogy valaki ezen aediliszi stipulációk érvényességét kétségbe vonná. Ebből következik, hogy ezek a stipulációk közismertek voltak, tartalmuk pontosan rögzített volt, és céljuk nem lehetett kétséges. Ulpianus korában láthatóan minden jogilag némileg tájékozott polgár tudta, hogy az aediliszek milyen céllal hirdették meg ezeket a stipulációkat. Számunkra a fennmaradt Ulpianus-fragmentum szinte csak annyit biztosít, hogy itt nem az adásvétellel együtt önkéntesen megkötött stipulációkról van szó.

Érdemes megjegyezni, hogy a *praestari* szó a fenti Ulpianus-fragmentum második részében fordul elő, amely az aediliszi stipulációról szól: *sed et si cui horum fuerit adiectum „praestari”, multo magis valere stipulationem: alioquin stipulatio quae ab aedilibus proponitur inutilis erit, quod nemo sanus probabit.* Ulpianus a *praestari* szó hozzáfűzését az aediliszek által elrendelt stipulációról állítja. Ezért szövegünkhöz a szónak inkább egy szűkebb értelmezése tartozik.

A *praestare* általában a helyállási kötelezettséget jelenti azért, hogy „ein angenommener oder erwarteter Umstand gegeben ist oder eintritt”⁴⁹. Az eladó válasza civiljogi felelősségét alapozza meg. A verbum a klasszikus korban olyan átfogó

⁴⁸ Lásd ehhez a III. fejezet megállapításait.

⁴⁹ V.ö. Kaser RZ 489. Így már a régi „Gestellungsbürgschaft”, a *praedes* esetén, később a hibátlan állapot illetve bizonyos tulajdonságok garantálása adásvétel esetén, v.ö. Kaser, Ediktsstil 44. és k., R. Mayr, SZ 42 (1921) 206. és k. A *praestare* szó jelentéstörténetéhez, a felelősségi terminológia kialakulásához v.ö. Földi A., A római magánjog felelősségi rendszerének nyomai polgári jogunkban, in: Adalékok a felelősség történeti fejlődéséhez, Szeged 1989, 29. és k. és Földi A., Sulla responsabilita per fatto altrui in diritto romano, Publ. Univ. Miskolc 1988, Tom. III, a Fasc. 4., 1. és k.

jelentéstartalomra tett szert, hogy minden teljesítést (*dare* és *facere*) magában foglalt⁵⁰. Ez a széles jelentéstartalom összhangban áll Ulpianus fragmentumának első részével. *Praestari* egy tipikus ediktum-kifejezés volt, amely megtalálható mind a praetori, mind az aediliszi ediktumban, és a magistratus által elrendelt helytállási kötelezettséget jelölte. Ulpianus tehát bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozóan, hogy az aediliszi stipuláció egyébként ismeretlen formulája az aediliszi ediktum *praestari oportere dicitur* kifejezéséhez kapcsolódott⁵¹. Ez azonban különbözik a *dare facere praestare* szélesebb jelentéstartalmától, amit például Gaius (inst. 4,2) idéz⁵²: *in personam actio est, qua agimus quotiens cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE OPORTERE*.

A szöveg alapján a következőket lehet megállapítani: a) Az aediliszek hivatalosan kifüggesztettek valamilyen stipulációkat. A kifejezés *stipulatio quae ab aedilibus proponitur* azt jelenti, hogy a stipuláció mintaformuláját felvették az aediliszi ediktumba. b) Ulpianus idézete alapján az aediliszi stipulációt a következőképpen lehetne rekonstruálni: *Eum hominem quo de agitur sanum esse, furem non esse, vispellionem non esse praestari spondesne (promittesne)?*⁵³

6) Gaius:

D 21,1,32 Gai. 2 ed. aed. cur.: *Itaque sicut superius venditor de morbo vitiove et ceteris quae ibi comprehensa sunt praedicere iubetur, et praeterea in his causis non esse mancipium ut promittat praecipitur: ita et cum accedat alii rei homo, eadem et praedicere et promittere compellitur. quod non solum hoc casu intellegendum est, quo nominatim adicitur accessurum fundo hominem Stichum, sed etiam si generaliter omnia mancipia quae in fundo sint accedant venditioni.*

„Ahogyan fent az eladónak elő van írva, hogy a betegséget, a hibát és mindazt, ami ott még össze van foglalva, előzőleg megismertesse, úgy később elő van írva az is, hogy

⁵⁰ Kaser, Ediktsstil 45. Impallomeni, L'editto 48. lj. 8 megjegyzi, hogy az okiratokban nem fordul elő a *praestare*, de ebből nem von le különösebb következtetéseket. Figyelman kívül hagyott azonban néhány forráshelyet, így pl. *Eam puellam sanam esse, a furtis noxisque solutam, fugitivam erronem non esse praestari...* FIRA III 87, hasonlóan 88, Tab. Herc. 60., 61., 62.

⁵¹ „quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicitur: emptori omnibusque ad quos ea res pertinet iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur” Lenel EP³ 567.

⁵² V.ö. R. Mayr, SZ 42 (1921) 206.

⁵³ Hasonlóan már Lenel EP³ 567. és k., de a stipuláció két fajtája közötti differenciálás nélkül.

megígérje, hogy a rabszolga nincs ilyen állapotban. Ha egy rabszolga járulékként jön egy másik dologhoz, akkor is az eladó ugyanúgy arra van kényszerítve, hogy mindezt előbb ismertté tegye majd megígérje. Ez nemcsak abban az esetben érvényes, ha kifejezetten megadják, hogy a Stichus nevű rabszolga a telek járuléka, hanem akkor is, ha általában minden rabszolga, aki a telken van, járulékként a telekkel együtt eladásra kerül”.

A fragmentum Gaiusnak az aediliszi ediktumhoz írt második könyvéből származik. Ebből a műből csak két töredék maradt ránk, a fent idézett és egy másik töredék *de stipulatione duplae*. A szövegösszefüggés tehát kevés támpontot kínál az interpretációhoz. Az utolsó, bonyolult mondatot az adásvételen belül járulékként eladott rabszolgákról átmenetileg figyelmen kívül hagyhatjuk⁵⁴. Témánk szempontjából elsősorban a szöveg első része bír jelentőséggel, amelyben Gaius fontos adatokat közöl az ediktum felépítéséről.

Gaius kifejezetten két fajtáját említi az aediliszi rendeleteknek: a) a rabszolga betegségeit és hibáit az eladás előtt közölni kell: *praedicere iubetur*, b) ezenkívül meg kell ígérni, hogy a rabszolga nincs ilyen (hibás) állapotban: *in his causis non esse ... ut promittat praecipitur*. A járulékként való eladásnál mindkét rendelkezést megismétli: *eadem et praedicere et promittere compellitur*.

Gaius az aediliszek legfontosabb rendelkezéseit sorolja itt fel: az első mondatban a kétféle rendelkezést kifejezetten különválasztja. A *praeterea* szó két külön kijelentésre bontja a mondatot: *superius* és *ibi* az ediktum szövegére vonatkoznak, amíg *praeterea ... ut promittat praecipitur* már az aediliszek további rendelkezéseire engednek következtetni. Ezen fogalmazás alapján tehát feltételezhető, hogy itt két különböző aspektusról van szó, két különböző, párhuzamos rendelkezésről. Az információadási kötelezettség mellett az aediliszek bizonyos stipulációkat is követelhettek, és Gaius idézetében mindkét rendelkezést egyenrangúnak állítja be.

A fragmentum szóhasználata nagyon emlékeztet az ediktuméra, ott azonban csak az első rendelkezés található meg: *certiores faciant emptores* (D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.) vagy *titulus ... scriptum sit curato ita* (Gell. 4,2,1). Az aediliszi ediktumról fennmaradt töredékekben csak az adatszolgáltatási kötelezettség szerepel, hiányzik azonban a Gaius által kiegészítőleg megemlített stipulációadási kötelezettség. Erre a különbségre kétféle magyarázat adható: a) egyrészt feltételezhetnénk, hogy a Gaius által említett stipulációadási kötelezettség az ő korában még szerepelt az ediktum szövegében, és csak később (a kompilátorok beavatkozása során?) került sor annak kihagyására. Ezt a történeti fejlődést lehetne annak okaként is megjelölni, hogy az a Digestában, az Ulpianustól származó ediktum-szövegben sem szerepel. Ez a feltevés azonban pusztán hipotetikus marad, mert közvetlen bizonyítékok sem *pro* sem *contra*

⁵⁴ Az *accessio*hoz v.ö. Ch. Krampe, SZ 100 (1983) 217. és k.

nem állnak rendelkezésünkre. b) Másrészt számolhatnánk azzal, hogy a második rendelkezés, a stipulációra kötelezés sohasem jelent meg az ediktumban. Lehet, hogy ez az aediliszek tisztán technikai, magistratusi parancsa volt⁵⁵, amelynek az ediktumba való felvételére nem is gondoltak. Ez a fellevés összhangban áll azzal az eredménnyel, amelyet a stipulációk osztályozása alapján állapítottunk meg⁵⁶: az aediliszi stipulációkat az aediliszek írták elő és az előttük folyó eljárásban kellett teljesíteni őket.

Gaius olyan kifejezést használ (*ut promittat praecipitur*), amely a rendelkezés jellegét illetően semmilyen kétséget sem hagy: magistratusi kényszerről van itt szó. Gaius sajnos nem utal arra, hogy pontosan mikor kellett ezt a stipulációt teljesíteni. Az információ- és stipulációadási kötelezettség egymás melletti említése azonban nem elegendő bizonyíték arra, hogy mindkét kötelezettségnek ugyanabban az időpontban kellett volna eleget tenni.

7) Gaius:

D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur.: *Si venditor de his quae edicto aedilium continentur non caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium intra duos menses vel quanti emptoris intersit intra sex menses.*

„Ha az eladó nem ígéri meg stipulációval azt, amit az *aediles curules* ediktuma tartalmaz, megígéri ellene a *iudiciumot* az elállásra két hónapon belül vagy a vételárcsökkentésre hat hónapon belül”.

Gaius a következő információkkal szolgál: Az eladó számára az aediliszi ediktum tartalma alapján bizonyos stipulációkat lehetett előírni. Ha az eladó nem hajlandó teljesíteni ezt a stipulációt, akkor bizonyos szankciók lépnek fel ellene: az *aedilis curulis* megígéri a vevőnek, hogy az engedetlen eladóval szemben megnyitja számára a bírósági utat bizonyos határidőn belül, mégpedig két hónapon belül a redhibícióra, hat hónapon belül a vételárcsökkentésre irányuló eljárást.

Mindenekelőtt az a kifejezés érdemel figyelmet, amivel a jogi út megnyitását megnevezi: *pollicentur ... redhibendi iudicium*. Az aediliszi ediktum szó szerinti idézeteiben sehol sem található meg a *polliceri* ige. Az ediktum *de mancipiis vendundis* a következő kifejezést használja: *iudicium dabimus ut id mancipium redhibeatur*. A *iumenta* eladásáról szóló ediktumban hasonlóan a *iudicium dabimus* fordul elő kétszer is. Az ediktumtoldatban, amely szerint a rabszolga nemzetiségét is meg kell adni (D 21,1,31,21 Ulp. 1 ed. aed. cur.), éppúgy a *iudicium dabitur* szerepel. Ulpianus D

⁵⁵ A *praecipere* hasonló értelemben gyakran előfordul: *communi dividundo iudicio eam summam praecipere* D 41,1,45 Gai. 7 ed. prov., *quae edicto perpetuo vel (a) magistratu praecipiantur* Gai. inst. 4,63, lásd lent V. fejezet.

⁵⁶ Lásd fent 10.§.A.

21,1,31,23 alatt is ezt a kifejezést használja a nem tetszés esetére való visszalépés miatti redhibícióra.

A *polliceri* szót viszont igen gyakran használják a jogtudósok kommentárjaikban. Általában azt jelenti: valamit megígérni, kihirdetni. Valamely magistratussal kapcsolatban a szót különösen a következő összetételekben használják: *actionem polliceri* (D 14,1,1,18 Ulp. 28 ed., D 7,1,13,2 Ulp. 18 Sab.); *iudicium polliceri* (D 4,2,14,1 Ulp. 11 ed.); *bonorum possessionem polliceri* (Gai. inst. 2,119). Érdekes közelebbről megvizsgálni, hogy mi lehet a közös jellemzője ezeknek a szövegeknek.

Egyes helyeken a *polliceri* minden kétséget kizáróan a peres eljárásban fordul elő. Így pl. Ulpianus azt írja a *metus causanál* (D 4,2,14,1 Ulp. 11 ed.): *si quis non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur*, vagy hasonlóan: *post annum vero in simplum actionem pollicetur, sed non semper, sed causa cognita*. Ezekre a részletekre jellemző, hogy sohasem szó szerint idéznek az ediktumból, hanem a praetor technikai utasításait írják le a peres eljárás azon stádiumában, amikor a felek már előtte állnak. Gaiusnál az öröklési jogban (inst. 2,119) találunk hasonló kifejezést: *praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum possessionem pollicetur*. A fenti két idézet közös jellemzőjeként az jelölhető meg, hogy mindkettő egy eljárásjogi szituációt ír le, amelyben a magistratus már a dolog bizonyos megvizsgálása, bizonyos előkészületek után ediktuma alapján intézkedik. Ulpianusnál (D 14,1,1,18) nem könnyen ismerhető fel ez az eljárásjogi elem. Itt ugyanis csak arról van szó, hogy az *exercitor* számára nem adják meg a keresetet az ellen, aki nem magával az *exercitorral*, hanem annak *magister navisával* kötött szerződést. A perjogi-technikai elem itt abban mutatkozik, hogy a praetor az *exercitor* esetleges kérelmére megtagadja tőle a keresetet.

A felsorolt szövegek alapján mindenesetre észlelhető bizonyos különbség a két kifejezés között. A *iudicium dare* tipikusan ediktumbeli kifejezés, ezzel szemben a *polliceri iudicium* sohasem fordul elő szó szerinti ediktumidézetben. A *polliceri* inkább olyan szövegekre jellemző, amelyek a magistratus szokásos, praktikus eljárását írják le. Mindig olyan összefüggésben fordul elő ez a szó, amikor arról van szó, hogy bizonyos konkrét szituációban a magistratus rendszeresen bizonyos intézkedéseket tesz.

Gaiushoz visszatérve, a *si venditor non caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium* fordulat úgy értelmezhető, hogy az aedilisz a stipuláció megtagadása esetén szankcióként bizonyos határidőn belül rendszerint megnyitja a bírósági utat, megadja a perlés lehetőségét. Ez a feltevés később, az aediliszi eljárás rekonstrukciójával, még pontosabb vizsgálat alá kerül⁵⁷.

⁵⁷ Lásd lent 14.§.C..

12.§. Eljárásjogi fontolgatások: az alperes indefensiója a *lex Rubriában*

B) Összefoglalóan a következők állapíthatók meg az aediliszi stipulációkról a fent megvizsgált hét forráshely, valamint a korábbi általános eljárásjogi párhuzamok alapján:

A fentiekből csak három *fragmentum* szól kifejezetten a kikényszerített aediliszi stipulációról: Nr. 1., Nr. 6., Nr. 7. Az elsőben megállapításra kerül, hogy e stipulációt a *iurisdictio*ból lehet levezetni. A 6. szövegben Gaius megerősíti, hogy az aediliszek az adásvétel megkötésekor elrendelt információadási kötelezettség mellett bizonyos stipulációkat is követeltek. A *praeterea* szó arra utal, hogy a kétféle kötelezettségnek nem feltétlenül egyidejűleg kellett eleget tenni. A 7. szöveg a szankciókat vonultatja fel arra az esetre, ha az eladó az aediliszi stipuláció teljesítését megtagadja.

A többi *fragmentum* (Nr. 2., Nr. 3. és Nr. 4.) összekapcsolja az aediliszi stipulációt a *stipulatio duplae*val és együttesen fűz hozzájuk magyarázatot. A két stipuláció közötti differenciálás azonban mindegyik szövegben megfigyelhető. Ulpianus (Nr. 2.) hangsúlyozza, hogy az aediliszek elrendelték ezt a stipulációt. Modestinus (Nr. 4.) szintén hasonlóan tudósít: *aediles repromitti iubent*.

A fejezetben tárgyalt *fragmentumok* alapján a következő általános megfigyelések tehetők: Mivel az aediliszi stipulációkat a *iurisdictio*ból lehet levezetni, valószínűleg az *aediles curules* előtt kellett teljesíteni őket. A stipulációk mintaformuláit felvették az aediliszi ediktumba. Tartalmuk szerint ezek a stipulációk igen hasonlóak voltak a szerződési gyakorlat garanciastipulációihoz. A stipuláció teljesítése civiljogi felelősséget alapított (*praestare*, Nr. 5). Az aediliszek valószínűleg ezért tették kötelezővé ezeket a stipulációkat. Ha az eladó megtagadta ezek teljesítését, akkor az aediliszek szigorú szankciókat alkalmaztak ellene.

Forrásaink azonban nem szolgáltak információkkal arra vonatkozóan, hogy milyen konkrét célra volt szüksége az aedilisznek erre a stipulációra. A válaszhoz meg kell kísérelnünk az aediliszi per rekonstrukcióját.

12.§. Eljárásjogi fontolgatások: az alperes indefensiója a *lex Rubriában*

Amint azt fent a *cautio damni infecti*nél láttuk, az alperes indefensiója komoly problémákat okozott a jogszolgáltatást vezető magistratusnak. A *lex Rubria* szabályaira érdemes visszatérni, mert további adatokkal szolgál e téren.

A) A XXI. *caput* (FIRA I. 19) szabályozza az eljárást, pontosabban a municipiumi magistratus hatáskörét a 15 000 sestertiusig terjedő összegek (*pecunia certa credita*) visszakövetelése iránti perben. Ez arra is kitér, hogy az alperes milyen magatartásokat tanúsíthat a perben:

FIRA I 19, cap. XXI. 4–9.: *sei is eam pecuniam in iure apud eum, quei ibei i(ure) d(eicundo) p(raeerit), ei quei / eam petet, aut ei quoius nomine ab eo petetur, d(are) o(portere) debereve se confessus / erit, neque id quod confessus erit solvet satisve faciet, aut se sponsione / iudicioque uti oportebit non defendet, seive is ibei d(e) e(a) r(e) in iure non / responderit, neque d(e) e(a) r(e) sponsionem faciet neque iudicio uti oportebit / se defendet...*

Feltűnő, hogy a törvény csak a kivételeket, csak az alperes szabálytalan viselkedési formáit szabályozza. A bronztablán szemmel láthatóan csak azokat az eseteket sorolták fel, amelyek a magistratusnak nehézséget okozhattak a per vezetése során. A szabályos esetben, ha az alperes minden perbeli cselekvésben engedelmesen együttműködött, valószínűleg nem volt szükség törvényre, hisz a szabályok annyira ismertek és egyértelműek voltak mind a peres felek, mind a magistratus számára. Részletes tanácsokra csak abban az esetben szorult a jogszolgáltatás vezetője, ha valamilyen akadályozó tényezők léptek fel.

A következő esetek kerültek tehát szabályozásra⁵⁸:

1a) Ha az alperes *confessus erit*, azaz adósságát elismeri, de ennek ellenére sem nem fizet, sem *satisfactio* formájában nem ad biztosítékot.

1b) *se ... non defendet*: ha az alperes nem védekezik az előírásoknak megfelelően, azaz nem ad *sponsi*ot és nem fogadja el a *performulát*. Ez némileg eltérő ellenszegülés az alperes részéről, ugyan még mindig arra az esetre vonatkozik, hogy az alperes előbb elismeri tartozását, és csak később tagadja meg az eljárási biztosítékok adását és a felkínált *formula* elfogadását. A két szabályozott eset között az a különbség, hogy az első esetben a *confessus* látszólag mindenben engedelmesen közreműködik, csak a fizetést utasítja el. A második esetben ugyan elismeri tartozását, de a további szükséges perbeli lépéseket megtagadja.

2) *de ea re in iure non responderit*: Az adós „nem válaszol” a jogszolgáltató magistratus előtt, azaz sem *stipulációs* ígéretet nem tesz a dologra vonatkozóan, sem a *performulát* nem fogadja el. Ez tehát a teljes mértékű *indefensio* esete. Az adós nem hajlandó *in iure* a magistratus előtt nyilatkozatot tenni.

⁵⁸ Az alperes vonakodási manővereinek két vagy három szakaszra való osztásához v.ö. Bruna, *Lex Rubria* 138. és k. a korábbi irodalom áttekintésével. A szöveg alapján Bruna csak két lehetséges formát tételez fel, ekkor azonban nehézségek támadnak az interpretációban, ezért az alperes engedetlenségi magatartását itt három lehetséges formába sorolom be. Hasonlóan egyébként W. Simshäuser, *SZ* 93 (1976) 390. és k., kritikával Bruna téziseivel szemben.

Bruna úgy fordítja ezt a szakaszt, hogy az alperes nem hajlandó megjelenni a bíróság előtt⁵⁹. A szó szerinti idézet (nem válaszol) azonban szerencsésebbnek tűnik⁶⁰, hisz ezen belül még további változatok különböztethetők meg. Lehet, hogy az alperes megjelenik ugyan *in iure* a magistratus előtt, de ezek után megtagad minden együttműködést. Egyáltalán nem nyilatkozik, a követelést el sem ismeri és nem is vitatja. Ennek következtében természetesen a perbeli *cautio*kat sem teljesíti és nem fogadja el a performulát. A másik változat a Bruna által egyedülként javasolt magatartás, hogy az alperes meg sem jelenik a jogszolgáltató magistratus előtt.

A *non responderit* általam képviselt, tágabb értelemben vett felfogása mellett szól, hogy a szöveg egyébként nem lenne ellentmondásmentesen megmagyarázható. Ha a *non responderit* alatt egyedül a távolmaradást értjük, akkor az *indefensio* másik, fent említett esete szabályozatlan maradna. Az azonban valószínűtlen, hogy a törvényhozó épp erről feledkezett volna meg, hisz a *confessus* esetében is minden lehetséges ellenszegülési változatot megemlít a *lex Rubria*. Azonkívül a mondat folytatása is értelmetlen, illetve felesleges lenne: *neque de ea re sponsionem faciet neque iudicio uti oportebit se defendet*. Ha ugyanis a *non responderit* csupán azt jelentené, hogy az alperes nem jelenik meg a bíróság előtt, akkor nem kellene hozzáfűzni azt a változatot, hogy semmilyen *sponsio*t sem teljesít, és a performulát sem fogadja el. Távolmaradás esetén ez magától értetődő lenne, nem kellene külön hangsúlyozni. Bruna nézete ellen szól még a *lex Rubria* következő fejezetének szóhasználata is. Ez az alperes hasonló engedetlenségét a következőképpen fejezi ki: *aut sei d(e) e(a) r(e) in iure nihil responderit* (FIRA I 19, cap. XXII. 37-38.). Bruna itt is az előző értelemben fordít: „oder falls der Beklagte es unterlässt, hinsichtlich des betreffenden Falles bei der gerichtlichen Voruntersuchung zu erscheinen”⁶¹. A *nihil responderit* használata a szó szerinti fordítás mellett szól mindkét fejezetre vonatkozóan. A Bruna által képviselt „meg nem jelenés” inkább szűkebb értelemben, mint a „nem felelés” egyik alelete fogható fel.

⁵⁹ V.ö. Bruna, *Lex Rubria* 35., kommentár. 137.

⁶⁰ A Bruna, *Lex Rubria* 173. által felsorakoztatott bizonyítékok nem tűnnek elég meggyőzőnek. Az idézett forráshelyek ugyan annyit bizonyítanak, hogy a *non responderit* fordulatot sokszor akkor használták, ha az alperes meg sem jelent a bíróság előtt. A *non responderit* és *non adfuit* szinonim használata azonban máshogyan is megmagyarázható. A magistratus ugyanis nem követelte meg feltétlenül az alperes személyes jelenlétét, perbeli képviselő is felléphetett helyette. A magistratus az indefensiót akkor vette figyelembe, ha a peres eljárás menetét akadályozta. Ebből a nézőpontból egyedül az a tény releváns, hogy maga az alperes vagy nevében valaki más együttműködik-e a peralapítás során, hogy a felperes keresetére valaki „válaszol-e”. Ez a szükséges válasz jelentette a perbe bocsátkozást, a per tényleges megalapítását. Ha azonban az alperes nem válaszolt, akkor engedetlenségével megakadályozta az egész perindítást.

⁶¹ Bruna, *Lex Rubria* 39.

Könnyen elképzelhető, hogy valaki *in iure* megjelenik a magistratus előtt, de mégsem „válaszol”. Lehet, hogy a felperes olyan körülményekre hivatkozik, amelyekre nézve az alperes nem tud azonnal állást foglalni. Ekkor bizonyos időre van szüksége, hogy felkészüljön a perre. Gyakran valószínűleg tehát semmilyen csalárdság nem terhelte az alperest a per halogatásában. A perre való felkészüléshez ugyanis kétféle módon nyerhetett időt az alperes: a) megegyezik erre vonatkozóan a felperessel és közösen állapítanak meg egy határidőt a per folytatására⁶². b) Ha a felperes nem volt hajlandó egy ilyen megállapodásra, akkor az alperes kénytelen volt az *indefensio* valamelyik fajtájához folyamodni. Így pl. elismeri ugyan a tartozást, de nem csinálja tovább a pert, nem teljesíti a *cautiokat*, és nem fogadja el a performulát. Súlyosabb problémák esetén valószínűleg még a tartozást sem szabad elismernie, mert például még nincs áttekintése bizonyos követelésekről.

Az *indefensio* következménye mindig egy indirekt kényszerítő eszköz bevetése volt a magistratus részéről, hogy az alperest vonakodása ellenére mégis perre szorítsa⁶³. A jogszolgáltató magistratus azt azonban nem tudta, illetve nem akarta vizsgálni, hogy milyen okok miatt folyamodott az alperes *indefensio*hoz. A magistratusnak ilyen helyzetben egy lehetősége volt: fel kellett lépnie a per akadályozása ellen és segítenie kellett a felperest. Az *indefensust* fictioval *damnatusnak* tekintették, mert a *municipiumi* magistratusnak nem állt rendelkezésére más végrehajtási mód, mint a *ductio*⁶⁴.

Kérdés, hogy az engedetlen alperest azonnal elítéltnek tekintették-e, vagy pedig a magistratus bizonyos határidőt adott még neki, hogy védelme felvételét meggondolhassa. A *lex Rubria*ban hiába keresünk egy kötelezően előírt határidőt, amely a perben nem, vagy nem előírászerűen együttműködő alperes számára szólna. Itt Wlassak téziséhez lehet visszanyúlni⁶⁵, amely a XII t.t. 30 napos határidejének⁶⁶ továbbélését a *lex Rubria* korára is feltételezi. Mivel ez a római eljárásjog általános alapintézménye volt, nem volt szükség a *lex Rubria*-ban külön megemlítésére; itt ugyanis részletszabályok állnak a középpontban. A XXI. fejezetben a *confessus* és *indefensus* szoros összefüggése arra enged következtetni, hogy ezt a 30 napos határidőt mindkét esetben megadták az alperesnek a felperes beleegyezése nélkül is.

⁶² Az erre vonatkozó bizonyítékokat lásd a herculaneumi táblákban, J. G. Wolf, Das sogenannte Ladungsvadimonium, Föchr. Feenstra 1985, 59. és k. A per elnapolásához általában v.ö. (Honsell-Mayer-Maly-)Selb RR 535.

⁶³ V.ö. (Honsell-Mayer-Maly-)Selb RR 535.

⁶⁴ V.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 12. és k.

⁶⁵ Wlassak, Konfession in iure 37. l. 15.

⁶⁶ FIRA I 2 (lex XII tabularum), III 1: *aeris confessi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunt. (2) post deinde manus inieccio esto. in ius ducio.*

B) A *lex Rubria* XXII. fejezetében némileg eltérően szabályozzák az *indefensio* problémáját, mivel itt nem kölcsöntartozásról, hanem egy dolog visszaköveteléséről van szó.

FIRA I 19, cap. XXII. 25–37.: *A quo quid praeter pecuniam certam creditam ... petetur, quodve quom eo agetur, quae res non pluris HS XV erit, et sei / ea res erit, de qua re omnei pecunia ibei ius deicei iudiciave darei ex h(ac) l(ege) o(portebit); / sei is eam rem, quae ita ab eo petetur deve ea re cum eo agetur, ei quei eam [rem] / petet deve ea re aget, aut iei quoius nomine ab eo petetur quomve eo age/tur in iure apud eum, quei ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit), d(are) f(acere) p(raestare) restituereve oportere aut / se debere, eiussve eam rem esse aut se eam habere, eamve rem de / qua arguetur se fecisse obligatumve se eius rei noxsiaeve esse confes/sus erit deixseritve neque d(e) e(a) r(e) satis utei oportebit faciet aut sei, / sponsionem fieri oportebit sponsionem non faciet, [aut] non restituet / neque se iudicio utei oportebit defendet, aut sei d(e) e(a) r(e) in iure / nihil responderit, neque d(e) e(a) r(e) se iudicio utei oportebit defendet...*

Ha a kereset egy dolog kiadására irányul, akkor az alperes oldaláról *confessio* esetén a következő magatartásváltozatok képzelhetők el: Jóllehet elismeri az alperes, hogy a felperes a dolog tulajdonosa (*eiussve eam rem esse*), illetve hogy a dolog az ő birtokában van (*se eam habere*), de ez még nem jelenti azt, hogy egyéb kérdésekről ne akarna vitatkozni. Elképzelhető ugyanis, hogy elismerése ellenére sem akarja kiadni a dolgot, ezért aztán semmilyen *cautiora* sem hajlandó⁶⁷. Az *indefensio* másik fajtája abban áll, hogy az alperes kezdettől fogva minden perbeli lépést megtagad (37–38. sor).

A XXI. és a XXII. fejezet szinte ugyanazokat a kifejezéseket használja az alperes magatartásainak leírására: mindkét fejezetben az eljárás menetében fellépő esetleges nehézségeket szabályozzák, ahol a fő probléma az alperes *indefensio*ja. A csekély különbségek az eltérő pertárggyal magyarázhatók.

A *lex Rubria* XXII. fejezete azonban nem ugyanazt az eljárást írja elő az alperes vonakodása esetére, mint a XXI. fejezet. A *certa pecuniaria* menő keresetnél lehetséges volt az *indefensust* fictióval *damnatus*nak tekinteni és ellene a *ductiot* elrendelni, itt azonban már bonyolultabb a helyzet, hisz csak a praetor illetve Róma város *iurisdictio*val rendelkező magistratusai voltak arra feljogosítva, hogy a *missio in*

⁶⁷ A *confessio*hoz a büntetőeljárásjogi párhuzamot lásd W. Kunkel, *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, Kleine Schriften, Weimar 1974, 18. és k.

possessionemet elrendeljük (50–52. sor)⁶⁸. A *municipiumi* magistratus tehát kénytelen volt azokat a pereket, amelyekben az alperes *indefensus* maradt, Rómába áttenni⁶⁹. A *municipiumi* magistratusok illetékessége ezekben az ügyekben tehát csak addig tartott, amíg az alperes a pert önként vállalta, abban együttműködött.

C) A *lex Rubria* alapján abban jelölhető meg a magistratus legfontosabb teendője, hogy a per megalapításánál felügyelje a felek cselekményeit és gondoskodik (*curare*) arról, hogy a formulába a törvényes minta szavait változtatás nélkül felvegyék (*includei concipei*, cap. XX. 45.)⁷⁰. A pereskedés kazuisztikus szabályai a *lex Rubria*ban azt bizonyítják, hogy a magistratus ezenkívül még arról is gondoskodott, hogy a per az alperes vonakodása ellenére is lefolytatható legyen. Ebben fedezhető fel az igazi magistratusi funkció, amelyhez szükség volt az imperiumra. Egyedül az alperes *indefensio*ja esetén kényszerült a magistratus valóban szigorú beavatkozásra a felek egyébként viszonylag szabadon folyó cselekvési folyamatába. Ebben az esetben már nem tanácsadóként szerepelt, hanem szigorú fenyegetésekkel lépett fel az alperessel szemben, és kikényszerítette jogszolgáltató hatalmának respektálását.

A *lex Rubria* XXI. fejezetében úgy oldották meg ezt a problémát, hogy az alperest éppenúgy elítélik, mintha a megkívánt perjogi lépéseket megtette volna (cap. XXI. 12–13.). Sőt arra is lehetősége volt a magistratusnak, hogy az engedetlen személy elleni végrehajtást elrendelje (*duci iubeto*, cap. XXI. 19. sor). A XXII. fejezetben az alperes *indefensio*ja esetére előírták, hogy az eljárást a római városi praetor elé kell áttenni (XXII. 38–39. sor).

A tanulmány érvelési menetének folytatásához összefoglalóan a következők állapíthatók meg: A *lex Rubria* tanúsítja, hogy a magánjogi peres eljárásban az alperes vonakodása okozta a legnagyobb problémát. Ha a felek a per megalapításánál önként együttműködtek, akkor nem volt szükség különösebb szabályokra. Egyedül az alperes ellenszegülése esetén kellett a magistratusnak beavatkoznia, hogy a felperes számára mégis megnyissa az őt megillető perlési lehetőséget. Az egyetlen szituáció az alperes *indefensio*ja volt, amikor a jogszolgáltatás vezetőjének valóban kényszereszközökre volt szüksége. Mindegyik fent tárgyalt esetben akkor is beállt az *indefensio*, ha az alperes az eljárás menetének folytatásához szükséges, a jogszolgáltatás vezetője előtt megkívánt stipuláció teljesítését megtagadta.

⁶⁸ V.ö. Wiassak, *Konfession in iure* 24. és k., Bruna, *Lex Rubria* 198. és k., 214. és k., W. Simshäuser, SZ 93 (1976) 394.

⁶⁹ Brunánál is hiányzik ezen különbség meggyőző magyarázata, ezért már W. Simshäuser, SZ 93 (1976) 396. és k. is bírálta.

⁷⁰ V.ö. Wiassak, *Prozessformel* 58. és k.

V. fejezet

IN IURE ELJÁRÁS AZ AEDILISZEK ELŐTT

13.§. *Iudicium dabimus* az aediliszi ediktumban

Hogyan kell érteni az absztraktul megfogalmazott kifejezést „*iudicium dabimus*”, amelyet mind a praetor, mind az *aediles curules* használtak? Gyakran úgy fordítják, hogy „keresetet adni, keresetet meghirdetni”¹. Kaser bonyolultabb, de találóbbr körülírása így hangzik: „in der formula ein Gericht für den Streitfall einsetzen”². Már ő is hangsúlyozza, hogy a kifejezés semmilyen közelebbi adatot nem tartalmaz az eljárás technikai lebonyolításáról.

A) A *iudicium dare* (*actionem dare*) kifejezést a per megalapításának szerződési elmélete (Vertragsgedanke) alapján célszerű megközelíteni³. Ezen elmélet szerint a felek közreműködtek a peralapító formula tartalmának rögzítésénél. A formula mindkét félre nézve bizonyos következményekkel járt, mindketten a formula lényeges pontjainak megfogalmazásával és annak a magistratus általi megerősítésével juthattak el a perkezdéshez. A felperes önállóan cselekedhetett és felszólíthatta ellenfelét arra, hogy a per megalapításánál együttműködjön. Az alperes számára ez egy hivatalos intézkedést jelentett, amely őt a felkínált performula elfogadására kötelezte, és engedetlensége esetére hátrányos következményeket helyezett kilátásba. A *iudicium dare*, *actionem dare* tehát azt jelenti, hogy a magistratus kiutalja a formulát.

A *iudicium dare* kifejezéssel a praetorok intézkedések sorát jelölték, amelyek célja a per lebonyolításának biztosítása volt. Ebben az értelemben elemzi Selb az ediktumot. Hangsúlyozza, hogy a korai ediktumok semmiképpen sem olyan tökéletesen fogalmazott normák voltak, mint ahogyan Iulianus gyűjteményében olvashatók. Inkább úgy tekinthetők, mint jogpolitikai programok. Szövegük inkább egy célkitűzést ír körül⁴, amelyet a magistratusi praxisban a legkülönbözőbb eszközökkel valósítottak meg. Selb

¹ V.ö. (Honsell-Mayer-Maly-)Selb RR 530.

² Kaser RZ 108. A *iudicium* szó eredetileg bíróságot jelentett. Ebből vezeti le Kaser a *iudicium dabo* idézett interpretációját. A mindennapos szóhasználatban a *iudiciumot* egyszerűen formula értelemben használták, mert az eljárást a praetori perrendben gyakorlatilag a formula útján bonyolították le.

³ Wlassak, Prozessformel 204.

⁴ Selb, Edikt 263. és k. úgy véli, hogy az ediktum egy normajelleg nélküli jogpolitikai program volt. A leggyakrabban használt kifejezések a következők voltak: *animadvertam*, *ratum non habeo*, *cogam*, *pacta non servabo*, *iudicium dabo*. A közös jegyet abban látja, hogy ezek a kifejezések mindig csak célkitűzésként szerepeltek. Végrehajtásuk gyakorlati eszközei csak a kommentárokból lelhetők fel, sohasem az ediktumszövegekben.

a tipikus ediktumkifejezést, a *iudicium dabo* is elemzi, mely különböző ediktum-mo-
dellekben fordul elő. Ennek hátterében többnyire egy olyan kereset áll, amely a *ius*
*civile*ből vagy az ediktumból már közismert. Ezeket a technikai jellegű jogeszközöket,
kereseti formulákat, interdiktumokat, exceptiókat, cautiókat eredetileg egy függelékben
az ediktumhoz csatolták. Az ediktumnak ezt a felépítését valószínűleg csak Iulianus
változtatta meg⁵. Ezen konkrét technikai segédeszközök rekonstrukciója általában igen
nehéz, mert a Iulianus előtti kommentárok többnyire csak az ediktum szövegét
tartalmazzák, a formulákat viszont nem.

A bírósági utat, a perlési lehetőség megnyitását sokszor a *iudicium dabo*
kifejezés jelöli. Selb többféle ediktum-modellt különböztet meg, melyek a *iudicium dabo*
kifejezést tartalmazzák. Egyes ediktumok csak a tiltást vagy parancsot rögzítik, hiányzik
viszont a keresetnek, mint az ediktummal ellenkező magatartás következményének a
meghirdetése⁶. Ezen ediktumok egy másik fajtájára bizonyos kétfokúság jellemző. A
praetor kimond egy tiltást vagy parancsot, majd megszegése esetére meghirdet egy
keresetet⁷. Egy másik csoportban a hirdetmény *iudicium dabo* egészen általános
rendelkezésként jelenik meg, mely egy bizonyos életviszonyt a jövőben védelemben kíván
részeseíteni. A jogi védelem előfeltételeit néha csak igen homályosan, néha pedig
pontosabban írják körül. Ezen ediktumok közös jellemzője, hogy a meghirdetett
jogvédelem csak igen általánosan, mint *iudicium dabo* van megjelölve⁸. A magistratus
nem ad közelebbi felvilágosítást arról, hogy milyen konkrét perlési formákat akar
felhasználni.

⁵ V.ö. Kaser, Ediktsstil 65.

⁶ Selb, Edikt 269.: „So heisst es im praetorischen Edikt über die *in ius vocatio* nach der Titelrubrik
D 2,6 und Gai. inst. 4,46: *In ius vocati ut eant aut vindicem dent*. Sicher entwickelte sich ein *iudicium* als
Folgerung aus dem Edikt; das ergibt sich ganz unzweideutig aus Gai. inst. 4,46. Auch mag im Edikt der
hadrianischen Zeit eine Musterformel proponiert gewesen sein. Verheissen war jedoch ein *iudicium* nicht.
Das passt gar nicht zu der Entwicklung des Ladungsrechts. Wer im älteren zivilen Recht der *in ius vocatio*
nicht folgte, konnte vom Ladenden dem Praetor unter Anwendung unmittelbaren Zwangs vorgeführt werden.
Die nächste Stufe der Entwicklung war bereits der mittelbare Zwang des Praetors, der gegen den, der sich
der Ladung entzog, die *missio in bona* anordnete. Von einer Verheissung dieser *missio in bona* ist in den
Quellen nicht die Rede; sie ist auch gar nicht erfordert, wenn sie als selbstverständlicher Teil praetorischer
iurisdictio verstanden wurde“. Hasonlóan a *de postulando* ediktumnál, ahol az ediktum szintén csak egy
programot közölt. A normaszegés következménye nem az ediktumban található, hanem a jogtudósok
kommentárjaiban.

⁷ Selb, Edikt 269. több példát is hoz, így Ulpianus D 9,3,5,6 (Ulp. 23 ed.) a következőképpen tudósít:
Praetor ait: „*Ne quis in sugnuenda protectiove supra eum locum, quo vulgo iur fieri*“. Az idézet folytatódik:
„*qui adversus ea fecerit, in eum solidorum decem in factum iudicium dabo*“.

⁸ Selb, Edikt 267. és k.

B) Ha a fennmaradt aediliszi ediktumtörödékeket ezen aspektus alapján megvizsgáljuk, akkor különböző fejlődési fokozatokat különböztethetünk meg. Egyes szövegekben csak egy parancsot, egy piaci előírást hirdettek meg. Másból már utalás található a jogkövetkezményekre, ha valaki nem az ediktumbeli parancsnak megfelelően jár el. Végül igen konkrétan magukat a kereseteket is megnevezi a szöveg, amelyek az ediktum alapján indíthatók. Selb eredményeit felhasználva a következőkben tehát megvizsgálom ebből a szempontból az aediliszi ediktumot, amellyel egyébként maga Selb nem foglalkozott.

I. Az ediktumok fenti osztályozásából az első fokozatra szép példa az a változat, amely Gellius Noctes Atticae című művében maradt fenn⁹:

Gell. N.A. 4,2,1: *Titulus servorum singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiiue cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit.*

Az ediktum csak az aediliszi parancsot rögzíti. Semmilyen közelebbi adat nem található a szövegben arról, hogy az aediliszek mit tesznek a parancsnak nem engedelmeskedőkkel. A jogtudósok kommentárjaiban, amelyeket Gellius 4,2,2 idéz, szinte véletlen fordul elő a megjegyzés, hogy az ediktum rendelkezéseinek megszegése redhibícióhoz vezetett, így például: *Labeonem respondisse aiunt redhiberi posse...*(7), *ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse* (8), *nam cum redhiberi eam Labeo ... putasset* (10), *sanam non videri et esse in causa redhibitionis* (10). A jogászok ezekben a kommentárokbán három tipikus kifejezést használnak, amelyek később a Digestában is hasonlóan előfordulnak: *redhiberi posse*, *in causa redhibitionis esse*, *ex edicto agi posse*. Ebből arra lehet következtetni, hogy az ediktum alapján az aediliszek előtt eljárást lehetett indítani, ha a rabszolgában a vétel után valamelyik ediktumbeli hiba mutatkozott. Ezen eljárás azzal végződött, hogy a hibás rabszolgát vissza lehetett adni. Ez a Gelliusi szöveg valószínűleg az ediktum legrégebbi változatát őrzi, amely a korai törvények stílusára emlékeztet¹⁰.

⁹ A forráshoz lásd fent 7.§.A.

¹⁰ Ezekre a törvényekre jellemző, hogy csak egy parancsot vagy tilalmat tartalmaztak. Az ediktumban használt igeforma is ezen törvények fogalmazásmódját idézi, v.ö. Daube, *Roman Legislation* 91. és k. Daube kritizálja a korábbi szerzőket, akik az ediktumban használt *Futurum Imperativum* az aediliszi rendeletek rendészeti jellegével magyarázzák, így pl. Karlowa, *Rechtsgeschichte* 462. Ezzel szemben Daube hangsúlyozza, hogy ez a forma a régi törvényekre emlékeztet. Így pl. *Si quis agnaus nec escu, gentiles familiam habento*, FIRA I 2,5,5. További rokonságot lát Cato mezőgazdasági tanácsainak stílusával, mely felfogást A. Watson, *TR* 39 (1971) 73. és k. élesen bírálta. Watson stilisztikailag a Kr.e. III-II. század köznyelvével látja rokoníthatónak az ediktumot.

II. Az ediktumszövegek második típusa fiatalabbnak látszik, azonban még mindig a korai köztársaság törvényeivel állítható párhuzamba¹¹. Ezekre a jogi normákra a fogalmazás kétfokozatúsága a jellemző. A magistratus először kimond egy parancsot vagy tilalmat, majd az ellenszegülőt a perlési lehetőség megadásával fenyegeti. A perlési utat, a bírósági eljárás igénybevételének lehetőségét igen általánosan nevezi meg az ediktum. Ulpianus például így tudósít az aediliszi ediktumról:

D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.: „*Qui mancipia vendunt certiores faciant emptores, quid morbi vitiae cuique sit ... quodsi mancipium adversus ea venisset ... iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur...*”¹².

Ezekben az ediktumrészletekben tehát már maguk az aediliszek megjelölik, hogy normaszegés esetén milyen következményekkel kell számolni: lehetővé teszik a perlést, formulát adnak, pert nyitnak, amelynek következtében a hibás rabszolgát vissza kell venni. Ha azonban az interpretáció során szigorúan ragaszkodunk a fennmaradt szöveghez, akkor meg kell állapítanunk, hogy az ediktum nem nevez meg semmilyen konkrét keresetet, amellyel a vevő ezt a redhibíciót el tudná érni. Semmilyen közelebbi utalás nem található arra, hogy az aediliszek ezen *iudicium* keretében hogyan kényszerítik arra az eladót, hogy a rabszolgát visszavegye. Ezért az kevésbé tűnik hihetőnek, hogy az aediliszek azonnal az ediktum első meghirdetése alkalmával a redhibíciót egy kereset formájában fogalmazták volna meg. Ez ellen szól az a tény is, hogy az eddig áttekintett ediktum-szövegek nem tartalmaznak semmilyen perlési

¹¹ Így Selb, Edikt 269. is, aki a *lex de piratis persequendist*: ... *ne facio ... si quis adversus hanc legem fecerit* (FIRA I. 9, 15. sortól), vagy a *lex latina tabulae Bantíneat* említi.

¹² Hasonlóan a többi ediktum-szövegben is: *Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent ... quod si de natione ita pronuntiatum non erit, iudicium emptori omnibusque ad quos ea res pertinebit dabitur, per quod emptor redhibet mancipium*, D 21,1,31,21 Ulp. 1 ed. aed. cur.; *Praecipiant aediles, ne veterator pro nívicio veneat ... quod ne fiat, hoc edicto aediles denuntiant: et ideo si quid ignorante emptore ita venierit, redhibebitur*, D 21,1,37 Ulp. 1 ed. aed. cur.

határidőt¹³. Az aediliszek tehát valószínűleg rendelkeztek valamilyen eszközökkel annak érdekében, hogy a perlést lehetővé tegyék.

III. Hogy ezek az eszközök kezdetben nem konkrét *actiones* voltak, az abból is következtethető, hogy még a jogtudósi kommentárok is igen ritkán említenek konkrét *actio*t¹⁴. Többnyire a következő „körülírások” olvashatók: *redhiberi posse* (D 21,1,4,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.¹⁵), *redhibitio locum habebit* (D 21,1,4,4 Ulp. 1 ed. aed. cur.¹⁶), *dare locum redhibitionis* (D 21,1,4,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *non est in causa redhibitionis* (D 21,1,10,2 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *extra redhibitionem esse* (D 21,1,12,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.). Hasonló módon jelöli meg Ulpianus az aediliszi eljárás két fajtáját, amikor a perlési határidőkről ír: *tempus autem redhibitionis...* (D 21,1,19,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.). Nem lehet véletlen, hogy a redhibíciót mindig úgy említik, mint egy kitűzött eredményt. Ez volt az aediliszek célja az eljárásban, de ennek eléréséhez nem kellett feltétlen egy új keresetet meghirdetniük.

Néhány forráshely alapján úgy tűnik, hogy a jogtudósok a fenti szóhasználatot tudatosan választották és alkalmazták. Így a releváns betegségek és hibák értelmezésénél gyakran összehasonlítják az aediliszi ediktumból származó helytállási kötelezettséget az *actio empti* alapján fennállóval. A kisebb hibák vagy *animi vitia* esetén gyakran tagadják a redhibíció lehetőségét, de az *ex empto* keresetindítást lehetségesnek tartják:

¹³ Jóllehet Lenel EP³ 554. az ediktumhoz egy ilyen értelmű kiegészítést javasol: *in sex mensibus, quibus primum de ea re experiundi potestas fuerit*. Lenel valószínűleg az indította erre a kiegészítésre, hogy furcsának találta a keresetek és perlési határidők hiányát az ediktumban. Ez a kiegészítés azonban feleslegesnek látszik, ha az ediktumot Selb eredményei alapján mint jogpolitikai programot fogjuk fel. Az ediktumnak nem kell feltétlenül kereseteket és perlési határidőket tartalmaznia: elegendő, ha a célkitűzés világosan kifejezésre jut. A konkrét technikai eszközök, amelyekkel a magistratus a célkitűzést megvalósítja, vagy jól ismertek, vagy csak a konkrét esetben kerülnek kiválasztásra. Ha az ediktumban nincs konkrét *actio* meghatározva, akkor logikátlanak tűnik, hogy perlési határidőket vegyenek fel. Ezen nézetet támasztja alá a későbbi keletkezésű *iumentum*-ediktum megfogalmazása is, amelyben a keresetek a perlési határidőkkel együtt pontosan megnevezésre kerülnek. Lenel kiegészítési törekvése valószínűleg a korábbi elterjedt interpretációból ered, amely szerint a *iudicium* automatikusan *actio*t jelent, azaz keresetnek tekintendő.

¹⁴ Fent a Gellius-szöveget már megvizsgáltuk ebből a szempontból és megállapítottuk, hogy a jogkövetkezmények meghatározására körülírásokat használtak a jogtudósok: *redhiberi posse*, *in causa redhibitionis esse*, *ex edicto agi posse*.

¹⁵ A szöveg eredetiségét Schulz, Einführung 33. kétségbe vonja. Anélkül, hogy érvelésének helyességét vitatnánk, meg kell jegyeznünk, hogy a kifejezés *redhiberi posse* semmiképpen sem tűnik interpolátnak, hisz már Gelliusnál is előfordul.

¹⁶ A fragmentumot Schulz, Einführung 33. tartalmi érvelése miatt gyanúsak találta. Az itt idézett kifejezést azonban Ulpianus olyan szövegekben is használja, amelyek eredetiségéhez nem férhet kétség.

D 21,1,1,10 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *etiāmsi per luxuriam id factum est, vitium tamen esse, sed vitium animi, non corporis, ideoque redhiberi non posse, ... attamen ex empto actionem admittit*¹⁷.

Hasonlóan (D 21,1,4,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.): *ob quae vitia negat redhibitionem esse, ex empto dat actionem*. Ilyen következtetésre ad okot a következő szöveg is:

D 21,1,31,7–8 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Marcellus quoque scribit, si servus communis servum emerit et sit in causa redhibitionis, unum ex dominis pro parte sua redhibere servum non posse ... (8) Idem Marcellus ait non posse alterum ex dominis consequi actione ex empto...*¹⁸.

Az aediliszi eljárást a szöveg a *redhibere posse* kifejezéssel illeti, ugyanakkor az *actio ex empto* kifejezetten említésre kerül. Figyelemreméltó, hogy azokat a szövegrészeket, ahol az *actio empti* a fenti fragmentumokban előfordult, szinte kivétel nélkül erősen interpoláltak ítélik.

Természetesen találhatunk a Digestában olyan szövegeket is, ahol az aediliszi ediktum alapján való perléssel kapcsolatban egy *actio*t jelöl meg a jogtudós. Feltűnő azonban, hogy viszonylag kevés ilyen példa létezik, ezért ezeket a következőkben röviden áttekintjük.

a) Először vizsgáljuk meg azokat a fragmentumokat, amelyek kétségtelenül klasszikusként fogadhatók el:

D 21,1,23,7 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Iulianus ait iudicium redhibitoriae actionis utrumque, id est venditorem et emptorem quodammodo in integrum restituere debere*¹⁹.

---

¹⁷ A mondatrészt (*attamen – admittit*) és az egész második szakaszt úgy idézi Schulz, Einführung 33. „als Schulbeispiele der resumierenden Glossen”.

¹⁸ A 7. szakasz gyanún felül állónak tűnik, míg a 8. szakasz eredetiségét kétségbe vonták, így S. Perozzi, Istituzioni di diritto romano II, Firenze 1908, 278. l. 1., az egész fragmentumot vitatja. Más kifogások a szöveg azon részeit érintik, amelyek itt nem lényegesek. Az újabb irodalomban azonban a fragmentum általánosan elfogadott, v.ö. M. Kaser, SZ 96 (1979) 126. l. 147., A. Bürge, Retentio im Römischen Sachen- und Obligationenrecht, Zürich 1979, 187., 189., A. Bürge, SZ 99 (1982) 149. l. 85.

¹⁹ Az *in integrum restituere* mint bírói *restitutio* jelentéséhez v.ö. B. Kupisch, In integrum restitutio und vindicatio utilis bei Eigentumsübertragungen im klassischen römischen Recht, Berlin - New York 1974, 95. és k., ehhez M. Kaser, SZ 94 (1977) 101. és k. Az *actio redhibitoria* mint általános „Abrechnungsklage” tartalmához v.ö. U. Wesel, SZ 85 (1968) 148. és k.

Meglepő a *iudicium redhibitoriae actionis*, amelynél két jogtechnikai kifejezés fordul elő egymás mellett, és mindkettő a jogi út megnyitását jelöli.

D 21,1,36 Pomp. 23 Sab.: *Si plura mancipia uno pretio venierint et de uno eorum aedilicia actione utamur...*

Az *actio* kifejezést itt Pomponius egyértelműen az aediliszi keresetre alkalmazza.

D 21,1,44,1 Paul. 2 ed. aed. cur.: *Proponitur actio ex hoc edicto in eum ... aedilicias actiones competere*²⁰...

D 21,1,48,4 Pomp. 23 Sab.: *in aediliis actionibus*, továbbá ugyanebben a szakaszban *aediliciae actionis* (5), *cum redhibitoria actione de sanitate agitur* (7):

D 21,1,54 Papin. 4 resp.: *actioni redhibitoriae non est locus, si mancipium bonis condicionibus emptum fuerit*²¹...

Végül:

D 21,1,23,4 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si servus sit qui vendidit vel filius familias, in dominum vel patrem de peculio aedilicia actio competit: quamvis enim poenales videantur actiones...*

A fragmentum azért került csak utolsónak sorra, mert eredetiségét sokan vitatták. A régebbi irodalomban a szerzők erős kompilatori beavatkozást tételeztek fel²², az utóbbi évtizedek kutatása viszont már „lényegében eredetiként” ismeri el a szöveget²³.

---

²⁰ Az ezt követő szöveg, D 21,1,44,2, egy stipulációból eredő keresetről szól, bár az elején *in redhibitoria vel aestimatoria* olvasható. A kifejezés azonban későbbi betoldásnak tűnik, v.ö. Medicus, *Id quod interest* 112. további irodalommal.

²¹ A szöveghez utoljára lásd M. Memmer, SZ 107 (1990) 11. és k., aki a kifejezést *bonis condicionibus emere* a Szír-Római Jogkönyv 113a.§.-val hasonlítja össze.

²² V.ö. E. Albertario, *Due osservazioni sul de formula Fabiana*, Ann. Perug. 32 (1920) 31., P. De Francisci, *Studi sopra le azioni penali e la loro intrasmissibilità passiva*, Milano 1912, 25., B. Biondi, *Studi sulle actiones arbitrarie e l'arbitrarium iudicis*, Palermo 1913, 112., 135., O. Lenel, SZ 45 (1925) 23.

²³ Kaser, *Jurisdiktion* 177. lf. 22.

A jogtudósoknak az aediliszi ediktumhoz fűzött kommentárjaiban tehát csak az itt felsorolt idézetek találhatók, amelyek klasszikus eredetűnek tekinthetők és az aediliszi eljárásban a perkezdő cselekményt *action*nak nevezik.

b) Más fragmentumok, ahol az *actio* előfordul, erősen interpoláltak:

D 21,1,19,2 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *qui de huiusmodi causa stipulanti spoondit, et ex stipulatu posse conveniri et redhibitoriis actionibus: non novum, nam et qui ex empto potest conveniri, idem etiam redhibitoriis actionibus conveniri potest.*

A fragmentum eredetisége már tartalma alapján is joggal megkérdőjelezhető²⁴. A fragmentumban Ulpianus a *dictum*nak a *promissum*tól való elhatárolására tesz kísérletet²⁵. A kifejezés az adásvétellel együtt kötött mellékmegállapodást, az eladó ígéretét jelöli a rabszolga bizonyos tulajdonságairól. Mivel a két szó mindig együtt fordul elő, maga az elhatárolás feleslegesnek tűnik. Hasonló fogalomalkotási kísérletekre a posztklasszikus jogtudomány számos példát kínál.

D 21,1,38,11 Ulp. 2 ed. aed. cur.: *et in actione et in edicto adiectum est.*

A töredék a *iumentum*-ediktumhoz írt kommentárból vett idézet. Ez az ediktum éppen abban különbözik a rabszolgavételre meghirdetettől, hogy itt már az ediktumban megfogalmazták az *actio*kat. Ezenkívül maga a fragmentum erősen interpoláltnak tűnik, mely tény a bizonyítóerejét lényegesen csökkenti²⁶.

D 21,1,45 Gai. 1 ed. aed. cur.: *redhibitoria actio duplicem habet condemnationem.*

²⁴ P. Jörs, *Römisches Privatrecht*, Göttingen 1946, 163. az egész szakaszt átdolgozottak tartja. Mások, így J. Partsch, SZ 33 (1912) 607., E. Albertario, Rend. Lomb. 60 (1927) 606. lj. 1. mindenekelőtt az első mondatot tartják interpoláltnak.

²⁵ Ehhez v.ö. fent 7.§.C.

²⁶ Eredetisége ellen foglalt állást többek között Lenel EP³ 556. lj. 4., Vincent, *Ediles* 262. lj. 2., E. Levy, SZ 36 (1915) 22. lj. 3.

A forráshely eredetisége szintén sokat vitatott, és főleg az aediliszi keresetek restitutorius jellegével való ellentmondása miatt tartották interpoláltnak²⁷.

c) Végül található néhány olyan forráshely, amelyekben az *actio* ugyan előfordul, de más összefüggésben. Az *actio* szó ugyanis nem a *redhibitoria* jelzővel szerepel, hanem egy *in factum actio* megjelöléséről van szó, amely az eljárásnak csak egy későbbi stádiumában, mint a *redhibitio* következménye lép fel.

D 21,1,31,19 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Restitui autem debet per hanc actionem etiam quod ei servo in venditione accessit.*

Az *actio* szó itt az *actio in factum*ra vonatkozik, amely a vételár visszakövetelésére szolgált, ha a rabszolgát már *redhibitióra* adták, de az eladó önként nem teljesít.

D 21,1,31,24 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *In his autem actionibus eadem erunt observanda, quae de partu fructibus accessionibus quaeque de mortuo redhibendo dicta sunt.*

Ez a fragmentum is egy *in factum actio*ról szól az eladó visszalépési jogának fenntartása esetén.

Összefoglalva megállapítható, hogy a klasszikus jogászok szívesebben rágaskodtak az ediktum szóhasználatához, és az *actio* szót viszonylag ritkán használták az aediliszi eljárással kapcsolatban. Ulpianus, akitől az ediktumhoz írt kommentárok legnagyobb része származik, inkább körülírásokhoz folyamodik. Ezzel szemben a kompilátorok aggályok nélkül alkalmazták az *actio* szót: igen sok töredék tartalmazza a szót, amelyek más okok miatt erősen interpoláltak számítanak.

A jogtudósok szóhasználatának változásában bizonyos fejlődési vonal fedezhető fel. Hosszú ideig nem határozták meg precízebben az ediktumban szereplő *iudicium dabimus* tartalmát. A jogtudósok számára is érdektelen volt, hogy az aediliszek milyen eszközökkel érnek célhoz, úgy tűnik, hogy a jogtudósokat sohasem érdekelték az aediliszek perteknikai eszközeiről: ezek valószínűleg ismertek és vitathatatlanok voltak. IV. A Selb által negyedik fokozatként értékelt fejlődési stádiumra is található példa az aediliszi ediktum fennmaradt töredékei között, méghozzá a *iumentum*-ediktumban:

D 21,1,38,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Aediles aiunt: Qui iumenta vendunt, palam recte dicunt, quid in quoque eorum morbi vitiique sit, utique*

²⁷ V.ö. utoljára P. van Warmelo, *Symb. David II*, Leiden 1968, 225. és k. a korábbi irodalom áttekintésével.

optime ornata vendendi causa fuerint, ita emptoribus tradentur. si quid ita factum non erit, de ornamentis restituendis iumentisve ornamentorum nomine redhibendis in diebus sexaginta, morbi autem vitiae causa inemptis faciendis in sex mensibus, vel quo minoris cum venirent fuerint, in anno iudicium dabimus.

Itt az ediktum már a különböző perlési lehetőségek finom fokozatait rögzíti, a *iudicium dabimus* kifejezés tehát igen konkrét magyarázatot kap. Az aediliszek a különböző *causae redhibitionis* már ediktumukban pontos perlési határidőkkel egybekötve hirdetik meg. Már a vételár leszállítására menő keresetet is felvették az ediktumba, amelyre a rabszolgaediktumban még semmilyen utalás sem található²⁸. Az aediliszi ediktumok ezen világosan kivehető fejlődési vonala feljogosít arra a feltevésre, hogy a *iudicium dabimus* a kezdeti ediktumokban csak „jogpolitikai program” gyanánt értelmezhető. Ezzel azonban még nyitva marad a kérdés, hogy az aediliszek vajon milyen eszközökkel érték el céljukat, az eljárás beindítását és lefolytatását. A jogtudósoknak az ediktumhoz írt kommentárjaiban található néhány elejtett megjegyzés, amelyek a fenti „jogpolitikai program” megvalósításának módjára utalnak. Ezen szövegek alapján a következőkben megkísérlem rekonstruálni az eljárás lefolyását az aediliszek előtt.

14.§. A peralapítás *in iure* az aediles curules előtt

A következőkben megpróbálom a rendelkezésre álló szerény anyagból összeállítani az *in iure* eljárás lehetséges lefolyását az *aedilis curulis* előtt. Az erre vonatkozó források csekély száma különböző okokkal magyarázható. Egyrészt elképzelhető, hogy a per lefolyása olyan egyértelmű, egyszerű és közismert volt, hogy nem igényelt semmilyen magyarázatot. Másrészt valószínűnek látszik a feltevés, hogy a kompilátorok elsősorban a már nem releváns perjogi részleteket húzták ki a klasszikus anyagokból²⁹.

Az aediliszi eljárás sémájának felépítésében sok érv az aediliszi stipulációk előző fejezetben elvégzett elemzésére épít. Adottnak vesszük tehát a feltevést, hogy ezek a stipulációk eljárásjogi funkcióval rendelkeztek. Az aediliszi eljárás következő leírása nem hipotetikusán fogalmaz, jóllehet ez nem jelenti azt, hogy ez a probléma egyedüli lehetséges megoldása. Az itt következő gondolatmenet célja, hogy ezen eljárás lehetséges

²⁸ Ezen kereset klasszikus voltához v.ö. Honsell, *Quod interest* 73. és k. Az egyik legkorábbi bizonyíték éppen Gell. NA 4,2,3.

²⁹ V.ö. Kunkel, *Epigraphik* 197. és Kaser, *Methodologie* 88. A kompilátorok átdolgozása ellenére megmaradt a formuláris per számos tipikus eleme a Digestában: így a *practor*, aediliszek és az *actio*-séma megemlézése igen gyakori.

felépítésére egy elképzelhető javaslatot adjon. Ez a megoldás az aediliszi felelősségről alkotott uralkodó tézisektől teljesen eltér, de a rendelkezésre álló forrásokból legalább olyan jól bizonyítható, mint a korábbi felfogás. Sőt egyes jogtudósi vélemények, amelyeket az általánosan elfogadott tanok alapján nem lehetett ellentmondásoktól mentesen megmagyarázni, itt új, logikusan levezethető interpretációt kapnak³⁰.

A) Szinte semmilyen tudósítás sem található a forrásokban arról, hogy az aediliszi eljárásban hogyan történt az idézés és a pert megelőző *editio*. Joggal feltételezhető, hogy ez a praetori perhez hasonlóan zajlott le³¹.

A pert előkészítő cselekményeik után a felek megjelentek az *aedilis curulis* előtt. A perbeli *editio*ról a kommentárok szűkösen tudósítanak³². Az mindenesetre bizonyos, hogy a felperes még egyszer, még hozzá az alperes jelenlétében, köteles volt az *editio*ra. Ebben az *editio*ban a felperes indítványt tett, amelyben összefoglalta az alperessel szembeni követelését³³.

A per ezen stádiumában rögzíthetők bizonyos különbségek a legis actiókra épülő eljárás és a formuláris per között, amelyek a következő exegézis szempontjából jelentősek lehetnek³⁴. A legis actióknál az *in iure* eljárás központi eleme a performulák szóbeli kicserélése volt, ezzel alapították meg a jogvitát, és ezzel bocsátkoztak perbe a felek. Ez azonban hiányzik a formuláris perben³⁵. Itt a perprogramot közvetlenül a felek indítványa után állapították meg, azaz közvetlenül a felperes *postulatio actionis* illetve az alperes *postulatio exceptionis* kérelme után. Ezt a perprogramot már nem

³⁰ Ha az argumentálás ezen módja egyáltalán igazolásra szorul, akkor engedjessék meg itt D. Nörr, RJ 6 (1987) 100. és k. alatti gondolatmenetére utalni.

³¹ V.ö. Kaser, Jurisdiktion 190. és k. arról, hogy az aediliszek sok szabályt átvettek a praetori eljárásból. Lásd ehhez még Kaser RZ. 162. és k., és az aediliszi eljáráshoz utoljára R. Lederle, Mortuus redhibetur, Berlin 1983, 15.

³² Az *edere* és *iudicium accipere* jelentéséhez lásd A. Steinwenter, SZ 46 (1929) 374., Jahr, Litis contestatio 173. és k., Cic. Att. 16,15,2, az analízist lásd B. Kupisch, SZ 96 (1979) 58. és k.

³³ Az újabb irodalom összefoglalását e témáról lásd M. Kaser, SZ 84 (1967) 38. és k. Wlassak, Litiskontestation 142. és k. az *edere* és *accipere iudicium* alatt a formula okirati formában való átadását érti a felperes részéről az alperes számára. Ez ellen foglalt állást Jahr, Litis contestatio 165. és k., aki mindenekelőtt a perbeli formatípusra vonatkozó tézist utasítja el. Kaser úgy véli, hogy az *edere iudicium*ot tartalmazó forráshelyek nem feltétlenül a *litis contestatio*ra vonatkoznak: „sie lassen sämtlich eine Beziehung, wo nicht auf das vorgerichtliche erste, so doch auf das gerichtliche zweite *edere* bei der *postulatio actionis* zu”.

³⁴ A perjogi fejlődéshez, a legis actiók perről a formuláris perre való áttéréshez v.ö. Benedek F., Zur Frage des diabolischen Beweises, St. Biscardi IV, Milano 1983, 449. és k., és Benedek F., Az actio Publiciana eredete és funkciója, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 33. és k.

³⁵ V.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 37.

formálisan egy úgynevezett „Spruchformeln”-ben, hanem a közösen összeállított formulában rögzítették. A *formula* objektíve megfogalmazott protokoll volt, amelyben a felek kérelmeit és a bíró feladatait foglalták össze.

Felmerül a kérdés, hogy az aediliszi eljárást a fentiek közül melyik típushoz lehet besorolni. Általánosan elfogadott az a feltételezés, hogy az aediliszek előtti per a praetori formuláris per mintájára folyt le³⁶. Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül az aediliszi bíráskodás bizonyos sajátosságai. Amint azt fent már megállapítottuk, az aediliszeknek nem állt minden olyan jogeszköz rendelkezésére, amelyek a praetor arzenáljába beletartoztak. Ezért az aediliszek előtti eljárást újból át kell gondolni, a pert lépésről lépésre fel kell építeni.

B) Úgy tűnik, hogy ezzel a perbeli lépéssel függ össze egy késő-klasszikus korból származó császári *constitutio*, amely megvilágítja a *iudicium postulare* valószínű lefolyását:

C 4,49,14 (294): *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Rosini. Emptor servorum recte de his tradendis et de eorum fuga itemque sanitate, erroneque non esse aut noxa solutos repromitti sibi recte*³⁷ *postulat*.

A császárok elrendelik: „A rabszolgák vevője joggal követeli, hogy egy stipulációt teljesítsenek neki a rabszolgák (jogszerű) átadásáról és azok szökéséről, éppúgy azok egészségéről és arról, hogy nem csavargók vagy hogy a *noxat* megtérítették”.

I. A Codex Iustinianusban a császári rendeletet a *de actionibus empti et venditi* cím alá sorolták be. A *constitutio*t kiváltó kérdés eredhetett éppúgy a vevőtől mint az eladótól. A vevő kérdezhetette, hogy joggal követelheti-e ő ezt a stipulációt, az eladó pedig arról érdeklőzhetett, hogy tőle joggal követelhetik-e ezt a stipulációt.

Következő kérdésként merül fel az, hogy milyen *repromissio*ról van szó a szövegben. Lehetséges-e a *constitutio*t az uralkodó felfogásnak megfelelően értelmezni és feltételezni, hogy a császár egy „privát”, peren kívüli stipulációról rendelkezik, amelyet

³⁶ V.ö. Kaser, Jurisdiktion 173. és k.

³⁷ A *recte* szó kétszer is előfordul a fragmentumban. Ez gyanút ébreszt, hogy a szöveg esetleg nem teljesen mentes bizonyos átdolgozástól. Talán mindkét alkalommal a *postulat* igére vonatkozik a *recte*.

az aediliszek kikényszerítettek³⁸? A válaszhoz először a constitutióknak a Codex rendszerében való elhelyezését kell közelebbről megvizsgálnunk.

Elsőként ugyanis mindjárt felmerül a probléma, hogy a szöveg vajon az aedilisi felelősséghez tartozik-e, vagy pedig a *bonae fidei iudicium*hoz az *actio empti* alapján. A kérdést óvatosan kell kezelni, mivel a *constitutio* végleges besorolását Juszteniánusz kompilátorai végezték el. A bizánci jogászok szövegértelmezését azon 250 év jogfejlődése, ami a rendelet megjelenése és a Codex szerkesztése között telt el, lényegesen befolyásolhatta.

a) Tételezzük fel először azt, hogy a császári rendeletet helyesen rendezték a fent említett *titulus*hoz. Ekkor kézenfekvő a feltevés, hogy az aedilisi felelősség kiterjesztéséről van szó. Ebben az esetben az volt a *constitutio* célja, hogy a vevőnek az aediliszek illetékességi körén kívül eső ügyekben is megadja ugyanazt a jogvédelmet, amit egyébként csak piaci vételek esetén nyújtott az aedilisi ediktum. Ez a császári rendelet tehát igazságosnak találta, hogy az *actio empti* megindítását olyan esetekben is lehetővé tegye, amikor egyébként perlési lehetőség csupán *ex edicto aedilium curulium* állt volna rendelkezésre³⁹. Ez ellen az interpretáció ellen joggal lehet fenntartással élni. Ha a szöveggörnyezetből és a címből *De actionibus empti et venditi* arra következtetünk, hogy itt *ex empto* adták meg a keresetet, akkor a receptió menetébe be kell építeni még egy fejlődési fokot. A szöveg ugyanis nem említi meg az *actio empti*t. Csak arról szól, hogy a vevő joggal követelhet-e stipulációt a jog- és kellékhibákra vonatkozóan.

Ha az uralkodó felfogással egyezően feltételezzük, hogy az aedilisi keresetek csupán ezen stipuláció kikényszerítésére szolgáltak, akkor teljesen érthetetlen, miért kellett őket a *bonae fidei iudicium* területén is kikényszeríteni. Hasonló „receptiók” a *bonae fidei iudicium*ba általában zökkenőmentesen zajlottak le: a stipulációt egyáltalán nem kényszerítették ki, hanem egyszerűen fictióval pótolták. Ezt az eljárást többnyire azzal indokolták, hogy bizonyos joggyakorlat pusztán azon az alapon, hogy szokásos, beletartozik a *bona fides*be. Témakörünkben szép példa erre Ulpianus állásfoglalása:

D 21,1,31,20 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Quia adiunctum est duplae stipulationi idcirco placuit etiam ex empto agi posse, si duplam venditor mancipii non caveat: ea enim, quae sunt moris et consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire.*

³⁸ Ennek a forráshelynek nem sok figyelmet szenteltek eddig az irodalomban. Medicus, *Id quod interest* és Honsell, *Quod interest* nem említi meg. Impallomeni, *L'editto* 45. l. 3. és 48. l. 9. röviden idézi, mint a garanciastipuláció létre vonatkozó kevésbé jelentős forrást.

³⁹ A *bona fides* problémájával a *constitutio*, legalábbis annak fennmaradt része, nem foglalkozik.

Az eladót egyszerűen úgy kezelték, mintha a stipulációt teljesítette volna. A szerződési gyakorlat stipulációjánál a praetorok aggályok nélkül így jártak el⁴⁰. A stipulációnak azonban van egy speciális alkalmazási területe, ahol nem lehetett olyan egyszerűen fictióval pótolni az elmaradt *obligatio*t. Ez az az eset, amikor a stipulációt a magistratus a per megalapozására írta elő. Ezekben az esetekben a stipuláció elmaradása nemcsak egy hiányzó szerződési klauzulát jelentett, ami egyébként a *mores et consuetudines* része lett volna, hanem az alperes *indefensio*ját, a perbe bocsátkozás megtagadását. Az ilyenfajta stipulációkat csak abban a végső esetben lehetett fictióval pótolni, ha a magistratus közvetett kényszereszközei rendre eredménytelenek maradtak.

A forráshelyünkhöz visszatérve megállapíthatjuk, hogy a stipuláció teljesítéséhez való ragaszkodás a *bonae fidei iudicium* keretében is csak akkor képzelhető el, ha itt egy peralapító stipulációról van szó. Ezzel lehetne megmagyarázni azt, hogy az aediliszi ediktum szabályainak „utánképzésére” az *ex empto* keresetnél is szükség lehet. Tehát a fenti, kissé bonyolult bizonyítás útján is oda jutunk, hogy C 4,49,14 az aediliszi eljárást írja le.

b) Másrészt számolhatunk azzal, hogy a kompilátorok a *constitutio*t rosszul sorolták be a Codexben. Akkor azonban még egyszerűbb az interpretáció. Ebben az esetben a szöveg arról szól, hogy az aediliszi felelősség egy bizonyos provinciában éppúgy érvényesül, mint Rómában. Provinciai helyszínre utal ugyanis a kérdező Aurelius-neve.

A két elképzelhető értelmezési lehetőség tulajdonképpen nem befolyásolja lényegesen a forráshely tartalmi magyarázatát. A *constitutio* ugyanis mindkét esetben csakis úgy érthető, hogy szavatossági igények érvényesítését szabályozza.

Lényeges materiális különbség van viszont a két lehetőség között a felelősségi következmények tekintetében. Az első esetben az aediliszi rendelkezéseket a *bonae fidei iudicium*ba recipiálták volna, és a felelősségi szabályoknak is ehhez kellene igazodniuk. Az objektív aediliszi felelősséget nem lehet az *actio empti*vel érvényesíteni. A második esetben feltételezhető, hogy az aediliszi szabályok változatlanul érvényben maradtak.

A konklúzió szempontjából kézenfekvőbb a fent b) alatt vázolt interpretáció-változat. Ha ugyanis a *constitutio* eredeti célja az aediliszi szabályoknak egy provinciában való elrendelése (bevezetése) volt, akkor magától értetődő, hogy az aediliszek előtti eljárás leírása áll előttünk. A *constitutio* azt tanúsítja, hogy a provinciában átvették ezt

---

⁴⁰ Az idézett forráshelyhez v.ö. W. Waldstein, SZ 93 (1976) 365., aki vitába száll W. Flume, *Gewohnheitsrecht und römisches Recht*, Opladen 1975, 18. felfogásával. Flume úgy véli, hogy „in den Quellen niemals die Entscheidung mit der *consuetudo* als Rechtsquelle begründet wird”. Ezzel szemben Waldstein éppen Ulpianust idézi, D 21,1,31,20, ahol „die Einklagbarkeit des Inhalts der *stipulatio duplae* mit der *actio empti* auch dann, wenn die *stipulatio* nicht abgeschlossen worden war, gewohnheitsrechtlich gilt”. Véleménye szerint itt egy „allgemeine Übung in den Bereich der klagbaren Rechte” emelkedett.

az eljárást. Ebben az esetben azonban azt is feltételeznünk kell, hogy a kompilátorok (a *postulat* szó előfordulása ellenére) az *actio empti*re kiterjesztették a szabályt.

Az azonban valószínűtlen és példa nélküli, hogy a praetor a saját, *bona fides*re alapozott *iudicium*ába átvette volna az aediliszi előírásokat⁴¹. Ezért a fenti lehetőségek közül a másodikat kell választanunk.

II. Az interpretáció kulcsa a kifejezés: *repromitti sibi recte postulat*. A *postulare* egy terminus technicus, amely a Digestában szinte mindig valamilyen perbeli szituációban fordul elő⁴². *Actionem* vagy *iudicium postulare* mindig azt jelenti, hogy a felperes a magistratustól a per lehetővé tételét, a bírósági út megnyitását követeli⁴³. A *postulatio actionis* mindig a magistratusnak szól. *Postulare* és *petere* valamilyen kérelmet jelent, amelyben egyik fél a bírósági magistratushoz fordul és bizonyos, a *iurisdictio* körébe tartozó aktus elvégzését kéri⁴⁴. Postulálni a felperes és az alperes egyaránt jogosult⁴⁵. A felperes mindenekelőtt a következőket kérheti: egy *actiot*, egy *praeiudiciumot*, egy *interdictumot*, egy *cautiot*⁴⁶, egy *cognitiot*⁴⁷, egy *in integrum restitutiot*⁴⁸, vagy egy *bonorum possessiot*⁴⁹.

A magistratus előtti *editio* illetve *postulatio* révén a felperes már kiválaszt egy bizonyos kereseti formát⁵⁰. Kaser hangsúlyozza, hogy a felperes ennek során lehetőség

⁴¹ V.ö. Kaser, Jurisdiktion 176. és k. Bizonyítékokat csak a fordított irányú recepcióra lehet találni: az aediliszek voltak azok, akik a praetori ediktumból átvettek bizonyos részleteket.

⁴² A szónak a következő jelentései a leggyakoribbak: 1) „etwas fordern, verlangen, auf etwas antragen, im engeren Sinn: bei einer richterlichen Behörde einen auf Rechtsverfolgung gerichteten Antrag stellen”; 2) „jemanden auffordern, vor Gericht fordern, gerichtlich belangen, anklagen”.

⁴³ V.ö. a *postulatio*hoz Kaser RZ 171. és k., Wenger, Praetor und Formel 22., 38., Jahr, Litis contestatio, 170. és k. Kaser hangsúlyozza, hogy a második, perbeli *editio* és a *postulatio* szinte egyidejű cselekmények. Az *edere* az ellenfélnek szól, a *postulare* viszont a magistratusnak. Wenger és Jahr a két kifejezést úgy érti, mint ugyanazon történet két aspektusát.

⁴⁴ V.ö. (Honsell-Mayer-Maly-)Selb RR 532. és k., Kaser RZ 162. és k., 171. D 3,1,1,2 Ulp. 6 ed.: *Postulare ... est desiderium suum vel amici sui in iure apud eum, qui iurisdictioni praeest, exponere: vel alterius desiderio contradicere*. Hasonlóan D 39,2,4,8 Ulp. 1 ed., ehhez v.ö. Wlassak, Prozessformel 110. és k., Leifer, Gewaltgedanken 22., 74. és k.

⁴⁵ D 3,3,35,2 Ulp. 9 ed. Az aktív legitimációhoz v.ö. D 21,1,1,1 Ulp. 1 ed. aed. cur., G. Pugliese, Il processo civile romano II, Il processo formulare, Milano 1963, 304. és k., Lenel EP³ 75-80., M. Kaser, SZ 73 (1956) 236. és k.

⁴⁶ D 3,3,35,2 Ulp. 9 ed.

⁴⁷ D 3,3,39,6 Ulp. 9 ed.

⁴⁸ D 4,4,22 Ulp. 11 ed.

⁴⁹ D 37,1,16 Paul. 3 sent.

⁵⁰ V.ö. M. Wlassak, Der Jurisdiktionsbefehl der römischen Prozesse, Ber. Ak. Wien 1977, 4 (1921) 19. és k., Wlassak, Prozessformel 80. és k., 110. és k., Wenger, Praetor und Formel 10. és k., 21. és k.

szerint olyan formulát javasolt, amelynek mintaf formulája az ediktumban szerepelt, és a felperes az ediktumban található blankettát egyszerűen kitöltötte a saját kívánságai szerint⁵¹.

A C 4,49,14 alatt szereplő császári rendeletben a felperes (a vevő) egy stipulációt posztulál bizonyos kellék- és joghibák miatt. A *postulatio* fent kifejtett általános jelentése szerint a magistratushoz kellett intéznie ezt a követelését. A *constitutio* döntése szerint tehát a felperes (a vevő) joggal követeli, hogy a magistratus utalja ki az eladónak (az alperesnek) a stipuláció-formulát.

Ha a *postulatio* kapcsán kifejtetteket forrásunkra alkalmazzuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a rejtett hiba miatti peres eljárást úgy indították be, hogy az *aedilis curulis* a konkrétan megnevezett hibákról egy stipuláció-formulát utalt ki a beperelt eladónak. A magistratus előtti *editio* és *postulatio* egy eljárási kérelmen keresztül valósult meg, amellyel a vevő az aedilishez fordult, hogy az az eladót szólítsa fel a pert megalapító stipulációra.

Amint azt fent a császári *constitutio* rendszerbeli elhelyezése kapcsán már láttuk, a szöveg valószínűleg egy perbeli stipuláció kiadását tárgyalja. További érvek is amellett szólnak, hogy az aedilis előtti eljárást csak egy, az alperes számára kiutalt stipuláció útján lehetett megindítani. A peres eljárás megalapításához kezdetben civiljogi keresetre, civiljogi felelősségi alapra volt szükség⁵². A praetori stipulációk számos példával szolgálnak arra, hogy bizonyos esetekben úgynevezett „kerülőutakat” vettek igénybe, amelyek révén a per civiljogi megalapozása egy *in iure* teljesített stipulációval történt meg⁵³.

Ez a tipikus forma, a stipuláció útján való peralapítás a római jog azon sajátosságából következik, hogy az új, magistratusi performa a régi legis actiós perre épült rá, és annak formaságait még hosszú ideig megőrizte. A romanisztikában általában három fejlődési fokot különböztetnek meg ebben a folyamatban: A magistratusnak először még feltétlenül szüksége volt e „kerülőutakra”, hogy egy (nem civiljogi) igényt peresíthetővé tegyen. Később már nem volt materiális akadálya annak, hogy új *actio*kat formáljon. Ekkor a magistratus már önálló keresetet adott a *cautio* követelésére. Még később pedig közvetlenül, a *cautio* közbeiktatása nélkül védi a jogigényt a magistratus, és direkt *actio*t ad a *cautio* tartalmára⁵⁴. Az aedilisi stipuláció elrendelése alapján való perlés éppen megfelelő forma lehetett arra, hogy a peralapítás ezen problémáját

⁵¹ V.ö. Kaser RZ 175.

⁵² V.ö. F. Wieacker, Vom römischem Recht, Leipzig 1944, 104.

⁵³ Lásd fent 10.§.A.

⁵⁴ Bekker, Aktionen 45., A. Palermo, Il procedimento cauzionale nel diritto romano, Milano 1942, 83. és k., M. Kaser, SZ 72 (1955) 407.

áthidalják az aediliszek. Elméletileg rendelkeztek a magistratusok azzal a hatalommal is, hogy ediktumuk (imperiumuk) erejénél fogva közvetlenül új *actio*kat formáljanak, ezzel a hatalommal azonban csak a legritkább esetben éltek. Sokkal kézenfekvőbb volt számukra az a megoldás, hogy a feleket stipulációra kényszerítsék, és így magukkal a felekkel teremtsék meg a civiljogi peralapot⁵⁵. Ezzel a „kerülőúttal”, a kikényszerített verbálkontraktussal a magistratus látszólag a *ius civile* keretein belül marad, de mégis a legkülönbözőbb igényeket részesítheti védelemben jogérzetének, igazságérzetének megfelelően. A praetornak számos perenkívüli jogsegély állt rendelkezésére ahhoz, hogy az ediktumban közzétett programját megvalósítsa⁵⁶. Ezekből – a források tanúsága szerint – az aediliszek egyedül a magistratusi stipulációval dolgozhattak⁵⁷. Az *in iure* elrendelt stipuláció segítségével tehát egyaránt meg lehetett oldani a peres eljárás civiljogi alapjának megteremtését, és a felperes igényeinek *editio*ját. Sőt az alperes perbe bocsátkozásának problémája is biztosítva volt ugyanazzal az aktussal.

III. Azt a tézist, hogy az aediliszi stipulációt az *in iure* eljárásban perbeli segédeszközként a peralapításhoz használták, fent egy posztklasszikus forrásból kiindulva állítottuk. Néhány klasszikus korból származó forráshely azonban szintén megmagyarázható ilyen értelemben:

a) Már a stipulációk késő-klasszikus kori osztályozásának tárgyalásakor megállapítottuk, hogy az aediliszi stipulációkat is valószínűleg a magistratus előtt állva kellett teljesíteni, és hogy ezek is valószínűleg perjogi funkcióval bírtak. Ulpianus D 46,5,1,1–3 (70 ed.) még azt is megjegyzi, hogy az aediliszi stipulációk *instar actionis habent*. Ez az egyébként nehezen megmagyarázható észrevétel az itt vázolt új interpretáció értelmében logikussá válik.

A IV. fejezetben tárgyalt fragmentumok közül több is megállapította, hogy az aediliszek bizonyos stipuláció letételét elrendelték. Így különösen D 21,2,37,pr–1 Ulp. (Nr.2.), D 21,1,62 Modest. (Nr. 4.), D 21,1,32 Gai. (Nr. 6.). Az első két fragmentumban arról beszélnek a jogtudósok, hogy az aediliszek bizonyos stipuláció teljesítését megparancsolták: *cavere iubetur*, *repromitti iubent*. A *iubere* szó viszonylag következetesen használt technikus jelentéssel rendelkezik a peres eljáráson belül. Általában „befejlen, gebieten” értelemben fordul elő, ha a rendelkezés a magistratus vagy az esküdtbíró törvényes alappal bíró előírását, vagy felkérő, parancsoló intézkedését jelöli.

⁵⁵ V.ö. a „Verdeckungsprinzip” körüli kutatásokat: a római jogban, F. Woess, SZ 53 (1933) 376. és k., E. Jobbe-Duval, *Les decretas des magistrats*, St. Bonfante III, Milano 1930, 170.

⁵⁶ V.ö. Kaser RZ 330. és k., Selb, Edikt 260. és k.

⁵⁷ V.ö. Pezzana, Iura 7 (1956) 253. és k., Kaser, Jurisdiktion 190.

A *iubere* szó szövegeinkben mint magistratusi parancs szerepel. Gaius D 21,1,32 (Nr. 6.) az aediliszek két ismert rendelkezését párhuzamba állítja⁵⁸: egyrészt megparancsolják az eladónak, hogy bizonyos hibákat közöljön a vevővel, másrészt elrendelik, hogy az eladó adjon stipuláció formájában nyilatkozatot arról, hogy a megjelölt hibák nem forognak fenn. A *iubere* mellett Gaius a *praecipere* szót használja még. A *praecipere* is jogászi terminus technicus⁵⁹.

Modestinus D 21,1,62 (Nr. 4.) hasonlóan azzal jellemzi a kellékhibákért való aediliszi felelősséget, hogy az aediliszek bizonyos *repromissio* teljesítését rendelték el: *quae in rebus venalibus aediles repromitti iubent*. Amint fent láttuk⁶⁰, Modestinus az ajándékozásnak az adásvételtől való elhatárolása szempontjából közelíti meg a problémát, és ebben az összefüggésben említi a *repromissio*t. Hogy a két jogügylet közti különbséget kiemelve, különösen hangsúlyozza a *repromissio* lehetetlenségét az ajándékozásnál. A szöveg megfogalmazása azt a benyomást sugallja, hogy a jogtudós azt akarja hangsúlyozni, hogy az aediliszi eljárásban szükséges perbeli lépések az ajándékozásnál kivihetetlenek. Az ajándékozó felelősségét tehát teljesen praktikus okokból utasítja el, és a perjogi szempontból való érvelés áll a középpontban. Ez a kazuisztikus, a praxisban gyökerező gondolatmenet összhangban áll a római jogtudomány általános gyakorlatával. A Modestinus-forráshely megerősíti azt a meggyőződést, hogy az említett *repromissio* perjogi funkcióval rendelkezik.

b) Más töredékek ezen stipuláció tartalmáról is szolgálnak felvilágosítással:

D 21,2,32,pr Ulp. 42 Sab.: *Si ita quis stipulatur „fugitivum non esse, erronem non esse” et cetera, quae ex edicto aedilium curulium promittuntur...*

D 21,2,31 Ulp. 42 Sab.: *Si ita quis stipulanti spondeat „sanum esse, furem non esse, vispellionem non esse”...*

További, közvetett leírások is találhatók még, amelyekből az aediliszi stipuláció tartalmára lehet következtetni:

⁵⁸ Az uralkodó felfogás szerint mindkét rendelkezés az adásvétel időpontjára vonatkozik. A Gaius-szövegben sajnos hiányzik az időpont közelebbi megjelölése, a töredékhez lásd fent 11.§.A.

⁵⁹ A szó fő jelentése: „anordnen, verordnen, vorschreiben, befehlen”. Így pl. *lex XII tab. praecipit*, Gai. inst. 3,192., *quodcumque imperator edicto praecipit*, D 1,4,1,1 Ulp. 1 inst., D 50,7,5,6 Marcian. 12 inst., *quae edicto perpetuo vel (a) magistratu praecipiuntur*, D 44,7,52,6 Modest. 2 reg., *formulae verbis praecipiantur*, Gai. inst. 4,63.

⁶⁰ Lásd fent 11.§.A.

D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur.: *Si venditor de his quae edicto aedilium continentur non caveat. ..*

Az „ediktum tartalma” megjelölés alatt az aediliszek piaci előírásait kell érteni.

D 21,1,32 Gai. 2 ed. aed. cur.: *Itaque sicut superius venditor de morbo vitiove et ceteris quae ibi comprehensa sunt praedicere iubetur, et praeterea in his causis non esse mancipium ut promittat praecipitur.*

Az aediliszi stipulációk különös jellemzőjeként azt említi meg Ulpianus, hogy klauzulájukba a *praestari* szót fel kell venni:

D 21,2,31 Ulp. 42 Sab.: *sed et si cui horum fuerit adiectum „praestari”, multo magis valere stipulationem: alioquin stipulatio quae ab aedilibus proponitur...⁶¹.*

A *praestari*, amint fent láttuk, a helyállási kötelezettség felvállalását jelenti. A rendelkezésre álló töredékek azt bizonyítják, hogy az aediliszi stipuláció igen hasonlóan volt megfogalmazva, mint a szerződési gyakorlat szokásos garancia-stipulációja⁶².

Modestinus arra is utal, hogy a *praestari* mellett még mást is meg kellett ígérni:

D 21,1,62 Mod. 8 diff.: *Ad res donatas edictum aedilium curulium non pertinere dicendum est: etenim quid se restitutum donator repromittit, quando nullum praetium interveniat.*

Amint fent láttuk, a szöveg az aediliszi eljárásra vonatkozik. A beperelt eladót tehát arra kötelezték, hogy a pert megalapozó stipulációban a vételár visszafizetését is megígérje. A kombinált stipulációval tehát egyaránt rögzítve lett az alperes felelőssége a megnevezett hibák vonatkozásában, valamint teljesítési kötelezettsége.

---

⁶¹ A szöveg értelmezéséhez v.ö. fent 11.§.A.

⁶² Az aediliszi stipuláció ismert rekonstrukciója is e mintához igazodik, v.ö. Lenel EP³ 567., Impallomeni, L'editto 55. és k. De a hagyományos értelmezés nem differenciál a szerződési praxis stipulációja és az aediliszi stipulációk között.

IV. A fennmaradt okiratok között van egy, amely az itt felsorolt feltételeknek meglepően megfelel: Az egyik herculaneumi tábla (Tab. Herc. 60.), amelynek eddig csak más nézőpontból szenteltek figyelmet⁶³:

... *L. Canini Taurisci ... i Myronis ... eam puellam q(uae) s(upra) s(cripta) est sanam esse, furtis noxaeque solutam, fugitivam erronem non esse praestari, vel quantam pecuniam ex imperio aedilium curulium ita uti adsolet hoc anno de mancipis emundis vendundis cauta comprehensaque est dari, haec sic recte dari fierique stipulata est Calatoria Themis, spopondit C. Iulius Phoebus*⁶⁴.

„C. Iulius Phoebus megígérte ..., hogy helytáll azért, hogy a rabszolgaiány, amelyet fent írtak, egészséges, lopás és noxa miatt nincs kereset ellene, nem *fugitivus* vagy csavargó, vagy hogy annyit fizet, amennyit az *aediles curules* imperiumának (ediktumának, jogszolgáltató hatalmának) megfelelően, amint szokásos, ebben az évben a rabszolgák vételéről és eladásáról meghatároztak és összefoglaltak, Calatoria Themis ezt joggal adni, tenni⁶⁵ megígértette”.

Az okirat viszonylag töredékes, csak ez az egyetlen oldal maradt fenn. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy az előtte álló szöveg milyen hosszú lehetett. Ennek ellenére levonható néhány következtetés a szöveg alapján.

Kétségtelenül egy adásvételről van szó. Kérdés, hogy egy adásvételi szerződés okirati rögzítése áll-e előttünk, vagy a feleknek más célja volt az írásba foglalással. Amint fent láttuk, egy adásvételi szerződés okiratba foglalása viszonylag állandó formai jegyekkel bírt. A szöveg elején általában az adásvétel tárgyának leírása állt: a rabszolga neve, ismertetőjele, életkora, nemzetisége. Ezek az adatok itt éppúgy hiányoznak, mint a vételár megnevezése. Lezárható-e ez a probléma azzal, hogy az okirat szövege némileg töredékes?

Ehelyett két, részben fennmaradt név áll az első sorokban, és rögtön utána következik a kellékhibákért való garancia. Eddig még mindig értelmezhető lenne az okirat úgy is, hogy egy szokásos adásvételről van szó, és csak az első szakasz hiányzik. A stipulációs klauzula után azonban nem a joghibákért való garancia következik, amint ez általában minden okiratban szokásos, hanem egy szokatlan meghatározás: az eladó megígéri egy bizonyos összeg fizetését. Hiányzik azonban minden feltétel, amely az

⁶³ A szövegben ugyanis szerepel az *imperium aedilium curulium*, ezért az *aediles curules iurisdictio*járól szóló vitában hivatkoztak sokszor rá, v.ö. Impallomeni, L'editto 118. l. 24., Kaser, Jurisdiktion 174. l. 8.

⁶⁴ V. Arangio-Ruiz – G. Pugliese-Carratelli, La parola del passato 9 (1954) 55.

⁶⁵ A *recte haec dari fieri*-klauzulához v.ö. M. Kaser, SZ 90 (1973) 184. és k.

ígéretet tevő fizetési kötelezettségét kiváltaná. Általában valami ilyenféle bevezetést olvashatunk az okiratokban: *si quis ... eam puellam evincerit*. Elintézhetjük-e az eltérő fogalmazás kérdését azzal, hogy az idézett klauzula már az evictióra vonatkozik, de ennek formulája hiányzik okiratunkból?

Az adásvételi okiratok szokásos formája szerint mindenképpen rögzíteni kellett volna itt egy kiváltó feltételt, ha a mondat valamilyen jövőbeli, eventuálisan fellépő hibákért való helytállást rögzít. A *si quis* nélkül a szöveget úgy kell érteni, hogy C. Iulius Phoebus mind a megnevezett hibákért való helytállást, mind egy bizonyos összeg fizetését megígéri.

Tartalmát tekintve tehát az okirat igen hasonló ahhoz a struktúrához, amit az aediliszi, peralapító stipulációról fent a közvetlen forrásokból és a közvetett utalásokból analógia útján felvázoltunk. Ebből arra lehet következtetni, hogy ebben az okiratban a felek azt a stipulációs klauzulát foglalták írásba, amely egy jövőbeli, esetleges perben az aediliszek előtt peralapító stipulációként szerepelne. C. Iulius Phoebus, az eladó egyrészt magára vállalja a helytállási kötelezettséget az aediliszi hibákra nézve⁶⁶. Másrészt megígéri egy pénzösszeg fizetését, amelyre esetleg ítélettel kötelezhetik. Ezen interpretáció mellett szól a fizetendő összeg szokatlan körülírása: amennyit az aediliszek ediktuma illetve imperiuma (jogszolgáltató hatalma) alapján fizetni kell, ahogyan ez, amint szokásos, a folyó év ediktumában a rabszolgák vételére rögzítésre került és elrendeltetett. Az igen valószínűtlen, hogy a felek ezzel a klauzulával a vételárat akarták volna körülírni.

Az *ex imperio aedilium curulium* fordulathoz párhuzamként kívánczik a *lex Rubria* hasonlóan fogalmazott, fent már idézett részlete⁶⁷. Az *ex formula repromittere* igen hasonlóan hangzik, mint az *ex imperio aedilium curulium ... dari spondere*. A *lex Rubria* szövegében az *ex formula* atra utal, hogy a *cautiot* azoknak a feltételeknek megfelelően kell megfogalmazni és megígérni, amelyeket a formula előír.

Az okirat második részében (*quantum – dari*) az eladó arra kötelezi magát, hogy azt az összeget fogja fizetni, amelyre az aediliszek ediktuma és jogszolgáltató hatalma alapján ítélik. Ez az ígéret összhangban áll a fenti Modestinus-hellyel (D 21,1,62), mely szerint a beperelt eladónak a vételár visszafizetését (vagy a vételárcsökkentést) meg kell ígérnie: *se restitutum ... repromittit*.

A Tab. Herc. 60. fent felsorakoztatott sajátosságai alapján kézenfekvő a következtetés, hogy az okiratot privátokiratként értelmezzük, amellyel a felek az aediliszi előtti perre készültek fel. Feltételezhető, hogy a későbbi peralapító aediliszi stipuláció is hasonlóan hangzott. A fent tárgyalt Codex-hely (C 4,49,14) hasonló szavakkal írja le

⁶⁶ A klauzula szövege megfelel a D 21,2,32 Ulp. töredékben foglaltaknak.

⁶⁷ Lásd fent 10.§.C.

a teljesítendő stipuláció tartalmát. A vevő tehát az aediliszi minta alapján megfogalmazott egy stipulációs kérdést, melynek formulájába persze mindig a konkrétan kifogásolt hibákat kellett felvenni.

Kérdéses még az, hogy az aediliszi stipulációt különbözőképpen fogalmazták-e meg a *redhibitio* és a *quantum minoris* esetén, és hogy a perlő vevő áttérhetett-e a *redhibitio*ról a *quantum minoris*ra. Ha a fent felsorakoztatott érvek alapján elfogadjuk, hogy Tab. Herc. 60. a peres eljárás beindításához szükséges klauzulát tartalmazza, akkor könnyű megválaszolni ezt a kérdést. Az eladó nézőpontjából a *redhibitio* és a *quantum minoris* közötti különbség abban jelentkezett, hogy az egész vételárat, vagy annak csak egy részét kell-e visszafizetnie. Ezt a fizetési kötelezettséget így fogalmazták meg az okiratban: *quantum pecuniam ex imperio aedilium curulium ita uti adsolet hoc anno de mancipiis emundis vendundis cauta comprehensaue est dari...* A klauzula igen általános, a szöveg alapján a beperelt eladót mind a vételár teljes összegben való visszafizetésére, mind pedig a vételárcsökkentés megtérítésére kötelezni lehetett.

Ezenkívül úgy tűnik, hogy a felperesnek nagyvonalúan biztosították azt a lehetőséget, hogy egyik igényről bármikor a másikra térjen át:

D 21,1,48,1–2 Pomp. 23 Sab.: *Audiendus est is, qui de vitio vel morbo servi querens retinere eum velit. (2) Non nocebit emptori, si sex mensum exceptione redhibitoria exclusus velit intra annum aestimatoria agere.*

A felperesként fellépő vevő hat hónapon belül választhatott a *redhibitoria* és a *quantum minoris* között⁶⁸. A hat hónap eltelte után az *aestimatoria*val akkor is perelhetett, ha a *redhibitoria* actioját a letelt hat hónap kifogásával visszautasították. Az *indefensio* következményeként indítható *redhibitio* és *quantum interest* között még mindig választhatott a vevő, amint ez a D 21,1,28 alatti Gaius-idézetből kiderül. A szöveg nem utal arra, hogy az igény az eredeti kereset tartalmától függne.

Az aediliszi stipuláció tartalmáról fent felsorakoztatott fragmentumok nem tartalmaznak arra vonatkozó adatokat, hogy azok a felperes igényétől függően eltérően lettek volna fogalmazva. Amint azt a stipulációk fogalmazása is mutatja, a jogvita középpontjában az a kérdés állt, hogy bizonyos hibák fennállnak-e vagy sem. A perben azt kellett eldönteni, hogy a felperes azon állítása, hogy a rabszolga hibás, helytálló-e vagy sem.

⁶⁸ A perlési határidők jellegéhez v.ö. D. Nörr, Die Entstehung der longi temporis praescriptio, Köln 1969, 30.

C) Gai. D 21,1,28. A stipuláció formájába öntött kérdéssel kényszerítették döntésre az eladót. Az alperes eladó háromféleképpen reagálhatott erre a felhívásra. 1) Válaszolhatott pozitív értelemben, azaz vállalhatta a *praestaret*. Ezzel perbe bocsátkozott, és stipulációja alapján az aedilis közvetlenül kiadhatta a *iudiciumot*. 2) Válaszolhatott negatív értelemben, azaz megtagadhatta a *praestaret*. Ezzel a nyilatkozattal tartozását elismerte és a rabszolga visszavételére késznek jelentette ki magát. 3) A harmadik variáció szerint sem pozitív, sem negatív értelemben nem nyilatkozik, azaz nem válaszol. Ezzel *indefensus*sá válik, és az *aedilis curulis* feladata az volt, hogy a pert és az azt lezáró ítéletet vele szemben valahogyan mégis kikényszerítse.

A fent felsorolt variációk közül először a legproblémásabb harmadik esetet tárgyaljuk részletesebben. Kérdés, hogy milyen lehetőségek álltak a magistratus rendelkezésére Rómában, ha az alperes *indefensus* maradt. A római peres eljárás sajátos alapelvei és rendszere miatt szükséges volt az alperes aktív együttműködése a peralapításban⁶⁹. Ha az alperes megtagadta az együttműködést, azzal az egész pert megakadályozhatta⁷⁰. A perbe bocsátkozással az alperes nemcsak a szükséges perbeli *cautiok* teljesítésére kötelezte magát, hanem főleg arra, hogy a per anyagában való megállapodás, a *formula* megfogalmazása során aktívan, segítőleg együttműködik a felperessel⁷¹.

Ha egy magistratus Rómában valamilyen perbeli utasítást kibocsátott, akkor mindig rendelkeznie kellett a megfelelő jogeszközökkel ahhoz, hogy az önkéntes követés elmaradása esetén valahogyan kényszeríteni tudja a címzettet annak teljesítésére. A római peres eljárás alapján véve a felek önkéntességére és kölcsönös együttműködésére épült. Ennek megfelelően az alperestől a perbe bocsátkozást ugyan elvárták, de őt arra kényszeríteni nem lehetett: „er soll sich zwar auf den Prozess einlassen, muss er aber nicht”⁷². A perbe bocsátkozás ezen elvárása *in iure* a következő hatásokkal járt az alperesre nézve: egyrészt arra kötelezte, hogy védekezzen a kereseti követeléssel szemben, vagy pedig ismerje el a keresetben foglaltakat. Másrészt arra is kötelezve volt,

⁶⁹ A köztársasági korra ez hangsúlyozottan igaz, v.ö. W. Püschel, *Confessus pro iudicato est*, Heidelberg 1924, 72.

⁷⁰ Kaser, RZ 205., G. Beseler, SZ 46 (1926) 253. és k.

⁷¹ M. Wlassak, SZ 25 (1904) 124. és k., Wenger, *Practor und Formel* 17. és k., Düll, *Gütegedanke* 124. és k., E. Schönbauer, SZ 52 (1932) 253. és k.

⁷² Jahr, *Litis contestatio* 22. és k. hangsúlyozza, hogy az „Einlassungspflicht” nem egyenlő a *confessio in iure* elvásával.

hogy a *litis contestatio* és a *iudicium accipere* aktusában a szükséges perbeli *cautiokat* rendben teljesítse⁷³.

A teljes mértékű *indefensio*, a *non defendere* körén belül két momentumot lehet tehát megkülönböztetni⁷⁴: Lehet, hogy az alperes már kezdettől fogva hallgat, „nem válaszol” a magistratus előtt, vagy pedig a *litis contestatio*ig együttműködik, akkor viszont megtagadja a perbeli *cautiók* teljesítését. Az első variációról szólónak látszik a következő fragmentum:

D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur.: *Si venditor de his, quae edicto aedilium curulium continentur non caveat, pollicentur adversus eum redhibendi iudicium intra duos menses vel quanti emptoris intersit intra sex menses.*

Ezt a fragmentumot már a IV. fejezetben tárgyaltuk, mint az aediliszi stipulációk egyik bizonyítékát. A következőkben az *indefensio*, majd azután a vételárcsökkentésre menő kereset problémájának tárgyalására kerül sor.

Az alperes indefensióját Gaius a *non caveat* kifejezéssel jelöli⁷⁵. Általában, az aediliszi ediktumtól függetlenül elmondható, hogy az alperes többféle módon valósíthatja meg indefensióját: *latitat, praesens negat se defendere; aut non vult suscipere actionem* (D 50,17,52 Ulp. 44 ed.), vagy *negent se defendere; non negent, sed taceant* (D 42,4,5,1

⁷³ V.ö. Kaser RZ 204., M. Kaser, SZ 72 (1955) 406. A szerző hangsúlyozza, hogy a *cautiók* célja és funkciója mindig az volt, hogy a felek önként alávéssék magukat a peres eljárásnak illetve az ítéletnek. Az eljárás ezen fő jellemzője mellett hatott a magistratus mérlegelési, keresetkiadási és kényszerítési joga.

⁷⁴ Wlassak, *Prozessformel* 208.

⁷⁵ A Gaius-fragmentum itt következő interpretációjára a szövegnek a Digestában való rendszerbeli elhelyezéséből is lehet támogató érveket felsorakoztatni. A fragmentum a redhibíciós szabályok között áll. Előtte a redhibíció tartalmát és célját tárgyalják (*lex* 21,pr és 23,7), majd igen részletesen a vevő kötelességeit (21,1-től). A kompilátorok az eljárást Ulpianusnak az aediliszi ediktumhoz írt első könyve alapján állították össze. Összesen csak négy fragmentumot kölcsönöztek Gaiustól, az aediliszi ediktumhoz írt első könyvéből (22, 24, 26 és 28), és egyetlen fragmentumot Paulus első könyvéből az aediliszi ediktumhoz (30). A 21,1 *útilus* felépítéséről a következőket lehet megjegyezni: az Ulpianus-fragmentumokban először hosszasan és differenciáltan a felek kötelességeit szabályozzák, az eredményes perlés előfeltételeit: perbeli *cautiók* (21,1, 22), a rabszolga redhibícióra való felajánlása (23 - 25,10), az eladó kötelességei (23,4-6, 23,8). Az eddig betöltött Gaius-fragmentumok csak kisebb kiegészítések: 21,26 alatt azonban egy nagyon fontos perbeli *cautiót* idéznek Gaiustól: a felperes előteljesítésének elkerülésére szolgáló *cautiót*. A következő Ulpianus-hely (27) az alperes kötelességeit tárgyalja. Ezután következik a mi fragmentumunk (28) az alperes indefensiójának szabályaival. Az általam javasolt perbeli funkcióval tehát tökéletesen beleillik szövegkörnyezetébe a Gaius-töredék. Ez a tény is amellet szöveg perjogi funkciót tulajdonítsunk az idézetnek.

Ulp. 59 ed.)⁷⁶. A szóhasználat összehasonlítására megint röviden a *lex Rubriana* hivatkozom. A törvény XXI. és XXIII. fejezete, amelyek a határozott pénzüsszegre illetve egy dolog kiadására menő pert szabályozzák, az indefensió következő eseteit sorolják fel: először *confessus* az alperes, ennek ellenére később nem teljesít: *neque id quod confessus erit solvet satisve faciet* (FIRA I 19, cap. XXI. 6.), nem veszi fel a védelmet *se sponsione iudicioque ut ei oportebit non defendet* (FIRA I 19, cap. XXI. 6–7.), továbbá *seive is ibei d(e) e(a) r(e) in iure non responderit*, illetve *in iure non responderit* (FIRA I 19, cap. XXI. 7–8.). A XXII. fejezet némileg eltérően fogalmaz: *confessus erit deixeritve neque d(e) e(a) r(e) satis ut ei oportebit faciet aut, sei sponsonem fieri oportebit, sponsonem non faciet, aut non restituet, neque se iudicio ut ei oportebit defendet, aut sei d(e) e(a) r(e) in iure nihil responderit* (FIRA I 19, cap. XXII. 33–37). Ezzel szemben a XX. fejezet, amely a *cautio damni infecti* szabályozza, az indefensiót a magistratus által elrendelt *cautio* megtagadásával jelöli meg: *Quei eorum ita non repromissit aut non satis dedit* (FIRA I 19, cap. XX. 12–13.).

A fragmentumunkban szereplő *non caveat*-formula a *cautio damni infecti* esetében használt fordulathoz áll a legközelebb. Tartalmilag azonban mindegyik fent használt kifejezés az alperes teljes mértékű ellenállását jelöli a magistratus előtti eljárási szakaszban. A *si venditor ... non caveat* tehát azt jelenti, hogy az eladó megtagadja a vevő által posztulált és az aedilisiz által elrendelt stipuláció teljesítését. Mivel az aediliszek előtti peres eljárást ezzel a stipulációval alapították meg, az eladó ezen ellenállásával megakadályozza, hogy a vevő az államilag biztosított bírósági utat vegye igénybe követelése érvényesítése céljából. Ezt az engedetlenséget nem tűrhette az aedilisiz, ebben az esetben tehát határozottan beavatkozott az egyébként a felek közti együttműködésre épülő peralapítási folyamatba. Az engedetlen eladó ellen megígérte a *iudicium redhibendi* a két hónapos rövid határidőn belül. A határidő kezdő időpontja a vevő *postulatio*jához igazodott, tehát amikor a vevő a stipulációt postulálta, de az alperes eladó megtagadta annak teljesítését. Az aedilisiz beavatkozásával megakadályozta a per halogatását. A kijelölt határidőn belül jelentkezhetett a vevő (vagy a felek együttesen) az aedilisiz előtt, és kérhették a *formula* kiadását. Ekkor az aedilisiz már az alperes együttműködése nélkül is kiadta a formulát, majd az alperest a felperesi követelésnek megfelelően marasztalták⁷⁷.

⁷⁶ Az itt idézett fragmentumot sokan átdolgozottak tartják, v.ö. S. Solazzi, Bull. 37 (1929) 19., G. Beseler, TR 10 (1930) 197., SZ 54 (1934) 29., E. Albertario, Sul diritto agli alimenti, Milano 1925, 35. l. 1., Rend. Lomb. 64 (1931) 389. és k. Jelen tanulmány szempontjából azonban csak az indefensióra használt jogtechnikai kifejezések bírnak jelentőséggel, amelyek eredetisége joggal feltételezhető. Ezért talán elnézhető, ha a nehezen elemézhető fragmentummal nem foglalkozom közelebbről.

⁷⁷ V.ö. F. Pringsheim, SZ 69 (1953) 258., Monier, Garantie 104.

Az aediliszek előtti peres eljárás itt javasolt modellje az első pillantásra talán túl merésznek tűnik. Hihetőségét alátámasztja, ha röviden áttekintjük az *indefensio* általános következményeit a római jog fejlődéstörténetében. Aki a legis actiós eljárásban nem vette fel a védelmet egy *actio in personam* ellen, azzal szemben *ductiot* rendeltek el. A felperes mindaddig fogságban tarthatta az alperest, amíg az el nem szánta magát a védelem felvételére⁷⁸. *Actio in rem* után következő *indefensio* esetén a magistratus hasonlóan intézkedett⁷⁹. A preklasszikus praetori perrendben a praetor *missio in bonat* rendelhetett el az *indefensus* ellen. Ez az intézkedés azonban szintén közvetett kényszerül szolgált, hogy az alperest a védelem felvételére szorítsa. Ha eredménytelen maradt, akkor következett a *venditio bonorum*⁸⁰.

A *lex Rubria*ban elrendelt magistratusi intézkedések részben megfelelnek a római gyakorlatnak. Megfigyelhető azonban néhány perjogi különbség, amelyek jelentőséggel bírhatnak témánk szempontjából. Így a XX. fejezetben a *cautio damni infecti* szabályozásánál másként járnak el az *indefensus*szal szemben. Ha ugyanis a panaszt tevő kérelmére az ellenfél megtagadja a *cautio* teljesítését, akkor nem közvetett kényszereszközöket vet be a magistratus ellene, amint az a megfelelő eljárásban Rómában történne. Ehelyett az elmaradt *cautio*t fictióval helyettesíti, és az *indefensus*t úgy kezeli, mintha hajlandó lett volna a kiutalt stipulációt letenni: a magistratus konjunktívban fogalmazza a formulát. A *lex Rubria* XXI. fejezetében egy *certa pecuniaria* menő pert szabályoznak. A peralapítás megtagadása esetén az *indefensus*t *damnatus*ként kezelik. Ugy kezelik, mintha a felperes által követelt összegben marasztalták volna. A magistratus elrendeli ellene a *ductiot* (FIRA I 19, cap. XXI. 19.).

Mindkét fejezetre az jellemző, hogy a *praetor urbanus* római városi perrendjével szemben egy leegyszerűsített, lerövidített eljárást rendelnek el. Feltehető, hogy a *praetor peregrinus* előtti eljárás szolgált mintául a formula megfogalmazásánál, tehát egy olyan peres eljárás, ahol nem római polgárok is érintve voltak. Feltehető, hogy az aediliszek előtt hasonlóan gyakran olyan személyek is részt vettek az eljárásban, akik nem rendelkeztek polgárjoggal. Ezen túl is felfedezhetők bizonyos hasonlóságok a municipiumi magistratusok és az aediliszek előtti peres eljárás szabályaiban. Mindkét

⁷⁸ A felperes azonban nem bánhatott úgy vele, mint egy *iudicatus*szal vagy *confessus*szal, tehát a 60 nap eltelte után nem lehetett megölni vagy *trans Tiberim* eladni, v.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 11.

⁷⁹ „Ermächtigung an den Kläger zur Besitzergreifung, die aber nicht zum Eigentumserwerb führte”, M. Kaser, SZ 84 (1967) 12.

⁸⁰ V.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 12. azzal a megjegyzéssel, hogy az alperes a *proscriptio bonorum* ellen még mindig védekezhetett úgy, hogy az eredeti pert elvállalja, vagy egy harmadik személy is felléphetett a védelmében, lásd D 42,5,33,1 Ulp. 3 reg., ehhez S. Solazzi, Il concorso dei creditori nel diritto romano 2, Napoli 1938, 65. és k.

magistratusra jellemző, hogy csak korlátozottan álltak rendelkezésükre a praetor perotechnikai eszközei és peren kívüli jogsegélyei. A források arra utalnak, hogy egyikük sem rendelkezett el *missio in bonat* vagy *venditio bonorum*⁸¹. A szabályozásban található fenti párhuzamok miatt a *lex Rubria* különösen fontos az aediliszi eljárás rekonstrukciója szempontjából.

Az a megoldás, amit Gaius D 21,1,28 leír, lényegében megfelel annak, ahogyan a *lex Rubria* a *cautio damni infecti* szabályozásánál az alperes indefensiójára reagált. A *lex* arra utasítja a municipiumi magistratust, hogy a *cautio* elmaradása ellenére biztosítsa a *iudicium*ot, és feltételesen fogalmazza meg a formulát. Ezáltal az elmaradt stipulációt fictióval helyettesítik, és az alperest annyiban marasztalják, amennyit a követelt stipuláció megadása esetén teljesítenie kellett volna⁸². Gaius D 21,1,28 alapján feltételezhető, hogy az *aedilis curulis* hasonlóan járt el. Ha a beperelt eladó megtagadta a peralapítást a posztulált stipuláció útján, akkor kilátásba helyezték a *iudicium redhibendi* megadását.

D) Felmerül a kérdés, hogy miért kötötték az aediliszek határidőhöz a *iudicium*ot. Vajon a vevő vagy az eladó érdekét szolgálták-e ezek a határidők? A határidőket ugyanis kétféleképpen lehet értelmezni: Felfoghatók egyrészt úgy, hogy az eladót nem azonnal, hanem csak bizonyos idő eltelte után kondemnálják. Másrészt érthetők úgy is, hogy az eladó *condemnatio*ját a pert indító vevő csak ezen határidőn belül követelheti. Az interpretációnál támpontul szolgálhatnak az aediliszi eljárás bizonyos sajátosságai. Ha vizsgálódunk a *lex Rubria* fent elemzett *caput*jaira, akkor megállapíthatjuk, hogy ott nem található semmilyen határidő arra az esetre, ha az alperes a *cautio* teljesítését megtagadja vagy *in iure non responderit*. Az aediliszi eljárásban viszont már az „alapkereseteket”, az *actio redhibitoria*t és az *actio quanti minoris*t is viszonylag rövid perlési határidőkhöz kötötték.

A fent elsőként felvetett variáció úgy szól, hogy a határidőket a perbe hívott eladó érdekében szabták ki. Ebben az esetben az *aedilis curulis* nem járhatott el azonnal, mert az alperes érdekében egy quasi „várakozási időt” építettek be az eljárásba. Az alperes ezen határidőn belül még meggondolhatta „engedetlenségét” és mégis perbe bocsátkozhatott. Lehetséges párhuzamként idézhető a XII t.t. 30 napos határideje⁸³. Az ott szabályozott tényállás azonban nem egyezik meg a miénkkel, az *indefensus* ugyanis nem számított *damnatus*nak: az *indefensus*t csak a perbe bocsátkozásra lehetett illetve

⁸¹ V.ö. Kaser, *Jurisdiktion* 175. és k., SZ 84 (1967) 12.

⁸² Lásd FIRA I 19, cap. XX. 15-19.

⁸³ XII t.t. III,1. Wlassak, *Konfession in iure* 37. a *confessus*ra vonatkozóan feltételezi ezen szabály érvényességét a preklasszikus jogban is.

kellett kényszeríteni. A magistratus még a formulát is csak akkor adhatja ki ellene úgy, hogy „együttműködését” fictióval helyettesíti, ha közvetett kényszerítő eszközei hatástalanok maradtak, vagy ilyenekkel nem is rendelkezett. A mi esetünkben ez a kényszer úgy valósul meg, hogy az aedilisz a perlést a *cautio* elmaradása ellenére lehetővé teszi. Ennek értelmében beindul a *iudicium* és az *indefensust* elítélik.

Azon párhuzam alapján, hogy a *lex Rubria XXI. caputjában* az *indefensust damnatusként* kezelik, Bruna feltételezi a XII t.t. 30 napos határidejének érvényességét ebben az esetben is⁸⁴. Még ha argumentációját maradéktalanul el is tudnánk fogadni, akkor sem tekinthető a két törvény vonatkozó részeiben szabályozott eset azonosnak a mienkkel: Gaiusnál (D 21,1,28) ugyanis az *indefensio* következményeként megígért *iudiciumot* csak bizonyos határidőn belül lehetett megadni. A fragmentumban, illetve az aediliszi ediktum kommentárjaiban semmilyen adat sem utal arra, hogy az *indefensust damnatusként* kezelték volna. A Gaius-fragmentum inkább arra enged következtetni, hogy csupán az elmaradt stipulációt helyettesítették egy fictióval, amely alapján azután sor került az *indefensus condemnatiojára*. Ebben a tekintetben az aediliszi eljárás közelebb áll a *cautio damni infecti* struktúrájához.

Nem marad tehát más hátra, el kell fogadni a második varációt: a határidő arra szolgál, hogy az *indefensio* következményeit egy bizonyos időtartamra korlátozza. A pert indító vevő csak ezen határidőn belül érvényesítheti követeléseit. Az *indefensio* beálltának időpontjától kezdve az aedilisz két hónapot biztosít neki arra, hogy ezen időtartamon belül valamikor elindítsa a redhibíciót.

Az aedilisz ugyancsak kéthónapos határidőt biztosított a nem tetszés esetére való visszalépésnél⁸⁵: *in factum actio*t adott hatvan napon belül a vételár visszakövetelésére, ha a felek nem állapodtak meg erre nézve határidőben⁸⁶. Amint azt fent láttuk, az aediliszek messzemenően figyelembe vették a szerződési szokásokat piaci előírásaik

⁸⁴ Bruna, *Lex Rubria* 157. feltételezi, hogy az *indefensio* nem vezetett azonnal végrehajtáshoz. A törvényben ugyanis a *non responderit* található, majd ehhez csatlakozva *neque se ... defendet*. Ebből Bruna arra következtet, hogy az alperes érdekében bizonyos határidőt szabtak. Ezen határidő letelte után újra megvizsgálták, hogy kész-e teljesíteni. Ezen határidőn belül bármikor felvehette a védelmet. Ha azonban másodszor is megtagadta az együttműködést, akkor elrendelték a *ducio*t. Bruna tézisei nem teljesen meggyőzőek. Nem valószínű, hogy a magistratus határidőket állapított volna meg, ha a törvényben ennek nyoma sincs, hisz a *lex* igen kazuisztikus, és a magistratus számára minden perbeli lépést pontosan előír.

⁸⁵ D 21,1,31,22 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si quid ita venierit, ut, nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conventio rata habetur: si autem de tempore nihil convenerit, in factum actio intra sexaginta dies utiles accomodatur emptori ad redhibendum, ultra non.*

⁸⁶ Az adásvétel felbontásához visszaható hatállyal v.ö. U. Wesel, SZ 85 (1968) 166. és k.

meghirdetésénél⁸⁷. A hatvan napos határidő kikötése minden bizonnyal elterjedt, szokásos volt a szerződési gyakorlatban: megkockáztatható a feltevés, hogy általában hatvan nap állt rendelkezésére a vevőnek a vétel felbontására. Ezt a „szokásos” határidőt átvették az aediliszek, hisz a vevő redhibíciós igényének bejelentése után az aediliszi eljárásban is az adásvétel felbontása volt a cél.

Még mindig felvethető azonban a kérdés, hogy egyáltalán miért volt szükség határidőre. Miért nem marasztalták azonnal az eladót, hisz a felperes vevő már az aedilis előtti állt panaszával? A választ az aediliszi eljárás egy további sajátosságából lehet levezetni: az aediliszek szigorúan az *in integrum restitutio* elvei alapján jártak el, ezért következetesen megkövetelték a vevő előteljesítését. Az aediliszek célja az volt, hogy a beperelt eladót a rabszolga visszavételére kényszerítsék⁸⁸. A vevő csak akkor követelhetette az eladó „ellenszolgáltatását”, a vételár visszafizetését, ha ő már szolgáltatott, azaz visszaadta a rabszolgát⁸⁹. Az aediliszi eljárás ezen „főszabálya” alapján joggal feltételezhető, hogy *indefensio* esetén is először a vevő volt köteles a rabszolga visszaadására. Ez itt is feltétele maradt a condemnációnak. Ebben az esetben azonban éppen a pert indító vevőnek van szüksége bizonyos időre, hogy a visszaadást előkészítse. A kiszabott határidőn belül ismét jelentkezhet a vevő az aedilisznél, hogy a rabszolgát valójában visszaadja és az eladó marasztalását követelje a vételárban⁹⁰. Ha a pert indító vevő már az első aediliszhez járulás előtt mindent előkészített, és a

⁸⁷ Az aediliszi redhibíció restitutorius jellegének elemzése során Wesel is azt állapítja meg, hogy „man hier mit amtsrechtlichen Mitteln dasselbe zu erreichen versuchte, was durch die vertraglichen Rücktritts vorbehalten beim Kauf erreicht wurde”. Jóllehet más nézőpontból, de ő is arra az eredményre jut, hogy az aediliszek piacfelügyelői normáikat az ügyleti szokások mintája alapján alakították ki, v.ö. U. Wesel, SZ 85 (1968) 156.

⁸⁸ D 21,1,25,10 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Ordine fecerunt aediles, ut ante venditori emptor ea omnia, quae supra scripta sunt, praestet, sic deinde pretium consequatur*.

⁸⁹ A vevő ezen előteljesítési kötelezettségét később egy perbeli *cautio*val küszöbölték ki: D 21,1,26 Gai. 1 ed. aed. cur. Ez azonban csak azért halasztotta el a teljesítést, hogy a vevőre háruló kockázatot csökkentse. Erre az előteljesítési kötelezettségre utal a töredékesen fennmaradt következő ediktum-részlet is: D 21,1,25,9 Ulp. 1 ed. aed. cur.: „*et quanta pecunia pro eo homine soluta accessionisve nomine data erit, non reddetur: cuiusve pecuniae quis eo nomine obligatus erit, non liberabitur*”.

⁹⁰ A görög jogszavatosság egyik szabálya idézhető itt párhuzamként: Platon, *Nomoi* 915d leírja azt az esetet, ha a vevőtől elperlik a vásárolt állatot. Platon szerint megadták a vevőnek azt a jogot, hogy a megvásárolt állatot visszaadja: *anageto*, tehát felbontsa a vételt. A visszaadási lehetőséget 30 napon belül vehette igénybe a vevő akkor, ha az állatot egy azonos városbelitől vette, de 5 hónapon belül akkor, ha egy idegentől vette. Az eladó evictióért való felelősségét tehát érdekes határidő-konstrukcióhoz kötötték. Az eladó ellen az evictiós igényeket az elperlést jelentő keresetindítástól számított rövid határidőn belül lehetett érvényesíteni. Figyelemreméltó a keresetindítási határidők hasonlóan felépített rendszere. Az idézett Platon-helyhez v.ö. P. Fringsheim, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, 477., A.R.W. Harrison, *Law of Athens I*, Oxford 1968, 211., H. Meyer-Laurin, *Symposion* 1974, 272.

rabszolgát az *accessio*kkal együtt azonnal hiánytalanul fel tudja ajánlani a redhibícióra, akkor tehát akár azonnal is kérhette a *iudicium*ot. De ha még szüksége van bizonyos időre a redhibíció előkészítéséhez, akkor a két hónapos határidőn belül bármikor jelentkezhetsz és követelheti a *iudicium*ot. A megszabott határidő letelte után azonban többé már nem relevánsak az *indefensio* következményei.

Talán nem magától értetődő az, hogy a vevő milyen előkészületekre lehetett kötelezve a redhibíció érdekében, hisz a hibás rabszolgát könnyen magával vihette az aedilis elé a perindítás alkalmával. A redhibíció azonban azt jelentette, hogy az adásvételt teljes mértékben, visszaható hatállyal felszámolták. Ezért a beperelt eladó például követelhetette a rabszolga időközi romlásáért való kártérítés megfizetését⁹¹, vagy az adásvétel óta *accession*nak tekinthető szerzemények kiadását⁹². Az aediliszek tehát ügyeltek arra, hogy a redhibíció miatt az eladó se veszítsen többet az üzleten, mint amennyit a vétel felbontása folytán feltétlenül veszítenie kellett.

További kérdés, hogy a két hónap leteltével csak az *indefensio* miatt megígért redhibíció lehetőségét veszíti-e el a vevő, vagy a „rendes” *actio redhibitoria* sem indítható tovább? Volt-e konzumáló hatása az indefensióknak⁹³? Az újabb kutatások azt bizonyították, hogy azokban az esetekben nem érvényesült a konzumáló hatás, amikor a praetor az *actio*t denegálta vagy az alperes indefensióval megtagadta a perbe bocsátkozást⁹⁴. Ha elfogadjuk ezt az eredményt, akkor megállapíthatjuk, hogy a két hónap leteltével csak az *indefensio* következményeként megígért *iudicium*tól esett el a vevő. Ha a 6 hónapos rendes perlési határidő még nem telt le, akkor elméletileg a vevő újra jelentkezhett az *actio redhibitoria*ra. Tehát a vevő először perel, a beperelt eladó megtagadja a stipulációt, azaz *indefensus* marad, de a vevő elmulasztja a *iudicium* megadására biztosított határidőt (Gai. D 21,1,28). Ezután azonban ismét, másodszor is jelentkezhetsz az aedilisznél és az eljárást az elejétől kezdve újra indíthatja, tehát újra perelhet az *actio redhibitoria*val, ha a vételtől számított hat hónapos határidő még nem telt le.

Kérdés azonban, hogy valójában sor került-e erre, eljárta-e így egy átlagos római polgár? D 21,1,28 alatt ugyanis összesen éppen hat hónapra terjed a két, indefensio után kiszabott határidő: két hónapon belül redhibíció, további négy hónapon belül pedig

⁹¹ D 21,1,23,pr Ulp. 1 ed. aed. cur., D 21,1,25,pr-1 Ulp. 1 ed. aed. cur., D 21,1,46 Pomp. 18 Sab.

⁹² D 21,1,23,1-22 Ulp. 1 ed. aed. cur., D 21,1,43,5 Paul. 1 ed. aed. cur. U. Wesel, SZ 88 (1968) 155. és k. hangsúlyozza, hogy a redhibíció esetén az adásvételt visszaható hatállyal felbontották. Számos fragmentum foglalkozik a felperes vevő visszaadási kötelezettségével: hogyan kell helyállnia a rabszolga időközi romlásáért, milyen járulékokat kell megtérítenie.

⁹³ Jahr, *Litis contestatio* 76. és k. ezt a véleményt képviseli.

⁹⁴ V.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 11. és k.

quantum interest volt követelhető. Ez a hat hónap azonban hosszabb is lehet a „rendes” redhibíciós határidőnél, hisz nem a vételtől, hanem az indefensió beálltától folyik. Ugy tűnik, hogy a pert indító vevő számára kedvezőbb volt az első két hónap eltelte után az indefensió alapján még mindig rendelkezésére álló vételárcsökkentést követelni, mint az egész eljárást újakezdeni. Az indefensió miatt ugyanis mentesült a bizonyítási teher alól. Emellett azonban mindig nyitva állt arra a lehetőség, hogy a felek tovább tárgyaljanak a köztük fennálló vitáról, azaz a Gaiusnál (D 21,1,28) rögzített határidőn belül bármikor egyezségeket köthettek. Ez azonban a felek szabad elhatározásán múltott, az aedilis ebben semmilyen szerepet sem játszott.

E) Gai. D 21,1,28 interpretációtörténetének rövid áttekintése. Miután fent a D 21,1,28 Gai. fragmentumra új interpretációt javasoltam, úgy érzem, hogy most röviden össze kell foglalni azt, hogyan értelmezték a forráshelyet az eddig azzal foglalkozó szerzők. Ez a fragmentum volt ugyanis a döntő bizonyíték az aediliszek által elrendelt stipuláció-kényszerre a hagyományos felfogás szerint.

I. Az uralkodó felfogást Kaser kézikönyve szemléletesen összefoglalja, és ismerteti a legfontosabb irodalmi utalásokat: „Das Ädilenedikt schreibt dem Sklavenkäufer vor, dass er Krankheiten und Gebrechen, ferner gewisse charakterliche oder soziale Mängel sowie die Belastung mit einer Noxalhaftung anzuzeigen habe. Für die Freiheit von nicht kundgemachten und auch nicht offenkundigen Mängeln dieser Gruppe kann der Käufer Gewährübernahme in Form einer Stipulation verlangen. Verweigert dies der Verkäufer, kann der Käufer, wohl ohne dass bereits ein Mangel aufgetreten ist, mit einer (besonderen) *actio redhibitoria* binnen zwei Monaten auf Rückzahlung des Preises gegen Rückgabe des Sklaven klagen”⁹⁵. A szövegben említett *actio redhibitoria* alatt a Gaiusnál (D 21,1,28) rögzített *iudicium*ot kell érteni. Az uralkodó interpretáció tehát feltételezi, hogy a Gaiusnál olvasható *non caveat* a szerződési gyakorlat szokásos garanciastipulációjára vonatkozik, amelyet a rabszolgák piaci értékesítése esetén az aediliszek kikényszerítettek az eladókból. Hiányzik azonban annak indoklása, hogy miért kellett, illetve hogyan lehetett az eladót utólagosan, az adásvétel megkötése és az áru átadása után erre a garanciára kényszeríteni. Ez a feltevés ellentmondásban áll a szerződési szokásokkal. Az áruforgalom igen bizonytalanná vált volna, ha Gaiust (D 21,1,28) ekképpen értelmezve a vevők általában visszaléphettek volna az adásvételtől a garancia hiánya miatt. Azonkívül maga az aedilisi eljárás is feleslegessé válna Gaius fenti értelmezése alapján. Ha ugyanis az eladót minden esetben stipulációra kényszerítették volna, akkor a vevő *actio ex stipulatu*val perelhetett volna. Így a rendes *actio redhibitoria* háttérbe szorult, illetve csak kényszereszközüül szolgált volna. További

⁹⁵ Kaser RP 560. az irodalom összefoglalásával. A kevés kivétel alább idézésre kerül.

problémát jelent a Gaius-szöveg végén megemlített *actio quanti minoris* magyarázata, amely kényszereszközként nehezen fogható fel⁹⁶.

II. Kunkel óvatosabban fogalmaz: „Für solche Mängel, die der Verkäufer etwa dem Edikte zuwider nicht angegeben hatte und die nicht offensichtlich waren, konnte der Käufer anscheinend Garantie durch Stipulation verlangen, das Formular für solche Gewährungsstipulation war im Edikt festgelegt. Übernahm der Verkäufer in dieser Weise die Garantie und erwies sich danach die Kaufsache als mangelhaft, so erwuchs dem Käufer aus der Stipulation ein Anspruch auf das Interesse. Unterblieb dagegen die Gewährungsstipulation, so konnte, wie es scheint, der Käufer entweder binnen zwei Monaten die Rückzahlung des Preises gegen Rückgabe der Ware fordern (Wandlung, *actio redhibitoria*) oder, falls er den Kaufgegenstand behalten wollte, binnen sechs Monaten den Betrag seines Interesses...”⁹⁷. Kunkel aggályait fejezi ki a Gaius-szöveg általánosan elfogadott értelmezésével szemben. Megjegyzéseivel („anscheinend, wie es scheint”) hangsúlyozza, hogy a tézis nem egészen meggyőző. Nemcsak a Gai. D 21,1,28 alapján feltételezett stipulációs kényszer vonja kétségbe, hanem azt is, hogy a vevő egyáltalán követelhetne volna a garanciastipulációt.

III. Az uralkodó felfogással szembeni kétségeinek Medicus is hangot ad. Jóllehet az aediliszi ediktumot még úgy írja le, hogy az „den Verkäufer zur Kundgabe bestimmter Mängel und zur Gewährübernahme durch Abschluss der Stipulation ... verpflichtete”⁹⁸, de felismeri az ellentmondásokat, amelyek ezen tézis következetes végiggondolása során fellépnek. Medicus természetesen elsősorban az interessére menő keresettel foglalkozik a szövegből, melynek tartalmát nem könnyű meghatározni. A régebbi irodalomban a „Höchstschaden” fogalmával próbálták megoldani a fragmentum értelmezését⁹⁹, a redhibícióra menő kereset mellett azonban ennek nem sok gyakorlati jelentősége lenne¹⁰⁰. Más szerzők vételár-csökkentést értettek a *quanti interest* alatt¹⁰¹: „wieviel weniger der Käufer beim Kauf gezahlt hatte, wenn ihm das Unterbleiben der Garantiestipulation bekannt gewesen wäre”. Ezen összeg kiszámítása azonban igen nehézkesnek tűnik, és ráadásul nem is bizonyítható a forrásokból. Azonkívül szinte elképzelhetetlen az, hogy a vevő számára ismeretlen maradjon, hogy az eladó teljesített-e

⁹⁶ Ezt a keresetet Kaser RP 560. nem is említi meg. Mivel az interessére menő kereset nem illett a fő tézisbe, sokszor interpoláltnak tartották, v.ö. Monier, Garantie 104. és k., F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 258. és k.

⁹⁷ Jörs-Kunkel Wenger RR 234., ettől eltér Honsell, 4. kiadás 316.

⁹⁸ Medicus, Id quod interest 118.

⁹⁹ V.ö. Lenel EP³ 563. lj. 4., Vincent, Ediles 197.

¹⁰⁰ Kritikusán Medicus, Id quod interest 118.

¹⁰¹ Így pl. Bechmann, Kauf I, 405. és k.

stipulációt az adásvételnél vagy sem. A garanciastipuláció ugyanis a felek alkujának lényeges részét képezte és kihatott a vételárra. További lehetőség lenne a *quantum interest* kapcsán a rabszolga értékcsökkenésére gondolni¹⁰². A rabszolga értékcsökkenését azonban lehetetlen a hibák felmerülése előtt felbecsülni, holott a Gaius-fragmentum pusztán a *cautio* elmaradása miatt biztosítja a keresetet, semmilyen hiba fellépését nem tűzi ki feltételül.

A fenti ellentmondások azt bizonyítják, hogy az interesse-kereset semmiképpen sem szolgálhatott a garanciastipuláció kikényszerítésére. Ezenkívül meg kell jegyezni, hogy a garancia kikényszerítése utólag, abban az időpontban, amikor pusztán elmaradása miatt Gai. D 21,1,28 alapján redhibíciót vagy árcsökkenést lehet követelni, igazán feleslegesnek látszik. Tehát már Medicus kétségbevonta azt, hogy az interesse-kereset a stipuláció kikényszerítésére szolgált volna, és a következő modellt javasolja a különböző perlési határidők megmagyarázására: A vevő két hónapon belül kikényszeríthette a stipulációt a redhibíciós keresettel, mint kényszereszközzel, mielőtt a hibák egyáltalán jelentkeztek volna. Ezután további négy hónapon belüli *quantum interestet* követelhetett, azaz a rabszolga értékcsökkenését az addig fellépett hibák miatt¹⁰³. Ezáltal azonban feltételezi, hogy az aediliszi ediktumnak létezett egy régebbi fejlődési stádiuma, amikor a redhibíciós keresetnek csak szekunder jelentősége volt, csak a garanciastipuláció kikényszerítésére szolgált. Feltételezi tehát, hogy Gai. D 21,1,28 csak egy véletlen megmaradt anakronizmus a Digestában, amely sohasem volt egyidejűleg érvényben a hathónapos perlési határidejű *actio redhibitoria*val. A D 21,1,28 alatti interesse-keresetet is arra az esetre korlátozza, amikor az eladó az adásvétel megkötésekor megtagadta a garanciastipulációt, a vevő pedig ezek után kicsúszott a két hónapos redhibíciós határidőből. Ezen modell jelentős szépséghibája, hogy a Digestában egymás mellett szereplő fragmentumokat csupán különböző fejlődési korszakokba besorolva tudja megmagyarázni. D 21,1,28 Gai. mellett még számos fragmentum szerepel a Digestában, amely az aediliszi stipulációt megemlíti, és semmilyen alapos ok sem nevezhető meg, amely miatt más jogfejlődési stádiumba kellene sorolni őket, mint az aediliszi ediktumra vonatkozó többi kommentárt.

IV. Utoljára Honsell foglalkozott a problémával. Az aediliszi ediktumot jelen tanulmányhoz hasonlóan értelmezi: az aediliszek bizonyos információk megadását követelték meg. Az uralkodó nézetnek megfelelően azonban feltételezi azt, hogy ezen információkat stipuláció formájában kellett teljesíteni. Ez abból következtethető, hogy elismeri: „das Garantieversprechen auch nachträglich verlangt werden konnte”¹⁰⁴.

¹⁰² Lásd F. Pringsheim, SZ 69 (1952) 258. és k.

¹⁰³ Medicus, Id quod interest 119.

¹⁰⁴ Honsell, Quod interest 68.

Jóllehet ugyanakkor elismeri, hogy ezt a lehetőséget csak igen kevés forrás bizonyítja, és ez a szabály a jusztiinianuszi jogban „*anscheinend bedeutungslos*” volt. Az uralkodó felfogást annyiban vitatja, hogy az *actio redhibitoria* nem szolgálhatott csupán kényszereszközként a stipuláció kikényszerítésére¹⁰⁵. A *redhibitio intra duos menses* szabályában a vevő általános visszalépési jogának rögzítését látja, mivel a vevő bizalma megrendült a rabszolga hibátlanságában akkor, amikor az eladó megtagadta a garanciastipulációt. Emellett azonban indítható volt a hathónapos határidejű *actio redhibitoria* is. Honsell hangsúlyozza továbbá, hogy a stipulációt szükségtelen kikényszeríteni, hisz elmaradása esetén egyszerűen fictióval helyettesíthető volt. Az utóbbi állítás azonban igen kétségesnek látszik. A *stipulatio duplae* esetén is csak a *bonae fidei iudicium* keretében lehetett a *mores et consuetudines* alapján a *fictio stipulationis*sal érvelni¹⁰⁶. Honsell tézisével pedig azt feltételezi, hogy az *actio redhibitoria* az elmaradt garanciastipuláció fictiója alapján lehetett volna indítani. Hiányzik azonban annak magyarázata, hogy miért lehetett az *actio ex stipulatu*val a *quod interestre* perelni, ha ugyanakkor a fiktív stipuláció alapján a redhibícióra ment a per.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a legújabb kutatásokban már többen megkérdőjelezték a stipuláció-kényszer elméletét. A szerzők felismerték az elméletben rejlő ellentmondásokat, és megkíséreltek új utakat találni az aediliszi keresetek interpretálására. Ezek az elméletek azonban nem teljeseek, nem nyújtanak minden problémára kielégítő magyarázatot. A legfontosabb ellentmondások a következők: 1) Nem rögzítik a szerződési gyakorlat garanciastipulációja és az aediliszi, kötelezően elrendelt stipulációk közötti különbséget; 2) Mindegyik perlési határidőt az adásvétel megkötésének időpontjától számították, éppúgy a Gai. D 21,1,28 alatti kéthónapos redhibíciót, mint az *actio redhibitoria* hathónapos perlési határidejét. A párhuzamosan futó határidőket nem lehet ellentmondásoktól mentesen megmagyarázni; 3) A következetesen mindig kikényszerített garanciastipuláció esetén az aediliszi eljárásnak nem maradna tere.

V. Kunkel, Medicus és Honsell fent idézett kétkedő megjegyzései ösztönöztek arra, hogy megkíséreljem a Gaius-fragmentumot másképpen értelmezni. Ha ugyanis a D 21,1,28 alatt említett *iudicium*ot indirekt aediliszi kényszereszköznek tekintjük, amely arra szolgált, hogy az alperes perbebocsátkozását és a peralapítást az aediliszi stipuláció segítségével biztosítsa, akkor mindkét említett kereset jól megmagyarázható és beilleszthető ebbe a rendszerbe.

¹⁰⁵ Honsell, *Quod interest* 69.

¹⁰⁶ Lásd fent 11.§.A.

A piacon az adásvételi ügyleteket éppúgy meg lehetett kötni garanciastipulációval mint anélkül. Az aediliszek emellett arra kényszerítették az eladót, hogy bizonyos információkkal szolgáljon árujáról. Ha később a rabszolgában olyan hiba mutatkozott, amit az eladó az ügyletkötéskor nem hozott a vevő tudomására, holott az aediliszek annak megmondását előírták, vagy az eladó bizonyos tulajdonság meglétét megígérte, jöllehet az hiányzott (*dicta et promissa*), akkor a vevő *ex edicto aedilium curulium* perelhetett. Az adásvételtől számított hat hónapon belül követelhetett *redhibitiót*, egy éven belül pedig *quantum minorist*. A pert az aediliszek által elrendelt stipulációval indították be. Ha az alperes megtagadta ezen stipuláció teljesítését, akkor beálltak az indefensio következményei. Az *aedilis curulis* megígérte, hogy a pert indító vevőnek két hónapon belül *iudiciumot* ad a *redhibitióra*. A határidő folyása tehát nem az adásvétel megkötésének időpontjától kezdődik, hanem attól a naptól, amelyen az aedilis elött az eladó indefensiója bekövetkezett. Ha a Gaius-fragmentumot úgy értelmezzük, hogy az indefensio következményeit rögzíti, akkor a jusztninánuszi kompilációban is megvan a funkciója. Ebben az eljárásban ugyanis az alperest bizonyítási eljárás nélkül marasztalták a felperesi követelésben. Az eljárásnak ezen stádiumában kellett a stipulációt fictióval helyettesíteni: a formulát, ha egyáltalán kiadtak ilyet az aediliszek, hasonlóan kellett megfogalmazni, mint a *lex Rubria*ban a *cautio damni infecti* esetén láttuk, azaz úgy, mintha a megkövetelt stipulációt teljesítették volna. Ha a felperes vevő elmulasztja a kiszabott kéthónapos határidőt, akkor még mindig követelhet vételárcsökkentést további négy hónapon belül. Az indefensio következményei azonban határidőhöz kötöttek maradtak, maximum csak a hat hónapon belül voltak érvényesíthetők.

15.§. Perbe bocsátkozás és confessio in iure

A) Egy Ulpianus-fragmentum bizonyítja annak lehetőségét, hogy a felek *in iure* még tovább alkudozhattak, egyezkedhettek. Ha közös nevezőre jutottak, akkor egyezés jött létre és elmaradt a per:

D 21,1,23,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.: ... *quod si sine iudice homo redhibitus sit, reliqua autem quae diximus nolit emptor reddere, sufficiat venditori ex vendito actio.*

Ulpianus¹⁰⁷ arról az esetről tudósít, amikor egy rabszolgát *iudex* közreműködése nélkül adtak vissza, a per tehát nem jutott el az *apud iudicem* szakaszba. Kétféle variáció lehetséges: a felek vagy még a pert előkészítő szakaszban, vagy pedig az *in iure* eljárás során, az aediliszek előtt léptek egyezsége¹⁰⁸. A fenti fragmentum esetében mindkettő elképzelhető. A szöveggörnyezet mégis inkább amellel szól, hogy itt egy *in iure* megkötött egyezségről van szó¹⁰⁹. Ulpianust arról kérdezték, hogy az eladónak van-e keresete, ha a vevő a rabszolgával együtt nem adott át minden járulékot, vagy nem térítette meg az időközben a rabszolgában keletkezett károkat¹¹⁰. Ha a vitát per útján döntötték volna el, akkor a *iudex* felbecsülte volna a rosszabbodásból előállt kárt és elrendelte volna a kártérítés megfizetését az eladó javára, illetve levonta volna ennek nagyságát a visszafizetendő vételárból. Ha azonban a felek egyezséget kötnek és ezzel elkerülik a pert, akkor elesik a bírói mérlegelés lehetősége. Ugy tűnik, hogy az eladó ráadásul már teljes mértékben visszafizette a vételárat. Ebben az esetben nem áll semmilyen kereset *ex edicto aedilium curulium* rendelkezésére, hisz az aedilis ediktuma alapján különben is csak a vevőnek adhatott keresetet¹¹¹. Ezért véli Ulpianus, hogy az eladó csak *actio ex vendito* indíthat. Ezen *actio* megadását azzal lehet megindokolni, hogy a vevő a *bona fides* ellenére cselekedett, amikor a megállapodásban szereplő teljesítést nem szolgáltatta.

B) Az *edictum aedilium curulium* kommentárai között nem szerepel olyan fragmentum, amely a *confessus* esetét tárgyalná. Az aediliszek valószínűleg a formuláris eljárásban szokásos módon jártak el a *confessio in iure* esetében. A *iudicium* mindig a felek perbe

¹⁰⁷ A fragmentum eredetiségét G. Beseler, SZ 45 (1925) 467. kétségbe vonta, tartalmának helytállóságát azonban parallel források bizonyítják, így stilisztikai ellenvetéseitől eltekinthetünk.

¹⁰⁸ Düll, Gütegedanke 124. és k. hangsúlyozza a magistratus részéről a „gütliche Vermittlung” jelentőségét, mint a római peres eljárás egyik fő jellemzőjét. A „friedliche schiedliche Streitlösung”, *disceptatio*, volt szerinte a per legfontosabb célja. A magistratus inkább egyeztető volt, nem pedig ítélező. V.ö. Cic. pro Caec. 1,1, aki úgy nyilatkozik, hogy becsületes és eszes ember nem pereskedik *apud iudicem*, ha már *in iure* lehetőség van egyezséget kötni. Hasonlóan E. Schönbauer, SZ 52 (1932) 253. és k. A „Gütegedanke” helyett azonban ő inkább a „Gemeinschafts- und Ortsgedanken” mint alapeszme mellett foglal állást. Kritikusan vele szemben M. Kaser, Gnomon 11 (1935) 274. és k.

¹⁰⁹ A fragmentum itt nem idézett részeiben Ulpianus a redhibíció egyes problémáit tárgyalja. Megállapítja, hogy a vevő kártérítésre köteles a rabszolga rosszabbodása miatt és a redhibíció csak akkor érvényes, ha a rabszolgát járulékaival együtt felajánlja.

¹¹⁰ Azt, hogy a *reliqua ... noli emptor reddere* a rabszolga rosszabbodására vonatkozik, az előtte álló szövegrészből lehet következtetni: *Cum autem redhibitio fit, si deterius mancipium sive animo sive corpore ab emptore factum est, praestabit emptor venditori ... et ideo, inquit Pomponius, ut ex quacumque causa deterius factum sit, id arbitrio iudicis aestimetur et venditori praestetur*, D 21,1,23,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.

¹¹¹ V.ö. D 21,1,29,pr Ulp. 1 ed. aed. cur.

bocsátkozásától függött, és a *formula* tartalma determinálta a pert. Ha az alperes már a per *in iure* szakaszában úgy ítélte meg, hogy nem sok esélye lenne a perben, akkor nem kellett feltétlenül perbe bocsátkoznia¹¹². A *confessio* egyébként az eljárásnak csak egyik fázisa volt, és sohasem jelentette önmagában a per befejezését¹¹³. Ha ugyanis az alperes a *confessio* után nem teljesített maradéktalanul, akkor sor került a *litis contestatoria* és a bíróválasztásra, és marasztaló ítéletet hoztak a *confessio certae pecuniae* esetén is¹¹⁴.

C) Végül röviden beszélnünk kell a „normális” esetről, amikor az alperes az aedilisiz által elrendelt stipulációt minden bonyodalom nélkül teljesítette, és ezzel szabályosan perbe bocsátkozott. Itt érdeklődésre tarthat számot a kérdés, hogy a beperelt eladó *in iure* kérhetette-e bizonyos *exceptiones* megadását. Elméletileg a pert megalapozó stipulációk esetén sem lehet ennek akadálya. Technikailag az exceptiót valószínűleg úgy alkalmazták, hogy negatív feltételként belefoglalták a pert megalapozó stipulációs formulába.

I. Egy másfajta exceptióról tudósít Ulpianus:

D 21,1,59,pr-1 Ulp. 74 ed.: *Cum in ea causa est venditum mancipium, ut redhiberi debeat, iniquum est venditorem pretium redhibendae rei consequi. (1) Si quis duos homines uno pretio emerit et alter in ea causa est ut redhibeatur, deinde petatur pretium totum, exceptio erit obicienda: si tamen pars pretii petatur, magis dicitur*

¹¹² V.ö. O. Lenel, SZ 47 (1927) 34. és k., a *confessus*hoz Wlassak, Konfession in iure 30. és k., A. Steinwenter, IURA 4 (1953) 330. és k., a büntetőeljárásban megfigyelhető párhuzamhoz v.ö. W. Kunkel, Prinzipien des römischen Strafverfahrens, Kleine Schriften, Weimar 1954. A *confessus pro iudicato* est elvével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a *confessio* esetleg kedvezőbb is lehetett az alperesre nézve, mint egy jövőbeli ítélet, tudniillik ha az alapkereset *litis crescentio*val fenyegetett. Ez ugyanis nem érvényesült a *confessus*szal szemben, v.ö. Kaser RZ 201., 204.

¹¹³ V.ö. A. Steinwenter, IURA 4 (1953) 330.

¹¹⁴ S. Di Paola, Confessio in iure, Milano 1952, 38., 88. erre az esetre korlátozza a *confessio* utáni ítéletet. Valószínűnek látszik, hogy a felperesnek egy *actio* állt rendelkezésére igényei érvényesítésére: *actio ex confessione*, lásd Wlassak, Konfession in iure 61. és k., 64., vagy *actio iudicati*, L. Wenger, SZ 59 (1939) 375. A fizetési kötelezettséghez v.ö. az előző lábjegyzetet, és ehhez még D 5,1,21 Ulp. 70 ed. A. Steinwenter, IURA 4 (1953) 330. és k. kétségbe vonja, hogy a *confessio* után bármilyen utólagos eljárás következhetett volna. F. La Rosa, L'actio iudicati nel diritto romano classico, Milano 1963, 23. és k. feltételezi, hogy a *confessus* ellen is adtak keresetet. Ez ellen kritikusan D. Medicus, SZ 81 (1964) 467. A későbbi jogfejlődési korszakhoz v.ö. D. Simon, Untersuchungen zum Justinianischen Zivilprozess, München 1960, 202. és k.

non nocere exceptionem, nisi forte ea sit causa, in qua propter alterius vitium utrumque mancipium redhibendum sit.

A vevő egyszerre két rabszolgát vásárolt, és a vételárat együttesen állapították meg a kettőre. Egyik rabszolga hibásnak bizonyult, a másik viszont hibátlan volt. A vevő redhibícióra perelt, és a teljes vételárat követelte vissza mindkét rabszolga visszaadása fejében. Az eladó azzal az ellenvetéssel élt, hogy a rabszolgák közül csak az egyik volt hibás. Ulpianus véleménye szerint igazságtalan lenne az eladót arra kényszeríteni, hogy mindkét rabszolgát vegye vissza és a teljes vételárat fizesse vissza. Ha a vevő mégis ebben az értelemben perelne, akkor az eladó *exceptio* útján védekezhet.

II. A következő fragmentumban is valószínűleg egy *exceptio*t tárgyal Ulpianus:

D 21,1,14,9 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si venditor nominatim exceperit de aliquo morbo et de cetero sanum esse dixerit aut promiserit, standum est eo quod convenit (remittentibus enim actiones suas non est regressus dandus), nisi sciens venditor morbum consulto reticuit: tunc enim dandam esse de dolo malo replicationem.*

A szöveg első részét a *convenit* szóig a régebbi irodalom túlnyomó többsége is eredetinek ismeri el, a *remittentibus*tól kezdve viszont még ma is osztható a korábbi szerzők kételye¹¹⁵. Annyi mindenképpen megállapítható, hogy a szöveg két része tartalmilag nem áll összhangban. Valószínű, hogy két „valódi” szövegrészletet kiragadtak a kompilátorok az eredeti összefüggésből és egybeolvasztották, amelynek eredményeként a klasszikus jognak ellentmondó kijelentés született. A szövegösszefüggés mellett szól, hogy Ulpianus itt a feleknek az adásvétel megkötésekor végzett cselekményeit tartotta szem előtt. A közvetlenül előtte álló szakaszokban olyan eseteket tárgyal, amelyek a releváns és irreleváns betegségeket határolják el egymástól (D 21,1,14,pr–8)¹¹⁶. Ezek után következik fragmentumunk, amelynek első része csak annyit közöl, hogy az eladó

¹¹⁵ B. Biondi, *Iudicia bonae fidei*, Ann. Pal. 7 (1918) 119., 235. l. 3. és P. E. Viard, *Les pactes adjoints aux contrats en droit romain classique*, Paris 1928, 60. l. 2. átdolgozottak tartja a fragmentumot. Ezzel szemben F. Knip, *Societas publicanorum I*, Jena 1896, 133. csak a *remittentibus* - *dandus* részt vonja kétségbe. A *remittentibus*tól végig interpoláltak találta a szöveget O. Gradenwitz, *Interpolationen in den Pandekten*, Berlin 1887, 84., Lenel, Pal. Ulp. Nr. 1760., A. De Medio, Bull. 16 (1904) 28. és k. F. Eisele, SZ 10 (1889) 313. úgy véli, hogy a *nisi*-vel bevezetett mellékmondatok általában interpoláltak. Az újabb irodalomban R. Knütel, SZ 84 (1967) 158. l. 112. átdolgozottak tartja a fragmentumot, míg G. MacCormack, SZ 100 (1983) 530. kételyek nélkül felhasználja az egész szöveget argumentációjában.

¹¹⁶ Így előfordul például az a probléma, hogy az a rabszolganő, aki gyakran ikreket szül, terhes, meddő stb. egészségesnek vagy hibásnak tekinthető-e.

az ediktumban felsorolt hibákért való felelősségét korlátozhatja. Ha ugyanis bizonyos hibákat megnevez, egyébként viszont egészségesnek mondja a rabszolgát, akkor a megnevezett hibákért természetesen nem kell helytállnia. A fragmentumunk után következő szakasz is (D 21,1,14,10) a feleknek az ügyletkötés során végzett megállapodásait tárgyalja. Ezenkívül szövegünk használja a *sanum esse dixerit aut promiserit* fordulatot. Ez egyértelmű utalás a *dictum promissumvere*, amely elsősorban az adásvétel megkötésének idején történt, és semmiképpen sem a per során. Így a perbeli exceptio ebben az esetben kizárható¹¹⁷.

Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a szöveg második része az eladó exceptióját mint perbeli lépést tárgyalja. A *replicatio* csak úgy értelmezhető, mint egy perbeli exceptióra való válaszlépés. Ezen értelmezés alapján úgy kell elképzelni a tényállást, hogy a vevő keresetbe exceptióként fel kellett venni azokat a hibákat, amelyeket az eladó az adásvételkor közölt. Ha a *iudex* előtt kiderült, hogy a rabszolga csak olyan hibában szenved, amit az eladó közölt, akkor elutasították a vevő keresetét, elvesztette a pert. Kivételként az szerepel, ha az eladó valamilyen más, be nem vallott betegséget tudatosan elhallgatott¹¹⁸. Ekkor ugyanis megadják a vevőnek a *replicatio de dolo malot*.

Az ellentmondásosan összetoldott fragmentumot kétféleképpen lehet megmagyarázni: Lehetséges egyrészt, hogy a kompilátorok félreértették a szöveg elején álló *exceperit* szót és úgy gondolták, hogy itt is egy formális-technikai értelemben használt exceptióról van szó, és hozzátoldották a tartalmilag nem ide tartozó mondatot a *replicatio*val. Azonban valószínűleg nem szabad a bizánci jogászokat ilyen elemi hibával gyanúsítani. Ezért úgy tűnik, hogy a második magyarázat találhatóbb: Ulpianus a bevezető mondatot egyszerűen a perbeli részleteket tárgyaló pontosító megjegyzésekkel folytatta. Eszerint az *aedilis curulis* az eladó által az adásvétel időpontjában megnevezett betegséget felvette a *praestari* alóli kivételként a pert megalapozó stipulációba, mint technikai értelemben vett exceptiót. A vevő indítványára ugyanúgy fel lehetett venni a formulába az ellentett kivételt, a *replicatio de dolo malot*. A kompilátorok idejében az aediliszi stipuláció már régen elvesztette eredeti jelentőségét, ezért elképzelhető, hogy a Digesta-szerkesztők Ulpianus eszmefuttatását – bizonyos stilisztikai merevséggel – a számukra lényeges kijelentésre rövidítették le. Az előző, erősen megkurtított szövegből

¹¹⁷ Tehát egy *exceptio pacti* található a fragmentumban, v.ö. ennek jellemzőiről R. Knütel, SZ 84 (1967) 133. és k., aki hangsúlyozza, hogy *bonae fidei iudicio exceptiones pacti sunt*, D 18,5,3 Paul. 33 ed., D 2,14,7,5 Ulp. 4 ed. Az *exceptio pacti* stipulációból eredő kereset ellen: Gai. inst. 4, 126a, D 2,14,16,1 Ulp. 4 ed., vagy az *actio de modo agri* ellen: D 19,1,42 Paul. 2 quaest., illetve az *actio auctoritas* ellen: D 19,1,13,9 Ulp. 32 ed.

¹¹⁸ Az utolsó szavakban a *dolus malus*ra való utalás ismerhető fel, amely legkésőbb Iulianus óta kiegészítésként állt az ediktumban: *hoc amplius si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicitur, iudicium dabimus...*, v.ö. Lenel EP³ 293.§.

mégis levonható az a további következtetés, hogy az aediliszi eljárásban a perbeli stipuláció szolgált a perprogram rögzítésére is. Amint fent láttuk, a stipuláció megfogalmazása a szerződési praxisra támaszkodott: ahogyan a felek által önként megkötött garanciastipulációban is ki lehetett zárni a felelősséget bizonyos hibákért illetve betegségekért, ugyanúgy járhatott el az *aedilis curulis* is. A szintén megemlíttet *replicatio* azonban arra utal, hogy a perbeli stipuláció nem mindig egyezett meg a szokásos garanciastipulációk szövegével. Ezért valószínűtlennek tűnik az, hogy a perprogramot újrafogalmazták volna egy, az aediliszi stipulációra alapozott formulában, az *actio ex stipulatu* mintájára.

III. A következő szakaszban Ulpianus arról tudósít, hogy a vevő látható, nyílt hibák miatt akar perelni az ediktum alapján:

D 21,1,14,10 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si nominatim morbus exceptus non sit, talis tamen morbus sit, qui omnibus apparere (ut puta caecus homo veniebat, aut qui cicatricem evidentem et periculosam habebat vel in capite vel in alia parte corporis), eius nomine non teneri Caelius ait, perinde ac si nominatim morbus exceptus fuisset: ad eos enim morbos vitiaque pertinere edictum aedilium probandum est, quae quis ignoravit vel ignorare potuit.*

Az eladó elmulasztja az adásvétel megkötése alkalmával, hogy a vevő tudomására hozza a rabszolga bizonyos hibáit¹¹⁹. A meg nem nevezett betegség azonban egy nyílt, látható hiba, amelyet az áru szokásos megvizsgálása alkalmával észre kellett volna venni. Ennek felismerése tehát a vevő kockázati szférájába tartozik. Már Caeliusnak is az a véleménye, hogy az eladó a látható hibákért éppúgy nem felel, mint a kifejezetten megnevezettekért: Az aediliszek ediktuma ugyanis csak olyan betegségekre és hibákra vonatkozik, amelyeket a vevő nem ismer, vagy nem ismerhetett volna fel. A vevő keresetével szemben tehát az eladó kifogást emelhet, hogy a perelt betegség egy látható, nyílt betegség volt, amiért ő nem tartozik helytállással.

IV. Hasonló védekezési taktikára utal a következő fragmentum:

D 21,1,51,pr Afr. 8 quaest.: *Cum mancipium morbosum vel vitiosum servus emat et redhibitoria vel ex empto dominus experiatur, omnimodo scientiam servi, non domini spectandam esse ait.*

¹¹⁹ Interpoláltak tartja a szöveget Th. Mommsen, Jur. Schr. II, 16. lj. 29., viszont F. P. Bremer, *Iurisprudentiae antehadrianae quae supersunt* II, Lipsiae 1889, 251. csak az *ad eostól* a végéig.

Valószínűleg gyakran előfordult az az eset, hogy a piacon nem maga a *dominus*, hanem annak valamelyik rabszolgája vásárolt¹²⁰. Később azután kiderült, hogy a vásárolt *mancipium* beteg vagy hibás. A *dominus*, aki számára a rabszolgát vették, redhibícióra perel és állítja, hogy számára ismeretlen volt valamelyik fellépő ediktumbeli hiba. Az eladó ezzel szemben bizonyíthatja, hogy a *servus*, aki az adásvételt ténylegesen lebonyolította, ezeket a hibákat ismerte, ezek tudatában vásárolt. A fragmentum kiegészíti a D 21,1,14,9 és 10 alatti Ulpianus-szövegeket. Az *ignoravit vel ignorare potuit* az adásvételnél ténylegesen jelen lévő személy ismereteire vonatkozik, és a távolmaradó *dominus* a saját *ignorantia*ja alapján nem indíthat redhibíciót¹²¹.

D) Miután a felek megegyeztek az aediliszi stipuláció megfogalmazásában, és azt a beperelt eladó a fent tárgyalt exceptiók figyelembevételével teljesítette, kiadta az *aedilis curulis* a *iudicium*ot¹²²:

D 21,1,30,pr Paul. 1 ed. aed. cur.: *Item si servi redhibendi nomine emptor iudicium*¹²³ *accepit vel ipse eius nomine dictavit, cavendum ex utraque parte erit, ut si quid sine dolo malo*¹²⁴ *condemnatus sit vel si quid ex eo quod egerit ad eum pervenerit dolove malo eius factum sit quo minus perveniret, id reddat*¹²⁵.

¹²⁰ A szövegnek néhány része valószínűleg átdolgozott. A legtöbb kifogás azonban nem az itt idézett részzel szemben merült fel. A mi idézetünkben csak az *omnimodo*t érte bírálat, v.ö. F. Schulz, SZ 33 (1912) 44. és k.

¹²¹ A fragmentumhoz v.ö. H. P. Benöhr, SZ 87 (1970) 143. és k.

¹²² A magistratus szerepéhez v.ö. Cic. Tull. 16., 38. és k., Wenger, Praetor und Formel 8. és k., 105. és k., A. Steinwenter, SZ 46 (1926) 374. további irodalommal.

¹²³ A *iudicium* helyett H. Busz, Die Form der litis contestatio im klassischen römischen Recht, diss. Münster 1907, 34. l. 1. a *formulam* felvételét javasolta. Úgy véli, hogy „Tribonian und seine Gehülften formula wohl stets beseitigt oder ersetzt haben durch actio oder iudicium. Es ist besonders häufig mit den nächstfolgenden Ausdrücken: *edere formulam, dictare formulam*“. Érvelése nem maradéktalanul meggyőző, hisz az ediktumszövegekben is gyakran előfordul a *iudicium dabo*, v.ö. pl. D 21,1,1,1 Ulp. és a *lex Rubria* idézett szakaszai. Kaser RZ 108. úgy definiál, hogy a *iudicium* az ítélkező bíróság technikai megnevezése, amit a formulába belefoglaltak, az tehát eredetileg bíróságot jelentett.

¹²⁴ A *dolus*hoz utójára G. MacCormack, SZ 100 (1983) 527.

¹²⁵ A *iudex* restitúciós parancsához v.ö. L. Chiazze, Jusiurandum in litem, Milano 1958, 72. és k., G. Broggin, SZ 76 (1959) 600.

A *litis contestatio* alkalmával kötelesek voltak a felek további kölcsönös perbeli *cautio*kat teljesíteni¹²⁶. Ezek a *cautio*kat biztosították a restitúciós parancs végrehajtását. A római jogszolgáltató magistratusnak ugyanis már *in iure* ügyelnie kellett arra, hogy a per lezárásaként meghozandó ítélet végrehajtható legyen, erre szolgáltak a perbeli biztosítékok: *cautio iudicatum solvi, satisfactio*¹²⁷. A perbeli *cautio*kat biztosították, hogy a felek önként eleget tesznek az ítéletnek, alávetik magukat a *sententia*ban foglaltaknak¹²⁸.

A bírói restitúciós parancs szövege részben fennmaradt a következő fragmen-tumban:

D 21,1,25,9 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Praeterea in edicto (in formula) adicitur sic: „et quanta pecunia pro eo homine soluta accessionisve nomine data erit, non reddetur: cuiusve pecuniae quis eo nomine obligatus erit, non liberabitur.*

A felek tehát stipuláció formájában biztosították egymást, hogy a bíró ítéletének alá fogják vetni magukat és a megítéltet önként teljesítik. A felperes vevő előteljesítését kiküszöbölő stipulációt fent már tárgyaltuk.

A fentiekben megpróbáltam a rendelkezésre álló töredékes és szerény mennyiségű forrásanyagból az *aedilis curulis* előtt lezajló *in iure* eljárás mozaikképét összeállítani. A vizsgálódás fő célja a Gai. D 21,1,28 alatti eltérő perlési határidővel felruházott aediliszi *iudicium* magyarázata volt. A fentiekben javasolt modell, amely a Gaius-helyben említett rövid határidőhöz kötött kereseteknek eljárásjogi szerepet tulajdonít, és azokat az *indefensio* leküzdésére szolgáló indirekt kényszereszközként értelmezi, logikus alternatívát kínál a probléma megoldására.

¹²⁶ A *litis contestatio*hoz v.ö. M. Kaser, SZ 84 (1967) 1. és k. a korábbi irodalom összefoglalásával.

¹²⁷ V.ö. F. Woess, SZ 53 (1933) 394. és k., Bekker, Aktionen II, 39. és k., Wenger, Institutionen 29. és k., 97. és k., H. Krüger, SZ 45 (1925) 44. és k., F. La Rosa, Labeo 2 (1956) 172. és k., G. Pugliese, Il processo civile romano II, Il processo formulare, Milano 1963, 259. és k., 269. és k., 345.

¹²⁸ V.ö. M. Kaser, SZ 72 (1955) 406. és k.

ZUSAMMENFASSUNG*

Einleitung

Die vorliegende Arbeit untersucht die Entwicklung der Gewährleistung für Sachmängel im römischen Recht. Die Pflicht des Verkäufers, dass er für gewisse verborgene Mängel innerhalb einer bestimmten Frist eintreten muss, hat sich in der Antike im Bereich der Marktgerichtsbarkeit entwickelt. In Rom haben zuerst die kurulischen Ädilen Marktvorschriften für den Verkauf von Sklaven bzw. Lasttieren erlassen, die dann in einem Edikt zusammengefasst wurden. Nach dem Wortlaut der überlieferten Edikte mussten die Verkäufer die Käufer über bestimmte Umstände in Kenntnis setzen: Einige Krankheiten und Mängel waren vor dem Verkauf mündlich, schriftlich oder durch eindeutige Zeichen mitzuteilen. Das Edikt der kurulischen Ädilen hat also dem Verkäufer gewisse Informationspflichten aufgebürdet.

Die herrschende Lehre verbindet diese Mitteilungspflicht mit einem Formzwang: Es wird allgemein vermutet, dass die verlangten Informationen in Form einer Garantiestipulation zu leisten waren. Diese Meinung erscheint unter Zusammenfassung der älteren Literatur in Kaser's Handbuch besonders anschaulich: „Das Ädilenedikt schreibt dem Sklavenverkäufer vor, dass er Krankheiten und Gebrechen, ferner gewisse charakterliche oder soziale Mängel sowie die Belastung mit einer Noxalhaftung anzuzeigen habe. Für die Freiheit von nicht kundgemachten und auch nicht offenkundigen Mängeln dieser Gruppe kann der Käufer Gewährübernahme in Form einer Stipulation verlangen. Verweigert dies der Verkäufer, kann der Käufer, wohl ohne dass bereits ein Mangel aufgetreten ist, mit einer (besonderen) *actio redhibitoria* binnen zwei Monaten auf Rückzahlung des Preises gegen Rückgabe des Sklaven klagen“ (Kaser RP 560). In der vorliegenden Arbeit wird gezeigt, dass diese Stipulationspflicht von den Quellen nicht gedeckt ist.

Ein weiterer Widerspruch ist in der Rekonstruktion dieser Garantiestipulationen zu erblicken: Zunächst wird immer festgestellt, dass die Garantie für Abwesenheit der Fehler und für Anwesenheit bestimmter Eigenschaften seit alters in Form einer Stipulation übernommen werden konnte. Dabei wird die Garantiestipulation noch als das übliche Vorgehen eines vorsichtigen Käufers beurteilt. Als Belege für das Fortleben dieser Handelsgewohnheit werden die Garantieklauseln der überlieferten Urkunden herangezogen. Nachher kommt aber die Vermutung, dass genau diese Garantiestipulation von den Ädilen erzwungen wurde. Anschliessend werden die zunächst als

---

* Die in Klammern angeführten Ziffern verweisen nach Kapitel auf die Anmerkungen des ungarischen Texts.

blosser Handelsbrauch bewerteten Garantiestipulationen bei Varro und in den Urkunden als Musterformeln der von den Ädilen erzwungenen Stipulation zitiert.

Der mittelbare Zwang wird allgemein aus dem Gaius-Fragment D 21,1,28 herausgelesen, in dem angeordnet wird, dass im Falle der Verweigerung des *cavere* die ädilizischen Klagen innerhalb von verkürzten Fristen erhoben werden konnten. In dieser Interpretation wird vorausgesetzt, dass sich die Worte *si...non caveat* bei Gaius auf die übliche Stipulation der Vertragspraxis bezögen, die beim Marktkauf von Sklaven erzwungen worden wäre. Es wird aber nicht erklärt, aus welchen Gründen der Verkäufer zur Leistung einer Stipulation gezwungen sein sollte, wenn die Sache bereits übereignet war. Die Vermutung eines Stipulationszwanges widerspricht allen Geschäftsbräuchen. Ein derartiges allgemeines Rücktrittsrecht beim Kauf hätte den Warenverkehr völlig unsicher gemacht. Darüber hinaus wäre dadurch das ädilizische Verfahren überflüssig geworden. Wenn nämlich der Verkäufer immer zur *stipulatio* gezwungen worden wäre, wäre dem Käufer stets die *actio ex stipulatu* zur Verfügung gestanden und die *actio redhibitoria* hätte lediglich als mittelbares Zwangsmittel existiert. Ein weiteres Problem ist die bei Gaius am Ende erwähnte *actio quanti minoris*, die im Rahmen dieser Interpretation nicht erklärbar ist.

Deswegen wurden in den letzten Zeiten von einigen Autoren Zweifel an der herrschenden Lehre geäußert. Sie gaben die Anregung dazu, im Rahmen der vorliegenden Arbeit dem Problem näher nachzugehen.

Kunkel formuliert in seinem Lehrbuch vorsichtiger: „Für solche Mängel, die der Verkäufer etwa dem Edikte zuwider nicht angegeben hatte und die nicht offensichtlich waren, konnte der Käufer *anscheinend* Garantie durch Stipulation verlangen, das Formular für solche Gewährschaftsstipulationen war im Edikt festgelegt. Übernahm der Verkäufer in dieser Weise die Garantie und erwies sich danach die Kaufsache als mangelhaft, so erwuchs dem Käufer aus der Stipulation ein Anspruch auf das Interesse. Unterblieb dagegen die Gewährschaftsstipulation, so konnte, *wie es scheint*, der Käufer entweder binnen zwei Monaten die Rückzahlung des Preises gegen Rückgabe der Ware fordern (Wandlung, *actio redhibitoria*) oder, falls er den Kaufgegenstand behalten wollte, binnen sechs Monaten den Betrag seines Interesses...“ (Jörs-Kunkel-Wenger RR 234, Hervorhebungen von mir). Kunkel bezweifelt also gerade die herrschende Interpretation der Gaius-Stelle. Mit seinen Bemerkungen „*anscheinend*“ und „*wie es scheint*“ betont er, dass er nicht völlig überzeugt ist. Er stellt nicht nur das Erzwingen der Stipulation nach Gai D 21,1,28 in Frage, sondern auch, dass der Käufer beim Kaufabschluss die Garantiestipulation verlangt haben könne. (Anders Honsell 4. Aufl. 316.)

Diese Zweifel an der herrschenden Lehre macht Medicus noch deutlicher. Obwohl er das ädilizische Edikt noch so beschreibt, dass es „den Verkäufer zur

Kundgabe bestimmter Mängel und zur Gewährübernahme durch Abschluss der Stipulation" verpflichtet (Medicus, Id quod interest 118), erkennt er bereits die Widersprüche, die sich aus der konsequenten Durchführung dieser These ergeben. Er beschäftigt sich freilich vor allem mit der Interesse-Klage. Der Inhalt dieses Interesses lasse sich schwer bestimmen. In der älteren Literatur wurde die Erklärung mit einem Höchstschatzen versucht (Lenel EP 563 Anm.4; Vincent, Ediles 197). Neben der Redhibitionsklage wäre das aber ohne jede praktische Bedeutung. Andere Verfasser (Bechmann, Kauf I 405ff.) verstanden dieses Interesse als Preisminderung, nämlich um wieviel weniger der Käufer beim Kauf gezahlt hätte, wenn ihm das Unterbleiben der Garantiestipulation bekannt gewesen wäre. Die Berechnung dieser Summe scheint aber äusserst schwierig und entbehrt jeden Quellenbeleges. Darüber hinaus ist es fast unvorstellbar, dass dem Käufer unbekannt geblieben wäre, ob der Verkäufer beim Kaufabschluss stipuliert hat oder nicht. Die Stipulation war ja ein wesentliches Element der Vereinbarung. Eine weitere Möglichkeit wäre, an den Minderwert des Sklaven zu denken (Pringsheim, SZ 69, 1952, 258ff.). Es ist aber unmöglich, den Minderwert des Sklaven zu schätzen, bevor Mängel überhaupt aufgetreten sind. Die *interesse*-Klage kann also nach Medicus nicht zur Erzwingung der Garantiestipulation dienen. Ausserdem wäre die Erzwingung der Stipulation in diesem Zeitpunkt auch bereits überflüssig, wenn nach Gai. D 21,1,28 in gleicher Weise *redhibitio* und Minderung verlangt werden könnten.

Medicus bezweifelt also, dass die *interesse*-Klage der Erzwingung des Stipulationsabschlusses diene und schlägt folgendes Modell zur Erklärung der verschiedenen Klagefristen vor: *Binnen zweier Monate* sollte der Käufer die Stipulation mit dem Druckmittel der Redhibitionsklage erzwingen können, bevor sich überhaupt Mängel zeigten. Danach konnte er *binnen weiterer vier Monate quanti interest* verlangen, also den Betrag, womit der Sklave wegen der bis dahin aufgetauchten Mängel weniger Wert war (Medicus, Id quod interest 119). Damit vermutet er eine ältere Entwicklungsstufe der ädilischen Haftung, auf der die Redhibitionsklage nur sekundäre Bedeutung hatte und nur zur Erzwingung der Gewährungssstipulation diene. Er nimmt also an, dass Gai. D 21,1,28 nur ein zufällig stehen gebliebener Anachronismus in den Digesten sei, der mit der *actio redhibitoria* (mit der klassischen Sechsmonatsfrist) nicht gleichzeitig gegolten haben konnte. Die *interesse*-Klage in D 21,1,28 beschränkt er auf den Fall, dass der Verkäufer beim Kaufabschluss die Garantiestipulation verweigerte, aber der Käufer die zweimonatige Redhibitionsfrist versäumte. Der einzige Schönheitsfehler dieses Modells liegt darin, dass die nebeneinander stehenden Quellen nur erklärbar bleiben, wenn man sie in verschiedene Epochen verteilt. Es gibt aber, wie in Kapitel IV gezeigt wird, neben D 21,1,28 Gai. zahlreiche weitere Quellen, welche die

Existenz der ädilizischen Stipulationen beweisen und nicht in eine ältere Entwicklungsstufe einzuordnen sind.

Eine andere Möglichkeit läge darin, dass die abgeschlossene Stipulation den Weg zu einer parallelen Klage eröffnete. Diese These erscheint bei de Zulueta (Sale 50ff.), der das ädilizische Edikt ähnlich wie diese Arbeit interpretiert, also grundsätzlich als blossen Befehl zur Abgabe bestimmter Informationen. Daneben erwähnt er „other aedilician provisions concerning sale of slaves ... *de cavendo*“. Er vermutet, dass nach D 21,1,28 Gai. mit den ädilizischen Klagen die *stipulatio duplae* gegen Eviktion und im gleichen Formular die *stipulationes* gegen die Anwesenheit ädilizischer Fehler erzwungen worden wären. Er sieht, dass diese Stipulationen unnötig sein könnten, weil die parallele Klagen, die *actio auctoritatis* und die *actio redhibitoria* aus dem Edikt das Prozessieren auch ohne *stipulatio* möglich machen. Bei Rechtsmängeln begründet er die Notwendigkeit der erzwungenen Stipulation damit, dass die *mancipatio*, anders als die *stipulatio*, für *peregrini* nicht zugänglich war. Bei Sachmängeln sieht er die Praktikizität der erzwungenen Stipulation einerseits darin, dass die *actio ex stipulatu* nicht so kurz befristet war wie die ädilizischen Klagen. Andererseits vermutet er, dass es in den früheren Zeiten die einfachere Lösung gewesen sei, den Verkäufer zur Stipulation zu zwingen, als gegen ihn eine Klage zu verheissen. Auch de Zulueta interpretiert also das Ziel des Edikts in der Anordnung der Informationspflicht, ergänzte diese Meinung aber mit der widersprüchlichen These der erzwungenen Stipulationen.

Zuletzt hat sich mit der Frage Honsell beschäftigt. Er interpretiert das ädilizische Edikt ähnlich wie diese Arbeit: Die Ädilen verlangten die Kundgabe gewisser Informationen. Er vermutet aber, dass sie, der herrschenden Lehre entsprechend, in Form einer Stipulation zu leisten waren. Das folgt daraus, dass er anerkennt, dass das „Garantieversprechen auch nachträglich verlangt werden konnte“ (Honsell, Quod interest 68). Doch er betont, dass diese Möglichkeit nur von wenigen Quellen bezeugt und im justinianischen Recht „anscheinend bedeutungslos“ gewesen sei. Somit bezweifelt auch er die herrschende Lehre, dass die *actio redhibitoria* nur als Druckmittel zur Erzwingung der Stipulation eingeführt worden sei (Honsell, Quod interest 69). In der *redhibitio intra duos menses* des Gaius-Fragments sieht er ein allgemeines Rücktrittsrecht des Käufers, das dadurch begründet erscheine, dass dessen Vertrauen in die Fehlerlosigkeit des Sklaven durch die Verweigerung der Garantiestipulation stark erschüttert sei. Daneben gelte die normale *actio redhibitoria* innerhalb von sechs Monaten. Er betont noch, dass die Erzwingung der Stipulation unnötig gewesen sei. Wenn sie einmal unterblieben war, sei sie „einfach fingiert“ worden.

Das ist jedoch zu bezweifeln. Denn auch im Fall der *stipulatio duplae* war die juristische Argumentation mit der *fictio stipulationis* aufgrund der *mores et consuetudines* erst im *bonae fidei iudicium* möglich. Mit dieser These vermutet Honsell,

I. Kapitel

dass die *actio redhibitoria* aufgrund der Fiktion der unterbliebenen Gewährschaftsstipulation (der Handelspraxis) gewährt wurde. Es bleibt aber unerklärt, warum mit *actio ex stipulatu* aus einer tatsächlich geleisteten Stipulation auf *quod interest*, während aus der lediglich fingierten Stipulation auf *redhibitio* geklagt werden konnte.

In der neueren Forschung wurde also der Stipulationszwang bereits in Frage gestellt. Die Autoren erkannten die Widersprüche der alten Lehre und versuchten neuere Wege zur Interpretation der ädilizischen Klagen zu finden. Doch sind die bisher vertretenen Theorien nicht schlüssig. Die wichtigsten Widersprüche sind: Der Unterschied zwischen den frei vereinbarten Garantiestipulationen der Handelspraxis und den von den Ädilen zwingend angeordneten Stipulationen wurde nicht beachtet. Weiters wurde jede Klagfrist ab Kaufabschluss berechnet, nämlich sowohl die zwei Monate in D 21,1,28 als auch die sechs Monate der *actio redhibitoria*. Aus der Annahme der parallel laufenden Fristen ergeben sich jedoch unüberbrückbare Interpretationsschwierigkeiten. Die Hauptschwierigkeit liegt jedoch darin, dass die in jedem Fall erzwingbare Garantiestipulation dem ädilizischen Verfahren fast jeden Wirkungsbereich entzogen hätte.

Auch aus den in den folgenden Kapiteln angestellten handelsgeschichtlichen Überlegungen heraus ist das Zwangselement nicht verständlich und es bedürfte der Erklärung, warum die Ädilen daran interessiert gewesen sein sollten, die Parteien dazu zu zwingen, sich neben dem ädilizischen Verfahren eine parallele Klage vor dem Prätor zu verschaffen. Es ist noch zu bemerken, dass sich der Widerspruch in der herrschenden Lehre auch darin zeigt, dass das Jumentumedikt anders erklärt wird. Beim Viehkauf wird jedenfalls kein Stipulationszwang vermutet (Haymann, Haftung 26).

Die Natur der ädilizischen Stipulation wird in der vorliegenden Abhandlung aus den Eigenheiten des ädilizischen Prozesses erklärt (Kapitel IV und V). Als Grundlage dafür werden zunächst Märkte (Kapitel I), Aufgaben der Ädilen (II) und Urkunden über Sklavenkäufe (III) untersucht.

I. Kapitel

Handelsbräuche im alten Rom

§1 Märkte in Rom

A) In der Antike sind wesentliche Unterschiede zwischen dem lokalen Handel und dem Fern- oder Seehandel festzustellen. Der lokale Kleinhandel richtet sich nach anderen praktischen und rechtlichen Gewohnheiten, während durch den Seehandel oft der internationale Grosshandel vertreten ist. Der Sklavenhandel hatte auf beiden Ebenen seine Eigentümlichkeiten.

Der lokale Markt bedeutet in jeder antiken Stadt das soziale und wirtschaftliche Zentrum des Ortes (1). Varro ling.l. 5,146 beschreibt die Märkte von Rom, die je nach Waren spezialisiert waren (13). Vom Fernhandel berichten bereits die Staatsverträge mit Karthago. Sie enthalten zwei Klauseln, die gewisse Informationen über Markt und Handel überliefern. Die sogenannte „Handauflegungsklausel“ erklärt, dass Gefangene aus einem mit Rom verbündeten Volk nicht zum Verkauf nach Rom eingeführt werden dürfen (22). Falls es doch geschieht, kann sie jeder Römer mit einer speziellen *manus iniectio* für frei erklären (23). Die sakral beeinflusste Klausel informiert uns darüber, dass zu dieser Zeit im Mittelmeer bereits ein lebhafter Handel mit Kriegsgefangenen blühte, woran auch Rom beteiligt war. Eine andere Klausel schreibt vor, dass die Römer auf karthagischem Hoheitsgebiet unter Mitwirkung eines *keryx* oder *gammateus* (26) verkaufen sollen, wodurch dem Verkäufer die staatliche Garantie gewährt wird (27f.). Wahrscheinlich konnte man nur aufgrund vorschriftsgemäss abgeschlossener Kaufverträge auf dem Rechtsweg Erfüllung verlangen (30f.).

Im 2 – 1. Jh.v.Chr. war das Handelszentrum des Mittelmeeres Delos (49), dessen Sklavenmarkt nach Strab. 14,5,2 als besonders bedeutend galt (46f.). Täglich wurden dort grosse Mengen – teilweise von Piraten – verkauft (45) und von Händlern in die verschiedensten Häfen des Mittelmeeres weitertransportiert.

B) Der Stand der technischen Entwicklung hat die Handelsgewohnheiten weitgehend determiniert. Segeln konnte man nur in den Sommermonaten, die Handelsreisen mussten also auch in diesem Zeitraum abgewickelt werden (59). Die Quellen weisen darauf hin, dass die Händler auf eine bestimmte Ware spezialisiert waren und Jahr für Jahr die gleiche bewährte Strecke bereisten (61f.). Beim Verkauf spielte das Vertrauensverhältnis zwischen den Parteien eine wesentliche, nicht zu unterschätzende Rolle.

C) Von den Zielorten der Seeleute interessiert uns vor allem Rom. Die eingeschifften Sklaven wurden auf verschiedenen Marktplätzen zum Verkauf angeboten, deren Gesamtbild man nach den literarischen Quellen wie zu einem Mosaik zusammenzustellen versuchen kann. Der Hauptmarkt lag nach Mart. 9,60 auf dem Campus Martius. Hinter dem Castortempel boten finstere Existenzen Sklaven von schlechter Qualität an (65). Sklavinnen standen neben dem Vestatempel und auf der Via Sacra (67). Teure Luxusklaven konnte man im Laden von Saepta auswählen (68). Nach Plutarch. Mor. De curios.10 gab es einen eigenen Markt für Zwerge und Missgeburten, wohin allein der Genuss des Beobachtens viele Römer hinzog.

Die strenge Struktur der Märkte wirkte sich auf die Handelspraxis aus: Wenn Sklaven gewisser Qualität auf einem bestimmten Platz zum Verkauf angeboten wurden, konnte man einen einfachen Überblick über Ware und Preis gewinnen. Die künftigen

I. Kapitel

Käufer wussten Bescheid, wo man den gewünschten Sklaven sucht. Das Anbieten auf einem der Märkte konnte als stillschweigende Erklärung über die Qualität gelten.

§2 Käufer, Sklaven und Händler auf dem Markt

A) Die einzelnen Käufer gingen meistens gut vorbereitet, in Begleitung von fachkundigen Freunden (72) oder sogar Ärzten zum Markt, um den ausgewählten Sklaven sorgfältig zu überprüfen. Die weniger Selbstbewussten nahmen vor dem Geschäft einen Wahrsager in Anspruch, und liessen nach der Konstellation der Gestirne bestimmen, an welchem Tag der gewünschte Sklave am günstigsten zu suchen und zu kaufen sei (73).

B) Die Sklaven selbst fürchteten den Verkauf sehr. Das kann man auch aus den überlieferten Zauberpapyri schliessen. *Ei poloumai* – „Ob ich verkauft werde?“, heisst die häufigste Frage an den Wahrsager (76ff.). Die Veräusserung war eine ständig drohende Möglichkeit. Die Ungehorsamen, Kranken oder Gealterten wurden rasch zum Markt geschickt (78).

Die „Gesellschaft der Sklaven“ war streng hierarchisiert (81). An der Spitze standen die im Haus geborenen Sklaven. Zu den höher geschätzten zählten noch diejenigen, die aus Kriegsbeute erworben wurden. Die Gekauften galten als stigmatisiert, und unter ihnen standen die auf dem Markt gekauften noch schlechter. Die mehrmals Veräusserten standen ganz unten. Besondere Ausbildung und Fähigkeiten hoben die Stellung im Hause. Durch die Veräusserung verlor der Sklave seine Umgebung, seinen „gesellschaftlichen Status“, und wurde in dieser Hierarchie nach unten gedrängt.

C) Unter den Verkäufern finden wir auf dem Sklavenmarkt ebenso römische Bürger wie auch Fremde, obwohl sich die Römer nach der herrschenden Meinung im Handel nicht engagierten. Cato (85) äussert sich mit Vorbehalt zum Händlersberuf: Er sei gefährlich und bringe Unglück. Cicero de off. 1,151 vertritt bereits eine differenziertere Meinung: Man müsse den Grosshandel und den Kleinhandel kategorisch unterscheiden. Der letzte sei schmutzig und verächtlich, doch der erste bringe dem Staat Nutzen. Der Grosshandel war mit grossen Gewinnen verbunden, die *negotiatores* erfüllten eine wichtige Aufgabe in der Versorgung der *urbs*.

Die Quellen bezeichnen die Sklavenhändler als *mercatores*, *mangones*, *venaliciarii*, obwohl ihnen Mela nach African D 50,16,207 den Ausdruck *mercatores* abspricht, da Sklaven nicht unter die Bezeichnung *merx* fielen. Aus den sparsam überlieferten Quellen kann man kaum rekonstruieren, ob die Belege von Gross- oder Kleinhändlern sprechen. Die soziale Wertschätzung der ganzen Sklavenhändlerschicht

Zusammenfassung

war jedenfalls sehr gering (95f.). Die *mangones* und *venaliciarii* hielten einen gewissen Vorrat an Sklaven (98f.), bildeten *societates* (100) und verwendeten in der Hoffnung auf höhere Verkaufspreis manchmal dubiose Tricks (102ff.), die ihrem gesellschaftlichen Renommee sehr schaden.

§3 Marktbräuche

A) Plin. nat. 35,199ff. erinnert sich noch daran, dass die *maiores* die Füße der Sklaven, die von jenseits des Meeres stammten, mit Kreide geweißt hatten. Viele gebildete Griechen, die später als gefeierte Künstler, Astrologen oder Grammatiker fast mit Lohrbeeren bekränzt in ihre Heimat zurückkehrten, kamen in Rom mit weissen Füßen an. Die geweißten Füße hatten für Plinius nur noch die Bedeutung, dass der Sklave vom Markt gekauft wurde. Tib. 2,3,59f. macht böse Bemerkungen über den neuen Liebhaber seiner ehemaligen Geliebten und wirft ihm vor, dass er früher oft mit weissen Füßen auf der *catasta*, dem Verkaufsgerüst, stand. Weder Tibull noch Plinius fragen nach dem Ursprung dieses Brauches.

Gellius NA 6,4,1 berichtet von merkwürdigen Marktbräuchen. Da er aus den Werken des berühmten Juristen Caelius Sabinus schöpft, kann man ihm auch fachlich Glaubwürdigkeit zutrauen. Zunächst macht er uns mit den *pilleati servi* bekannt, die mit aufgesetztem Hut auf dem Markt standen. Damit waren die Käufer gleich informiert, dass der Verkäufer für sie keine Gewähr leiste. Das war praktisch, da die Käufer die *lex vendundi* nicht abzuwarten brauchten. Die *lex vendundi* weist auf einen exakten Gebrauch technischer Ausdrücke hin, und beruht auf der Marktvorschrift, dass die Käufer über gewisse Zustände auf jeden Fall zu informieren waren. Die Deutung wird von dem Juristen bestätigt: *quod eiusmodi mancipia insignia esse in vendundo deberent*. Das Wort *debere* drückt in der Ediktssprache „ein amtsrechtliches Sollen“ aus (114). Der Brauch der *pilleati servi* steht im engen Zusammenhang mit der Vorschrift der Marktaufseher, dass die Verkäufer der Sklaven gewisse Daten mitzuteilen verpflichtet sind.

Als Analogie zu den *pilleati* erwähnt Sabinus, dass die Kriegsgefangenen früher „bekränzt“ verkauft wurden (115), wobei man ebenfalls an eine Veräusserung ohne Garantie denken kann. Gellius kennt aber auch eine andere Variante für die Erläuterung des *sub corona venire* (119): Cato gab eine kühne etymologische Analyse, nach welcher die *circumstatio* der Soldaten um die Gefangenen herum den Anlass zur Bezeichnung gegeben habe. Die offensichtliche Unsicherheit in der Interpretation weist darauf hin, dass diese Äusserlichkeiten in der Juristen- oder Marktsprache von der ursprünglichen Bedeutung getrennt weiterlebten und relevante Informationen trugen.

I. Kapitel

Nach Pomponius D 21,1,48,3 war es ausreichend, wenn der Verkäufer den Sklaven gefesselt auf dem Markt ausstellte, obwohl das Edikt vom *pronuntiare debere* spricht. Nach Gell. NA 4,2,1 durften die entscheidenden Informationen auch schriftlich, auf einem *titulus* (Kennschild) am Hals des Sklaven mitgeteilt werden.

Die Quellen bestätigen, dass die Verkäufer die Käufer über die wesentlichen Daten in Kenntnis setzen mussten, legen aber auf die Art und Weise der Mitteilung wenig Gewicht. Der aufgesetzte Hut, der Kranz oder die Fesselung informieren den Käufer ebenso ausreichend, wie die mündliche Aussage. Die oben genannten Quellen weisen also darauf hin, dass die kurulischen Ädilen keinerlei Formzwang für das *pronuntiare* eingeführt hatten.

B) In den juristischen Quellen selten, aber in den literarischen umso häufiger wird die Möglichkeit erwähnt, den Sklaven mit Rücktrittsvorbehalt zu verkaufen. Plaut. Persa 536ff. stellt den Kauf einer geliebten Sklavin dar, wobei die Möglichkeit der Zurückgabe wegen Nichtgefallen angedeutet wird (131). Ein anständiger Käufer greift aber zu solchen Mitteln erst in der letzten Not, da es dem eigenen Ansehen schadet (132). Wenn die Rücksicht auf die gesellschaftliche Wertschätzung den Missbrauch verhindert, kann diese Geschäftsform gut eingesetzt werden, um bei den Käufern mehr Vertrauen zu Ware und Verkäufer zu erwecken. Dass Rücktrittsvorbehalte üblich waren, bezeugt ihre Aufnahme ins ädilische Edikt (134).

§4 Anhang über den Handel mit *iumenta*

Die ädilischen Regeln wurden bald auf den Marktverkauf von *iumenta* erweitert, da diese ebenso unentbehrliche und kostbare Mobilien der Bauernwirtschaft waren wie die Sklaven (136). Wenn von Viehkäufen berichtet wird, wurden die *iumenta* für Opferzwecke, für das Heer oder zur Zucht gekauft (139ff.), selten als Lebensmittel für den eigenen Bedarf. Von Viehhändlern berichten einige Inschriften (157ff.). Die Preise stiegen fast so hoch wie bei den Sklaven (162). Der Viehhandel spielte sich grösstenteils auf dem lokalen Markt, im Bereich des Kleinhandels ab. Die Mengen waren wesentlich geringer, weil der eigene Bedarf oft durch Zucht gedeckt war. Beide Parteien waren häufig römische Bürger, eventuell sogar Bekannte. Herkunft und Qualität der Ware waren leichter zu kontrollieren, deswegen brauchte man die strengen Marktregeln erst später.

Zusammenfassung

II. Kapitel Marktaufsicht in Rom

§5 Die Aufgaben der kurulischen Ädilen

Die *aediles curules* sorgten für die Ordnung auf den öffentlichen Strassen und Plätzen in Rom, darunter auch für die Ordnung der Märkte. In diesem Bereich wurde die Gewährleistungspflicht der Verkäufer für die verborgenen Fehler der Kaufsache entwickelt. In den folgenden Abschnitten werden die äusseren Bedingungen der ädilischen Edikte untersucht.

A) Die Quellen äussern sich sehr sparsam über die Funktion der *aediles* in der Frühgeschichte Roms. Nach der Etymologie des Wortes kann man auf ursprünglich sakrale Wurzeln schliessen (2). Die Verbindung mit dem Cerestempel unterstreicht den ursprünglich allein plebejischen Charakter der Magistratur (5f.). Die schwer vorstellbare Entwicklungslinie vom Tempelpfleger zum Marktaufseher erklärt Latte nach den besser belegten griechischen Parallelen (15): Die Tempel in der Antike bedurften immer irgendwelcher Aufseher, Beamter, die das Archiv und die Finanzen führten, bei grossen Festen den guten und friedlichen Ablauf sicherten und die Versorgung der Gäste organisierten (16). Die bedeutenden mehrtägigen religiösen Feste wurden von sehr profanen, üppigen Märkten begleitet. Im Frieden der Tempel veranstalteten auch die Römer gern die Jahrmärkte, besonders in der Nähe des Heiligtums der Ceres (17). So ergab es sich, dass die „Beamten“ des Cerestempels die Aufgabe der Organisation und Beaufsichtigung der Märkte übernommen haben (18).

B) Aufgrund der oben geschilderten Entwicklung entstand die Magistratur der *aediles curules*, deren Kompetenz auf die ganze *urbs* erweitert wurde. Sie wurden von den *comitia tributa* gewählt, benutzten die *sella curulis* (19) und hatten das Recht, die *toga praetexta* zu tragen (20). Die Magistratur galt in der römischen Gesellschaft als angesehen und machtvoll. Die Helden von Plautus beschwerten sich oft über das arrogante und befehlende Verhalten der Ädilen (27). Gellius bemerkt, dass sich heute niemand mehr trauen würde, einen Ädilen vor Gericht zu zitieren, obwohl Klagen gegen die *magistratus minores* theoretisch möglich und früher auch üblich waren (29f.).

Die grosse Macht verlockte einige Ädilen zu Missbräuchen. Einer liess die Häuser seiner Gegner zertrümmern (31), ein anderer verklagte Privatpersonen zu Unrecht (32). Diese Übergriffe waren aber nicht typisch, die kurulischen Ädilen wurden meistens hoch geehrt (34).

II. Kapitel

Cicero teilt die Tätigkeit der Ädilen in drei Gruppen ein: *cura urbis*, *cura annonae*, *cura ludorum solemnium* (36). Die letzte brachte den grössten Ruhm. Deshalb übernahmen die Ädilen immer bedeutendere finanzielle Unterstützungen der Spiele (37). Sie sicherten sich dadurch entscheidende Stimmen für die Wahlen. Eine Geschichte erzählt von Sulla, der die Stufe der kurulischen Ädilen in seiner Karriere übersprang, und sofort zum Prätor kandidierte. Das Volk war tief enttäuscht, weil man von ihm besonders schöne Festspiele zu bekommen hoffte – so scheiterte seine Prätur (43).

Die *cura annonae*, die Getreideversorgung, spielte eine ähnlich wichtige soziale Rolle (46). Für das billig verteilte Getreide war das Volk lange dankbar. Die Bedeutung dieser Aufgabe zeigt, dass Caesar dafür das neue Amt der *aediles ceriales* einführte (52).

Die *cura urbis* umfasste zahlreiche Tätigkeitsbereiche, die vereinfacht als „städtische Verwaltung“ bezeichnet werden können. Die Ädilen beaufsichtigten den Strassenverkehr (53), die Wasserleitungen und Brunnen (54), die Bäder und Bordelle (55), schritten gegen Glücksspiele (56) und verbotene fremde Kulte ein (57).

C) Die Aufsicht über die Märkte Roms bildete einen kleinen Teil der *cura urbis* und wurde grundsätzlich in ähnlicher Weise ausgeübt wie die übrigen Verwaltungsfunktionen. Die Ädilen achteten darauf, dass richtige Masse und Gewichte verwendet werden, wobei sie die gefälschten zerstören und die ertappten Händler bestrafen liessen (61). Einige Stellen lassen darauf schliessen, dass die Ädilen manchmal auch die Preise beeinflusst haben (65). Man liest hie und da über fixierte Preise: Plin. nat. 15,2 berichtet darüber, dass unter dem Konsulat von Appius Claudius Caecus 12 Pfund Öl 1 As gekostet habe. Im Jahre 74 v. Chr. sorgte der damalige kurulische Ädil M. Seius dafür, dass man während seines Amtsjahres für 1 As 10 Pfund Öl kaufen konnte (67). Die Preise der Grundlebensmittel wurden in Rom häufig nach politischen Kriterien bestimmt (68). Nach Liv. 39,44,3 hat Cato auch einmal die Sklavenpreise auf dem Markt festgesetzt. Apul. Met. 1,25 lässt darauf schliessen, dass sich die Ädilen in die Marktpreise zu oft und nicht immer glücklich eingemischt haben.

Auch die Qualität der Waren stand unter Kontrolle. Der Handel mit gefälschten oder verbotenen Waren wurde von den Ädilen möglichst verhindert. Nach den Komödien des Plautus liegt die Vermutung nahe, dass solche Waren manchmal allzu rasch vernichtet wurden (73ff.). Die Ädilen beaufsichtigten also den Markthandel bis ins Detail und sicherten die Ordnung mit zielstrebigem, schnell vollstreckbaren und harten Massnahmen.

§6 *Ius edicendi*

Bei Plautus liest man eine gelungene Parodie auf das ädilische Edikt, worin die verschiedensten Betrügereien der Kleinhändler aufgezählt und ausreichend mit Prügeln bedroht werden (80). Obwohl der Verfasser römische und griechische Terminologie vermischt, kann man aus der Szene Folgerungen auf das römische Marktleben ziehen (83). Das Zitat lässt den üblichen Inhalt der ädilischen Edikte ahnen: Es handelt sich um Marktvorschriften, die die Qualität der angebotenen Waren zu sichern versucht haben. Die Art und Weise der bei Plautus angedrohten Sanktionen ist auch lebensnah. Das entschiedene Auftreten war im Alltag des Marktes unentbehrlich, die durchsetzbaren Mittel wurden oft *ad hoc* gewählt (84). Viele Probleme konnten die Ädilen einfach mit Hilfe ihres Multierungsrechts lösen (85). Die betrügerischen Händler wurden ausgepeitscht oder mit Geldstrafe belegt (86). Das Multierungsrecht ist zwar von der privatrechtlichen Jurisdiktion scharf zu trennen (87), deren Stil konnte aber doch von der sonst üblichen Vorgangsweise der Ädilen beeinflusst worden sein.

§7 *Edictum aedilium curulium*:

Marktvorschriften über den Verkauf von Sklaven und Lasttieren

A) Das Edikt der kurulischen Ädilen verlangte von den Verkäufern, dass sie den Käufern gewisse Informationen mitteilten. Die älteste Überlieferung stammt von Gell. NA 4,2,1, der aus den Werken von Caelius Sabinus und Labeo zitiert. Die Ädilen ordneten an, dass der *titulus* der Sklaven so geschrieben sein soll, dass man daraus merkt, welche Krankheit und Fehler jeder habe, ob er einmal geflohen oder ein Herumtreiber sei oder ob er eine nicht bezahlte Noxa habe. Das Edikt knüpft an den Marktbrauch an, dass die Sklaven mit einem Kennschild am Hals zum Verkauf ausgestellt wurden. Bestimmte Eigenschaften mussten auf dem *titulus* unbedingt erscheinen.

Der von Ulpian D 21,1,1,1 zitierte Ediktstext weicht von dem früheren kaum ab. Der einzige Unterschied liegt in der Art der Bekanntmachung der Informationen. Julian formuliert abstrakter. Es wird nur allgemein verlangt, dass die Käufer über bestimmte Eigenschaften in Kenntnis gesetzt werden müssen, was durch mündliche oder schriftliche Mitteilung oder auf andere Weise geschehen kann. Das Edikt über den Verkauf von Tieren, D 21,1,38,pr, folgt dem gleichen Schema.

Das Edikt wurde nach den Bedürfnissen des Marktes immer wieder ergänzt. Der neu eingefügte Absatz über die Nation des Sklaven (D 21,1,31,21 Ulp.) lässt sich ebenso aus der Urkundenpraxis erklären, wie das Fragment über den *novicius* und *veterator* (D 21,1,37 Ulp.). Die Daten, die die Ädilen unentbehrlich fanden, wurden einfach in die neueren Edikte aufgenommen. Die letzte Ergänzung wurde in der

II. Kapitel

Literatur mehrmals verurteilt, da sie überflüssig sei und mit dem Hauptedikt in Widerspruch stehe (99). Wenn nämlich der Verkäufer ohnedies für *dicta et promissa* einstehen muss, scheint der *novicius*-Text lediglich eine Wiederholung in diesem speziellen Bereich zu sein. Nach der hier vertretenen Ediktsinterpretation lässt sich aber das Problem leicht lösen: Es handelt sich um Ergänzungen, wodurch der Kreis der mitzuteilenden relevanten Eigenschaften auf die Nation und auf den *veterator*-Zustand der Sklaven erweitert wird. Der Verkäufer haftet für die Mitteilung der verlangten Informationen.

Julian zählt unter D 21,1,1,1 auch noch weitere eingeschobene Absätze auf: Es muss bekanntgegeben werden, wenn der Sklave Verbrechen begangen (100), Selbstmord versucht (101) hat, oder zum Kampf in der Arena verurteilt wurde. Der etwas unlogische Aufbau und die im Digestentitel D 21,1 teilweise verstreuten Texte sind durch die stufenweise Entstehung des Edikts zu erklären (102ff.).

Der Stil des ädilizischen Edikts zeigt eine nahe Verwandtschaft mit dem der republikanischen Gesetze (109). Die Verwendung der 3. Person Fut. Imp. (110) spricht die Normadressaten in einem unmittelbaren, aber harten Ton an.

B) Merkwürdig ist die Festsetzung der Folgen einer Normverletzung im Edikt. D 21,1,1,1 Ulp. enthält den Zusatz: Wenn der Sklave gegen diese Vorschriften verkauft wurde, und der Käufer das behauptet, wird ein *iudicium* gegen den Verkäufer gewährt. Das *praestari oportere dicetur* wird im Edikt technisch prozessrechtlich verwendet: Das *praestare oportere* bezeichnet im allgemeinen eine zivilrechtliche Rechtsfolge (117f.). Die Beschränkung auf die Haftung für *dicta et promissa*, die von mehreren Autoren vertreten wurde (119f.) ist unbefriedigend, da das Verbum *dicetur* am Ende des Edikts bei der Haftung für *dolus malus* ebenso wiederholt wird. Das indirekt formulierte *dicetur* kommt ähnlich in den prätorischen Edikten vor und wird mit der geänderten prozessualen Funktion des Prätors erklärt (120): Im Formularprozess hat er nicht mehr selbst den Urteil gefällt, sondern „nur“ nach den Behauptungen der Parteien die Voraussetzungen des Prozesses festgestellt und die Formel ausgegeben. Nach den Ergebnissen von Kaser (120) zum prätorischen Edikt kann man den Wortgebrauch im ädilizischen Edikt ähnlich erklären. Der Ausdruck *quod eius praestari oportere dicetur* weist auf die Festsetzung der wesentlichen Streitpunkte *in iure* vor dem Magistrat hin. Der Kläger hat die wesentlichen Tatsachen zu behaupten, der Beklagte hat sich darauf einzulassen.

Die Klagefristen sind im Haupttext D 21,1,1,1 Ulp. nicht erwähnt, aber im Kommentar D 21,1,19,6 erklärt Ulpian die Voraussetzung der Redhibition und *actio quanti minoris*.

Zusammenfassung

Der Ediktstext ordnet nur die Informationspflicht an, enthält aber keine weiteren an den Verkäufer gerichteten Gebote. Spuren eines für die Bekanntgabe angeordneten Formzwangs kann man im Text keine entdecken.

C) Das vorhin berührte Problem der *dicta et promissa* ist in einem eigenen Abschnitt getrennt behandelt, weil es zahlreiche strittige Fragen aufwirft. Haymann vertritt die Ansicht, dass die Behauptung des Verkäufers über bestimmte Eigenschaften des Sklaven entweder in der Form einer Stipulation oder formlos geschehen konnte, wobei *promissum* immer als eine Stipulation und *dictum* als formlose Behauptung zu verstehen sei. Er meint, dass die Haftung für *dicta et promissa* in offensichtlichem Widerspruch zum Edikt *ne veterator pro novicio veneat* stehe.

Der Fehler in Haymanns Argumentation wurde bereits von Partsch bemerkt (J. Partsch, SZ 33, 1912, 607). Um das Problem zu lösen, schreibt er dem *dictum* eine viel ältere Herkunft zu und vermutet, dass es ursprünglich das *dictum in mancipio* bezeichnete. Die in den Digesten überlieferte Definition des *dictum* hält er eindeutig für eine byzantinische Überarbeitung. Seine These war, dass *dicta* über die behaupteten Eigenschaften des Sklaven ursprünglich in der *nuncupatio* jeder Manzipation zusammengefasst waren. Er bezieht sich auf Varro 2,10,5 *in horum emptione solet accedere peculium aut excipi et stipulatio intercedere sanum esse furtis noxisque solutum*. Er meint, dass die Aussage des Verkäufers über das *peculium*, dem Textzusammenhang und dem republikanischen Sprachgebrauch gemäss, als *dictum in mancipio* zu verstehen sei. Partschs Schlussfolgerung, dass jedes *dictum* in den überlieferten Digesten-Quellen auf das Manzipationsformular zurückzuführen sei, muss aber nach den neuesten Forschungen bezweifelt werden. Olde Kalter (*Dicta et promissa* 32, 146) betont, dass unter den *leges dictae* keine einzige *lex* von der Beschaffenheit der Kaufsache handelt.

Das Verhältnis zwischen den im ersten Abschnitt des Ediktes verlangten Informationen und dem *dictum promissumve* ist nach D 21,1,52 Marcian. 4 reg. zu bestimmen. Wenn der Sklave seinem Herren etwas stiehlt, muss diese Tatsache beim Verkauf des Sklaven nicht unbedingt bekannt gegeben werden und wegen des Ausbleibens dieser Information darf der Käufer nicht redhibieren. Dieser Umstand gehörte nämlich nicht zu den Angaben, welche im ädilischen Edikt verlangt wurden. Wenn aber der Verkäufer ausdrücklich zugesichert hat, dass der Sklave kein Dieb sei, muss er dafür aufgrund der Haftung für *dictum promissumve* einstehen. Der Verkäufer wurde also von den Ädilen zu bestimmten Informationen verpflichtet. Darüber hinaus konnte sich der Käufer auch noch für weitere Details interessieren. Die betreffenden Eigenschaften wurden vom Verkäufer zugesagt oder zugesichert, was in den juristischen Texten technisch als *dicta et promissa* bezeichnet wird.

Als nächste Frage stellt sich, ob *dictum* und *promissum* gegeneinander abgegrenzt und zwischen ihnen wesentliche Unterschiede festgestellt werden können. Dafür ist eine etwas problematische Stelle zu interpretieren: D 21,1,19,2 Ulp. 1 ed. aed. cur. Die Tatsache selbst, dass Ulpian hier Wortbedeutungen definiert, hängt mit dem Problem zusammen, dass er sich mit einer traditionell gebrauchten Terminologie auseinandersetzen muss, so dass man nicht unbedingt an eine byzantinische Überarbeitung denken muss. Bei Ulpian ist es nicht selten, dass er Definitionen gibt. Die gleiche grammatikalische Struktur findet man bei der Auslegung der Wörter *discernere* in D 43,20,1,3 Ulp. 70 ed.; D 49,4,1,11 Ulp. 1 de app. und *distare* in D 43,20,1,31 Ulp. 70 ed. Darüber hinaus sind auch im Digestentitel 50,16 zahlreiche Definitionen von Ulpian zu lesen, einige Beispiele sind etwa 6,pr-1 Ulp. 3 ed.; 10 Ulp. 5 ed.; 13,pr-1-2-3 Ulp. 7 ed.; 15 Ulp. 10 ed.; 17 Ulp. 10 ed.

Das Abgrenzungsproblem zwischen *dictum* und *promissum* scheint nicht von grundlegender Bedeutung zu sein. Die Rechtswirkungen sind nämlich die gleichen unabhängig davon, ob es sich um ein *dictum* oder *promissum* handelt. Darüber hinaus ist zu bemerken, dass beide Worte fast immer gemeinsam gebraucht werden. In der altlateinischen Gesetzen und später in der Dichtung sind diese Synonym-Doppelungen häufig. In bestimmten Perioden waren diese Doppelungen überaus beliebt. Sie bilden tendenziell einen Begriff, den aufzuspalten man sich hüten sollte.

Die Abgrenzungsprobleme sind immer mit der Frage verbunden, ob der Verkäufer für eine bestimmte Auskunft oder Zusicherung einstehen müsse. Dabei ist die Abgrenzung zwischen dem rechtlich verbindlichen *dictum et promissum* und der blossen *laudatio* bedeutsam. Die *laudatio* könnte man heute als Werbebotschaft, werbende Anpreisung oder Reklame bezeichnen: D 21,1,19,pr Ulp. 1 ed. aed. cur. Wenn aber der Verkäufer konkrete Informationen gibt, welche den für den Sklaven ausgehandelten Preis bedeutend beeinflussen, muss er für seine Aussagen haften: D 21,1,19,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.

Allein die Tatsache, dass sich dieses Abgrenzungsproblem zwischen *laudatio* und *dictum et promissum* überhaupt ergab, erlaubt bestimmte Folgerungen. Einerseits bezeugt es, dass sowohl die Anpreisung als auch verbindliche Zusage formlos geschehen konnten. Die unverbindliche *laudatio* wurde nämlich mit Sicherheit formlos geäußert. Andererseits konnte man nur dann über ihre Abgrenzung vom verbindlichen *dictum promissumve* streiten, wenn auch die *dicta et promissa* häufig, wenn auch nicht immer, formlos und ohne der Verwendung der Stipulationsform gemacht wurden. Bereits diese Beobachtung stellt den in der Forschung allgemein behaupteten Stipulationszwang in Frage.

Zusammenfassung

III. Kapitel § Kaufgeschäfte von Sklaven

8 Drei Kaufszenen aus der römischen Literatur

A) In seinem Buch *De re rustica* gibt Varro nützliche Ratschläge, wie man beim Erwerb von Sklaven und Vieh vorgehen muss. Das Schema des Geschäftsabschlusses zeigt er am anschaulichsten beim Kauf von Schafen: Nachdem Ware und Preis durch Feilschen unter den Parteien bereits bestimmt waren, spielen sich die formellen, fast ritualen Handlungen des Kaufabschlusses ab. Der Käufer fragt: *tanti sunt mi emptae?* Der Verkäufer bejaht: *sunt*. Durch diese Aussage bekundet der Verkäufer seinen Veräußerungswillen und stimmt dem ausgehandelten Kaufpreis zu. Nachher verspricht der Käufer den Kaufpreis mit einer Stipulation: *expromisit nummos*, worauf sich der Verkäufer zur Leistung verpflichtet (3). Unter der Voraussetzung der Zahlung übernimmt der Verkäufer die Garantie: Seine Stipulation bezieht sich auf die Übergabe der Sache und auf eventuelle Sach- und Rechtsmängel (4).

Sklaven konnten ebenso gut in Form einer *mancipatio* wie ohne *mancipatio* erworben werden (9). Für Varro scheint das selbstverständlich und das Problem tritt bei ihm nur aus dem praktischen Gesichtspunkt auf, dass beim Unterlassen der *mancipatio* das Versprechen des *duplum* üblich und empfehlenswert ist (10). Ebenso üblich und empfehlenswert ist es, beim Kauf von Vieh und Sklaven eine *stipulatio* über deren Gesundheit und Mangelfreiheit zu verlangen (11).

Ausführlich beschreibt Varro die verschiedenen Arten von *boves*. Auch bei deren Kauf schlägt er den Abschluss einer *stipulatio* vor (Varro rust. 2,5,10/11). Bei Stieren müsse man darauf achten, ob sie *domiti*, domestiziert, oder *indomiti*, nicht domestiziert, waren. Bei domestizierten pflegte man sich die Gewährung für Gesundheit und Freiheit von Noxa versprechen zu lassen, beim Kauf von nichtdomestizierten zusätzlich noch, dass sie aus einer gesunden Herde stammen. Ausserdem formulierten die *lanii*, die Metzger, die *stipulatio* einfacher, mit weniger Worten. Wenn *boves* zu Opferzwecke gekauft wurden, war es gar nicht üblich, eine Garantie über die Gesundheit zu verlangen. Für die Priester war die Gesundheit vielleicht gar nicht relevant, weil beim Wahrsagen auch den eventuellen Krankheiten eine bestimmte Bedeutung zukam (15). Bei Eseln wurde die Zusicherung für Gesundheit und Freiheit von Noxa versprochen (Varro rust. 2,6,3), ähnlich beim Kauf von Pferden und Hunden. Einzig bei Ziegen wurde die Garantieübernahme anders formuliert, da allgemein vermutet wurde, dass sie nie ganz gesund seien.

Die empfohlenen Stipulationsformulare stützt Varro auf das Formularbuch des Manilius, das offenbar allgemein bekannt war. Varro bestätigt, dass in jenem Werk für

III. Kapitel

verschiedene Kaufftypen verschiedene Formulare vorgeschlagen wurden. Er bringt zum Ausdruck, dass die Garantieübernahme in Form einer Stipulation im Handel üblich war. Varros Stipulationsformulare spiegeln die Handelspraxis wider. In seinem Buch findet man keinen Hinweis darauf, dass die Garantieformen in irgendeinem Zusammenhang mit dem ädilizischen Edikt hätten stehen müssen oder dass die Kaufgeschäfte auf dem Markt geschlossen worden wären. Varro schlägt einfach Formulare vor, die auf dem Markt wie auch unter Bekannten gebraucht werden konnten. Gegen den unmittelbaren Zusammenhang mit dem Edikt spricht bereits die Tatsache, dass die Formulare nicht nur beim Sklaven- und Jumentakauf, sondern auch bei Kleintieren, Schafen, Ziegen, sogar Hunden, in gleicher Weise verwendet wurden, obwohl die letzten zu Varros Zeit noch keineswegs unter das Edikt fallen konnten. Auch die Vielfalt der Garantieklauseln spricht gegen die Theorie eines ädilizischen Stipulationszwanges. Wenn sie durch Edikt erzwungen worden wären, hätten sie sich doch nach einem gemeinsamen ädilizischen Schema richten müssen. Es ist jedoch unwahrscheinlich, dass der Ädil verschiedene Formulare für domestizierte und „wilde“ Stiere, für Metzger und Priester, für Ziegen und Eseln verheissen hätte.

B) In seiner Komödie *Persa* stellt Plautus lang und bis Details ausgemalt eine Kaufszene dar. Toxilus, der Sklave eines reichen Atheners, bemüht sich darum, seine Geliebte aus den Händen des Sklavenhändlers und Kupplers Dordalus loszukaufen. Das ganze Stück handelt von den Raffinessen, um zu Geld zu kommen. Das Geld wird schliesslich durch einen gut geplanten Betrug von Dordalus selbst bezogen. Toxilus verkauft ihm in einem Scheingeschäft eine junge Frau, von der behauptet wird, dass sie Sklavin sei. Dordalus muss für die Schöne einen hohen Preis zahlen, womit die Geliebte freigekauft werden kann. Diese Kaufszene ist der Höhepunkt des Stückes.

Der Kauf wird zu extremen Bedingungen abgeschlossen: Der Käufer muss völlig auf eigene Gefahr handeln, der Kauf darf nicht in Form einer *mancipatio* getätigt werden und weder Toxilus noch irgendein anderer darf die Gewährung für Mängel versprechen (27f.). Obwohl die juristische Bewertung der Plautus-Stellen lange Zeit bestritten wurde (29), beweisen hier eben die im technischen Sinne gebrauchten Ausdrücke (*suo periculo ... emat; mancipio neque promittet neque quisquam dabit*), dass hier Anspielungen auf römisches Recht zu erwarten sind (30f.).

Aus dem Textzusammenhang und aus dem Hinweis auf die Manzipation geht eindeutig hervor, dass es sich hier um Rechtsmängel handelt. Die Szene ist jedoch auch für die Sachmängelfrage von gewisser Bedeutung. Die Garantiestipulation für Rechtsmängel wurde nämlich in der Urkundenpraxis mit der Gewährleistungsübernahme für Sachmängel verbunden (37). Der dargestellte Kauf zeigt, dass die Parteien in ihren Handlungen gerade solche Punkte berücksichtigten, welche im ädilizischen Edikt als Marktvorschriften erscheinen.

Zusammenfassung

Es ist aber zu bemerken, dass bei Plautus kein Hinweis darauf zu finden ist, dass sich diese Kaufszene auf einem Marktplatz abspielte. Das bezeugt, dass die Kaufabwicklung in erster Linie durch die Geschäftsbräuche bestimmt war. Die Parteien beachteten die alten erprobten Formen umso stärker, je weniger sie vom Recht verstanden.

C) Schliesslich ist eine Stelle aus den *epistulae* des Horaz angeführt: Hor. ep. II 2,4. Der Dichter schreibt seinem Freund Florus einen Brief, den er mit einer Entschuldigung anfängt. Er habe ja Florus schon vorgewarnt, dass er im Briefschreiben sehr nachlässig sei. Damit will Horaz zum Ausdruck bringen, dass sich Florus wegen der Verspätung des Briefes ebenso wenig wundern dürfe, wie jemand, der einen Sklaven im Wissen um dessen Neigung zum Entlaufen kaufe.

Horaz zitiert die Worte eines Verkäufers, der einen Sklaven schnell jemandem verkaufen will: Er macht den potentiellen Käufer auf die körperlichen Schönheiten aufmerksam, dann nennt er den Kaufpreis und bekundet seine Absicht zu verkaufen. Nachher behauptet er, dass der Sklave als *vema* im Inland geboren und erzogen worden sei, ein Sklaventyp also, der bekanntlich sehr gesucht war. Er bestätigt, dass der Sklave im Dienst aufmerksam und anpassungsfähig sei, und sogar ein bisschen Griechisch könne. Er sei für das (Kunst-)Handwerk geeignet und kenne auch die üblichen Trinklieder. Diese Aussage kann schon eine feine Anspielung darauf sein, dass der Junge sich gern mit Freunden zum Trinken begibt. Diese Wendung scheint ein Euphemismus dafür zu sein, dass der Sklave ein *erro* oder *fugitivus* ist. Mit dieser Information versucht der Verkäufer so diskret wie möglich die vom Edikt verlangte Auskunft über *fuga* zuzugeben. Anschliessend verwendet er aber technisch klar und eindeutig die Formel: *excepta fuga*.

Horaz weist den fiktiven Käufer ausdrücklich darauf hin, dass er mit diesem Geschäft kein Risiko irgendwelcher künftigen Streitigkeiten auf sich genommen habe, denn der einzige Mangel sei von ihm als solcher bezeichnet worden. Damit stehen dem „Käufer“ die ädilischen Klagen nicht mehr zur Verfügung.

§9 Kaufurkunden

A) Die uns zur Verfügung stehenden Kaufurkunden stammen meistens aus dem 2. Jh.n.Chr. Sie wurden an verschiedenen Orten des Römischen Reiches abgefasst, einige in Dakien, andere in Herculaneum, wieder andere in Ägypten. Vollkommen erhaltene Texte von Sklavenkäufen sind nur wenige überliefert. Nach dem bescheidenen Material sind FIRA III 87, 88, 89, 132 als typische Stücke der Beurkundung eines Kaufgeschäfts nach römischem Recht zu berücksichtigen (42).

III. Kapitel

In Nr. 88 steht am Anfang der Name des Käufers (43). Dem folgt die Feststellung des Kaufes, die häufig als *emit mancipioque accepit* (44) bezeichnet wird. Die Verwendung der Manzipation ist besonders problematisch, weil die Parteien aller Wahrscheinlichkeit nach Peregrine ohne *ius commercii* waren (45). Die Erscheinung ist am ehesten damit zu erklären, dass die Parteien diese Geschäfte nach einem alten, seit langem gebrauchten Muster beurkundeten (47).

Das Kaufobjekt, der Sklave, wird ausführlich beschrieben: Geschlecht, Name, Nation. Nachher kommen die Garantieklausel für Sach- und Rechtsmängel, in einer kombinierten *stipulatio duplae* abgefasst. Der Käufer liess sich versprechen, dass der Sklavenknabe gesund übergeben, von *furtum* und *noxa* frei und kein *fugitivus*, *erro* oder *caducus* (49) sei. Dem folgt die Garantieklausel für Rechtsmängel (50f.). Am Ende der Urkunde wird die Zahlung des Kaufpreises quittiert, das Datum daruntergesetzt und die Urkunde schliesslich von Zeugen gesiegelt.

FIRA III 87, 89 und 132 folgen ungefähr dem gleichen Muster, wobei hier vor allem die Formulierung der Gewährleistung für Sachmängel interessiert: Sie wurde in Nr. 89 kürzer abgefasst und auf das Entstehen für die Gesundheit zur Zeit der Übergabe beschränkt. Nr. 132 zeigt eine besondere Formulierung: *sanum esse ex edicto*. Das ist wahrscheinlich so zu verstehen, dass der Sklavenknabe so gesund sei, wie es den Vorschriften des Edikts der kurulischen Ädilen gemäss zu erwarten ist. Die gleichen Klauseln sind auch in den herculaneischen Tafeln (53) zu finden, obwohl die Texte sehr fragmentiert sind.

Eine abweichende Klausel ist beim Kauf eines Pferdes aus dem Jahre 77 n. Chr. zu finden, FIRA III 136. Der Verkäufer versprach hier nur soviel, dass das Pferd so trinke, wie es bei einem Lasttier gewöhnlich ist. Der zweite Teil der Klausel ist sehr fragmentiert und die Ergänzung wurde häufig bestritten (55). Die vage Klausel ist vielleicht so zu verstehen, dass das Pferd in solchem körperlichen Zustand übergeben werde, der beim Kauf offen zu sehen war. Es handelt sich also eher um eine Beschränkung der Haftung des Verkäufers. Denkt man daran, dass mit der Stipulationsgarantie die parallele Klagemöglichkeit *ex stipulatu* eröffnet wurde (63), müssten diese Stipulationen als weitere Anfechtungsgründe im Interesse des Käufers geleistet worden sein. Aus der Stipulation haftet aber der Verkäufer nur dafür, was er ausdrücklich versprochen hat. Das Ausbleiben dieses oder jenes Ausdruckes bedeutet also, dass der Käufer für den betreffenden Punkt keine Stipulationsgarantie übernommen hat.

Wie die zitierten Texte bezeugen, stehen die stipulierten Eigenschaften und die vom Edikt verlangten Informationen in Einklang. Diese Übereinstimmung ist aber nicht so restlos, dass man behaupten könnte, diese Stipulationen müssten unbedingt auf das ädilische Edikt zurückgehen. Eher entsprechen sie der freien Vertragsgestaltung der Parteien.

Zusammenfassung

B) Unter den überlieferten römischen Kaufurkunden ist nur eine einzige zu finden, worin die Gewährschaft für Sachmängel ausdrücklich ausgeschlossen wurde, FIRA III 137. Sie ist im Vergleich zu den anderen kurz und bündig abgefasst. Zunächst kommen die wichtigsten Daten des Kaufes: Käufer, Kaufpreis, Verkäufer, Kaufort, Kaufobjekt, Zeugen. Dann wird lediglich der Ausschluss der Redhibition angeführt. Wichtig ist, dass sie in die obige Reihe der Vereinbarungen passt, die ohne Garantieleistung ausgehandelt worden sind.

In den Digesten gibt es zwei Fragmente, welche die Möglichkeit des Ausschlusses der ädilizischen Haftung und der Garantieübernahme bezeugen, D 2,14,31 Ulp. 1 ed. aed. cur. und D 21,1,48,8 Pomp. 23 Sab. Die Meinung des Ulpian scheint mit der Tatsache im Widerspruch zu stehen, dass die Ädilen im Edikt verbindliche Marktregeln verheissen hatten. Die ädilizischen Marktvorschriften sind nach ihm als dispositiven Normen aufzufassen (75). Es war der freien Wahl der Parteien überlassen, in welcher Form sie ihr Geschäft abschliessen wollten. Pomponius formuliert das etwas anders. Als Rechtssitte erwähnt er, dass im Falle eines „einfachen Kaufes“ die Redhibition nicht zulässig sei (76).

Die zitierten Stellen von Ulpian und Pomponius sprechen dagegen, dass im ädilizischen Edikt irgendwelche Garantiestipulationen zwingend vorgeschrieben worden wären. Ob der Verkäufer eine Garantie übernahm oder sie ausschloss, war dem Willen der Parteien überlassen. Ohne Garantie konnte der Käufer gewiss billiger erwerben. Zwar war die Garantieübernahme die herrschende Sitte, nichts hinderte die Parteien aber daran, sie in ihrem konkreten Vertrag beiseite zu schieben. Der Sinn der „ädilischen Stipulationen“ muss deshalb anderswo zu suchen sein.

IV. Kapitel

Die ädilischen Stipulationen

§10 Überlegungen zur ädilischen Stipulation

A) Zunächst überprüft das Kapitel die Texte, die die ädilischen Stipulationen in das System der Stipulationen einzuordnen versuchen (1).

I. Pomponius D 45,1,5,pr unterscheidet folgende Kategorien: *stipulationes iudiciales*, *praetoriae*, *conventionales* oder gemischte, *praetoriae* und *iudiciales*. *Iudiciales* nennt er diejenigen, welche aus dem Amt des Richters stammen, wie z.B. die *cautio de dolo*. *Praetoriae* sind diejenigen, welche aus dem Amt des Prätors herrühren, wie z.B. die *cautio damni infecti*. Die prätorischen Stipulationen werden aber so verstanden, dass sie auch die ädilischen mitenthalten: Auch sie stammen nämlich aus der Jurisdiktion. *Conventionales* sind solche, die aus der Vereinbarung der Parteien stammen.

Communes sind Stipulationen, die ebenso vom Prätor wie vom iudex stammen können, wie z.B. die *cautio rem salvam fore pupilli*. In ähnlicher Weise stammt eine *stipulatio duplae* vom iudex oder von Ädilen aus seinem Edikt. Ein Fragment der Institutionen Justinians (Inst. 3,18,1–4) wiederholt fast wortwörtlich das vorliegende Zitat des Pomponius. Gegen die Echtheit der Stelle wurden mehrfach Einwürfe erhoben (5). Den vor allem angefochtenen Satz (*conventionales – contracto*) kann man ausfallen lassen und die dreiteilige Gliederung als die des Pomponius annehmen. Die ädilizischen Stipulationen sind als eine Unterart der prätorischen erwähnt. In seiner Begründung sieht Pomponius das gemeinsame Merkmal darin, dass diese Stipulationen auf die Jurisdiktion zurückzuführen sind. Wie beim Prätor musste es also auch bei dem Ädilen mit seiner Gerichtsbarkeit zusammenhängen, wenn er irgendwelche Stipulationen verheisst. Eine wertvolle Parallele für die weitere Interpretation dieses Elements bietet jenes Beispiel, das Pomponius hinzufügt, die *cautio damni infecti*.

II. Ulpian D 46,5,1,pr – 2 Ulp. 70 ed. führt eine andere Version für die Gliederung der Stipulationen an: *iudiciales*, *cautionales* und *communes*. Davon scheinen die *iudiciales* dem am nächsten zu stehen, was Pomponius unter der gleichen Kategorie versteht. Die für uns wichtigste Kategorie ist die Gruppe der *stipulationes cautionales*: Ulpian schreibt, dass sie *instar actionis habent*, „Wirkung einer *actio* haben“. Als Beispiele erwähnt er die *stipulationes de legatis, de tutela, ratam rem haberi* und, wie schon Pomponius, die *cautio damni infecti*; die ädilizischen bezieht er nicht mit ein.

III. Der kurze Überblick über die Beispiele, die von Pomponius und Ulpian als typische Fälle der prätorischen Stipulationen zitiert werden, erlaubt gewisse Folgerungen. Sie konnten in den verschiedensten Verfahren auftreten. Als gemeinsames Merkmal ist zu nennen, dass sie im prätorischen Edikt geregelt waren und bei Bedarf vom Prätor erzwungen werden konnten. Diese Stipulationen wurden für Fälle verheissen, in welchen die Möglichkeit der Klageerhebung nach dem *ius civile* fehlte. Die Sicherheitsleistungen wurden immer in einem Stadium des Verfahrens verlangt, in dem die Parteien schon vor dem Prätor standen. Es ist kein einziger Fall zu finden, in dem eine prätorische Stipulation nach dem Muster des Ediktes von den Parteien untereinander „privat“, ausserhalb eines Rechtsstreites geleistet worden wäre.

Die Möglichkeit, eine Parallele von den prätorischen zu den ädilizischen Stipulationen zu ziehen, kann sich auf die oben behandelte Gliederung der Stipulationen durch Pomponius stützen. Er ordnet nämlich die ädilizischen als eine Untergruppe der prätorischen Stipulationen ein. Die ädilizischen Stipulationen müssten einen ähnlichen Charakter und ähnliche Funktionen wie die prätorischen haben. Demgemäss kann man erwarten, dass auch sie in Anwesenheit des Magistrats, vor den Ädilen, geleistet werden mussten. Diese Stipulationen müssen weiter, wie es auch in der Überlieferung bezeugt ist, in das Edikt aufgenommen worden sein. Darüber hinaus ist zu vermuten, dass sie

von den Ädilen bei Bedarf erzwungen wurden. Die Parallele zu den prätorischen Stipulationen erweckt noch die Vermutung, dass sie eine wesentliche Rolle im ädilizischen Verfahren gespielt hatten.

B) Bei der Gliederung der Stipulationen stuft Pomponius D 45,1,5,pr die ädilizischen als eine Unterart der prätorischen ein. Als paralleles Beispiel bei den prätorischen führt er dabei die *cautio damni infecti* an (22). Es ist zu prüfen, ob die prozessuale Verwendung der ädilizischen Stipulationen, die im Mittelpunkt unseres Interesses stehen, nach dem Schema dieser *cautio* vorstellbar wäre.

Der Edikttext lässt für die *cautio damni infecti* folgendes Schema der prätorischen Anordnungen erkennen: Zunächst befiehlt der Prätor, dass der Gegner eine *promissio* oder *satisdatio* leisten muss, wenn der Einschreitende schwört, dass er seinen Antrag nicht *calumniae causa* einreichte. Der erste Schritt ist *promitti*, *satisdari iubebo*, also die Auferlegung einer Garantie vom Magistrat (24). Das wurde auch im Edikt an erster Stelle geregelt. Bleibt die auferlegte Stipulation aus, weist der Prätor den Antragsteller in den Besitz des sich Weigernden ein. Der technische Ausdruck für die Eröffnung des Rechtsweges *iudicium dabo* findet sich erst hier, in der dritten Stufe der prätorischen Anordnungen. Die Klagemöglichkeit aufgrund jenes Ediktes wurde fast „in letzter Not“ gewährt, wenn die vorangegangenen Versuche des Prätors scheiterten, durch „Umwege“ einen zivilrechtlichen Haftungsgrund zum Prozessieren zu schaffen. In diesem *iudicium* wird der Beklagte gezwungen, den Betrag zu leisten, den er hätte leisten müssen, wenn er die verlangte Stipulation geleistet hätte.

Im Vergleich zu der dargestellten Regelung weiss das ädilizische Edikt nichts von den ersten beiden Schritten. In den überlieferten Texten finden wir nur eine dem Verkäufer auferlegte Informationspflicht. Als Sanktion für das Unterlassen der vorgeschriebenen Auskünfte ist einfach die Eröffnung des Rechtswegs genannt: *iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur*.

C) In der *lex Rubria de Gallia Cisalpina*, FIRA I 19, aus der Mitte des 1. Jh.v.Chr. sind über das Verfahren der *cautio damni infecti* noch weitere Details zu finden: Der Einschreitende konnte *restipulatio* oder *satisdatio* entsprechend der Formel (*ex formula*) verlangen. Derjenige, der sich dieses Versprechen geben lassen wollte, sollte ein Gesuch beim städtischen Jurisdiktionsmagistrat einreichen. Voraussetzung zur Fortführung des Verfahrens war der Kalumnieneid des Antragstellers (Z.9/10). Dann erklärte der Magistrat den Rechtsweg für zulässig und ordnete an, dass derjenige, der vor das Gericht geladen war, ein Versprechen – oder eventuell eine *satisdatio* – leisten müsse. Prozessiert wurde erst dann, wenn die Schäden wirklich erfolgten. Dann hat aber derjenige, dem die *repromissio* oder *satisdatio* geleistet worden war, bereits eine feste

IV. Kapitel

zivilrechtliche Grundlage für seine Klage. Der bis jetzt behandelte Teil des Verfahrens entspricht dem, was auch von Ulpian überliefert ist.

Ab Z.12 des Kapitels XX behandelt die *lex Rubria* den Fall des Ungehorsams des Antragstellers. Dafür schreibt sie ein etwas abweichendes Vorgehen vor. Während nämlich nach Ulpian der Prätor den zur *cautio* Geladenen bei Nichtleistung mit der *missio in possessionem* bedrohte, stand nach der *lex Rubria* dem Munizipalmagistrat kein solches indirektes Zwangsmittel zur Verfügung (27). Also konnte der Magistrat den Rechtsweg nur dadurch eröffnen, dass er sogleich mit der Fiktion der *repromissio* operierte (28). Die Verwendung dieser Fiktion bedeutet keineswegs, dass die Formalitäten abgelehnt und die Prozessführung formlos vereinfacht worden wären. Sie macht eher deutlich, dass der alte Weg der Formalitäten auch dann eingehalten wurde, wenn die Voraussetzungen dafür eigentlich fehlten (30).

Aus den prozessualen Details der *cautio damni infecti* ist hinsichtlich unseres Themas folgendes zu bemerken: Der Magistrat hatte vor, für einen bestimmten Fall Rechtsschutz zu gewähren. Nach dem *ius civile* stand aber keine Klage für diesen Fall der Schädigung zur Verfügung. Deswegen griff der Magistrat nach einer zivilrechtlichen Form der Haftungsbegründung, wofür die Stipulation als Verbalkontrakt des *ius civile* leicht anwendbar war. Um den Rechtsweg zulässig zu machen, nahm der Magistrat die betreffende Stipulation in sein Edikt auf und bot sie auf das Gesuch des Klägers hin den Parteien an. Die Stipulation war vor dem Magistrat, *ex formula*, abzulegen. Die Mitwirkung des Magistrats bedeutete also einen gewissen Druck auf den Gegner, den magistratischen Anforderungen zu entsprechen. Daneben stand dem Prätor eine Reihe ausserprozessualer Mittel zur Verfügung, den Antragsgegner gehorsam zu machen. Falls dieser trotzdem nicht mitmachte, wurde schliesslich die Formel erteilt. Er wurde nach den gleichen Kriterien verurteilt, als ob er die auferlegte Stipulation geleistet hätte.

§11 Fragmente zu den ädilizischen Stipulationen

A) Auffälligerweise sind die ädilizischen Stipulationen in den Digesten relativ selten erwähnt. In diesem Abschnitt werden sämtliche Texte angeführt, welche ihre Existenz bestätigen und näheres über ihren Inhalt aussagen. Besonders Augenmerk soll darauf gelegt werden, ob diese Stipulationen beim Kaufabschluss oder in einem vor dem Ädilen geführten Prozess geleistet werden.

1) D 45,1,5,pr Pomp. 26 Sab. Wie oben bereits gezeigt, ordnet Pomponius in seiner schulmässigen Gliederung die ädilizischen Stipulationen als eine Unterart der prätorischen ein. Damit sind sie in das Verfahren *in iure* einzuordnen.

2) D 21,2,37,pr-1 Ulp. 32 Sab. Ulpian stellt fest, dass der Verkäufer gegenüber dem Käufer zur Eviktionsgarantie verpflichtet ist. Er betont, dass die *stipulatio duplae* vor

allem bei wertvollen Waren erforderlich war, so etwa bei einer Perle, kostbarem Schmuck, einem Seidenkleid oder bei anderen nicht billigen Kaufgegenständen. In diesem Zusammenhang erwähnt er, dass auch das kurulische Edikt dem Verkäufer vorschreibt, die *stipulatio* für einen Sklaven zu leisten (33). Bemerkenswert ist der Unterschied zwischen den Ausdrücken, die Ulpian am Anfang und im letzten Satz des Textes verwendet: *promitti oportet*; *diximus duplam promitti oportere*, jedoch am Schluss *cavere iubetur*. Wahrscheinlich spricht er von zwei Arten der Stipulation. Zunächst erwähnt er den festen Handelsbrauch, dass der Verkäufer einer wertvollen Sache eine Garantiestipulation leisten „muss“. Am Schluss fällt die Bemerkung, dass eine *cautio* in einem Fall als Pflicht auftreten kann, nämlich dann, wenn das die Ädilen „für einen Sklaven“ aufgrund des Ediktes anordnen (*iubere*). Offenbar hat der letzte Satz keine enge Verbindung mit den vorher aufgezählten Fällen der *stipulatio duplae*. Er scheint eher eine Nebenbemerkung von Ulpian zu sein. Der Anlass dazu könnte in der Erfahrung liegen, dass im Formular der Handelspraxis die Stipulation für Rechtsmängel fast immer mit der Garantieübernahme für Sachmängel verbunden war.

3) D 21,2,32,pr – 1 Ulp. 46 Sab. Ulpian referiert eingangs die allgemeine Meinung, dass mehrere Stipulationen vorhanden seien, wenn mehrere Garantieversprechen in eine einzige Stipulation einbezogen werden (35). Es ist die sogenannte *regula quot corpora tot stipulationes* (36). Ulpian stellt die Frage, ob es bei der *stipulatio duplae* ähnlich sei, und bejaht dies. Er zitiert dagegen die Meinung Julians, der davor warnt, dass der Käufer durch mehrere Klagen aufgrund eines einzigen Fehlers eventuell Gewinne ziehen könne. Ulpian ist jedoch der Meinung, dass der Käufer hier keineswegs ungerechte Vorteile ziehe. Es wird in jedem Fall genau berechnet, um wieviel geringer der Wert des Sklaven wegen jedes einzelnen Fehlers ist. Abschliessend betont er, dass aus der Stipulation wegen jeder versprochenen Eigenschaft eine neue Klage entsteht. Aus der im *principium* gebrauchten Wendung können die Worte *ex edicto aedilium curulium promittuntur* wiedergegeben werden als „was dem Edikt der kurulischen Ädilen gemäss versprochen wird“. Deutet das auf einen Stipulationszwang beim Kaufabschluss hin? Der Ausdruck und der davorstehende Satz können in zweierlei Hinsicht verstanden werden: als diejenigen Fehler, für welche kraft des Edikts Gewährleistung versprochen werden muss, oder als diejenigen Fehler, welche man dem Ediktsinhalt gemäss zu versprechen pflegt. Im zweiten Fall ist eine *actio ex stipulatu* zu erwarten, im ersten könnte die Stipulation ein notwendiger Prozessschritt im ädilizischen Verfahren sein.

Die Fortsetzung des Textes schliesst keine der Varianten aus, obwohl die traditionelle Interpretation des Textes nur die Möglichkeit der beim Kaufabschluss erzwungenen Stipulation berücksichtigt (36). Im folgenden Abschnitt beschreibt Ulpian die Klagemöglichkeiten: *quantum minoris propter fugam servi, deinde agit propter morbum*. Es wird also auf die Preisminderung beklagt. Es sind immer noch beide

eventuellen Klagen vorstellbar: Mit der *actio ex stipulatu* konnte man die Preisherabsetzung ebenso erreichen wie mit der *actio quanti minoris*. Am Ende des Textes betont er aber, dass *ex stipulatione agitur*. Folglich muss man den Text so interpretieren, dass die Parteien im Beispielsfall des §1 die Stipulation freiwillig geleistet haben; dasselbe muss auch für die im *principium* erörterte Stipulation gelten. Dafür spricht auch die dort im Kontext erwähnte *stipulatio duplae*, die in das Formular mit aufgenommen worden sei. Die Wendung des *principium: quae ex edicto aedilium curulium promittuntur* muss man deshalb so verstehen, dass Ulpian damit nur den Kreis der eventuellen Klausel konkretisieren wollte: „diejenigen Fehler, welche man dem Edikt der kurulischen Ädilen gemäss zu versprechen pflegt“. Das verwendete Verbum *promittuntur* ist völlig neutral, es enthält keinerlei Zwangselemente. In den Quellen, die ohne Zweifel die ädilizische Stipulation beschreiben, wird fast immer *promittere iubetur* gebraucht.

4) D 21,1,62 Mod. 8 diff. Das Fragment (38) stammt aus dem 8. Buch von Modestins Werk *differentiarum libri* (39). Der Jurist bespricht hier ausgewählte Probleme des Privatrechts, in denen verschiedene Rechtseinrichtungen voneinander abgegrenzt werden müssen. Dieser Charakter des Werkes erläutert die zugespitzte Fragestellung des behandelten Fragments. Modestinus beginnt mit der Feststellung, dass sich das *edictum aedilium curulium* nicht auf verschenkte Sachen bezieht. Als Begründung führt er an, dass die Redhibition bei der Schenkung unmöglich sei. Was könnte der Schenker auch zurückzugeben versprechen, da er keinen Kaufpreis erhielt? Weitere Probleme sieht er darin, wenn die verschenkte Sache vom Empfänger verbessert wird. Müsste dann vielleicht der *donator* dem Empfänger den Wertunterschied ersetzen? Wenn man eine Sache verschenkt, muss man daher nicht all das versprechen, was die Ädilen beim Verkauf von Sklaven (Sachen) zu versprechen befehlen. Dagegen macht er eine Ausnahme im Hinblick auf den *dolus malus* und stellt fest, dass der *donator* dafür hafte.

Modestin stützt sich auf ziemlich formale Argumente. Er argumentiert zwar nicht damit, dass das Edikt der kurulischen Ädilen nur für Marktkäufe von Sklaven und Vieh verheissen wurde und die Schenkung bereits deshalb ausserhalb des Anwendungsbereichs des Edikts liege. Als Schlüsselwort zur Interpretation ist *repromittere* anzunehmen, das im Text dreimal vorkommt: Im zweiten Satz wird behauptet, dass die Ädilen beim Kauf eine bestimmte *repromissio* anordnen, die bei der Schenkung nicht zur Anwendung kommt. Der erste Satz gibt gewisse Informationen über den möglichen Inhalt dieser *repromissio*. Modestin sagt, dass der Schenker kein Versprechen hinsichtlich der Rückerstattung des Kaufpreises leisten kann. Daraus ist zu folgern, dass im Falle eines Kaufes der Verkäufer eben die Rückgabe des Kaufpreises zu versprechen hatte. Der Schlusssatz, dass der *donator* dagegen *de dolo se obligare debet et solet*,

macht den Unterschied der Haftung aus den beiden Verträgen noch deutlicher: Während der Verkäufer aufgrund des ädilizischen Ediktes zur Rückerstattung des Kaufpreises und zum Ersatz der eventuellen Investitionen verpflichtet ist, haftet der *donator* nur für *dolus*.

Es fragt sich noch, ob Modestin im Zitat Sachmängel oder Rechtsmängel behandelt (40). Es wird allgemein vermutet, dass das Musterformular der *stipulatio duplae* für Rechtsmängel ins ädilizische Edikt ebenso aufgenommen war, wie das Stipulationsformular für Sachmängel. Modestin spricht einerseits vom Versprechen hinsichtlich der Rückerstattung des Kaufpreises; andererseits vom Ersatz über den ehemaligen Wert der Sache hinaus, wenn sie vom Beschenkten verbessert wurde. Diese Umstände schliessen keine der vorstellbaren Varianten aus; möglicherweise behandelt Modestin die kombinierte Rechts- und Sachmängelstipulation. *Repromitti iubent* besagt demnach nicht mehr, als dass die Ädilen gewisse Stipulationen erzwingen.

5) D 21,2,31 Ulp. 42 Sab. Aller Wahrscheinlichkeit nach hat jemand an Ulpian die Frage gerichtet, ob die übliche Stipulationsklausel der Vertragspraxis, dass der Sklave gesund sei, kein Dieb und kein *vispellio* (41) sei usw., überhaupt sinnvoll und gültig ist (42). Wenn nämlich das Versprochene nicht wahr ist, der Sklave nicht gesund oder ein Dieb ist, wurde etwas Unmögliches versprochen. Nach dem Satz (43) *impossibilium nulla obligatio est* (D 50,17,185 Cels. 8 dig.) wäre die Stipulation ungültig. Wenn aber das Versprochene der Wahrheit entspricht, scheint die Stipulation vergeblich zu sein. Gegen die Einwände, dass die Stipulation wirkungslos sei, führt Ulpian zwei Argumente an. Einerseits wird dadurch die Haftung des Verkäufers auf *quod interest* begründet; andererseits wird eben dieses Stipulationsformular auch von den Ädilen verwendet, in deren Edikt aufgenommen und für irgendwelche – hier leider nicht näher erörterte – Zwecke gebraucht. In der romanistischen Forschung ist auch eine abweichende Interpretation der Stelle zu finden. Demgemäss habe die Fragestellung gelautet, ob eine auf die Mangelfreiheit gezielte Stipulation ohne den Zusatz *praestari* überhaupt gültig sei (44). Der Schlusssatz Ulpians wäre dann eine Andeutung, das „man sich sogar gefragt hat, ob das Versprechen der Mangelfreiheit mit dem Zusatz *praestari* wirklich gültig sei“. Diese Interpretation ist nicht vollkommen überzeugend, weil dadurch das Fragment widersprüchlich bleibt. Einerseits wird nämlich vermutet, dass Ulpian festgestellt hat, dass die *stipulatio* ohne *praestari* ungültig sei; andererseits fragt er sich, ob sie mit dem Zusatz *praestari* gültig sei. Eine andere Interpretationsvariante prüft die Stelle aus dem Gesichtspunkt der Interessehaftung (45). Nach dem Textzusammenhang in Lenel, Pal. Ulp. Nr. 2886, betont hier Ulpian den Gegensatz von *factum tollere* (D 50,17,31) und *praestari* (D 21,2,31). Die Interpretation ist für den ersten Teil des Fragments D 21,2,31 einleuchtend, der zweite Teil bleibt aber unerklärt. Warum hebt Ulpian die ädilizische Stipulation als entscheidendes Argument noch eigens hervor?

Warum betont er das Hinzufügen von *praestari*, obwohl in der Vertragspraxis die Gewährungsstipulation ebenso mit als ohne *praestari* vorkommt und anscheinend in beiden Varianten die gleiche Wirkung, die Zahlungspflicht der Wertdifferenz, zur Folge hatte?

Meiner Interpretation nach unterscheidet Ulpian im Text zwischen zwei Formen von Stipulationen. Ihrem Wortlaut nach müssen sie sehr ähnlich gelaute haben, weil er als Ausnahme allein betont, dass bei der ädilizischen Stipulation das Wort *praestari* nicht fehlen darf. Die zu Beginn beschriebene Stipulation entstammt der Vertragspraxis. Mit Abnahme der Garantiestipulation bezweckte der Käufer die Entstehung einer neuen Klagemöglichkeit. Derartige Stipulationen wurden anscheinend von den Parteien frei vereinbart. Davon trennt Ulpian die zweite Art der Stipulation, die von den Ädilen proponiert ist. Er findet es einfach lächerlich, dass jemand die Gültigkeit dieser ädilizischen Stipulationen überhaupt in Frage stellen könne. Folglich waren diese Stipulationen wohl bekannt, ihrem Inhalt nach – im Gegensatz zu der vertraglichen Garantiestipulation – genau festgelegt und ihr Zweck nicht in Zweifel zu ziehen.

Es ist bemerkenswert, dass das Wort *praestari* nur im zweiten Teil des Textes vorkommt. Ulpian bezieht es auf den Wortlaut der Stipulation, die von den Ädilen angeordnet ist. *Praestare* bedeutet im allgemeinen das Einstehensmüssen dafür, dass ein angenommener oder erwarteter Umstand gegeben ist oder eintritt (49). Durch die Antwort des Verkäufers wird dessen zivilrechtliche Haftung begründet. Das Verbum hat in der klassischen Zeit einen so umfassenden Inhalt, dass es jede Leistung (*dare* und *facere*) einschloss (50). Diese weite Wortbedeutung steht mit dem ersten Teil des Textes von Ulpian in Einklang. *Praestari* war aber auch ein typischer Ausdruck sowohl des prätorischen als auch des ädilizischen Edikts und bezeichnete hierin das vom Magistrat angeordnete Haftenmüssen; ebenso ist bei Gai. inst.4,2 *praestare* als *terminus technicus* in der Prozessformel, und zwar in der Intentio, gebraucht (52). Ulpian belegt also, dass das sonst nirgends im Wortlaut überlieferte Formular einer ädilizischen Stipulation an die Worte des Edikts *praestari oportere dicetur* (51) anknüpfte.

Der Text lässt folgende Schlüsse zu: Die Ädilen haben irgendwelche Stipulationsformulare öffentlich ausgehängt. Die Wendung *stipulatio quae ab aedilibus proponitur* bedeutet, dass das Musterformular der Stipulation in das ädilizische Edikt aufgenommen wurde. Diese ädilizische Stipulation konnte nach Ulpian folgendermassen formuliert werden (53): *Eum hominem quo de agitur sanum esse, furem non esse, vispellionem non esse praestari spondesne (promittis)?*

6) D 21,1,32 Gai. 2 ed. aed. cur. Gaius erwähnt hier ausdrücklich zwei Arten der ädilizischen Anordnungen: Krankheiten und Fehler des Sklaven müssen vorher (vor dem Verkauf) bekannt gegeben werden: *praedicere iubetur*; ausserdem muss versprochen werden, dass sich der Sklave nicht in einem solchen Zustand befindet: *in his causis non*

esse ... ut promittat praecipitur. Für den Verkauf von Zubehör wiederholt er beide Anordnungen. Das Wort *praeterea* teilt den Satz in zwei getrennte Aussagen: Der erste Teil bezieht sich auf den überlieferten Teil des Ediktes, während *praeterea ... ut promittat praecipitur* auf eine weitere Anordnung der Ädilen schliessen lässt. Nach dieser Formulierung ist also zu vermuten, dass es sich hier um zwei verschiedene Aspekte, um zwei verschiedene, parallele Anordnungen handelt. Neben der Informationspflicht konnten die Ädilen auch bestimmte Stipulationen verlangen. Der Wortlaut der Stelle erinnert sehr an den Ediktstext. Dort findet sich aber allein die Informationspflicht, nicht aber die von Gaius darüber hinaus noch erwähnte Stipulationspflicht.

Um diesen Unterschied zu erklären, sind zwei Möglichkeiten zu erwägen: Einerseits wäre zu vermuten, dass die hier erwähnte Stipulationspflicht zur Zeit des Gaius noch im Edikt stand, jedoch später (von den Kompilatoren?) irgendwann gestrichen wurde. Diese Vermutung bleibt aber rein hypothetisch, weil keine Belege dafür oder dagegen zur Verfügung stehen. Andererseits ist damit zu rechnen, dass die zweite Anordnung, die Stipulationspflicht nie im Ediktstext erschien. Es könnte eine technische magistratische Anordnung (55) der Ädilen gewesen sein, deren Aufnahme in das Edikt nicht nötig war. Diese Vermutung steht in Einklang mit dem Schluss, der aus der Gliederung der prätorischen Stipulationen gezogen wurde: Die ädilischen Stipulationen mussten von den Ädilen auferlegt und vor ihnen geleistet werden.

7) D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur. Gaius gibt uns in dieser Stelle folgende Informationen: Dem Verkäufer sind nach dem Inhalt des Ediktes der kurulischen Ädilen gewisse Stipulationen aufzuerlegen. Wenn der Verkäufer die Stipulation verweigert, treten gegen ihn bestimmte Sanktionen ein; der Ädil verspricht dem Käufer, ihm gegen den ungehorsamen Verkäufer innerhalb von bestimmten Fristen den Rechtsweg zu eröffnen, und zwar innerhalb von zwei Monaten ein Verfahren zur Redhibition oder innerhalb von sechs Monaten eines auf Preisminderung. Bemerkenswert ist vor allem der Ausdruck, womit die Eröffnung des Rechtsweges beschrieben ist: *pollicentur ... redhibendi iudicium*. Nirgends im ausgehängten Ediktstext der Ädilen findet sich das Verbum *polliceri*, es wird hingegen häufig von Juristen verwendet. In Verbindung mit einem Magistrat wird das Wort insbesondere in folgenden Wendungen gebraucht: *actionem polliceri* (D 14,1,1,18 Ulp. 28 ed.; D 7,1,13,2 Ulp. 18 Sab.); *iudicium polliceri* (D 4,2,14,1 Ulp. 11 ed.); *bonorum possessionem polliceri* (Gai. inst. 2,119). In einigen Texten bezieht sich *polliceri* ohne Zweifel auf eine Situation im Prozess: so z.B. Ulpian D 4,2,14,1 Ulp. 11 ed., oder Gai. inst. 2,119. Der korrekte Ausdruck der Ediktstexte ist *iudicium dare*; dagegen kommt *polliceri iudicium* nie in einem wörtlichen Ediktszitat vor. Das *polliceri* findet sich eher in solchen Texten, in denen übliche praktische Veranlassungen des Magistrats beschrieben werden. Es handelt sich stets darum, dass

IV. Kapitel

der Magistrat in einer konkreten Situation regelmässig eine bestimmte Massnahme trifft. Den Satz *si venditor non caveat, pollicetur adversus eum redhibendi iudicium...* kann man so interpretieren, dass der Ädil für den Fall der Verweigerung der Stipulation als Sanktion regelmässig innerhalb von bestimmten Fristen den Rechtsweg eröffnet. Das Gaius-Fragment wird im Kapitel V noch ausführlich besprochen.

B) Zusammenfassend kann über die ädilizischen Stipulationen aufgrund der sieben untersuchten Texte und der vorher angestellten allgemeinen prozessrechtlichen Überlegungen folgendes festgehalten werden: Nur drei Texte handeln ausschliesslich von den erzwungenen ädilizischen Stipulationen: Nr.1, Nr.6 und Nr. 7. Im ersten Text wird festgestellt, dass sie aus der *iurisdictio* abzuleiten sind. Im Text 6 bestätigt Gaius, dass die Ädilen neben der „Information“ beim Kauf auch die Leistung gewisser Stipulationen verlangten; wie das Wort *praeterea* zeigt, waren sie jedoch nicht notwendigerweise gleichzeitig zu leisten. In Text 7 finden sich die Sanktionen, die beim Ausbleiben der auferlegten ädilizischen Stipulation eintraten.

Die übrigen Texte (Nr. 2, Nr. 3 und Nr. 4) verknüpfen die ädilizische Stipulation mit der *stipulatio duplae* und erörtern sie gemeinsam. Die Abgrenzung der beiden Arten von Stipulationen ist aber in jedem Text zu bemerken. Ulpian betont (Nr. 2), dass die Ädilen die Leistung einer Stipulation befahlen. Modestin (Nr. 4) hebt das gleiche Merkmal der ädilizischen Stipulation hervor: *aediles repromitti iubent*.

Die in §11 behandelten Texte erlauben folgende allgemeine Bemerkungen über die ädilizischen Stipulationen: Da sie aus der Jurisdiktion der Ädilen abzuleiten sind, mussten sie vor den Ädilen geleistet werden. Musterformeln dieser Stipulationen wurden in das ädilizische Edikt aufgenommen. Ihrem Inhalt nach waren diese Stipulationen sehr ähnlich wie die üblichen Garantiestipulationen der Handelspraxis formuliert. Die Leistung der Stipulation schuf einen zivilrechtlichen Haftungsgrund (*praestare*). Die Ädilen machten daher diese Stipulation in gewisser Situation zur Verpflichtung. Wenn der Verkäufer die Leistung der Stipulation verweigerte, setzten die Ädilen strenge Sanktionen gegen ihn ein (Text Nr. 5).

Unsere Quellen geben aber keine Auskunft darüber, zu welchen konkreten Zwecken die Ädilen diese Stipulationen benötigten. Hierüber kann erst eine genauere Untersuchung des vor den Ädilen durchzuführenden Prozesses Aufschluss geben.

**§12 Prozessrechtliche Überlegungen:
Verschleppungsmanöver und Verteidigungsverweigerung des Beklagten
in der *lex Rubria***

Wie bereits oben bei der *cautio damni infecti* dargestellt, bereitete die Indefension des Beklagten stets die grössten Probleme. Auch hier führt ein Vergleich mit der *lex Rubria* (FIRA I 19) weiter.

A) Das Kapitel XXI der *lex Rubria* regelt den Prozess, genauer die Befugnis der Munizipalmagistrate zur Rückforderung einer bestimmten Geldsumme, *pecunia certa credita* bis zu 15000 Sesterzen. Dabei ist auch dargestellt, welche Haltung der Beklagte gegenüber der Klageerhebung einnehmen kann (Z.4–9): 1) *Confessus erit*, der Beklagte anerkennt seine Schuld, zahlt aber trotzdem nicht und leistet auch durch *satisfactio* keine Sicherheit. 2) *Se non defendet*, der Beklagte verteidigt sich nicht wie vorgeschrieben durch Ablegung einer *sponsio* und durch Annahme der Prozessformel. Das betrifft immer noch den Fall, dass der Schuldner zunächst anerkannt hat: Der Unterschied zwischen den zwei geregelten Fällen ist darin zu sehen, dass im ersten Fall der *confessus* anscheinend alles mitmacht, nur die Rückzahlung seiner Schuld ablehnt. Im zweiten Fall anerkennt er zwar seine Schuld, macht aber weitere, offenbar nötige Prozessschritte nicht mehr mit. 3) *De ea re in iure non responderit*, der Schuldner „antwortet“ vor Gericht nicht, er gibt weder ein Versprechen hinsichtlich der Sache ab noch nimmt er die Prozessformel an. Das ist also der Fall der vollständigen Indefension. Bruna übersetzt die Wendung so, dass der Beklagte sich weigert, vor Gericht zu erscheinen (59). Dagegen scheint die wörtliche Übersetzung „nicht antwortet“ passender zu sein (60), darunter sind nämlich mehrere Varianten der Indefension vorstellbar. Für die hier vertretene, weite Auffassung des *non responderit* spricht, dass der Text sonst nicht schlüssig wäre. Wenn unter *non responderit* allein das Nichterscheinen zu verstehen wäre, dann bliebe die andere Variante der Indefension ungeregt. Ausserdem wäre die Fortführung des Satzes *neque de ea re sponsionem faciet neque iudicio uti oportebit se non defendet* unsinnig und überflüssig. Denn wenn das *non responderit* allein das bedeutete, dass der Beklagte vor Gericht nicht erscheint, müsste die Wendung, dass er auch keine *sponsio* leistet und die Prozessformel nicht annimmt, nicht hinzugefügt werden. Für den Nichterscheinenen wäre das selbstverständlich und nicht mehr eigens zu betonen. Gegen Bruna spricht auch der Wortlaut des folgenden Kapitels der *lex Rubria*: *aut sei d(e) e(a) r(e) in iure nihil responderit* (cap. XXII, Z.37/38). Bruna schlägt auch hier die Übersetzung vor: „oder falls der Beklagte es unterlässt, hinsichtlich des betreffenden Falles bei der gerichtlichen Voruntersuchung zu

IV. Kapitel

erscheinen" (61). Das *nihil responderit* unterstützt jedoch die wörtliche Übersetzung in beiden Kapiteln.

Der Fall des *non responderit* ist für den Fortgang der Überlegungen wichtig. Es ist gut vorstellbar, dass jemand *in iure* anwesend ist, aber trotzdem „nicht antwortet“. Oft hatte der Beklagte vielleicht gar keine böse Absicht, den Prozess irgendwie zu verschleppen. Es können vom Kläger etwa solche Umstände vorgebracht werden, worauf der Beklagte nicht sofort antworten kann. Um die zur Prozessvorbereitung nötige Zeit zu gewinnen, sind zweierlei Möglichkeiten vorstellbar. Entweder trifft der Beklagte mit dem Kläger darüber eine Vereinbarung und die Parteien setzen selbst eine Frist für die Weiterführung des Prozesses (62). Zeigt sich der Kläger aber zu einer freiwilligen Prozessvertagung nicht bereit, muss der Beklagte zu einer Art Indefension greifen. Er anerkennt zwar die Schuld, betreibt den Prozess aber nicht weiter, er leistet keine Prozesskaution und nimmt die Prozessformel nicht an. Folge der Indefension war immer die Einsetzung eines indirekten Zwangsmittels, um den Kläger trotz des Widerstandes des Beklagten vor Nachteilen zu schützen (63). Der Magistrat musste die Prozessverschleppung verhindern und dem Kläger den Rechtsschutz gewähren. Der *indefensus* wurde nach der *lex Rubria* als *damnatus* fingiert, weil den Munizipalmagistraten andere Vollstreckungsmassnahmen als die *ductio* versagt waren (64).

Es fragt sich noch, ob der ungehorsame Beklagte sofort verurteilt wurde oder ihm der Magistrat gewisse Frist gewährte. Eine bindende Frist sucht man freilich in der *lex Rubria* vergeblich. Hier ist vielleicht auf einen Gedanken Wlassaks (65) zurückzugreifen, der das Fortleben der Frist von 30 Tagen aus den Zwölftafeln auch noch zur Zeit der *lex Rubria* annimmt (66). Als allgemeiner Grundsatz des römischen Prozessrechts musste diese Bestimmung in der *lex Rubria* nicht eigens erwähnt werden; hier standen Detailregelungen im Vordergrund. Der enge Zusammenhang von *confessus* und Indefension im Kapitel XXI legt die Annahme nahe, dass jene 30 Tage in beiden Fällen jener äusserste dem Kläger zumutbare Aufschub war, der dem Beklagten ohne Einigung mit dem Kläger gewährt wurde.

B) Im folgenden Kapitel XXII der *lex Rubria* (FIRA I 19) wird das Problem der Indefension etwas abweichend geregelt, da es sich hier nicht um eine Darlehensschuld, sondern um die Zurückforderung einer Sache handelt. Auf Beklagtenseite sind folgende Varianten des Verhaltens vorstellbar: Zwar anerkennt er, dass der Kläger Eigentümer der Sache sei (*eiusve eam rem esse*), und dass er diese in seinem Besitz habe (*se eam habere*), gibt sie aber trotzdem nicht zurück; deshalb leistet er weder Sicherheit noch die Prozesskautionen (67). Die andere Art der Indefension liegt darin, dass der Beklagte sich von Anfang an weigert, jeglichen Schritt im Prozess mitzumachen (Z.37/38). Das Kapitel XXII der *lex Rubria* schreibt für die Fälle der möglichen Verschleppungs-

manöver des Beklagten nicht das gleiche Verfahren wie Kapitel XXI vor. Bei einer Klage auf *certa pecunia* war es möglich, den *indefensus* als *damnatus* zu fingieren und ihm gegenüber die *ductio* anzuordnen. Bei anderen Ansprüchen war aber die Lage komplizierter (Z.50–52). Anscheinend hatte allein der Prätor bzw. der Magistrat in Rom, dem die *iurisdictio* oblag, das Recht, die *missio in possessionem* anzuordnen (68). Die Prozesse, in welchen der Beklagte *indefensus* blieb, mussten also vom Munizipalmagistrat nach Rom verwiesen werden (69). Die Zuständigkeit der Munizipalmagistrate in diesen Prozessen war nur gegeben, solange der Beklagte den Prozess nicht verschleppte oder nicht *indefensus* blieb.

C) Der *lex Rubria* gemäss ist die wesentlichste Aufgabe des Magistrats darin zu sehen, dass er auf die Parteihandlungen bei der Prozessbegründung achtet und dafür sorgt (*curare*), dass in die Formel all jene Worte des gesetzlichen Musters unverändert aufgenommen werden (*includei concipei* cap. XX, Z.45)(70). Die kasuistischen Regeln der Prozessführung in der *lex Rubria* bezeugen, dass der Magistrat daneben auch dafür zu sorgen hatte, den Prozess trotz eventueller Verschleppungsmanöver des Beklagten durchzuführen. Hierin ist die wirkliche magistratische Funktion zu sehen, wozu *imperium* oder *potestas* nötig waren. Allein im Falle der Indefension des Beklagten musste der Magistrat wirklich streng in die sonst ziemlich freien Handlungen der Parteien eingreifen. In diesem Fall war der Magistrat kein Ratgeber mehr. Mit harten Drohungen trat er gegen den Beklagten auf und erzwang Respekt vor seiner Amtsgewalt.

Im Kapitel XXI der *lex Rubria* ist dieser Fall mit der Anordnung gelöst, dass der Beklagte ebenso verurteilt werden muss, als ob er die erforderlichen Prozessschritte getan hätte (Z.12/13). Dem Magistrat oblag es sogar anzuordnen, dass der Ungehorsame gezeiselt wird (*duci iubeto*, Z.19). Im Kapitel XXII wurde für den Fall der Indefension des Beklagten die Überweisung des Verfahrens vor dem stadtrömischen Prätor angeordnet (cap. XXII, Z.38/39). Die *lex Rubria* bezeugt also, dass im Zivilprozess Verschleppungsmanöver von seiten des Beklagten grosse Probleme bereiteten. Im Munizipalgesetz brauchte der normale Ablauf des Verfahrens, wenn die Parteien bei der Prozessbegründung freiwillig zusammenwirkten, keine besondere Regelung. Nur bei Widerstand des Beklagten musste der Magistrat eingreifen, um dem Kläger den ihm zustehenden Rechtsweg zu gewähren. Die einzige Situation, in welcher der Gerichtsmagistrat wirklich Zwangsmittel brauchte, war also die Indefension des Beklagten. Indefension trat in allen oben behandelten Fällen auch dann ein, wenn der Beklagte eine für den Fortgang des Verfahrens nötige, vom Gerichtsmagistrat auferlegte Stipulation nicht leistete. Auf diesem Ergebnis bauen die Überlegungen im folgenden Kapitel auf.

V. Kapitel
Das Verfahren in iure vor den Ädilen

§13 „Iudicium dabimus“ im ädilizischen Edikt

A) Es wird zunächst untersucht, wie der abstrakt formulierte, neutrale Ausdruck „*iudicium dabimus*“ verstanden werden kann, den sowohl der Prätor als auch der Ädil gebraucht. Häufig wird die Wendung so übersetzt: „eine Klage geben, verheissen“ (1). Die zwar kompliziertere, aber besser treffende Umschreibung von Kaser (2) ist: „in der *formula* ein Gericht für den Streitfall einsetzen“. Bereits er betont, dass dieser Ausdruck keine näheren Details über die technische Abwicklung des Verfahrens mitteilt. Das *iudicium dare* (*actionem dare*) kann aufgrund des Vertragsgedankens der Streitbefestigung definiert werden (3). Der Kläger wurde damit zum Selbsthandeln ermächtigt und durfte den Gegner auffordern, bei der Prozessbegründung mitzuwirken. Für den Verklagten bedeutete es eine amtliche Anordnung, die ihn zur Übernahme des angebotenen Prozesses verpflichtet und ihm für den Fall der Verweigerung nachteilige Folgen in Aussicht stellt.

Mit *iudicium dabo* bezeichneten die Prätores eine Reihe von Verfügungen, womit sie die Durchführung des Prozesses erreichten. In diesem Sinne analysiert Selb die Edikte. Er betont, dass vor allem die früheren Edikte nicht so vollkommen formulierte Normen waren, wie sie von Julian dargestellt sind. Eher seien sie als „rechtspolitisches Programm“ zu betrachten. Ihr Wortlaut umreisse lediglich eine Zielsetzung (4), die erst in der magistratischen Praxis mit verschiedenen Mitteln verwirklicht worden sei. Selb behandelt dann jenen typischen Ediktsausdruck *iudicium dabo*, welcher in verschiedenen Ediktmodellen vorkommt. Hinter dem Ausdruck steht meistens eine bereits aus dem *ius civile* oder aus dem Edikt wohlbekannte Klage. Die technischen Rechtseinrichtungen, Klageformeln, Interdikte, Exzeptionen und Kautionen, waren ursprünglich in einem Anhang zum Edikt hinzugefügt. Diesen Aufbau der Edikte hat wahrscheinlich erst Julian verändert (5). Die Rekonstruktion dieser konkreten, technischen Hilfsmittel ist im allgemeinen ziemlich problematisch, da die vorjulianischen Kommentare meistens allein die Edikttexte behandeln, nicht aber die Formeln. Selb unterscheidet vier Modelle von prätorischen Edikten, welche ein *iudicium dabo* enthalten (6f.).

B) Mustert man die überlieferten Texte der ädilizischen Edikte nach diesen Gesichtspunkten, findet man drei verschiedene Entwicklungsstufen vertreten.

I. Für die erste Gruppe findet sich das schönste Beispiel in dem Ediktszitat, worüber Gellius 4,2,1 berichtet: Im Text ist nur das ädilizische Gebot ausgesprochen, Mängel in

einem *titulus* anzuzeigen. Man findet hier keine näheren Angaben darüber, was die Ädilen im Falle des Zuwiderhandelns tun werden. In den Kommentaren der Juristen, die bereits Gellius 4,2,2ff. zitiert, wird fast nur zufällig erwähnt, dass ein Verstoss gegen das Edikt die Redhibition zur Folge hatte. Daraus folgt, dass man aufgrund des Ediktes vor den Ädilen ein Verfahren führen konnte, wenn der Sklave nach dem Kauf einen ädilizischen Mangel zeigte. Die Folge dieses Verfahrens war, dass der fehlerhafte Sklave zurückgegeben werden konnte. Diese von Gellius überlieferte Fassung ist vermutlich die älteste. Sie erinnert an den Stil der ältesten Gesetze (10).

II. Die zweite Gruppe von Ediktstexten scheint etwas jünger zu sein, ähnelt aber immer noch den Gesetzen der früheren Republik (11). Für diese Normen ist die Zweistufigkeit der Formulierung typisch. Zunächst spricht der Magistrat ein Gebot (oder Verbot) aus, dann droht er dem Zuwiderhandelnden den Rechtsweg an: So berichtet Ulpian 1 ed. aed. cur. D 21,1,1,1 über das ädilizische Edikt. In diesen Ediktstücken verkünden also bereits die Ädilen, welche Folgen im Falle des Zuwiderhandelns in Kraft treten: Sie werden den Rechtsweg eröffnen, eine Formel geben, das Prozessieren ermöglichen, damit der fehlerhafte Sklave zurückgenommen werden muss. Wenn wir aber in der Interpretation streng bei dem wirklich niedergeschriebenen Text bleiben, müssen wir feststellen, dass das Edikt keine einzige konkrete Klage nennt, womit der Käufer die Redhibition durchsetzen konnte. Es werden keine näheren Angaben darüber gemacht, wie die Ädilen im Rahmen ihrer *iurisdictio* den Verkäufer dazu zwangen, den Sklaven zurückzunehmen. Den Ädilen standen aber zweifelsohne irgendwelche Mittel zu Gebote, um das Prozessieren zu ermöglichen.

III. Dass diese Mittel anfänglich keine konkreten *actiones* waren, geht auch daraus hervor, dass die *actio* auch in den Kommentaren der Juristen nur sehr selten erwähnt ist. Man findet meistens folgende „Umschreibungen“: *redhiberi posse* (D 21,1,4,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *redhibitio locum habebit* (D 21,1,4,4 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *dare locum redhibitionis* (D 21,1,4,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *non est in causa redhibitionis* (D 21,1,10,2 Ulp. 1 ed. aed. cur.), *extra redhibitionem esse* (D 21,1,12,1 Ulp. 1 ed. aed. cur.). Auf ähnliche Weise bezeichnet Ulpian die zwei Arten des ädilizischen Verfahrens, wenn er über die Klagefristen berichtet: *tempus autem redhibitionis...* (D 21,1,19,6 Ulp. 1 ed. aed. cur.). Es kann kein Zufall sein, dass immer die Redhibition als das angestrebte Ergebnis angeführt wird. Sie war das Ziel der Ädilen, aber diese mussten dazu nicht unbedingt eine neue Klage verheissen.

Nach einigen Stellen scheint der oben dargestellte Wortgebrauch der Juristen ganz bewusst gewählt zu sein. So vergleichen sie etwa bei der Erörterung der relevanten *morbi et vitia* häufig das Einstehensmüssen aufgrund des ädilizischen Edikts mit dem aufgrund der *actio empti*. Bemerkenswert ist noch, dass die Textteile, wo die *actio empti* erwähnt ist, meistens als stark interpoliert verdächtigt wurden.

Zusammenfassend ist festzustellen, dass sich die Klassiker lieber an den Wortlaut des Ediktes halten und den Terminus *actio* im Zusammenhang mit dem ädilizischen Verfahren relativ selten verwenden. Ulpian, von dem der grösste Teil der Kommentare zum ädilizischen Edikt stammt, greift eher zu Umschreibungen. Dagegen wurde *actio* von den Kompilatoren ohne Bedenken verwendet. Viele Texte, die aus anderen, hier nicht weiter zu erörternden Gründen für stark überarbeitet gelten, gebrauchen *actio*. In dieser Veränderung des Wortgebrauches scheint eine Entwicklungslinie zu liegen. Lange wurde der Inhalt des *iudicium dabimus* des Edikts nicht präziser bestimmt. Es war auch für die Juristen uninteressant, mit welchen Mitteln die Ädilen ihr Ziel erreichten. Diese müssen wohlbekannt gewesen sein und warfen keine lohnenden zivilrechtlichen Fragen auf.

IV. Auch die dritte Stufe der von Selbst festgestellten Entwicklungslinie scheint in der Überlieferung der ädilizischen Edikte vertreten zu sein, und zwar im Text des Jumentenedikts: D 21,1,38,pr Ulp. 1 ed. aed. cur. Hier findet man bereits eine abgestufte Regelung der verschiedenen Klagemöglichkeiten, das *iudicium dabimus* ist ganz konkret ausgeführt. Die Ädilen zählen die verschiedenen *causae rehibitionis* bereits im Edikt mit genauen Klagefristen auf. Auch die „Minderungsklage“ wurde schon in das Edikt aufgenommen, worauf im Sklavenedikt noch kein Hinweis zu finden ist (28). Diese klar erkennbare Entwicklungslinie der ädilizischen Edikte berechtigt zur Annahme, dass *iudicium dabimus* zunächst eher als „rechtspolitisches Programm“ aufzufassen ist. Damit ist die Frage noch offen, mit welchen Mitteln die Ädilen ihre Ziele erreicht haben. In den Kommentaren der Juristen zum ädilizischen Edikt sind aber einige verstreute Bemerkungen zu finden, welche gleichwohl Hinweise auf die Verwirklichung dieses „rechtspolitischen Programms“ geben.

§14 Streitbegründung in iure vor den Ädilen

Im folgenden wird versucht, das Verfahren *in iure* vor den Ädilen aus den bescheidenen zur Verfügung stehenden Indizien zusammenzustellen. Die Darstellung des ädilizischen Verfahrens baut auf den oben ausgeführten Argumenten zur Funktion der ädilizischen Stipulationen auf. Die gefundene Lösung weicht von der „herrschenden Lehre“ völlig ab. Sie lässt sich aber aus den zur Verfügung stehenden Quellen mindestens ebenso gut beweisen wie die frühere Auffassung. Gewisse Quellen, die nach der herrschenden Lehre unerklärt blieben, gewinnen mit der neuen Interpretation einen guten Sinn (30).

A) Nach ihren vorprozessualen Handlungen mussten die Parteien vor dem Ädilen erscheinen. Über die prozessuale Edition geben die Kommentare nur geringe Informationen (32). Jedenfalls musste der Kläger seinen Anspruch noch einmal, und

zwar in gleichzeitiger Anwesenheit des Beklagten und des Ädilen, edieren. Damit stellt der Kläger einen „Antrag“, worin er seine gegen den Beklagten erhobenen Ansprüche zusammenfasst (33). In diesem Stadium des Prozesses – so muss man weiter ausholend überlegen – sind gewisse Unterschiede zwischen dem Legisaktionsverfahren und dem Formularprozess festzustellen. Bei den Legisaktionen war der mündliche Austausch der Streitformeln der zentrale Punkt des Verfahrens *in iure*, womit der Streit begründet wurde und sich die Parteien auf den Prozess eingelassen haben. Das fehlt aber im Formularprozess (35). Hier wird das Streitprogramm unmittelbar nach den Parteianträgen, also nach der *postulatio actionis* des Klägers und der eventuellen *postulatio exceptionis* des Beklagten ausgehandelt. Dieses Streitprogramm wird nicht mehr formell in Spruchformeln festgesetzt, sondern in der gemeinsam zusammengestellten *formula* niedergelegt. Die *formula* ist ein objektiv formuliertes Protokoll, worin die Ansprüche der Parteien und die Aufgaben des Richters zusammengefasst sind. Es fragt sich, in welchem Typus sich der ädilizische Prozess einstufen lässt. Es wird allgemein vermutet, dass das Verfahren vor den Ädilen nach dem Muster des prätorischen Formularprozesses ablief (36). Man darf aber gewisse Eigentümlichkeiten der ädilizischen Gerichtsbarkeit nicht ausser acht lassen. Wie oben gesehen, standen den Ädilen nicht die gleichen Rechtseinrichtungen zur Verfügung wie den Prätores. Deswegen braucht man für das Verfahren vor den Ädilen neue Überlegungen, um diesen Prozess Schritt für Schritt aufzubauen.

B) Im Zusammenhang mit diesen Prozessschritten gibt es eigenartigerweise eine spätklassische Konstitution, welche den wahrscheinlichen Ablauf des *iudicium postulare* im ädilizischen Verfahren beleuchtet: C 4,49,14 (294 n.Chr.).

I. Der Text handelt davon, ob der Käufer eine Stipulation für Rechts- und Sachmängel verlangen kann. Die Stelle ist im Codex Justinianus unter dem Titel *de actionibus empti et venditi* eingeordnet. Nimmt man mit der herrschenden Lehre an, dass die ädilizischen Klagen nur zur Erzwingung dieser Stipulation dienten, ist es völlig unverständlich, warum sie auch noch im Bereich des *bonae fidei iudicium* erzwungen werden sollten. Ähnliche „Rezeptionen“ ins *bonae fidei iudicium* erfolgten im allgemeinen viel einfacher. Die Stipulation wurde nicht erzwungen, sondern einfach fingiert. Bei den Stipulationen der Vertragspraxis gingen die Prätores in der *actio empti* ohne Bedenken so vor (40). Es gibt aber einen speziellen Anwendungsbereich der Stipulationen, wo man sie nicht so einfach fingieren konnte. Das ist der Bereich, in dem die Stipulation vom Magistrat zur Prozessbegründung auferlegt wurde. In diesen Fällen bedeutete das Ausbleiben der Stipulation nicht lediglich eine fehlende Vertragsklausel, die sonst zu den *mores et consuetudines* gehörte, sondern die Indefension des Beklagten, die Verweigerung der Streiteinlassung. Fingiert wurden diese Stipulationen erst dann, wenn

die mittelbaren Zwangsmittel des Magistrats erfolglos geblieben waren. Das Festhalten an der Stipulation ist im *bonae fidei iudicium* nur dann vorstellbar, wenn es sich hier um eine prozessbegründende Stipulation handelt. Dadurch kann erklärt werden, dass eine „Nachahmung“ der Regeln des ädilizischen Edikts auch bei den Klagen *ex empto* erforderlich gewesen sein könnte. Andererseits muss man aber auch damit rechnen, dass die Konstitution von den Kompilatoren falsch eingeordnet wurde. Dann ist die Interpretation noch einfacher. Der Text handelt dann davon, dass, wie der Aurelier-Name des Petenten zeigt, die ädilizische Haftung in einer Provinz im gleichen Umfang wie in Rom durchsetzbar war.

In beiden Fällen kann die Konstitution nur so verstanden werden, dass sie die Geltendmachung von Sachmängelsansprüchen regelt. Der wesentliche materielle Unterschied zwischen diesen Varianten liegt in den Haftungsfolgen. Im ersten Fall wären die ädilizischen Anordnungen in das *bonae fidei iudicium* rezipiert, und dann müssten sich auch die Haftungsregeln danach gerichtet haben. Die Durchsetzung der objektiven ädilizischen Haftung mit der *actio empti* ist aber nicht denkbar. Im zweiten Fall ist anzunehmen, dass die ädilizischen Haftungsregeln unverändert in Geltung blieben.

II. Der Schlüssel zur Interpretation liegt in den Worten: *repromitti sibi recte postulat*. *Postulare* ist ein Terminus, der in den Digesten fast immer in einer prozessualen Situation vorkommt (42). *Actionem* oder *iudicium postulare* bedeutet immer, dass der Kläger vom Magistrat die Eröffnung des Rechtsweges verlangt (43). Die *postulatio actionis* wendet sich immer an den Magistrat. *Postulare* und *petere* bedeuten das Stellen eines beliebigen Antrags, den eine Partei an den Gerichtsmagistrat auf Vornahme eines zur Gerichtsbarkeit gehörenden Aktes richtet (44). Postulieren kann sowohl der Kläger als auch der Beklagte (45). Mit der gerichtlichen *editio* und *postulatio* begehrt der Kläger bereits eine bestimmte Klageformel (50). Kaser betont, dass der Kläger dabei möglichst eine der im Edikt vorgesehenen und durch ein Musterformel vertretenen *formula* vorschlug, indem er das ediktale Blankett seinem Begehren entsprechend ausfüllte (51).

In unserer Konstitution C 4,49,14 postuliert der Kläger (Käufer) eine Stipulation wegen Sach- und Rechtsmängel. Nach der oben dargestellten allgemeinen Bedeutung von *postulare* muss diese Forderung an den Magistrat gerichtet sein. Nach der Entscheidung verlangt also der Kläger (Käufer) zu Recht, dass der Magistrat dem Verkäufer (Beklagten) eine Stipulationsformel auferlege. Wendet man auf diese Stelle die weiteren zum *postulare* angestellten Überlegungen an, dann gewinnt man den Eindruck, dass das Prozessieren wegen verborgener Fehler mit einer vom Ädilen auferlegten Stipulation über die Abwesenheit der konkret beanstandeten Mängel in Gang gesetzt wurde. Die gerichtliche *editio* und *postulatio* geschahen vermutlich durch

einen gerichtlichen Antrag, mit dem der Käufer sich an den Ädilen wandte, damit dieser dem Verkäufer die prozessbegründende Stipulation auferlege.

III. Die zunächst anhand einer nachklassischen Quelle geäußerte Vermutung, die ädilizische Stipulation sei im Verfahren *in iure* als prozessuales Hilfsmittel zur Streitbegründung angewendet worden, kann noch mit weiteren Quellenbelegen aus klassischer Zeit gestützt werden: Bereits bei der Behandlung der spätklassischen Gliederung der Stipulationen wurde festgestellt, dass die ädilizischen Stipulationen vor dem Magistrat geleistet werden mussten und prozessuale Funktion hatten. Ulpian D 46,5,1,1–3 (70 ed.) bemerkt sogar, dass die ädilizische Stipulationen *instar actionis habent*. Die sonst schwerlich erklärbare Feststellung gewinnt mit der neuen Interpretation einen guten Sinn.

Mehrere, bereits oben im Kapitel IV behandelte Texte sprechen aus, dass die Ädilen die Leistung einer Stipulation befahlen. So besonders D 21,2,37,pr–1 Ulp. (Nr. 2), D 21,1,62 Modest. (Nr. 4), D 21,1,32 Gai. (Nr. 6): *cavere iubetur, repromitti iubent*. Das Wort *iubere* hat im Prozess eine ziemlich konsequent gebrauchte technische Bedeutung. Es heißt „befehlen, gebieten“, wenn die Anordnung entweder von gesetzlichen gebietenden Vorschriften oder von gebietenden oder ermächtigenden Verfügungen oder Anordnungen von Magistraten oder *iudices* erging. In den angeführten Texten ist das *iubere* als ein magistratischer Befehl zu verstehen. Gaius D 21,1,32 (Nr. 6) erwähnt beide bekannten Anordnungen der Ädilen parallel: Einerseits befahlen sie dem Verkäufer, bestimmte Fehler bekanntzugeben, andererseits ordnen sie an, dass der Verkäufer eine Stipulation darüber leisten muss, dass die bezeichneten Fehler nicht vorhanden seien. Modestin nähert sich dem Problem, die Schenkung vom Kauf abzugrenzen, vom Gesichtspunkt der *repromissio* her. Damit scheint er hervorzuheben, dass die im ädilizischen Verfahren erforderlichen Prozessschritte im Fall einer Schenkung unmöglich waren. Er lehnt dadurch die Haftung des *donator* für Sachmängel also aus vollkommen praktischen, prozessualen Gesichtspunkten ab. Dieser Gedankengang steht mit der kasuistischen Praxis der römischen Jurisprudenz bestens in Einklang.

Andere Texte geben auch über den Inhalt jener Stipulation Bescheid: D 21,2,31 Ulp. 42 Sab.; D 21,2,31 Ulp. 42 Sab., D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur.; D 21,1,32 Gai. 2 ed. aed. cur. Als besonderes Merkmal der ädilizischen Stipulationen erwähnt Ulpian, dass in ihr Formular *praestari* hinzuzufügen ist: D 21,2,31 Ulp. 42 Sab. Nach den zur Verfügung stehenden Belegen musste also die ädilizische Stipulation sehr ähnlich wie die gewöhnliche Garantiestipulation der Handelspraxis gelautet haben (62). Modestin D 21,1,62 weist auch darauf hin, dass der beklagte Verkäufer in der prozessbegründenden Stipulation neben *praestari* auch die Rückzahlung des Preises versprechen musste. Mit der kombinierten Stipulation war also das Haftensmüssen des Beklagten für die

bezeichneten Fehler wie auch der Inhalt seiner Leistungspflicht festgesetzt. Auch in den klassischen juristischen Texten gibt es also genügend Hinweise darauf, dass die ädilizischen Stipulationen nicht mit dem Kaufabschluss, sondern mit der Prozesseinleitung zu tun haben.

IV. Unter den überlieferten Urkunden ist eine, die diesen Voraussetzungen überraschend gut entspricht, ein Täfelchen aus Herculaneum (Tab. Herc. 60), dem man bislang nur aus einem anderen Gesichtspunkt Aufmerksamkeit geschenkt hat. Es fragt sich, ob es die Beurkundung eines Kaufgeschäfts sei oder ob die Parteien damit andere Zwecke verfolgt haben könnten. Wie oben (Kapitel III) gesehen, steht am Anfang einer Kaufurkunde üblicherweise die Bezeichnung der Parteien und die Beschreibung der Kaufsache (Name, Merkmal, Alter, Nation des Sklaven). Diese Umstände fehlen hier ebenso wie die Festsetzung eines Kaufpreises. Statt dessen stehen zwei teilweise erhaltene Namen in den ersten Zeilen und darauf folgt sofort die Garantieklausel für Sachmängel. Bis jetzt könnte die Urkunde immer noch so erklärt werden, dass sie eine übliche Kaufurkunde sei, der nur der erste Absatz fehle. Nach der Stipulationsklausel folgt aber nicht die Garantie für Rechtsmängel, wie es sonst in jeder Urkunde üblich ist, sondern eine ungewöhnliche Bestimmung. Der Verkäufer verspricht eine Summe zu zahlen. Es fehlt aber jede Voraussetzung, die das Zahlensmüssen des Versprechers auslöst. Man könnte erwägen, dass sich die zitierte Klausel bereits auf die Eviktion bezieht, die in unserer Urkunde fehlt, aber auch dann müsste hier eine auslösende Voraussetzung festgesetzt worden sein. Den Text kann man so verstehen, dass der Verkäufer in gleicher Weise das *praestari* für die genannten Mängel wie die Zahlung einer Summe verspricht. Nach seinem Inhalt ist die Urkunde also sehr ähnlich dem, was oben über die ädilizische prozessbegründende Stipulation festgestellt wurde. Man kann darauf schliessen, dass die Parteien in der Urkunde die Stipulationsklauseln festhielten, die im bevorstehenden Prozess vor dem Ädilen zur Prozessbegründung dienen konnte. Für diese Interpretation spricht die ungewöhnliche Umschreibung der zu zahlenden Geldsumme: Wieviel der Gerichtsbarkeit (dem Edikt) der kurulischen Ädilen gemäss zu zahlen ist, wie es, wie üblich, in dem Edikt des laufenden Jahres für den Kauf von Sklaven festgestellt und angeordnet wurde. Es ist unwahrscheinlich, dass die Parteien mit dieser Klausel den Kaufpreis bezeichnen wollten. Für die Wendung *ex imperio aedilium curulium* kann als Parallele der ähnlich formulierte Teil in der *lex Rubria* zitiert werden, FIRA I 19, cap. XX, Z.9–12. Das *ex formula repromittere* lautet doch sehr ähnlich wie hier das *ex imperio aedilium curulium ... dari spondere*.

Tab. Herc. 60 ist also aller Wahrscheinlichkeit nach eine Privaturkunde, womit sich die Parteien auf den Prozess vor dem Ädilen vorbereiteten. Es ist anzunehmen, dass auch die prozessbegründende ädilizische Stipulation etwa so lauten könnte.

V. Nach Gai. D 21,1,28 gewährten die Ädilen ein *iudicium* innerhalb von zwei Monaten auf Redhibition und innerhalb von sechs Monaten auf *quantum minoris*, wenn der Verkäufer eine gewisse Stipulation nicht leistete. *Si venditor ... non caveat* bezieht sich auf die prozessbegründende Stipulation, die der Ädil auf das Gesuch des klagenden Käufers hin dem beklagten Verkäufer auferlegte. In dieser Stipulation war das Streitprogramm zusammengefasst. Der Verkäufer musste nun die Entscheidung über sein weiteres Vorgehen treffen. Er konnte in dreierlei Weise reagieren: 1) Er konnte positiv antworten, das *praestare* übernehmen. Damit hat er sich in den Streit eingelassen. Aufgrund seiner Stipulation konnte der Ädil das *iudicium* unmittelbar erteilen. 2) Er konnte negativ antworten, das *praestare* verneinen. Damit hat er seine Schuld anerkannt und sich zur Rücknahme des Sklaven bereit erklärt. 3) Die dritte Möglichkeit konnte sein, dass er sich weder positiv noch negativ äusserte, also nicht antwortete. Damit wurde er *indefensus*, und der Ädil musste das Urteil gegen ihn trotzdem irgendwie ermöglichen.

Grundsätzlich war der römische Prozess auf dem Gedanken der Freiwilligkeit und der beiseitigen Mitwirkung der Parteien aufgebaut (69). Demgemäss trifft den Beklagten die Einlassungslast; er soll sich zwar auf den Prozess einlassen, muss er es aber nicht (72). Diese Einlassungslast hatte *in iure* folgende Wirkungen für den Beklagten: Einerseits wurde er dadurch verpflichtet, sich zu verteidigen oder den Klagsanspruch anzuerkennen. Andererseits wurde er dazu verpflichtet, bei der *litis contestatio* das *iudicium accipere* und die Kautionen für die Urteilserfüllung zu leisten (73). In der vollkommenen Indefension, im *non defendere* sind zwei Momente zu unterscheiden (74): Entweder schweigt der Beklagte schon am Prozessanfang oder er macht die Sache bis zur *litis contestatio* mit, verweigert aber dann die Leistung der Prozesskaution. Für den ersten Fall scheint D 21,1,28 Gai. zu passen.

Die Indefension des Beklagten wird von Gaius mit *non caveat* bezeichnet (75). Allgemein, ohne Zusammenhang mit dem ädilischen Edikt kann der Beklagte seine Indefension in vielerlei Hinsicht zeigen (76): *latitat, praesens; denegat se defendere; aut non vult suscipere actionem* (D 50,17,52 Ulp. 44 ed.), oder *negent se defendere; non negent, sed taceant* (D 42,4,5,1 Ulp. 59 ed.). Im Kapitel XX der *lex Rubria*, welches das Verfahren der *cautio damni infecti* regelt, wird die Indefension mit der Verweigerung der Leistung der verlangten *cautio* bezeichnet: *Qui eorum ita non repromiserit aut non satisdedit* (FIRA I 19, Z.12/13). Das *non caveat* steht dem letzten Ausdruck sehr nahe. Inhaltlich bezeichnen aber alle Ausdrücke auf gleiche Weise die vollkommene Widerstandshaltung des Beklagten vor dem Magistrat.

Si venditor ... non caveat bedeutet also, dass der Verkäufer sich weigert, die vom Käufer postulierte und vom Ädilen auferlegte Stipulation zu leisten. Da der Prozess vor dem Ädilen durch diese Stipulation begründet wird, verhindert der Verkäufer mit

seinem Widerstand, dass der Käufer seine Ansprüche mit Hilfe des staatlich garantierten Rechtsweges durchsetzen kann. Gegen den ungehorsamen Verkäufer versprach der Ädil das *iudicium redhibendi* innerhalb einer kurzen Frist von zwei Monaten. Die Frist lief ab dem Zeitpunkt, zu dem der klagende Käufer die *stipulatio* postulierte, aber der Beklagte sich weigerte, diese zu leisten. Damit verhinderte der Ädil eine Verschleppung des Prozesses. Der Käufer oder beide Parteien konnten also innerhalb dieser Frist vor dem Ädilen erscheinen, um die Formel zu beantragen. Dann gab der Ädil die Formel auch ohne die Mitwirkung des Beklagten, und der Beklagte wird sogleich, ohne Verfahren *apud iudicem*, dem Klägeranspruch gemäss kondemniert (77).

Die bei Gai. D 21,1,28 gefundene Konzeption entspricht prinzipiell der, womit die *lex Rubria* bei der *cautio damni infecti* auf die *indefensio* des Beklagten reagiert. Die *lex* weist dem Munizipalmagistrat an, das *iudicium* trotz des Ausbleibens der *cautio* zu gewähren, und die Formel bedingt auszufüllen. Dadurch wird die Stipulation einfach fingiert und der Beklagte in das verurteilt, was er bei Vorliegen der verlangten Stipulation zu leisten hätte.

VI. Es fragt sich noch, warum die Ädilen das *iudicium* befristet versprochen. Waren die Fristen zugunsten des Verkäufers oder des Käufers gewährt? Die erste oben vorgeschlagene Variante lautete, dass die Frist zugunsten des beklagten Verkäufers gewährt werde: Der Beklagte konnte innerhalb dieser Zeitspanne seinen „Ungehorsam“ überlegen und sich vielleicht doch noch auf den Streit einlassen. Als mögliche Parallele ist die Frist von 30 Tagen in den XII Tafeln zu erwähnen (83). Der dort geregelte Sachverhalt steht aber mit unserem nicht in Einklang. Der *indefensus* gilt nicht als *damnatus*. Der *indefensus* muss irgendwie zur Streiteinlassung gezwungen werden. Erst wenn dem Magistrat dafür keine mittelbaren Zwangsmittel zur Verfügung stehen, kann er die *formula* aufgrund der „fingierten Mitwirkung“ des Beklagten edieren. In unserem Fall geschieht das, indem der Ädil den Rechtsweg trotz des Ausbleibens der *cautio* eröffnet. Es kommt aber ein *iudicium* in Gang und der *indefensus* muss verurteilt werden.

Es bleibt aber noch die zweite Variante zu überlegen, dass die Frist die Indefensionsfolgen auf eine bestimmte Zeitspanne beschränkt: Der klagende Käufer kann seine Ansprüche nur innerhalb dieses Zeitraums durchsetzen. Ab dem Zeitpunkt der Indefension des Beklagten gewährt ihm der Ädil zwei Monate, um innerhalb dieser Zeit irgendwann die *redhibitio* in Gang zu setzen. Die gleiche Frist von zwei Monaten wurde von den Ädilen beim Rücktrittsvorbehalt des Käufers festgesetzt, D 21,1,31,22 Ulp. 1 ed. aed. cur. Die Vermutung liegt nahe, dass die Frist von *sexaginta dies* beim Rücktrittsvorbehalt und die von *duos menses* bei der Indefension eng verwandt sind. Die Frist von 60 Tagen musste die in der Vertragspraxis üblich verabredete Zeitspanne

gewesen sein, die dem Käufer zur Rückabwicklung des Kaufs zur Verfügung stand. Diese Frist übernahmen die Ädilen, denn ab dem Redhibitionsbegehren des klagenden Käufers war das Ziel ebenso die Rückabwicklung des Kaufgeschäfts.

Es fragt sich aber immer noch, warum diese Frist erforderlich war. Warum wurde der Verkäufer nicht sofort verurteilt, obwohl der klagende Käufer bereits mit seinen Beschwerden vor dem Ädilen stand? Darauf bietet eine andere Eigentümlichkeit des ädilischen Verfahrens die wahrscheinliche Antwort. Der Unterschied zwischen dem ädilischen Verfahren und dem „normalen“ Prozess liegt auch darin, dass die Ädilen nach dem Prinzip der *in integrum restitutio* vorgingen. Konsequenterweise wurde deshalb die Vorleistung des klagenden Käufers verlangt. Die Ädilen wollten den verklagten Verkäufer dazu zwingen, den Sklaven *zurückzunehmen*. Erst wenn das geschehen war, konnte der Käufer als „Gegenleistung“ die Rückgabe des Kaufpreises verlangen (89). Demgemäss ist zu vermuten, dass auch bei Indefension zunächst der Käufer den Sklaven zur Rückgabe anbieten musste. Das blieb auch hier die Voraussetzung zur Kondemnation. Dann brauchte aber der klagende Käufer eine gewisse Zeit, um diese Rückgabe zu vorbereiten. Innerhalb dieser Frist konnte sich der Käufer wieder melden, um den Sklaven tatsächlich zurückzugeben und die Kondemnation des Verkäufers für den Kaufpreis zu verlangen. Wenn sich der klagende Käufer schon vorbereitet hat und den Sklaven mit Akzessionen sofort zur Rücknahme anbieten kann, kann er also das *iudicium* sofort verlangen. Wenn er aber noch bestimmte Zeit braucht, um die Rückgabe vorzubereiten (91f.), kann er sich innerhalb von zwei Monaten jederzeit melden und das *iudicium* verlangen. Nach dem Ablauf dieser Frist gelten aber die Indefensionsfolgen nicht mehr.

Erlosch mit dem Ablauf der zwei Monate nur die als Indefensionsfolge versprochene *redhibitio* oder auch die „normale“ *actio redhibitoria*? Hatte die Indefension Konsumptionswirkung (93)? Nach den neuesten Forschungen (94) kam die Ausschlusswirkung in den Fällen, in welchen der Prätor die *actio* denegierte oder der Beklagte als *indefensus* die Einlassung verweigerte, nicht zur Geltung. Akzeptiert man diese Ergebnisse, so ist anzunehmen, dass nach dem Ablauf der zwei Monate allein das wegen der Indefension versprochene *iudicium* erlosch. Wenn die Grundlagefrist von sechs Monaten noch nicht abgelaufen war, konnte also der Käufer theoretisch erneut mit der *actio redhibitoria* klagen. Es fragt sich aber, ob ein Käufer das wirklich getan hätte. Die Indefensionsfolgen sind nämlich in D 21,1,28 insgesamt ebenfalls auf sechs Monate bestimmt: innerhalb von zwei Monaten kann die *redhibitio* und innerhalb von weiteren vier Monaten das Interesse durchgesetzt werden. Diese sechs Monate müssen sogar länger sein, weil sie nicht ab Kaufabschluss, sondern erst ab Klageerhebung laufen. Es scheint für den klagenden Käufer wohl günstiger gewesen zu sein, auch nach

dem Ablauf der ersten zwei Monate ohne Beweis die Preisminderung zugesprochen zu bekommen, als den ganzen Prozess noch einmal anzufangen.

VII. Folgerungen aus der Interpretation von D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur. Wie oben festgestellt, wurde in der neueren Forschung die Theorie des Stipulationszwanges bereits in Frage gestellt. Die Autoren erkannten die Widersprüche der alten Lehre und versuchten, neuere Wege zur Interpretation der ädilizischen Klagen zu finden. Diese Theorien sind aber nicht schlüssig. Die wichtigsten Widersprüche sind: Der Unterschied der Garantiestipulation der Handelspraxis von den ädilizischen, angeordneten Stipulationen wurde nicht erkannt. Jede Klagfrist wurde ab Kaufabschluss berechnet, sowohl die zwei Monate in D 21,1,28 als auch die sechs Monate der *actio redhibitoria*.

Aus der Annahme der parallel laufenden Fristen ergeben sich jedoch unüberbrückbare Interpretationsschwierigkeiten. Durch eine stets erzwingbare Garantiestipulation wäre dem ädilizischen Verfahren fast jeder Wirkungsbereich entzogen. Wenn aber die in D 21,1,28 genannten *iudicia* als indirekte ädilizische Zwangsmittel betrachtet werden, um die Streiteinlassung des Beklagten und die Streitbegründung durch die Auferlegung einer ädilizischen Stipulation zu sichern, dann fügen sich beide Klagen in die hier vorgeschlagene Lösung restlos ein: Kaufgeschäfte konnten auf dem Markt ebensogut ohne wie auch mit Garantiestipulation abgeschlossen werden. Die Garantie gehörte zu dem frei vereinbarten Verhältnis zwischen Leistung und Preis. Die Ädilen zwangen die Verkäufer lediglich zur Kundgabe gewisser wichtiger Informationen. Wenn sich später ein Mangel zeigte, der vom Verkäufer beim Kaufabschluss nicht bekanntgegeben war, obwohl die Ädilen dessen Kundgabe vorschrieben oder der Verkäufer eine besondere Eigenschaft zugesichert hatte, obwohl diese fehlte (*dicta et promissa*), dann konnte der Käufer *ex edicto aedilium curulium* klagen. Innerhalb von sechs Monaten ab Kaufabschluss konnte er die *redhibitio* verlangen und innerhalb von einem Jahr auf *quanti minoris* klagen. Der Prozess wurde durch eine Stipulation in Gang gesetzt, welche vom Ädilen angeordnet wurde. Wenn der beklagte Verkäufer die Leistung dieser Stipulation verweigerte, traten gegen ihn die Indefensionsfolgen ein. Der Ädil ordnete an, dass der klagende Käufer innerhalb von zwei Monaten das *iudicium* auf *redhibitio* betreiben durfte, womit er unabhängig vom Mitwirken des Verkäufers den bezahlten Kaufpreis zurückerhielt.

§15 Streiteinlassung und confessio in iure

A) Eine Ulpian-Stelle, D 21,1,23,pr Ulp. 1 ed. aed. cur., bezeugt die vorhin bereits erwähnte Möglichkeit, dass die Parteien sich *in iure* noch einigen konnten. Durch den Vergleich wurde der Prozess vermieden.

B) Unter den Kommentaren zum ädilizischen Edikt findet sich keine Stelle, welche vom *confessus* handelt. Aller Wahrscheinlichkeit nach wendeten die Ädilen auf diesen Fall die üblichen Regeln des Formularverfahrens an (112).

C) Schliesslich ist der „Normalfall“ zu behandeln, in dem der Beklagte die auferlegte ädilizische Stipulation ohne Komplikation leistete. Damit liess er sich ordnungsgemäss an den Prozess ein. Von Interesse ist hier lediglich die Frage, ob der beklagte Verkäufer *in iure* die Aufnahme von *exceptiones* beantragen konnte. Grundsätzlich steht dem auch bei der prozessbegründenden Stipulation nichts im Wege. Technisch konnte die *exceptio* als negative Bedingung bereits in das Stipulationsformular aufgenommen werden. Eine solche *exceptio* scheint Ulpian in D 21,1,14,9 Ulp. 1 ed. aed. zu beschreiben. Im folgenden Abschnitt, D 21,1,14,10 Ulp. 1 ed. aed. cur., beschreibt Ulpian den Fall, dass der Käufer wegen offener, sichtbarer Mängel klagen will. Auf eine ähnliche Verteidigung verweist D 21,1,51,pr Afr. 8 quaest. Der Text ergänzt die Ulpian-Stellen D 21,1,14,9 und 10. Das *ignoravit vel ignorare potuit* bezieht sich auf die Kenntnis der beim Kaufabschluss tatsächlich mitwirkenden Person. Der abwesende Herr kann aufgrund seiner *ignorantia* keine *restitutio* in Gang setzen.

D) Nachdem die Parteien in Gestalt der ädilizischen Stipulation über das Prozessprogramm übereingekommen waren und diese vom beklagten Verkäufer mit Berücksichtigung der oben angeführten *exceptiones* geleistet worden war, edierte der Ädil das *iudicium*, D 21,1,30,pr Paul. 1 ed. aed. cur. Bei der *litis contestatio* mussten die Parteien einander noch bestimmte weitere *cautiones* leisten. Diese *cautiones* sicherten die Durchsetzung des restitutorischen Befehls. Der Wortlaut dieses Restitutionsbefehls ist in D 21,1,25,9 Ulp. 1 ed. aed. cur. teilweise erhalten. Die Parteien mussten einander in Stipulationsform zusichern, dass sie sich dem Urteil des Richters unterwerfen und die Urteilssumme freiwillig leisten werden.

IRODALOMJEGYZÉK

A rövidítéseket M. Kaser, *Römisches Privatrecht*², München 1971, alapján alkalmaztam.

Albertario, E., *Studi di diritto romano*³, Milano 1936.

Alföldi, A., *Das frühe Rom und die Latiner*, Darmstadt 1977.

Amelotti, M., *La prescrizione delle azioni in diritto romano*, Milano 1958.

Andreau, J., *Les affaires de monsieur Jucundus*, Rome 1974.

Andreau, J., *Pompeji, encheres, foires et marches*, BSAF 1976.

Ankum, H., *Minima de tabula Pompeiana* 13, CH 33 (1988) 271. és k.

Ankum, H., *Les tabellions romains, ancetres directs des notaires modernes*, Atlas du notariat, Kluwer-Deventer 1989, 5. és k.

Arangio-Ruiz, V., *Responsabilita contrattuale in diritto romano*², Neapel 1933 (Responsabilita).

Arangio-Ruiz, V., *Istituzioni di diritto romano*¹⁴, Neapel 1960.

Arangio-Ruiz, V., *La compravendita in diritto romano I-II*, Neapel 1956 (La compravendita).

Arangio-Ruiz, V. – Pugliese-Carratelli, G., *Tabulae Herculanenses*, La parola del passato 9 (1954) 54. és k.

Backhaus, R., *In maiore minus est*, SZ 100 (1983) 136. és k.

Barrow, R.H., *Slavery in the Roman Empire*, London 1925.

Badian, E., *Publicans and Sinners*, New York 1972.

Bauer, M., *A Jótállási kötelezettség*, Jogtudományi Közlöny 30 (1975) 45. és k.

Bechmann, A., *Der Kauf nach gemeinem Recht*, I. Geschichte des Kaufs im römischen Recht, Erlangen 1876, III. System des Kaufs nach gemeinem Recht, Leipzig 1908 (Kauf).

Bean, G.E., *Notes and Inscriptions from Caunus*, JHS 74 (1954) 85. és k.

Becker, W.A., *Charikles. Bilder altgriechischer Sitte*, Berlin 1877.

Bekker, E.I., *Die Aktionen des römischen Privatrechts I-III.*, Berlin 1873 (Aktionen).

Bellen, H., *Studien zur Sklavenflucht im römischen Kaiserreich*, Wiesbaden 1971.

Benedek, F., *A senatus consultum Silanianum*, Stud. Jur. Pécs, 28 (1963) 23. és k.

Benedek, F., *Zur Frage des „diabolischen Beweises“*, St. Biscardi IV, Milano 1983, 445. és k.

Benedek, F., *lactus missilium*, Scr. Guarino 5, Napoli 1984, 2109. és k.

Benedek, F., *Az actio Publiciana eredete és funkciója*, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 23. és k.

Bengston, H., *Grundriss der römischen Geschichte*², München 1970 (Geschichte).

Benöhr, H.P., *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts*, Hamburg 1965.

- Berger, A., *Interrogatio in iure*, RE 9,2 1720 és k.
- Bergmann-Weidenbach, K., *Die Risikoverteilung bei der Rückabwicklung von Leistungen nach Rücktrittsrecht*, Diss. Mannheim 1976.
- Bertolini, C., *Appunti didattici di diritto romano, II. Il processo civile*, Torino 1915.
- Beseler, G., *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen I-IV*, Tübingen 1920 (Beiträge).
- Beseler, G., *Einzelne Stellen*, SZ 45 (1925) 433. és k.
- Beseler, G., *Romanistische Studien* SZ 46 (1926) 83. és k.
- Beseler, G., *Romanistische Studien*, TR 8 (1928) 279. és k.
- Bethmann-Hollweg, M.A., *Der Zivilprozess des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung II*, Bonn 1865.
- Betti, E., *Studi sulla litis aestimatio del processo civile romano*, I Pavia 1915, II Citta di Castello 1915.
- Betti, E., *La litis aestimatio in rapporto al tempo nelle varie specie di azioni e di giudizi*, Camerino 1919.
- Biezunska-Malowist, J., *L'esclave dans l'Egypte greco-romaine*, Wroclaw 1974.
- Biondi, B., *Di nuovo sulla dottrina romana dell actio arbitrarie*, Roma 1913.
- Biondi, B., *Studi sulle actiones arbitrarie e l'arbitrium iudicis*, Palermo 1913.
- Birks, P.B.H., *A new argument for a narrow view of litem suam facere*, TR 52 (1984) 373. és k.
- Blech, M., *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin New York 1982.
- Bleicken, J., *Ursprung und Bedeutung der Provocation*, SZ 76 (1959) 370. és k.
- Boardmann, J., *Kolonien und Handel der Griechen*, München 1981.
- Bömer, F., *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom, IV. Epilegomena*, Darmstadt 1963.
- Boese, W.E., *A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire*, Diss. Washington 1973.
- Bonner, S.F., *Roman Declamation*, Liverpool 1969.
- Bove, L., *Documenti di operazioni finanziarie dall'archivio dei sulpici*, Napoli 1984.
- Bradley, K.R., *Slaves and Masters in the Roman Empire. A Study in Social Control*, Brüssel 1984.
- Bradley, K.R., *Social Aspects of the Slave Trade in the Roman World*, Münsterische Beiträge 5 (1986) 15. és k.
- Branca, G., *Sulla terminologia actio damni infecti*, St. Ratti, Milano 1934, 161. és k.
- Brewster, E.H., *Roman Craftsmen and Tradesmen of the Early Empire*, Wisconsin 1917.
- Brockmeyer, N., *Arbeitsorganisation und ökonomisches Denken in der Gutswirtschaft des römischen Reiches*, Diss. Bochum 1968 (Arbeitsorganisation).
- Brockmeyer, N., *Sozialgeschichte der Antike*, Stuttgart 1972.

- Brockmeyer, N., Die antike Sklaverei, Darmstadt 1979 (Sklaverei).
- Brósz, R., Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban, Budapest 1964.
- Broughton, T.R.S., The Magistrates of the Roman Republic, New York 1951–1952.
- Bruna, F., Lex Rubria, Leiden 1972 (Lex Rubria).
- Buckland, W., The Roman Law of Slavery, Cambridge 1908.
- Buckland, W., A Textbook of Roman Law from Augustus to Justinian, Cambridge 1950.
- Buckland, W.W., A Manual of Roman Private Law², Aalen 1981.
- Busz, H., Die Form der litis contestatio im klassischen römischen Recht, Münster 1907.
- Busolt, G. – Swoboda, H., Griechische Staatskunde I, München 1920–1926.
- Buti, J., Il praetor e le formalità introduttive del processo formulare, Napoli 1984.
- Bücher, K., Die Entstehung der Volkswirtschaft, Tübingen 1926.
- Bürge, A., Retentio im römischen Sachen- und Obligationenrecht, Zürich 1979.
- Bürge, A., Vertrag und personale Abhängigkeit im Rom der späten Republik und der frühen Kaiserzeit, SZ 97 (1980) 105. és k.
- Bürge, A., Der mercennarius und die Lohnarbeit, SZ 107 (1990) 80. és k.
- Casson, L., Ships and Seemannship in the Ancient World, Princeton 1971 (Ships and Seemannship).
- Casson, L., Ancient Trade and Society, Detroit 1984 (Ancient Trade).
- Chorus, M.J., Handelen in strijd met de wet, Leiden 1976.
- Coarelli, F., Rom. Ein archeologischer Führer, Freiburg – Basel – Wien 1974.
- Coarelli, F., Il foro romano II, Roma 1985.
- Coing, H., Gesammelte Aufsätze, Frankfurt 1982.
- Conze, H., Der Einfluss einer Verfügung des Käufers über die Kaufsache auf die ädilischen Rechtsmittel, Diss. Berlin 1903.
- Crawford, M.H., Republican Denarii in Romania. The Suppression of Piracy and the Slave Trade, JRS 67 (1977) 117. és k.
- Cuq, E., Manuel des Institutions Juridiques des Romains², Paris 1928.
- Dalla, D., L'incapacità sessuale in diritto romano, Milano 1978.
- D'Arms, J.H., Commerce and Social Standing in Ancient Rome, Harvard 1981.
- Daube, D., Studies in Biblical Law, Cambridge 1947 (Biblical Law).
- Daube, D., Forms of Roman Legislations, Oxford 1956 (Roman Legislation).
- David, M., The Treaties between Rome and Carthage and their Significance for our Knowledge of Roman International Law, in: Symbolae van Oven, Leiden 1946, 231. és k. (Treaties).
- De Francisci, P., Studi sopra le azioni penali e la loro intransmissibilità passiva, Milano 1912.
- De Francisci, P., Synallagma. Storia e dottrina dei cosiddetti innominati, I. Pavia 1913, II. 1916.
- De Martino, F., Storia della costituzione romana I–VI. Neapoli 1972–1975.

- De Martino, F., *Wirtschaftsgeschichte des alten Roms*, München 1985 (Wirtschaftsgeschichte).
- De Medio, A., *Il patto di non prestare l'evizione*, Bull. 16 (1904) 1. és k.
- De Ruyt, C., *Macellum. Marche alimentaire des Romains*, Louvain 1983.
- De Senarclens, A., *L'extension de l'edit des ediles aux ventes de toute espece de chases*, TR 4 (1923) 394. és k.
- De Senarclens, A., *La date l'edit des ediles de mancipiis vendundis*, TR 4 (1923) 384. és k.
- De Senarclens, A., *La duplex condemnatio de l'action redhibitoire*, St. Bonfante III, Milano 1930, 101. és k.
- Dietz, K., *Passauer Viehhändler. Ein collegium bubulariorum auf einer Inschrift aus Passau*, Chiron 17 (1987) 383. és k.
- Diódsi, Gy., *Gaius, der Rechtsgelehrte*, ANRW II, 15, 605. és k. (Gaius).
- Diódsi, Gy., *Contract in Roman Law. From the Twelve Tablets to the Glossators*, Budapest 1981 (Contract).
- Di Paola, S., *Confessio in iure*, Milano 1952.
- Duncan-Jones, R., *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge 1974.
- Düll, R., *Der Gütegedanke im römischen Zivilprozessrecht*, München 1931 (Gütegedanke).
- Ebrard, F., *Über die Quellen der Institutionen Justinians*, SZ 38 (1917) 330. és k.
- Eck, E., *Beitrag zur Lehre von den ädilizischen Klagen*, Festgabe für Beseler, Berlin 1885, 159. és k.
- Eck, W., *Die staatliche Organisation Italiens in der hohen Kaiserzeit*, München 1979.
- Eisele, F., *Beiträge zur Erkenntnis der Digesteninterpolationen*, SZ 11 (1890) 1. és k. (Beiträge).
- Eisele, F., *Exceptio rei iudicatae vel in iudicium deductae*, SZ 21 (1900) 3. és k.
- Eitrem, S., *Ein Sklavenkauf aus der Zeit des Antoninus Pius*, Kristiania 1916 (Sklavenkauf).
- Eitrem, S., *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*, Kristiania 1915.
- Ferguson, J., *Greek and Roman Religion*, New Jersey 1980.
- Finley, M.I., *The Use and Abuse of History*, London 1975.
- Finley, M.I., *Die antike Wirtschaft*, München 1977 (Die antike Wirtschaft).
- Finley, M.I., *Die Sklaverei in der Antike*, München 1981 (Sklaverei).
- Flume, W., *Zum römischen Kaufrecht*, SZ 54 (1934) 328. és k.
- Flume, W., *Eigenschaftsirrtum und Kauf*, Regensburg-Münster 1948.
- Flume, W., *Irrtum und Rechtsgeschäft im römischen Recht*, Fshr. Schulz, Weimar 1951, 249. és k.
- Foerster, R., *Scriptores Physiognomonici Graeci et Latini I-II*, Leipzig 1893.

- Földi, A., Sulla responsabilita per fatto altrui in diritto romano, Publ. Univ. Miskolc 1988, Tom. III, a. Fasc. 4. 1. és k.
- Földi, A., A római magánjog felelősségi rendszerének nyomai polgári jogunkban, Adalékok a felelősség történeti fejlődéséhez, Szeged 1989, 29. és k.
- Frank, T., An Economic History of Rome, Baltimore 1927 (Economic History).
- Frank, T., An Economic Survey of Ancient Rome, Baltimore 1937 (Economic Survey).
- Franke, P.R. – Leschhorn, W. – Müller, B. – Nolle, J., Side. Münzprägung, Inschriften und Geschichte einer antiken Stadt in der Türkei, Saarbrücken 1988.
- Fraenkel, M., Plautinisches im Plautus, Berlin 1922 (Plautus).
- Fredershausen, O., De iure Plautino et Terentino, Diss. Göttingen 1906.
- Garnsey, P., Famine and Food Supply in the Graeco Roman World, Cambridge 1988 (Famine).
- Gassner, V., Die Kaufläden in Pompeji, Diss. Wien 1986.
- Giomaro, A.M., Ulpiano e le stipulationes praetoriae, St. Biscardi IV, Milano 1983, 413. és k. (Stipulationes praetoriae).
- Girard, P.F., L'histoire de l'organisation judiciaire des Romains, I. Les six premiers siècles de Rome, Paris 1901.
- Girard, P.F., Melanges de droit romain II, Parigi 1923.
- Grimmel, P., A latin irodalom története, Budapest 1992.
- Guarino, A., La classificazione delle „stipulationes praetoriae”, St. Biondi, Milano 1965, 333. és k.
- Guarneri – Citati, A., Di un criterio postclassico per la determinazione della res iudicata, Bull. 33 (1923) 221. és k.
- Hanausek, G., Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Ware, Berlin 1883.
- Hartkamp, G., Der Zwang im römischen Privatrecht, Amsterdam 1971.
- Haymann, F., Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Kaufsache, Berlin 1912 (Haftung).
- Haymann, F., Anfechtung, Sachmängelgewähr und Vertragserfüllung beim Kauf, Berlin 1913.
- Haymann, F., Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht, SZ 41 (1920) 44. és k.
- Heichelheim, F., Wirtschaftsgeschichte des Altertums I–II, Leiden 1938 (Wirtschaftsgeschichte).
- Heichelheim, F., An Ancient Economic History, from the Palaeolithic Age to the Migrations of the Germanic, Slavic and Arabic Nations, Leiden 1958.
- Heldrich, K., Das Verschulden beim Vertragsschluss, Leipzig 1924.
- Herz, P., Studien zur römischen Wirtschaftsgesetzgebung, Stuttgart 1988.

- Hoben, W., Terminologische Studien zu den Sklavenerhebungen der römischen Republik, Wiesbaden 1978.
- Holtheide, B., Zum privaten Seehandel im östlichen Mittelmeer, Münsterische Beiträge I, 2 (1982) 3. és k.
- Honore, A.M., The History of the Aedilitian Actions from Roman to Roman Dutch Law, St. de Zulueta, Oxford 1959, 177. és k. (Aedilitian Actions).
- Honsell, H. – Mayer-Maly, Th. – Selb, W., Römisches Recht, Berlin-Heidelberg-New York 1987 (RR).
- Honsell, H., Quod interest im bonac-fidei-iudicium, München 1969 (Quod interest).
- Honsell, H., Von den ädilizischen Rechtsbehelfen zum modernen Sachmängelrecht, F Schr. Kunkel, Frankfurt 1984, 52. és k.
- Hopkins, K., Conquerors and Slaves, Cambridge 1978.
- Huschke, E., Über das Recht des nexum und das alte römische Schuldrecht, Leipzig 1846.
- Impallomeni, G., L'editto degli edili curuli, Padova 1955 (L'editto).
- Impallomeni, G., Applicazioni del principio dell'affidamento nella vendita romana, SDHI 21 (1955) 161. és k.
- Jahr, G., Litis contestatio, Köln-Graz 1960 (Litis contestatio).
- Jakab, É., A kommercialis csere állami kontrolljának megnyilvánulása az agoranomoszk piacrendészeti tevékenységében, Acta Jur. et Pol. Szeged 1988, Tom. XXXVIII. Fasc. 9. 103. és k.
- Jakab, É., Zwei Kaufvorschriften im Recht von Gortyn, SZ 106 (1989) 535. és k.
- Jakab, É., Az eladott dolog rejtett fizikai hibáiért való helytállás formái a görög jogterületen, Adalékok a felelősség történeti fejlődéséhez, Szeged 1989, 42. és k.
- Jakab, É., Archaikus adásvételi előírások, Acta Jur. et Pol. Szeged 1990, Tom. XXXIX. Fasc. 1. 73. és k.
- Jakab, É., Aediles curules, Acta Jur. et Pol. Szeged 1991, Tom. XL. Fasc.9. 131. és k. (Aediles curules).
- Jakab, É., Rabszolgavételek Rómában, Acta Jur. et Pol. Szeged 1992, Tom. XLI. Fasc.17. 247. és k. (Rabszolgavételek).
- Jobbe Duval, E., Les decreta des Magistrats, St. bonfante III, Milano 1930, 161. és k.
- Johnson, A.Ch., An Economic Survey of Ancient Rome, Baltimore 1936.
- Jones, A.H.M., The Roman Economy, Oxford 1974.
- Jones, A.H.M., Das Wirtschaftsleben in den Städten des römischen Kaiserreiches, in: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit, Darmstadt 1981, 48. és k.
- Jörs, P. – Kunkel, W. – Wenger, L., Römisches Recht³, Berlin-Göttingen-Heidelberg 1949 (RR).

- Jörs, P., Geschichte und System des römischen Privatrechts, Berlin 1927 (Geschichte).
- Olde-Kalter, A.L., Dicta et promissa. Die Haftung des Verkäufers wegen Zusicherungen für die Beschaffenheit der Kaufsache im klassischen römischen Recht, Utrecht 1963 (Dicta et promissa).
- Kaltestadler, W., Arbeitsorganisation und Führungssystem bei den römischen Agrarschriftstellern, Stuttgart 1978.
- Karlowa, O., Römische Rechtsgeschichte, Leipzig 1885 (Rechtsgeschichte).
- Kaser, M., Das Ziel der actio empti nach Eviktion, SZ 54 (1934) 162. és k.
- Kaser, M., Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht, Weimar 1943.
- Kaser, M., Zum Ursprung des geteilten römischen Zivilprozessverfahrens, Ftschr. Wenger, München 1944, 106. és k.
- Kaser, M., Das altrömische ius, Göttingen 1949.
- Kaser, M., Zum Ediktsstil, Ftschr. Schulz II, Weimar 1951, 25. és k. (Ediktsstil).
- Kaser, M., Die Jurisdiktion der kurulischen Ädilen, Mel. Meylan, Lausanne 1963, 173. és k. (Jurisdiktion).
- Kaser, M., Restituere als Prozessgegenstand, München 1968.
- Kaser, M., Zum Formproblem der litis contestatio, SZ 84 (1967) 1. és k.
- Kaser, M., Adiudicare bei der actio finium regundorum und bei den Vindikationen, Symb. David I, Leiden 1968, 85. és k.
- Kaser, M., Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung, Wien 1972 (Methodologie).
- Kaser, M., Die Stipulationsklausel „quanti ea res erit“, SZ 90 (1973) 184. és k.
- Kaser, M., Formeln mit „intentio incerta“, „actio ex stipulatu“ und „condictio“, Labeo 22 (1976) 7. és k.
- Kaser, M., In integrum restitutio, SZ 94 (1977) 144. és k.
- Kelly, J.M., Roman Litigation, Oxford 1966.
- Kemenes B., A fogyasztóvédelmi rendszer és a minőségvédelem jogi eszközei, Budapest 1981–1982.
- Kiessling, A., Q. Horatius Flaccus: Briefe, erklärt von A. Kiessling, Berlin 1961.
- Kipp, Th., Contumacia, RE 4,1, 1165. és k.
- Klingenberg, G., Commissum. Der Verfall nichtdeklarerter Sachen im römischen Zollrecht, Graz 1977.
- Kneissl, P., Mercator – negotiator. Römische Geschäftsleute und die Terminologie ihrer Berufe, Münsterische Beiträge II,1 (1983) 73. és k.
- Kniep, F., Societas publicanorum, Jena 1896.
- Knütel, R., Der mehrfache Verfall von Kautionen, SZ 92 (1975) 130. és k.
- Kolitsch, W., Praescriptio und exceptio, SZ 76 (1959) 265. és k.
- Kornemann, E., Polis und Urbs, Klio 5 (1905) 72. és k.
- Kornemann, E., Zur altitalischen Verfassungsgeschichte, Klio 14 (1912) 190. és k.

- Krampe, Ch., Die ambiguitas-Regel: Interpretatio contra stipulatorem, venditorem, locatorem, SZ 100 (1983) 185. és k.
- Kroll, W., Nundinae, RE 17,2, 1470.
- Krüger, H., Das summatim cognoscere und das klassische Recht, SZ 45 (1925) 39. és k.
- Kübler, B., Magistratus, RE 14, 400. és k.
- Kübler, B., Geschichte des römischen Rechts, Leipzig 1925 (Geschichte).
- Kubitschek, W., Aediles, RE 1, 448. és k.
- Kudlien, F., Die Sklaven in der griechischen Medizin der klassischen und hellenistischen Zeit, Wiesbaden 1968.
- Kudlien, F., Der griechische Arzt im Zeitalter des Hellenismus, Seine Stellung in Staat und Gesellschaft, Wiesbaden 1979.
- Kudlien, F., Empticius servus. Bemerkungen zum antiken Sklavenmarkt, Historia 35 (1986) 240. és k.
- Kunkel, W., Mancipatio, RE 14, 1000. és k.
- Kunkel, W., Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts, Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte, 17 (1972) 218. és k. (Epigraphik).
- Kunkel, W., Prinzipien des römischen Strafverfahrens, Kleine Schriften, Weimar 1974.
- Kunkel, W., Römische Rechtsgeschichte⁶, München 1972.
- Kunkel, W. – Wittmann, R., Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, München 1993, megjelenés előtt (Staatsordnung).
- Kupisch, B., Cicero, pro Flaccio 21,49f. und die in integrum restitutio gegen Urteile, SZ 91 (1974) 141. és k.
- Kupisch, B., In integrum restitutio und vindicatio utilis bei Eigentumsübertragungen im klassischen römischen Recht, Berlin New York 1974.
- Kurylowicz, M., Das Glückspiel im römischen Recht, SZ 102 (1985) 185. és k.
- Lábady, T., A hibás teljesítés és a termékfelelősség összefüggéséről, Jogtudományi Közlöny 31 (1976) 692. és k.
- Langhammer, W., Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones, Wiesbaden 1973.
- La Rosa, Fr., La struttura della „cautio iudicatum solvi“, Labeo 2 (1956) 160. és k.
- Latte, K., Die Religion der Römer, Tübingen 1927 (Religion der Römer).
- Latte, K., Römische Religionsgeschichte, München 1960 (Religionsgeschichte).
- Latte, K., Zwei Exkurse zum römischen Staatsrecht, Kleine Schriften, München 1968 (Zwei Exkurse).
- Lederle, R., Mortuus redhibetur. Die Rückabwicklung nach Wandlung im römischen Recht, Berlin 1983.
- Lehmann-Hartleben, K., Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres, Leipzig 1923 (Hafenanlagen).

- Leifer, F., Die Einheit des Gewaltgedankens im römischen Staatsrecht, München 1914 (Gewaltgedanke).
- Leifer, F., Mancipium und auctoritas, SZ 56 (1936) 136. és k., SZ 57 (1937) 112. és k.
- Lenel, O., Beiträge zur Kunde des prätorischen Edikts, Stuttgart 1878.
- Lenel, O., Die Formeln der actiones noxales, SZ 47 (1927) 1. és k.
- Leo, F., Geschichte der römischen Literatur, Berlin 1913 (Geschichte).
- Levy, E., Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht I–II, Berlin 1918–1922.
- Leo, F. – Robert, C., Römisches und griechisches Recht in Plautus Persa, Hermes 45 (1910) 595. és k.
- Levy, E., Zur Lehre von den sog. actiones arbitrariae, SZ 36 (1915) 1. és k.
- Levy, E., West-östliches Vulgarrecht und Justinian, SZ 76 (1959) 1. és k.
- Liebenam, W., Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche, Leipzig 1900.
- Loewenstein, K., The Governance of Rome, Hague 1973.
- Lowry, S.T., The Archeology of Economic Ideas, Durham 1987.
- Luzzatto, G.J., Il problema d'origine del processo extra ordinem, Bologna 1965.
- Lübnow, U., Beiträge zur Lehre von der conditio nach römischem und geltendem Recht, Berlin 1952.
- Lübnow, U., Zur Frage der Sachmängelhaftung im römischen Recht, St. Paoli, Firenze 1955, 489. és k.
- MacMullen, R., Markttage im römischen Imperium, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit, Darmstadt 1981, 280. és k. (Markttage).
- Mader, P., Mortuus redhibetur? Eine Untersuchung zum aedilizischen Sachmängelrecht, SZ 101 (1984) 206. és k.
- Maier, G.H., Prätorische Bereicherungsklagen, Berlin–Leipzig 1932.
- Manthe, U., Zur Wandlung des servus fugitivus, TR 44 (1976) 133. és k.
- Maróti, E., A déloszi rabszolgapiac és a kalózkodás, Antik Tanulmányok 1 (1962) 1. és k.
- Maróti, E., A kalózok szerepe a Mithridatési háborúk idején, Acta Univ. Debrecenensis, S. Hist. 2 (1963) 3. és k.
- Maróti, E., P. Servilius Vati hadjárata Dél-Anatólia kalózái ellen, Antik Tanulmányok 30 (1983) 225. és k.
- Marquardt, J., Römische Staatsverwaltung², Leipzig 1884.
- Mayr, R., Praestare, SZ 42 (1921) 198. és k.
- Mecke, B., Die Entwicklung des „pröcurator ad litem“, SDHI 28 (1962) 147. és k.
- Medicus, D., Id quod interest, Köln–Graz 1962 (Id quod interest).
- Medicus, D., Zur Fiktion der Leistungsunmöglichkeit im römischen Recht, SZ 86 (1969) 67. és k.

- Medicus, D., Zur Fiktion der „interrogatio in iure”, St. volterra I, Milano 1971, 439. és k.
- Meyer, E., Die Sklaverei im Altertum, Kleine Schriften, Halle 1910, 1. és k.
- Meylan, Ph., Origine et nature de l'actio praescriptis verbis, Lausanne 1919.
- Meylan, Ph., L'editto degli edili curuli, Labeo 2 (1956) 117. és k.
- Meylan, Ph., La mancipation et la garantie d'éviction dans les actes de vente de Transylvanie et d'Herculaneum, Fg. Lübtow, Berlin 1970, 417–430.
- Mitteis, L., Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians I, Leipzig 1908.
- Miskolczi Bodnár, P., Szavatosság és szerződésen alapuló kártérítés, Magyar Jog 35 (1988) 873. és k.
- Molnár, I., Rechte und Pflichten der Parteien bei der locatio conductio rei, Index 12 (1983–84) 157. és k.
- Molnár, I., Periculum emptoris im römischen Recht der klassischen Periode, Scr. Guarino 5, Napoli 1984, 2227. és k.
- Molnár, I., A preklasszikus jog felelősségi rendszere, Acta Jur. et Pol. Szeged 1987, Tom. XXXVII., Fasc. 14., 169. és k.
- Mommsen, Th., Römisches Staatsrecht I–III, Leipzig 1887 (Staatsrecht).
- Mommsen, Th., Beiträge zum Obligationenrecht I, Die Unmöglichkeit der Leistung in ihrem Einfluss auf obligatorische Verhältnisse, Braunschweig 1853.
- Monier, R., La garantie contre les vices cachés dans la vente Romaine, Paris 1930 (Garantie).
- Mozzillo, A., Contributti allo studio delle „stipulationes praetoriae”, Napoli 1960.
- Negro, F., La cauzione per le spese. Sviluppo storico, Padova 1954.
- Nicholas, B., Dicta promissave, St. de Zulueta, Oxford 1959, 91. és k.
- Nörr, D., Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit, München 1966.
- Nörr, D., Die Entstehung der longi temporis praescriptio, Köln 1969.
- Nörr, D., Spruchregel und Generalisierung, SZ 89 (1972) 18. és k.
- Nörr, D., Divisio und Partitio, Berlin 1972.
- Nörr, D., Rechtskritik in der römischen Antike, München 1974.
- Nörr, D., Causa mortis, München 1986.
- Nörr, D., Zur Interdependenz von Prozessrecht und materiellem Recht am Beispiel der lex Aquilia, Rechtshistorisches Journal 6 (1987) 99. és k.
- Nörr, D., Aspekte des römischen Völkerrechts. Die Bronzetafel von Alcantara, München 1989 (Völkerrecht).
- Novotni, Z., A kétszemélyes relatív szerkezet szétbomlásának jelei kötelmi jogunkban, Jogtudományi Közlöny 38 (1983) 688. és k.
- Orestano, R., Gli editti imperiali, BIDR 44 (1936/37) 219. és k.
- Palermo, A., Il procedimento cauzionale nel diritto romano, Milano 1942.

- Partsch, J., Römisches und Griechisches Recht in Plautus' Persa, *Hermes* 45 (1910) 596. és k.
- Pekary, Th., Die Wirtschaft der griechisch-römischen Antike², Wiesbaden 1979 (Wirtschaft).
- Pernice, A., M. Antistius Labeo. Das römische Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit, Halle I. 1873, II. 1900 (Labeo).
- Peters, F., Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufs, Köln – Wien 1973.
- Peters, F., Die Verschaffung des Eigentums durch den Verkäufer, *SZ* 96 (1979) 173. és k.
- Pezzana, A., Contributi alla dottrina romana dell'actio redhibitoria, *RISG* 88 (1951) 275. és k.
- Pflüger, H.H., Zur lex Rubria, *SZ* 64 (1944) 360. és k.
- Polanyi, K., *Ports and Trade in Early Societies*, Boston 1969.
- Polanyi, K., *Ökonomie und Gesellschaft*, Frankfurt 1979.
- Pólay, E., Az eladói kellékszavatosság a preklasszikus római jogban, *Acta Jur. et Pol.* Szeged 1964, Tom. XI. Fasc.9., 3. és k. (Kellékszavatosság).
- Pólay, E., Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom, Budapest 1964 (Differenzierung).
- Pólay, E., A dáciai viaszostáblák szerződése, Budapest 1972 (Dáciai táblák).
- Pólay, E., Verträge auf Wachstafeln aus dem römischen Dakien, *ANRW* II, 14 (1982) 509. és k.
- Pringsheim, F., *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950.
- Pringsheim, F., Das Alter der ädilizischen actio quanti minoris, *SZ* 69 (1952) 234. és k.
- Pringsheim, F., The Decisive Moment for Aedilician Liability, *AHDO – RIDA* 1 (1952) 545. és k.
- Pringsheim, F., *Ausbreitung und Einfluss des griechischen Rechts*, Heidelberg 1952.
- Pringsheim, F., Zur Bezeichnung des Hadrianischen Edikts als edictum perpetuum, *Fschr. Lenel*, Leipzig 1931, 1–39.
- Pugliese, G., *Il processo civile romano I–II*, Milano 1963.
- Pugsley, D., *The Aedilician Edict*, *Fschr. Daube*, London 1974, 253. és k.
- Püschel, W., *Confessio pro iudicato est*, Heidelberg 1924, 72.
- Rabel, E., Die Haftung des Verkäufers wegen Mangels im Rechte I, Leipzig 1902 (Haftung).
- Rabel, E., *Grundzüge des römischen Privatrechts*², Basel 1955.
- Rauh, N.K., Auctioneers and the Roman Economy, *Historia* 38 (1989) 451. és k.
- Rickman, G., *The Corn Supply of Ancient Rome*, Oxford 1980 (Corn Supply).
- Roby, H.J., *Roman Private Law in the Times of Cicero and of the Antonines*, Cambridge 1902.

- Rogerson, A., *Implied Warranty against Latent Defects*, St. de Zulueta Oxford 1959, 112. és k.
- Rosenberg, A., *Der Staat der Italiker*, Berlin 1913.
- Rost, G.A., *Vom Seewesen und Seehandel in der Antike*, Amsterdam 1968.
- Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1926 (Economic History).
- Rostovtzeff, M., *Die hellenistische Welt. II. Gesellschaft und Wirtschaft*, Tübingen 1955.
- Rotondi, G., *Leges publicae populi romani*, Milano 1912 (Leges publicae).
- Rouge, J., *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Mediterranee sous l'Empire Romain*, Paris 1966 (Recherches).
- Rudorff, A.A., *Edicti perpetui quae reliqua sunt*, Leipzig 1869.
- Schmidlin, B., *Die römischen Rechtsregeln*, Köln – Wien 1970.
- Schmitt, H.H., *Rom und Rhodos*, München 1957.
- Schönbauer, E., *Zur Frage des Eigentumsüberganges beim Kauf*, SZ 52 (1932) 253. és k.
- Schulz, F., *Einführung in das Studium der Digesten*, Tübingen 1916 (Einführung).
- Schulz, F., *Prinzipien des römischen Rechts*, München – Leipzig 1934 (Prinzipien).
- Schulz, F., *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961 (Rechtswissenschaft).
- Schulz, F., *Classical Roman Law*, Oxford 1951.
- Selb, W., *Das prätorische Edikt: Vom rechtspolitischen Programm zur Norm*, in: „*Iuris professio*“, Festgabe für M. Kaser, Wien – Köln – Graz 1986 (Edikt).
- Siber, H., *Contrarius consensus*, SZ 42 (1921) 68. és k.
- Siber, H., *Römisches Privatrecht II*, Berlin 1928.
- Siber, H., *Die plebejischen Magistraturen bis zur lex Hortensia*, Leipzig 1936.
- Siber, H., *Römisches Verfassungsrecht*, Lahr 1952 (Verfassungsrecht).
- Simon, D., *Summatim cognoscere*. SZ 83 (1966) 183. és k.
- Simon, D., *Untersuchungen zum justinianischen Zivilprozess*, München 1960.
- Simshäuser, W., *Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien*, München 1973.
- Solazzi, S., *Istituti tutelari*, Napoli 1929.
- Solazzi, S., *Il concorso dei creditori nel diritto Romano*2, Napoli 1938.
- Sólyom, L., *A polgári jogi felelősség hanyatlása*, Budapest 1977.
- Speck, E., *Handelsgeschichte des Altertums III,1*, Leipzig 1905 (Handelsgeschichte).
- Spranger, P.P., *Historische Untersuchungen zu den Sklavenfiguren des Plautus und Terenz*, Wiesbaden 1965 (Sklavenfiguren).
- Staermann, E.M., *Die Blütezeit der Sklavenwirtschaft in der römischen Republik*, Wiesbaden 1969 (Blütezeit).
- Stein, P., *Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law*, Aberdeen 1957.

- Stein, P., *Medieval Discussions of the Buyer's Actions for Physical Defects*, St. de Zulueta, Oxford 1959, 103. és k.
- Steinwenter, A., *Die Streitbeendigung durch Urteil. Schiedsspruch und Vergleich nach griechischem Rechte*, München 1971.
- Steinwenter, A., *Studien zum römischen Versäumnisverfahren*, München 1914.
- Szantyr, A., *Lateinisches Syntax und Stilistik*, München 1965.
- Talamanca, M., *Contributi allo studio delle vendite all'asta nel mondo classico*, Roma 1954 (Contributi).
- Thielmann, G., *Die römische Privatauktion*, Berlin 1961 (Privatauktion).
- Thielmann, G., *Actio redhibitoria und zufälliger Untergang der Kaufsache*, St. Volterra II, Milano 1971, 487. és k.
- Thür, G., *Hypotheken-Urkunde eines Seedarlehens für eine Reise nach Muziris und Apographe für die Tetarte in Alexandria*, TYCHE 2 (1987) 217. és k.
- Thür, G., *Die Todesstrafe im Blutprozess Athens*, JJP 20 (1990) 143. és k.
- Tilly, B., *Varro, the Farmer*, Cambridge 1973 (Varro).
- Velissaropoulos, J., *Les naucles grecs*, Paris 1980.
- Viard, P.E., *Les pactes adjoints aux contrats en droit romain classique*, Paris 1928.
- Vincent, H., *Droit des ediles*, Paris 1922 (Ediles).
- Visky, K., *Das Seedarlehen und die damit verbundene Konventionalstrafe im römischen Recht*, RIDA 16 (1969) 355. és k.
- Vogel, K.H., *Zur rechtlichen Behandlung der römischen Kriegsgewinne*, SZ 66 (1948) 15. és k.
- Vogt, J., *Sklaverei und Humanität*, Wiesbaden 1965.
- Volkman, A., *Die Massenversklavungen der Einwohner erobelter Städte in der hellenistisch-römischen Zeit*, Wiesbaden 1961 (Massenversklavungen).
- Volterra, M., *Intorno all'editto degli edili curuli*, St. Borsi 1955, 615. és k.
- Voss, W.E., *Recht und Rhetorik in den Kaisergesetzen der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht*, Frankfurt 1982.
- Walbank, F.W., *A Historical Commentary on Polybios*, Oxford 1957 (Polybios).
- Wallon, H., *Histoire de l'esclavage dans l'antiquite*, Paris 1879.
- Van Warmelo, P., *D 21,1,45, Symb. David I*, Leiden 1968, 225. és k.
- Watson, A., *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford 1965.
- Watson, A., *The Imperatives of the Adilician Edict*, TR 39 (1971) 73. és k.
- Weber, M., *Die römische Agrargeschichte*, Stuttgart 1981.
- Weiss, E., *Peregrinische Manzipationsakte*, SZ 37 (1916) 136. és k.
- Weiss, E., *Vorjulianische Ediktsredaktionen*, SZ 50 (1930) 249. és k.
- Weiss, E., *Institutionen des römischen Privatrechts als Einführung in die Rechtsordnung der Gegenwart*, Stuttgart 1948 (Institutionen).

- Wenger, L., Institutionen des römischen Zivilprozessrechts, München 1925 (Institutionen).
- Wenger, L., Praetor und Formel, München 1926 (Praetor und Formel).
- Wenger, L., Die Quellen des römischen Privatrechts, Wien 1953 (Quellen).
- Werner, R., Der Beginn der römischen Republik, München – Wien 1963 (Republik).
- Werner, R. – Bengtson, H., Die Staatsverträge des Altertums², München 1975 (Staatsverträge).
- Westermann, W., Sklaverei, RE Suppl. VI. 949. és k.
- Westermann, W., The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, Philadelphia 1955.
- Wesel, U., Vispellio, SZ 80 (1963) 392. és k.
- White, K.D., Roman Farming. Aspects of Greek and Roman Life, Ithaca 1970 (Roman Farming).
- White, K.D., Country Life in Classical Times, London 1977.
- Wieacker, F., Vom römischen Recht, Leipzig 1961.
- Wieacker, F., Zum Ursprung der bonae fidei iudicia, SZ 80 (1963) 1. és k.
- Wirbel, Ch., Le cognitor, Paris 1911.
- Wissemann, M., Die Spezialisierung des römischen Handels, Münsterische Beiträge III,2 (1984) 116. és k.
- Wlassak, M., Negotiorum gestio, Jena 1879.
- Wlassak, M., Edict und Klageform, Jena 1882 (Edict).
- Wlassak, M., Die Litiskontestation im Formularprozess, Leipzig 1889 (Litiskontestation).
- Wlassak, M., Römische Prozessgesetze II, Leipzig 1891.
- Wlassak, M., Der Gerichtsmagistrat im gesetzlichen Spruchverfahren, SZ 25 (1904) 81. és k.
- Wlassak, M., Der Judikationsbefehl der römischen Prozesse, Wien 1921.
- Wlassak, M., Die klassische Prozessformel, Wien – Leipzig 1924 (Prozessformel).
- Wlassak, M., Konfession in iure und Defensionsverweigerung nach der lex Rubria de Gallia cisalpina, München 1934 (Konfession in iure).
- Woess, F., Die prätorischen Stipulationen und der römische Rechtsschutz, SZ 53 (1933) 372. és k.
- Wolf, J.G., Causa stipulationis, Köln – Wien 1970.
- Wolf, J.G., Das sogenannte Ladungsvadimonium, Fshr. Feenstra, Fribourg 1985, 59. és k.
- Wolff, H.J., Roman Law. An Historical Introduction, Oklahoma 1951.
- Wörle, M., Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien, München 1988.
- Ziebarth, E., Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland, Hamburg 1929.
- Zlinszky, J., Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht, Acta Antiqua Budapest 1960, Tom. VIII, Fasc.1–2., 95. és k.

Irodalomjegyzék

- Zlinszky, J., Familia pecuniaque, Jogtörténeti Tanulmányok 6 (1985) 394. és k.
Zlinszky, J., Staat und Recht im archaischen Rom, Helikon 28 (1988) 169. és k.
Zlinszky, J., Gedanken zur legis actio sacramento in rem, SZ 106 (1989) 106. és k.
De Zulueta, F., The Roman Law of Sale, Oxford 1949 (Sale).

Tartalomjegyzék

I. fejezet: Kereskedési szokások a régi Rómában	9
1.§. Piacok Rómában	9
A) Piacok, rabszolgák	9
B) Kereskedelmi utak	14
C) Rabszolgapiacok Rómában	16
2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon	17
A) A vevő kockázata	17
B) „Vajon eladnak-e”	18
C) A rabszolgakereskedőkről	19
3.§. Piaci szokások	23
A) Beszédes formások	23
B) Visszalépés nem tetszés esetén	27
4.§. Rövid függelék a <i>iumenta</i> kereskedelméről	29
II. fejezet: Piacfelügyelők Rómában	33
5.§. Az <i>aediles curules</i> feladatköre	33
A) Történeti áttekintés	33
B) Az <i>aediles curules</i> társadalmi állása és feladatai	36
C) <i>Cura urbis</i> és piacfelügyelet	39
6.§. <i>Ius edicendi</i>	43
7.§. <i>Edictum aedilium curulium</i>	45
A) Információadási kötelezettség	46
B) Normaszegés esetén: <i>iudicium dabimus</i>	52
C) <i>Dicta et promissa</i>	56
D) Összefoglalás	64
III. fejezet: Rabszolgavételek	67
8.§. Rabszolgavételi jelenetek a római irodalomból	67
A) Varro	67
B) Plautus	72
C) Horatius	74
9.§. Adásvételi okiratok	76
A) Garancia a rejtett hibákért	76
B) Adásvétel garancia nélkül	83

IV. fejezet: Az aediliszi stipulációk	85
10.§. Bevezető gondolatok	85
A) Pomponius és Ulpianus a stipulációk osztályozásáról	85
B) Egy lehetséges párhuzam	90
C) A <i>cautio damni infecti</i> a <i>lex Rubri</i> ban	92
11.§. Fragmentumok az aediliszi stipulációról	95
A) Pomponius, Ulpianus, Modestinus és Gaius	95
B) Összefoglalás	109
12.§. Eljárásjogi fontolgatások: az alperes indefenziója a <i>lex Rubri</i> ban	109
A) XXI. c. (FIRA I 19)	109
B) XXII. c. (FIRA I 19)	113
C) Megállapítások	114
V. fejezet: <i>In iure</i> eljárás az aediliszek előtt	115
13.§. <i>Iudicium dabimus</i> az aediliszi ediktumban	115
A) A <i>iudicium dare</i> interpretációja	115
B) Az aediliszi ediktum mint jogpolitikai norma	117
14.§. A peralapítás <i>in iure</i> az <i>aediles curules</i> előtt	124
A) <i>Editio</i>	125
B) <i>Iudicium postulare</i> , peralapítás és az aediliszi stipuláció	126
C) D 21,1,28 Gai. 1 ed. aed. cur.	137
D) A határidőkről	141
E) D 21,1,28 Gai. interpretációtörténete	145
15.§. Perbe bocsátkozás és <i>confessio in iure</i>	149
A) Egyezség <i>in iure</i>	149
B) <i>Confessio in iure</i>	150
C) Perbe bocsátkozás és exceptiók	151
D) Perbeli cautiók	155
Zusammenfassung	157
Irodalomjegyzék	201

Catalogus studiorum romanisticorum
in Artis Juridicis et Politicis Szegediensibus editorum

- Pólay Elemér: A római végrendelet eredete. Tom. II. Fasc. 3. (1956) Rés. p. 45–47.: Der Ursprung des römischen Testaments.
- Pólay Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. Tom. III. Fasc. 4. (1957) Rés. p. 29–31.: Die Frage der Gliederung des römischen Rechtssystems.
- Pólay Elemér: Három munkabérszerződés a római Dáciából. Tom. IV. Fasc. 5. (1958) Rés. p. 37–38.: Drei Arbeitsverträge aus dem römischen Dazien.
- Pólay Elemér: Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto romano. Tom. V. (1958) p. 270–305.
- Pólay Elemér: Jogrendszerek az ókori Rómában. Tom. VII. Fasc. 2. (1960) Rés. p. 41–42.: Rechtssysteme im antiken Rom.
- Pólay Elemér: A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában. Tom. VIII. Fasc. 4. (1961) Rés. p. 26–27.: Les marques de l'action réciproque du droit de l'empire romain et du droit pérégrin dans le matières documentaires des tablettes de cire transsylvaniennes.
- Pólay Elemér: „Publius Mucius et Brutus et Manilius... fundaverunt ius civile”. (A köztársasági Róma jogtudományának történetéhez). Tom. IX. Fasc. 3. (1962) Rés. p. 51–52.: „Publius Mucius et Brutus et Manilius... fundaverunt ius civile” (Zur Geschichte der Rechtswissenschaft der römischen Republik).
- Pólay Elemér: A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában. Tom. X. Fasc. 5. (1963) Rés. p. 33–34.: Die Rolle der Stipulation im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln.
- Bíró János: Kollégiumok a római Dáciában. Tom. X. Fasc. 6. (1963) Rés. p. 34.: Kollegien im römischen Dazien.
- Pólay Elemér: A censori regimen morum és az ún. házi bíraskodás. Tom. XII. Fasc. 4. (1965) Rés. p. 41–43.: Das regimen morum des Censors und die sog. Hausgerichtsbarkeit.
- Bíró János: Kollégiumok Aquincumban. Tom. XIII. Fasc. 3. (1966) Rés. p. 34–36.: Die Kollegien von Aquincum.
- Bíró János: Az „actio fiduciae” és alkalmazási köre a preklasszikus jogban. Tom. XIV. Fasc. 2. (1967) Rés. p. 28–31.: Die „actio fiduciae” und ihr Anwendungsbereich im vorklassischen römischen Recht.
- Pólay Elemér: Die Sklavenehe und das römische Recht. Tom. XIV. Fasc. 7. (1967).
- Pólay Elemér: Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika. Tom. XVI. Fasc. 3. (1969) Rés. p. 50–53.: Jherings Besitztheorie und die ungarische juristische Romanistik.
- Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts: Referate der Internationalen Arbeitskonferenz für Römisches Recht (Szeged 18–20. September 1969). Tom. XVII. (1969).
- Pólay Elemér: A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920–1944). Tom. XIX. Fasc. 2. (1972) Rés. p. 22–23.: Das Studium des römischen Rechts in Ungarn in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen.
- Molnár Imre: A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselés a római jogban. Tom. XXI. Fasc. 2. (1974) Rés. p. 46–49.: Die Verantwortung und Gefahrtragung beim Dienst- und Werkvertrag.
- Pólay Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Tom. XXIII. Fasc. 6. (1976) Rés. p. 155–157.: Die Pandektistik und ihr Einfluss auf die ungarische Privatrechtswissenschaft.
- Molnár Imre: A szerződés megszűnésének okai és a felmondási jog kérdése a locatio conductionál. Tom. XXVI. Fasc. 3. (1979) Rés. p. 13.: Die Frage der Kündigung bei dem römischen Mietvertrag.
- Pólay Elemér: Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen. Tom. XXVI. Fasc. 6. (1979).

- Molnár Imre*: Állami beavatkozási kísérletek a haszonbérlet körében a klasszikus római jogban. Tom. XXVII. Martonyi János Emlékkönyv. Fasc. 9. (1980) Rés. p. 224.: Staatliche Einmischungsversuche bei den Pachtverträgen im klassischen römischen Recht.
- Pólay Elemér*: A római polgárokat terhelő közszolgáltatások rendje Arcadius Charisiusnak, a digeszták posztklasszikus jogászának művében. Tom. XXVII. Martonyi János Emlékkönyv. Fasc. 14. (1980) Rés. p. 305–306.: Die auf den römischen Bürgern lastende öffentliche Dienstordnung im Werke des Arcadius Charisius, des nachklassischen Juristen der Digesten.
- Pólay Elemér*: Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. Tom. XXVIII. Fasc. 10. (1981).
- Molnár Imre*: Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből. Tom. XXIX. Fasc. 2. (1982) Rés. p. 95–96.: Abschnitte aus dem Kreise der locatio conductio des klassischen Zeitalters.
- Pólay Elemér*: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Inuiira-tényállások a római jogban. Tom. XXX. Fasc. 4. (1983) Rés. p. 109–111.: Zur Geschichte des zivilrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit.
- Molnár Imre*: The Social Determination of Lease Relations and the social Problems Arising from that in the Ancient Rome. Tom. XXXI. Nagy László Emlékkönyv (1984) p. 223–229.
- Pólay Elemér*: Die rechtliche Lage der Bergleute im römischen Recht im Spiegel der siebenbürgischen Wachstafeln. Tom. XXXI. Nagy László Emlékkönyv (1984) p. 255–285.
- Pólay Elemér*: A pandektisztika hatása a skandináv magánjogtudományra. Tom. XXXII. Fasc. 3. (1984) Rés. p. 32–34.: Einfluss der Pandektistik auf die Privatrechtswissenschaft von Skandinavien.
- Benedek Ferenc*: Ursprung und Funktion der actio Publiciana. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 71–92.
- Blaho Peter*: Formen und Methoden der Rechtserzielung im archaischen Rom bis zum Zeitalter des drei fundatores. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 141–165.
- Brósz Róbert*: Die Rolle der Gewohnheit (des Gewohnheitsrechts) im Laufe der Entfaltung und der Entwicklung der longi temporis Praescriptio. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 141–165.
- Catalano Pierangelo*: Diritto romano attuale, sistemi giuridici e diritto latino-americano. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 167–188.
- Hartel Gottfried*: Einige Betrachtungen zur Sanctio pragmatica pro petitione Vigilií vom 13. 8. 554. und zur am 13. 4. 534 an Belisar erlassenen Sanctio pragmatica. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 213–218.
- Jakab Éva*: Vom sequestum der legis actiones bis zum verbindlichen „Gerichtsdeposit“ des Prozessgegenstandes. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 235–244.
- Kemenes Béla*: Das fides - Prinzip und sein Zusammenhang mit der fiducia. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 245–262.
- Klami Hannu Tapani*: Nomos and Nomisma. Comments on Inflation in the Roman Empire. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 263–270.
- Kurlyowicz, Marek*: Leges aleariae und leges sumptuariae im antiken Rom. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 271–180.
- Maróti Egon*: Zur Regelung der römischen Personennamenführung. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 281–282.
- Mayer-Maly Theo*: Thensaurus meus. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 283–290.
- Molnár Imre*: Alfénus Varus iuris consultus. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 211–328.
- Schipani Sandro*: Römisches Recht. Unabhängigkeits-Revolutionen und Rechtskodifizierungen in Lateinamerika. Tom. XXXIII. Pólay Elemér Emlékkönyv (1985) p. 355–366.
- Pólay Elemér*: Rabszolgák „házassága” az ókori Rómában. Tom. XXXIV. Fasc. 4. 1985.
- Jakab Éva*: Az utánképzett és a kontrarius aktusok viszonyának kérdéséhez. Tom. XXXVI. Horváth Róbert Emlékkönyv 1986, p. 107–112. Rés. p. 112.: Zur Frage der nachgeformten- und Kontrarakten.

A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősege végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: Dr. Ruszoly József
Felelős vezető: Szőnyi Etelka
Méret: B/5, példányszám: 500, munkaszám: 192/93.

A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E
SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus XLIII.

Emlékkönyv dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára (Szeged, 1993.)

Bérczi Imre: Előszó 5–6. p.

Fasc. 1. *Bajory Pál*: Házassági vagyoni jogi kérdések a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában (Szeged, 1993.) 7–18. p.

Fasc. 2. *Balázs József*: A házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után (Szeged, 1993.) 19–37. p.

Fasc. 3. *Bánrévy Gábor*: A szerződő felek jogválasztása a mai gyakorlatban (Szeged, 1993.) 39–56. p.

Fasc. 4. *Bérczi Imre*: A műszaki szellemi alkotások jogvédelmének korszerűsítése (Szeged, 1993.) 57–62. p.

Fasc. 5. *Besenyi Lajos*: A Ptk. szabályainak alkalmazhatósága a társasági jogban (Szeged, 1993.) 63–72. p.

Fasc. 6. *Bodnár László*: A nemzetközi szerződések érvénytelenségének néhány dogmatikai kérdése (Szeged, 1993.) 73–82. p.

Fasc. 7. *Cséka Ervin*: Felülvizsgálati eljárás büntetőügyekben (Szeged, 1993.) 83–96. p.

Fasc. 8. *Czucz Ottó*: A veszélyközösségi modell és a versengő biztosítók tömeges biztosításai (Szeged, 1993.) 97–106. p.

Fasc. 9. *Gaál Sándor*: A felszámolási eljárás, mint sajátos nem peres eljárás (Szeged, 1993.) 107–119. p.

Fasc. 10. *Gáspárdy László*: Három év a magyar polgári eljárásjog történetében (Szeged, 1993.) 121–126. p.

Fasc. 11. *Gyökerez Csilla*: Gondolatok a szülői felügyeleti jogról (Szeged, 1993.) 127–137. p.

Fasc. 12. *Harmathy Attila*: A hitelbiztosítékok jogának változásáról (Szeged, 1993.) 139–144. p.

Fasc. 13. *Herczegh Géza*: A kisebbségek nemzetközi jogi védelme Európában (Szeged, 1993.) 145–154. p.

Fasc. 14. *Imre András*: A társasági szerződések sui generis érvénytelensége? (Szeged, 1993.) 155–163. p.

Fasc. 15. *Jubászné Zvolenszky Anikó*: A felülvizsgálati eljárás újraszületésének története (Szeged, 1993.) 165–180. p.

Fasc. 16. *Kaltenbach Jenő*: Közigazgatási mérlegelés és közigazgatási bíráskodás (Szeged, 1993.) 181–188. p.

Fasc. 17. *Kecskés László*: Az EGK jogharmonizációról – már magyar szemmel is (Szeged, 1993.) 189–198. p.

Fasc. 18. *Kemenes István*: Polgári jog és ítélkezés – a piacgazdaság kihívásában (Szeged, 1993.) 199–214. p.

Fasc. 19. *Könyáné Simics Zsuzsa*: A polgári jogi személyiségvédelem fejlődésének rövid áttekintése (Szeged, 1993.) 215–240. p.

Fasc. 20. *Lábady Tamás*: Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban (Szeged, 1993.) 241–248. p.

Fasc. 21. *Mádl Ferenc*: Az európai integráció sodrásában – a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (Szeged, 1993.) 249–256. p.

Fasc. 22. *Merényi Kálmán*: Az emberi életet sértő bűncselekmények kódex szintű szabályozása Magyarországon (Szeged, 1993.) 257–267. p.

Fasc. 23. *Molnár Imre*: A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszerére (Szeged, 1993.) 269–286. p.

- Fasc. 24. *Nagy Ferenc*: A bűncselekmény áldozatának állami kártalanításáról (Szeged, 1993.) 287–298. p.
- Fasc. 25. *Nagy Károly*: Néhány megjegyzés az önrendelkezési jogról (Szeged, 1993.) 299–322. p.
- Fasc. 26. *Nagy Lajos*: A földpiac jellemzői a piacgazdaságokban (Szeged, 1993.) 323–336. p.
- Fasc. 27. *Nagy László*: A baleset és foglalkozási megbetegedés miatti munkáltatói felelősség néhány elméleti kérdése (Szeged, 1993.) 337–345. p.
- Fasc. 28. *János Németh*: Certains problemes des litiges internationaux en Hongrie (Szeged, 1993.) 347–369. p.
- Fasc. 29. *Zoltán Novotni*: La privatizzazione: un problema giuridico dell'Est europeo (Szeged, 1993.) 371–383. p.
- Fasc. 30. *Paczolay Péter*: Törvényesség és alkotmányosság: a törvényességi óvás az Alkotmánybíróság előtt (Szeged, 1993.) 385–396. p.
- Fasc. 31. *Pokol Béla*: A jog gazdasági elmélete (Szeged, 1993.) 397–403. p.
- Fasc. 32. *Ruszóly József*: Önkormányzat és rendőrség (Szeged, 1993.) 405–418. p.
- Fasc. 33. *Sárközy Tamás*: Privatizáció – reklám – jog (Szeged, 1993.) 419–425. p.
- Fasc. 34. *Sipos Miklós*: A kis- és nagyüzemek költségelvényeinek differenciálódása a magyar mezőgazdaságban (Szeged, 1993.) 427–435. p.
- Fasc. 35. *Szabó Imre*: A származásmegállapítási perek egyes kérdései (Szeged, 1993.) 437–449. p.
- Fasc. 36. *Szentpéteri István*: Legitimitás, jog és alkotmány viszonya Bibó István nézetrendszerében (Szeged, 1993.) 451–458. p.
- Fasc. 37. *Szilbereky Jenő*: Felülvizsgálati perorvoslat polgári eljárásjogunkban (Szeged, 1993.) 459–467. p.
- Fasc. 38. *Tamás András*: Fejlődik-e a jog? (Szeged, 1993.) 469–481. p.
- Fasc. 39. *Tamás Lajos*: A bizományi szerződés elméleti kérdései (Szeged, 1993.) 483–499. p.
- Fasc. 40. *Tóth Lajos*: Földhasznélvezeti jog a termőföldeken (Szeged, 1993.) 501–510. p.
- Fasc. 41. *Tóthné Fábrián Eszter*: Az örökbefogadási jogviszony tartalmának változásai (Szeged, 1993.) 511–518. p.
- Fasc. 42. *Veres József*: Egy lehetséges agrárjogi koncepció vázlata (Szeged, 1993.) 519–527. p.
- Fasc. 43. *Zoltán Ödön*: Fogyasztóvédelem és fogyasztói magatartás (Szeged, 1993.) 529–542. p.
- Kemenes Béla tudományos munkáinak jegyzéke (Szeged, 1993.) 543–554. p.

Tomus XLIV.

- Fasc. 1. *Badó Attila*: Bevezetés az angol jogrendszerbe (Szeged, 1993.) 41 p.
- Fasc. 2. *Elemér Balogh*: Die Verdachtsstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung (Szeged, 1993.) 220 p.
- Fasc. 3. *Faragó M. Judit*: Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968) (Szeged, 1993.) 17 p.
- Fasc. 4. *Hajdú József*: Az Egyesült Államok szociális biztonsági rendszerének néhány biztosítási típusú ellátása (Szeged, 1993.) 47 p.
- Fasc. 5. *Heka László – Szondi Ildikó*: Magyarok a Drávaszögben (Szeged, 1993.) 24 p.
- Fasc. 6. *Horváth Róbert*: Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról (Szeged, 1993.) 15 p.
- Fasc. 7. *Jakab Éva*: Stipulationes aediliciae (Szeged, 1993.) 222 p.
- Fasc. 8. *Józsa Zoltán*: A helyi önkormányzatok lakásgazdálkodása Angliában (Szeged, 1993.) 30 p.
- Fasc. 9. *Pócsik Ilona*: A bűnelkövetők rehabilitációjáról (Szeged, 1993.) 26 p.